

ItK

1

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1973**

PETŐFI SÁNDOR SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

A TARTALOMBÓL

Sőtér István: A költészet forradalmától a forradalom
költészetéig

Fekete Sándor: Heine Petőfiről

Martinkó András: Petőfi a humor és szatíra közt

Kiss József: Petőfi verseinek egykorú fordításai

Vajda András: Petőfi verselésének néhány funkcionális
vonása

✱

Wacha Imre: Petőfi jelképrendszeréről

Kira Sahova: Petőfi és Sevcsenkó

Váradi-Sternberg János: Petőfi és a cári cenzúra

Kiss József—Irányi István: Petőfi aszódi és selmeci
iskolátársának daloskönyve

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

S z e m l e

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1973. LXXVII. évfolyam 1. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Czine Mihály
Király István
Kiss Ferenc
Klaniczay Tibor
Komlovszki Tibor
V. Kovács Sándor
Németh G. Béla
Szauder József
Tarnai Andor
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTŐSÉG

Szauder József
főszerkesztő
Komlovszki Tibor
felelős szerkesztő
Németh G. Béla
társszerkesztő
Bíró Ferenc
Kiss Ferenc
V. Kovács Sándor
Tarnai Andor

PETŐFI SÁNDOR SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

<i>Sötér István</i> : A költészet forradalmától a forradalom költészetéig	3
<i>Fekete Sándor</i> : Heine Petőfiről	11
<i>Martinkó András</i> : Petőfi a humor és szatíra közt	20
<i>Kiss József</i> : Petőfi verseinek egykorú fordításai	34
<i>Vajda András</i> : Petőfi verselésének néhány funkcionális vonása	50

Kisebb közlemények

<i>Wacha Imre</i> : Petőfi jelképrendszeréről	72
<i>Kira Sahova</i> : Petőfi és Sevcsenko	84
<i>Váradai-Sternberg János</i> : Petőfi és a cári cenzúra	93
<i>Kiss József</i> — <i>Irányi István</i> : Petőfi aszódi és selmeci iskolatársának daloskönyve	99

Szemle

Pándi Pál: „Kisértetjárás” Magyarországon (<i>Martinkó András</i>)	109
Petőfi tüze (<i>Szegedy-Maszák Mihály</i>)	113
Martinkó András: Petőfi életútja (<i>Mezei Márta</i>)	115
Fekete Sándor: Meztőláb a szentegyházban (<i>Weber Antal</i>)	118
Mezősi Károly: Közelebb Petőfihez (<i>Kulin Ferenc</i>)	120

Krónika

Petőfi tudományos-ülésszak az Intézetben (<i>Szegedy-Maszák Mihály</i>)	124
Emlékkiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban (<i>Kovács Magda</i>)	126

ItK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, CZINE MIHÁLY, KIRÁLY ISTVÁN, KISS FERENC, KLANICZAY
TIBOR, KOMLOVSZKI TIBOR, V. KOVÁCS SÁNDOR, NÉMETH G. BÉLA, SZAUDER
JÓZSEF, TARNAI ANDOR, TOLNAI GÁBOR, VARGA JÓZSEF

1973. LXXVII. ÉVFOLYAM

1974

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Szerkesztőség

Szauder József (főszerkesztő), Komlowszki Tibor (felelős szerkesztő), Németh G. Béla (társ-szerkesztő), Bíró Ferenc, Kiss Ferenc, V. Kovács Sándor, Tarnai Andor

A LXXVII. évfolyam munkatársai

Antall József (Budapest)
Balázs Ádám (Budapest)
Bán Imre (Debrecen)
Barta János (Debrecen)
Baumgarten Sándor (Róma)
Bécsy Tamás (Pécs)
Beke Albert (Budapest)
Béládi Miklós (Budapest)
Bényei Miklós (Debrecen)
Bernáth Attila (Tatabánya)
Bíró Ferenc (Budapest)
Bitskey István (Eger)
Boronkai Iván (Budapest)
Csetri Lajos (Szeged)
Csűrös Miklós (Budapest)
Dévényi Iván (Esztergom)
T. Erdélyi Ilona (Budapest)
Esze Judit (Budapest)
Fekete Sándor (Budapest)
Fenyő István (Budapest)
Földényi László (Debrecen)
Fried István (Budapest)
Gergely Gergely (Budapest)
Gyenis Vilmos (Budapest)
Hopp Lajos (Budapest)
Ifj. Horánszky Nándor (Budapest)
Horváth Iván (Budapest)
Illés László (Budapest)
Irányi István (Mezőberény)
Jankovics József (Budapest)
Julow Viktor (Debrecen)
Kajtar Mária (Budapest)
Katona Béla (Nyíregyháza)
Kenyeres Zoltán (Budapest)
Király István (Budapest)
Kis Pintér Imre (Budapest)
Kiss Gy. Csaba (Budapest)
Kiss József (Budapest)
Klanczay Tibor (Budapest)
Kókay György (Budapest)
Komlowszki Tibor (Budapest)
Korompay H. János (Budapest)
Korzenszky Miklós Richárd (Pannonhalma)
Kovács Ilona (Budapest)
Kovács Kálmán (Debrecen)
Kovács Magda (Budapest)
V. Kovács Sándor (Budapest)
Kovács Sándor Iván (Budapest)
Köpeczi Béla (Budapest)
Kulin Ferenc (Budapest)
Kurcz Ágnes (Budapest)
Lengyel Imre (Debrecen)
Losonci Miklós (Szigetszentmiklós)
Lőrinczy Huba (Szeged)
Lukács Sándor (Budapest)

Makay Gusztáv (Budapest)
Mályuszné Császár Edit (Budapest)
Martinkó András (Budapest)
Merényi Oszkár (Budapest)
B. Mészáros Vilma (Budapest)
Mezei József (Budapest)
Mezei Márta (Budapest)
Mikó Krisztina (Budapest)
Nagy Dezső (Budapest)
Nagy Miklós (Budapest)
E. Nagy Sándor (Eger)
Németh G. Béla (Budapest)
Péczely László (Pécs)
Pergel Ferenc (Budapest)
Péter László (Szeged)
Pomogáts Béla (Budapest)
Rába György (Budapest)
Ritoók Zsigmondné (Budapest)
Rónay György (Budapest)
Rózsa György (Budapest)
Sahova, Kira (Kijev)
Sárosi Bálint (Budapest)
Schéda Mária (Székesfehérvár)
Scheiber Sándor (Budapest)
Solt Andor (Budapest)
Sóter István (Budapest)
Sütő-Nagy László (Budapest)
Szabad György (Budapest)
Szabó József (Győr)
Szabó Zoltán (Bukarest)
Szabolcsi Miklós (Budapest)
Szauder József (Budapest)
Szegedy-Maszák Mihály (Budapest)
Széles Klára (Budapest)
Szilágyi Ferenc (Budapest)
Szörényi László (Budapest)
Szurmay Ernő (Szolnok)
Szuromi Lajos (Debrecen)
Tamás Anna (Budapest)
Tarnai Andor (Budapest)
Tárnóc Márton (Budapest)
Tolnai Gábor (Budapest)
Udvarhelyi András (Budapest)
Vajda András (Budapest)
Vajda György Mihály (Budapest)
Váradi-Sternberg János (Ungvár)
Varga Imre (Budapest)
Varga József (Budapest)
Vargha Kálmán (Budapest)
Varsányi Péter (Hódmezővásárhely)
Veres András (Budapest)
Wacha Imre (Budapest)
Weber Antal (Budapest)
V. Windisch Éva (Budapest)
Zádor Anna (Budapest)

TARTALOMMUTATÓ

Tanulmányok

Barta János: A Petőfi-élmény Arany János irodalomszemléletében	514
Béla Miklós: Szatirától a népi játékig	340
Biró Ferenc: Pálóczi Horváth Ádám, Csokonai és Newton	680
Csetri Lajos: Csokonai Vitéz Mihály: A Reményhez	687
T. Erdélyi Ilona: Szakál Lajos — a „népköltő”	209
Fekete Sándor: Heiné Petőfiről	11
Fenyő István: Kölcsény irodalomkritikai gondolkodásának kialakulásához	180
Gergely Gergely: Vajda János: Sirámok	267
Gyenis Vilmos: Néhány későbarokk és rokokó elem alakulása Csokonai költészetében	698
Hopp Lajos: Mányoki Ádám fejedelmi képiró	733
Horváth István: A versérvék modellezése	380
Illés László: A „proletár világirodalom” stratégiája	316
Julow Viktor: A barokk Csokonai stíluszintézisében	647
Kenyeres Zoltán: Költészet és avantgarde	347
Király István: A megkötöttség verse: Ady Endre: Sipja régi babonának	277
Kis Pintér Imre: Füst Milán: A feleségem története	529
Kiss József: Petőfi verseinek egykorú fordításai	34
Klaniczay Tibor: A régi magyarországi írók nemzeti hovatartozása	148
Kovács Kálmán: A zsánerek és a jellemrajz Gyulai szépprózájában	218
Köpeczi Béla: A Rákóczi-hagyomány a XVIII. század közgondolkodásában	154
Lukácsy Sándor: Vázlat a Mindenség költőjéről	352
Martinkó András: Az ifjú Szalay László a történelem, az irodalom és az életpálya egy fordulópontján	195
Martinkó András: Petőfi a humor és szatíra közt	20
Mezei József: Polgári illúziók és kísérletek	257
Mikó Krisztina: „Az értelem keresése”	367
Nagy Miklós: A „Zord idő”	229
Németh G. Béla: A pozitívizmus néhány műfaji és poétikai következménye	241
Rába György: Babits fiatalkori versmodelljéről	298
Rónay György: Töltényi szonettjei	190
Rózsa György: Iconographia Csokonaiana	707
Sóter István köszöntése	131
Sóter István: A költészet forradalmától a forradalom költészetéig	3
Szabad György: Madách „politikai hitvallása”	357
Szabolcsi Miklós: „Megfáradt ember”	309
Szilágyi Ferenc: Ismeretlen és elfelejtett Csokonai-szövegek és életrajzi vonatkozásaik	716
Szaunder József: „Rémítő s vidító kétségek”	665
Szaunder József: L. A. Muratori két erkölcs-tani műve a XVIII. századi magyar irodalomban	171
Tarnai Andor: A magyarországi obszervánsok rendi krónikájának szerzői és forrásai	135
Tolnai Gábor: „Országomlás”	326
Vajda András: Petőfi verselésének néhány funkcionális vonása	50
Vajda György Mihály: A neoklasszicizmus és Csokonai	658
Varga Imre: A magyar barokk költészet egy változata	501
Varga József: Lengyel Menyhért Ady-látása	209

Kisebb közlemények

Bécsy Tamás: A Csongor és Tünde drámai modellje	566
Bernáth Attila: Az ember tragédiája koncepciójának néhány kérdéséről	408
Ifj. Horánszky Nándor: Adalékok a Madách-síremlék történetéhez	423
Kiss József—Irányi István: Petőfi aszódi és selmeci iskolatársának daloskönyve	99
Losonci Miklós: Arany János Népdalának „forrásai”	580
E. Nagy Sándor: A Margit-legenda — Gárdonyi regényforrása	575
Ritók Zsigmondné: Egy XVI. századi énekszerzőnkőről: Göröcsöni Ambrusról	546
Sahova, Kira: Petőfi és Sevcsenko	84
Sárosi Bálint: A verbunkos bölcsőjénél	563
Schöda Mária: A Lantvirágok és a magyar biedermeier költészet	417
Sütő-Nagy László: Egy Ady-vers keletkezéséhez	581
Szabó József: A Tragédia-fordítás úttörője	414
Szabó Zoltán: Malonyai Dezső impresszionizmusa	583
Szegedy-Maszák Mihály: Létértelmezés és szerkezet Az ember tragédiájában	403
Tarnóc Márton: A késő reneszánsz retorikus próza történetéből	548
Váradi-Sternberg János: Petőfi és a cári cenzúra	93
Veres András: Erdélyi János és Az ember tragédiája	398
Wacha Imre: Petőfi jelképrendszeréről	72
Zádor Anna: A művészet helye és szerepe a XVIII–XIX. század fordulóján	558

Adattár

Baumgarten Sándor: Széchenyi István levele Mészáros Lázárhoz	594
Beke Albert: Gyulai Pál öregkori kiadatlan levelei	595
Jankovics József: Bethlen Miklós bécsi leveleiből	439
Kókay György: Kazinczy Ferenc ismeretlen tanügyi vonatkozású levelezése	444
Korzenszky Miklós Richard: Kassai István 1629-i énekgyűjteménye	426
Lengyel Imre: Bod Péter és a felvilágosodás kapcsolatának kérdéséhez	589
Merényi Oszkár: Az ifjabb Wesselényi Miklós ismeretlen ifjúkori levelei	592
Nagy Dezső: Két levél Mórincz Zsigmond „Forró mezők” című regényéről	610
Pergel Ferenc: Az irodalmi ponyva ellen, a Ponyvalektorátus létrehozása 1942-ben	456
Scheiber Sándor: Eötvös József levele Lévy Józsefhez	454
Szőrényi László: Arany János levele Tóth Lőrinczhez	455
Varsányi Péter: Egy Mórincz Zsigmond-levél	458

Szemle

Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (V. Windisch Éva)	750
Bödy, Paul: Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary, 1840–1870. (Antall József)	620
Fekete Sándor: Meztől a szentegyházban (Wéber Antal)	118
Fekete Sándor: Petőfi romantikájának forrásai (Barta János)	613
Gergely András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása (Szegedy-Maszák Mihály)	753
Jókai Mór összes művei (Elbeszélések I.) (Fenyő István)	623
Kiss Ferenc: Művek közléről (Szuromi Lajos)	466
Lakatos Éva: Magyar irodalmi folyóiratok A–C, C–E (Vargha Kálmán)	626
Les lumières en Hongrie, en Europe centrale orientale (Mályuszné Császár Edit)	471
Martinkó András: Petőfi életútja (Mezei Márta)	115
Mezősi Károly: Közelebb Petőfihez (Kulin Ferenc)	120
Nagy Miklós: Kemény Zsigmond (Kovács Kálmán)	617
Pándi Pál: „Kisértetjárás” Magyarországon (Martinkó András)	109
Pándi Pál: Kritikus ponton (B. Mészáros Vilma)	463
Petőfi tüze (Szegedy-Maszák Mihály)	113
Pór Péter: Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában (Nagy Miklós)	759
Studia Litteraria (Tomus IX.) (Lőrinczy Huba)	480
Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály (Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig) (Varga Imra)	469
Varga Rózsa—Pátyi Sándor: A népi írók bibliográfiája (Csűrös Miklós)	744
Vitályos László—Orosz László: Ady-bibliográfia (Péter László)	474
Zoltai Dénes: Az esztétika rövid története (Veres András)	763

*

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X—XI. (*Bitskey István*) 630 — Angyal Dávid: Emlékezések. (*Nagy Miklós*) 632 — Babits Mihály: Halálfiái. (*Katona Béla*) 491 — Balassi Bálint: Összes költemények, Szép magyar komédia. (*Komlowszki Tibor*) 629 — Bori Imre: Irodalmi hagyományaink. (*Németh G. Béla*) 777 — Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. (*Balázs Ádám*) 487 — Deák Farkas: Fogságom története. (*Tamas Anna*) 631 — Dénes Zsófia: Szívárvány. (*Széles Klára*) 633 — Dobossy László: A közép-európai ember. (*Kiss Gy. Csaba*) 776 — Enyedi Sándor: Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei. (*Mályuszné Császár Edit*) 768 — Fodor József: Felkavart világ. (*Udvarhelyi András*) 634 — Eötvös József kiadatlan írásai (1846 május—1848 február) (*Bényei Miklós*) 480 — Hopp Lajos: A lengyel—magyar hagyományok újjászületése. (*Kiss Gy. Csaba*) 488 — Iani Pannonii episcopi Quinque-Ecclesiensis illius antiquis vatibus comparandi, recentioribus certe antepoenendi, quae uspiam reperiri adhuc potuerunt, omnia. Opera Iannis Sambuci. (*Boronkai Iván*) 483 — Kocham twoj kraj. (*Hopp Lajos*) 495 — Kozocsa Sándor: A francia nyelvű irodalom magyar filológiai repertórium. 1919—1968.; Kozocsa Sándor: Baudelaire Magyarországon. (*Korompay H. János*) 635 — Krammer Jenő: Ödön v. Horváth. (*Kajtár Mária*) 493 — Mészáros István: Népoktatásunk 1553—1777 között. (*Bitskey István*) 489 — Népi kultúra — népi társadalom. (*Péter László*) 774 — Sándor Petőfi: Blesky rozhnévané i krídla motyli. (*Fried István*) 770 — Petőfi koszorúi. (*Makay Gusztáv*) 769 — Réz Pál: Szomorú Dezső alkotásai és vallomásai tükrében. (*Dévényi Iván*) 494 — Sbarcea, George: Befejezetlen emlékirat magyar írókról és művészekről. (*Varga József*) 492 — Simon Zoltán: Benjámin László. (*Földényi László*) 773 — Szalai Anna: Koszorúcsata. (*Kovács Magda*) 771 — Székesfehérvár évszázadai. 2. Középkor. (*Kurcz Ágnes*) 628 — Tardy Lajos: Régi magyar követjárások Keleten. (*Kovács Sándor Iván*) 485 — Vita Zsigmond: Áprily Lajos. (*Pomogáts Béla*) 772

Krónika

A nyomdászat kezdetei és a magyar irodalom. (K. T.)	642
A Reneszánsz-kutató Csoport 1972. évi munkája (K. T.)	638
Emlékkiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban (Kovács Magda)	126
Intézeti hírek (1973. január 1—június 30.)	643
II. Kelet-Közép-Európai Felvilágosodás Szimpózium (Kovács Ilona)	499
Nekrológok	
<u>Galamb Sándor</u> (1886—1972) (Solt Andor)	636
<u>Kardos Tibor</u> (1908—1973) (Bán Imre)	778
<u>Kolta Ferenc</u> (1915—1973) (Péczezy László)	637
<u>Kunszery Gyula</u> (1906—1973) (Vargha Kálmán)	498
<u>B. Nagy László</u> (1927—1973) (K. F.)	636
<u>O. (Otrokocsi) Nagy Gábor</u> (1915—1973) (Martinkó András)	637
<u>Pais Dezső</u> (1886—1973) (Komlowszki Tibor)	497
<u>Szabolcsi Bence</u> (1899—1973) (Sötér István)	496
<u>Zimándi P. István</u> (1909—1973) (Németh G. Béla)	779
Petőfi tudományos-ülésszak az Intézetben (Szegedy-Maszácz Mihály)	124
Verseghy-Emléknappok Szolnokon (Szurmay Ernő)	639
Vita a Rákóczi-szabadságharc és emigráció kutatásáról (Esze Judit)	640
Vitéz János emlékünnepek Esztergomban (V. Kovács Sándor)	499

Melléklet

Az ItK 1973. (LXXVII.) évf. tartalom- és névmutatója.

NÉVMUTATÓ

- Ábrányi Emil 112
 Acton, John Emeric Edward 620
 Acy, Claude d' 415
 Ács Mihály 743
 Acsády Ignác 430
 Adorján Boldizsár 66
 Ady Endre 74—75, 114, 127, 170, 268,
 270, 273—274, 277—297, 300, 304, 308,
 311, 352, 354, 372, 460, 467—469, 474—
 480, 492, 495, 515, 520, 530, 535—536,
 541, 581—582, 613, 632, 635, 654, 744,
 746, 756, 759, 761
 Ady Lajos 277—278
 Ady Lajosné 278
 Agárdi László 478
 Agárdi Péter 643—644
 Aggházy Gyula 712
 II. Ágost 737, 740
 III. Ágost 737—740
 Ágoston József 726
 Agricola → Eötvös József
 Aimo Péter 606
 Ajtai (Abód) Mihály 588—589
 Ajzenstok, U. 98
 Akác László → Takács László
 Akenside 688
 Albert Zsuzsanna 163
 Alberti, Johann 589
 Albinus, Bernhard Siegfried 589
 Alexander Bernát 678
 Alexandriai Philon 487
 Alfieri, Vittorio 659—661
 Alföldy Mihály 581
 Almási Miklós 465
 Almásy László 424
 Alphonsus de Spina 146
 Alszegehy Zsolt 136, 160
 Amade László 518, 693
 Amália császárné 739
 Ambrus Zoltán 293, 460
 Amesius, Vilhelmus 630
 Ampère, Jean Jacques 245
 Andor Leon 477
 II. András 157, 164, 167
 Andrásy Gyula 364
 Andrásy Gyula, ifj. 632
 Angerer 712
 Angyal Dávid 469, 632—633
 Angyal Endre 504, 506
 Anka János 90
 Anonymus 498
 Antal István 457—458
 Antall József 623
 Anyiszimov, Ivan I. 318
 Anyos Pál 164, 420, 518, 693
 Apácai Csere János 473, 490, 557, 750—751
 I. Apafi Mihály 470—471
 Apollinaire, Guillaume 311
 Apponyi Albert 594, 633
 Apponyi Sándor 295, 532—533
 Áprily Lajos 772—773
 Aquilano, Serafino 689
 Aquinoi Szent Tamás 549
 Aranka György 589
 Arany János 12, 21, 30, 53—55, 66, 78—80,
 102, 113—115, 119, 126, 163, 218, 229, 253,
 265—266, 268—270, 272—273, 279—280,
 284, 286, 304, 332, 388—391, 393—394,
 396—397, 399—400, 404, 406, 414, 455,
 459, 497, 514—528, 580, 596, 602—603,
 613—614, 617, 635, 700, 704—705, 709,
 721, 756
 Arany László 353, 604, 608
 Arató Endre 159, 165
 Arisztotelész 548—550, 618, 648, 764
 Arnaud, F. T. M. de Baculard d' 197
 Arnim, Achim von 3, 758
 Arnold, Matthew 406
 Arnoldus de Serano 136, 138—139
 Árpádházi Szent Margit 575—580
 Árvaffy Béla 103, 107
 Asbóth János 359
 Asbóth Lajos 359
 Ascher Oszkár 477
 Assisi Szent Ferenc 136
 Aszalay (Szabó) János 445, 450—451
 Asztalos István 745, 749
 Attila 150
 Baader, Franz Xavér von 758
 Babeuf, François Émile 114, 126
 Babits Mihály 281—282, 284, 298—308,
 332, 338, 367—368, 371—374, 377, 459—
 460, 491—493, 530—531, 583, 617, 628,
 632, 635, 669, 761—762, 772
 Babocsay Izsák 169

- Bach, Alexander 360
 Bach, Johann Sebastian 658
 Bacon, Francis 174, 245
 Bácsai Kenyeres Fábian 139, 145–146
 Bácskai Antal 630
 Badics Ferenc 502, 553
 Bahner 473
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 747, 760
 Bajtay Antal 160
 Bajza József 82, 103, 107, 118, 196, 198,
 215–216, 286, 304, 417, 419–423, 495,
 516, 770
 Bakócz Tamás 607
 Bakos József 490
 Bakoss Tibor 714
 Balasov, N. I. 644
 Balassa Brunó 159–161
 Balassa László 665
 Balassi Bálint 286, 384, 386, 390, 426, 429,
 431, 433–434, 481, 495, 498, 629–630,
 638–639, 663
 Balassi János 546
 Balázs Ádám 488
 Balázs Béla 465, 544, 627
 H. Balázs Éva 472, 500, 699
 Balázs János 548
 Balázs Mihály 630
 Bale, John 135
 Bálint Sándor 639
 Bálintffy József 445, 451–452
 Balla Károly 190
 Ballagi Géza 166
 Balló István 469
 Balogh Károly 405
 Balogh I. 713, 715
 Balogh Máté 549
 Balota, Nicolae 125
 Balzac, Honoré de 4, 6, 8, 218, 245–246,
 265, 379, 461
 Bán Imre 480–481, 487, 490, 556–557,
 642, 699–700, 704–705, 779
 Bánffy Dénes 439, 470–471
 Bánffy György 599
 Bánffy János 486
 Bánkúti Imre 154
 Banner János 609
 Bánóczy József 678, 712–713, 715
 Bányai Elemér 297
 Barabás Miklós 560–562, 711
 Barante, Prosper de 245
 Bárány Boldizsár 626
 Barany, George 754
 Baranyai Decsi János 486, 488, 553
 Baranyai Zoltán 478
 Barát Endre 459
 Baratasvili 84–85
 Barbaro 606
 Bárczi Géza 557
 Barcsa János 726
 Bárd Miklós 761
 Baretti, Giuseppe 179
 Barkóczy Ferenc 174–175, 177, 179
 Barla Gyula 618
 Baróti Dezső 474, 640, 647, 649, 698–699
 Baróti Lajos 100, 689
 Barrault, Jean Louis 279
 Barrès, Maurice 289
 Barta János 467, 480–483, 514, 528, 617
 Barta István 362, 758
 Bartha Dénes 565–566, 693
 Bartha Lászlóné 639
 Bartha Miklós 746
 Barthélemy, Auguste Marseille 200
 Bartholomaeus de Alverna 138
 Bartholomaeus Pisanus 146–147
 Bartók Béla 114, 295, 297, 354, 465, 492–
 493, 497, 519, 563, 566, 627, 746, 749,
 760
 Barton, Peter F. 174
 Barts Gyula 488
 Basilides Mária 497
 Basilius István 429
 Basta György 231
 Bathó László 458
 Batka János 104
 Bató Pál 457
 Báthori Gábor 611
 Báthori István 231, 639
 Báthori Zsigmond 230–231
 Báthory András 136
 Batizi András 389
 Batsányi János 378–379, 495, 678, 746
 Batthyány Ádám 152
 Batthyány Ignác 140
 Batthyány József 724
 Batthyány Lajos 757
 Baudelaire, Charles 241–242, 251, 253–
 254, 305–307, 353, 404, 407, 635, 758
 Bauer Miklós 327
 Baumgarten Sándor 594
 Bayer József 105
 Bayle, Pierre 171–172
 Bebel, August 413
 Becher, Johannes Robert 321–322
 Beck, Jakob Christoph 588–592
 Beck Károly 38–39, 49
 Beck Pál 731
 Beckett, Samuel 343–344, 493
 Beckford, William 659
 Bécsy Tamás 575
 Bednár, Kamil 771
 Bedő Rudolf 710
 Beke Albert 595, 717
 Beke Antal 549
 Beke László 643
 Békefi Remig 490
 Bekker, G. D. 98
 Bél Mátyás 151, 156–158, 160, 171–172
 III. Béla 628
 IV. Béla 577
 Béládi Miklós 337, 340, 347, 643–644
 Béli Pál 470
 Belia György 278, 298, 491
 Bellarmino, Roberto 551, 630
 Bem József 46, 94–95
 Benczédi Székely István 548

- Benda Kálmán 154, 167, 471, 500, 640, 642, 699, 738
 Bene Ede 471, 500
 Benedek Marcell 299
 Benedek Miklós 478
 Benedek Péter 749
 Benedikta 577
 Bengráf József 565
 Beniczky Gáspár 733—634, 740, 742
 Beniczky Lajos 359
 Beniczky Péter 151
 Beniuc, Mihai 770
 Benjámín László 467—468, 773—774
 Benke József 769
 Benn, Gottfried 254
 Benyák Bernát 473
 Bényei Miklós 196, 491, 622
 Bényi L. 714
 Beöthy Zsigmond 419—420
 Beöthy Zsolt 235, 632
 Béranger, Pierre Jean 12—14, 19, 48, 80, 98, 118, 521
 Bérczy Károly 414
 Bercsényi Miklós 155, 158, 163, 166—167, 169, 488, 736
 Bercsényi Miklósné 736
 Berdecka, A. 737
 Beregszászi Pál 715
 Berekaszai Kís Albert 155
 Béranger, Jean 644
 Beresztóczy Miklós 499
 Berger, Arnold 689
 Bergson, Henri 307—308, 408
 Berkovits Ilona 629
 Berlioz, Hector 497
 Bernardinus Aquilanus 137
 Bernardinus de Senis → Sienai Bernardin
 Bernáth Attila 414
 Berni, Francesco 192
 Bernouilli 472
 Bertelli, Sergio 179
 Berze Nagy János 775
 Berzeviczy Albert 362, 423, 425
 Berzsényi Dániel 78, 188, 367, 369—372, 374, 376—377, 379, 399, 417, 420—422, 497, 514, 561, 565, 593—594, 639, 656, 673, 754
 Besenval 738
 Bessenyei György 80, 160, 171, 177—178, 369, 375—379, 500, 517, 564, 588, 643, 670
 Bethlen Borbála 440
 Bethlen Gábor 157, 164, 430, 487, 548, 557, 611, 750
 Bethlen István 772
 Bethlen János 232, 470
 Bethlen József 442
 Bethlen Júlia 440
 Bethlen Kata 178, 702, 739
 Bethlen Mihály 441—443
 Bethlen Miklós 439—444, 470, 630, 702
 Bethlen Sámuel 593
 Bèze, Théodore 551
 Bezerédi Imre 166
 Bezruč, Petr 771
 Bibó István 745
 Bielńska, Katarzyna 738
 Bielińska, Maria Magdalena 737
 Bielński, Franciszek 737
 Bieliński, Kazimierz Ludwik 737
 Bierwisch, Manfred 396
 Bige György 155
 Bihari János 198, 565—566
 Binni, Walter 659, 661, 664
 Birányi Ákos 81
 Birányi István 112
 Birch-Pfeiffer, Charlotte Katharina 613
 Birkás Endre 458
 Bíró Ferenc 500, 643, 680, 686
 Bíró Iván 714
 Bíró Lajos 290, 293, 296—297
 Bíró Mózes 162
 Bíró Sándor 158
 Bíró Tibor 748
 Bíró Vencel 607
 Bitskey István 490, 500, 631, 639
 Bisztray Gyula 460—461, 596
 Blackmore, Richard 669
 Blagoszvesztlov, G. J. 96
 Blake, William 659, 663
 Blanc, Louis 200
 Bloch, Ernst 661
 Blum, Léon 324
 Blumauer, Alois 651
 Blumenbach, Johann Friedrich 669
 Boccaccio, Giovanni 461
 Bocskay István 157, 163—164, 167, 231
 Bocsor István 626
 Bod Péter 470, 472, 486—487, 588—592, 703
 Bodenstein, F. 94—95
 Bodnár György 643—644
 Bodoki József 588
 Bodolay Géza 125
 Bodor Aladár 478
 Bodor Pál 492
 Bodrogi Tibor 775
 Boesz 453
 Bogáti Fazekas Miklós 433
 Bogdány Gedofréd 733
 Bognár Tas 643
 Boguslawski, Wojciech 474
 Boileau, Despreaux Nicolas 191, 652
 Bóka László 476, 529
 Bókay János 460
 Bolla Márton 161
 Bolleme, Geneviève 704
 Bonaparte, Josephe 207
 Bonaparte, Marie 633—634
 Boncza Berta 476—477, 479
 Bonfini, Antonio 150—151, 153
 Bonifacius de Ceva 146
 Bónis György 141, 629
 Bonyhai Benjámín 212, 217
 Bonyhai Gábor 126, 643—644
 Borí Imre 125, 349, 378—479, 530, 540, 642, 777
 Borkuti 422

Boldizsár Iván 327
 Bornemisza Péter 286, 551
 Boronkai Iván 484
 Boros Dezső 727
 Boros Gyula 479
 Borosnyai Nagy Zsigmond 588
 Borovszki Samu 429–430
 Bors Irén 639
 Borsa Gedeon 642–643
 Borsányi György 323
 Borsos József 560
 Borsos Miklós 487, 709, 714
 Borsos Tamás 487–488
 Borzsák István 303, 551
 Bosch, Hieronymus 173, 353
 Botta István 639, 642–643
 Botticelli, Sandro 292
 Bozzai Pál 454
 Bödy, Paul 620–623
 Böhm Magdolna 743
 Bölcsényi Mihály 146
 Bölöni György 278, 297
 Börne, Ludwig 16–17, 19, 112, 118
 Branca, Vittore 179
 Braun Soma 457, 775
 Brecht, Bertolt 475, 493, 644
 Brehm, Alfred 355
 Breiting, Johann Jakob 592
 Brenner apát 734
 Brentano, Bettina 94, 253
 Brentano, Clemens 3
 Brietius, Ph. 160
 Brjuszov, V. J. 492
 Brochon, Pierre 704
 Brody, Patrick 647
 Bródy Sándor 278, 288, 293, 585
 Broizem kamarás 741
 Browning, Elizabeth 285
 Browning, Robert 241, 254, 285
 Bruni, Leonardo 606
 Brühl, H. 740
 Buben, S. 322
 Buckle, Henry Thomas 246
 Buczy Emil 187
 Budai Ézsaiás 158, 161
 Budai István 727
 Budai Pál 727
 Budai Parmenius István 485, 639
 Budai Péter 640
 Buday György 747
 Buffon, George Louis Leclerc 669
 Bugát Pál 455, 473
 Bujdosó György 162
 Bulcsu Károly 525
 Bulwer, Edward George 188, 220
 Buonarroto, Filippo 114, 126
 Burián Pál 74
 Burns, Robert 12–14, 19, 48, 648, 654, 659, 662–663
 Busa Margit 469
 Busbecq 486
 Bürger, Gottfried August 4–5, 101, 103–104, 106, 190, 688–689, 691, 694

Byron, George Noel Gordon 5, 7, 84–86, 96, 114, 188, 200, 202, 204, 235, 237, 404, 474, 521, 567, 569, 614, 758

Cabet, Etienne 38, 77, 114
 Caesar, Caius Julius 550
 Calderón de la Barca, Pedro de 204, 417
 Camus, Albert 534
 III. Callictus 146
 Callimachus Experiens 778
 Campe 718–719
 Campori, Giuseppe 594
 Canova, Antonio 658
 Caraffa, Antonio 20, 32
 Carducci, Giosue 284
 Carignan, Louise de 741
 Carlyle, Thomas 220, 246
 Caro, Annibal 194
 Caruso, Enrico 634
 Casagrande 560
 Castaldo, Giovanni 231
 Cato, Marcus Portius 487
 Cékluti Züllich 560
 Cervantes, Saavedra Miguel de 25, 187, 200–201, 204
 Cézanne, Paul 658
 Chassin, Charles Louis 95, 362
 Chatman, Seymour 397
 Chatterton, Thomas 616
 Chaucer, Geoffrey 397
 Chevalier, Maurice 634
 Chénier, André 4, 474, 654, 659, 663
 Chladni 396
 Chlopiczky József 103
 Chmielewski, J. 302
 Choderlos de Laclos 244
 Cholnoky László 531, 627–628
 Cholnoky Viktor 531
 Chomsky, Noam 380, 396
 Chopin, Frédéric 497
 Cicero, Marcus Tullius 160, 550
 Cienfuegos, Nicasio Alvarez 207
 Cifka Péter 712
 Cirill 149
 Ciuceanu, Petre → Csucsai Péter
 Clauren, Heinrich 198
 Clemenceau, Georges 292
 Cohen, Jean 63
 Coleridge, Samuel Taylor 4, 7
 Collins, William 688
 Comenius, Joannes Amos 161, 489–490, 630, 776
 Comte, Auguste 245, 249–251, 406–407
 Confucius 675
 Constant, Benjamin 199–200, 205–207
 Cormenin, Louis de 361
 Cornea, P. 499
 Corneille, Pierre 245, 517
 Cornelius Nepos 186
 Correggio 741
 Cosel grófnő 738
 Costil, Pierre 151
 Courbet, Gustave 266

Cousin 247
 Cremer, Bernard Sebastian 588
 Curtius, Ernst Robert 548
 Czako Zsigmond 110, 120, 616
 Czege Imre 630
 Czetter Sámuel 708, 711, 715
 Czetter Stratimirovics István 708
 Cziffra Géza 581–582
 Czigány Lóránt 633
 Czimmer József 327
 Czindery Pál 693
 Czinka Panna 565
 Czóbel István 759
 Czóbel Minka 415, 585, 759–763
 Czuczor Gergely 106–107, 210, 215, 518
 Csáki Krisztina 736
 Csanádi Imre 769–770
 F. Csanak Dóra 709
 Csanak József 709
 Csapláros István 495
 Čaplovič, Ján 642
 Csapodi Csaba 642
 Császár Elemér 164, 478, 597, 689, 693
 Császár Ferenc 20, 110, 770
 Császári Lósy Pál 727
 Csáthi Géza 531
 Csécsi János 161
 Csécsi János, ifj. 169, 589
 Csehov, Anton Pavlovics 96, 461
 Čelakovský, František 5
 Csengeri István 751
 Csengery Antal 183, 219–220, 400, 414, 495, 526, 603
 Csépan István 726–727
 Csépan János 727
 Csépan József 726
 Csepregi Turkovics Mihály 751
 Cserei Mihály 158–159, 470
 Cserey Miklós 169
 Csermák Antal 565
 Cserna Károly 712
 Csernisevskij, Nikolaj Gavrilovics 93
 Cserőgyi (Cserwgy) Benedek 136
 Česmički, Ivan 150
 Csetri Lajos 639, 687, 697
 Csiky Gergely 461
 Csinszka → Boncza Berta
 Csisztov 775–776
 Csizmadia Sándor 627
 Csók István 494
 Csokonai Józsefné 710
 Csokonai Vitéz Mihály 22, 54, 80–81, 93, 102, 104, 107, 125, 163, 212–213, 279, 340–341, 345, 420, 518, 563–565, 617, 645, 647–732
 Csomasz Tóth Kálmán 431, 692
 Csontos János 136
 Csorba Győző 484
 Csorvásy István 603
 Csúcs Ferenc 714
 Csucsai Péter 475
 Csuka Zoltán 747
 Csupor Pál 145
 Csuri Károly 643
 Csűrös Miklós 750
 Dajka Balázs 643
 D'Annunzio, Gabriele 289
 D'Alambert, Jean le Rond 245
 Dalos László 478
 Dán Róbert 642
 Dániel G. 154
 Dankó Imre 711
 Dante Alighieri 286, 308, 354, 481, 517, 661, 778–779
 Danton, Georges 607
 Dares Phrygius 186
 Dario, Rubén 285
 Darvas József 457–458, 745, 748–749
 Dávid Ferenc 551
 Dávid Gyula 126
 David, Jacques-Louis 658, 660
 Dayka Gábor 687
 Deák Farkas 631
 Deák Ferenc 204–205, 364, 597, 620, 622
 Deáki Filep János 751
 Deáki Filep József 589
 Deáki Sámuel 589
 Debreceni Ember Pál 159, 590
 Debreczeny Tivadar 714
 Debrőczy Tibor 328
 Debussy, Claude Achille 50
 De Carli, Ferruccio 175
 Décei Bálint 553
 Dedek Crescens Lajos 136
 Degré Alajos 629
 Dékány András 457–458
 Delacroix, Eugène 660
 Delhányi Zsigmond 99–100
 Delille, Jacques 663
 Demény János 749
 Dénes Béla 627
 Dénes Zsófia 479, 633–634
 Denhoff 738
 Denhoff grófné 737–738
 Dercsényi Dezső 735–736
 Derkovits Gyula 114
 Dernschwan, Hans 486
 Derrida, Jaques 644
 Déry Tibor 464
 Déryné Széppataki Róza 106, 769
 Descartes, René 174, 590
 Deşlin 770
 Dessewffy József 730–731, 753
 Dessewffy, grófnő 100
 Dévényi Iván 494
 Dévigne, Roger 704
 Dezséri György 749
 Dézsi Lajos 440
 Dickens, Charles 25, 219–221, 239, 615
 Diderot, Denis 197, 244, 660, 766
 Dienes András 613
 Dienes Valéria 302
 Dietenhoffer, Karl 447, 450, 453
 Dietze, Alexander 415–416
 Di Francesco, Amadeo 638, 644

- Dijk, Teun A. van 380, 386, 396
 Dilthey, Wilhelm 765
 Dimitrov, Georgi 323
 Diósi Ödönné Brüll Adél 476–477, 479, 581
 Diószegi András 583–584, 760
 Diószegi Vilmos 775
 Divéky József 715
 Dobó István 546
 Dobossy László 776–777
 Dobozi István 157–158
 Dobozi Mihály 361
 Dobroljubov, Nikolaj Alexandrovics 95
 Dobrosy István 770
 Dobszay László 629
 Dóczy Lajos 414–415
 Dodosvili, Solomon 84
 Dolinay Gyula 713
 Domanovszky Sándor 699
 P. Dombi Erzsébet 584–585
 Domby Márton 698, 716, 723
 Domokos László 477, 479
 Domokos Pál Péter 476, 566
 Donat, G. A. 561, 741
 Don Carlos de Austria 207
 Donnert, E. 499
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 236–
 237, 243, 295, 460–461, 534
 Doughty, Oswald 688
 Dózsa György 91, 115, 230, 603, 605, 607,
 641
 Döbrentei Gábor 171, 183, 185–188, 197,
 560, 592–594, 687
 Dömötör Tekla 775
 Dörre Tivadar 713
 Drágffy Bertalan 141
 Draskovich 472
 Dreschler 565
 Drexler 175
 Drinovszky 449
 Drozdy Gyula 460
 Drugeth Gáspár 546–547
 Dsida Jenő 492
 Du Bellay, Joachim 190, 193
 Ducange, Victor 615
 Ducasse, Isidore 405
 Dudith András 151
 Dugonics András 479, 518, 650, 654
 Dulházy Mihály 730
 Dumas, Alexandre, id. 11, 516, 613–615
 Dumas, Alexandre, ifj. 205, 218
 Dunaiszky Lőrinc 562
 Dux Adolf 21, 35–38, 41, 43, 46, 48–49,
 414–416
 Dürrenmatt, Friedrich 536
 Eckhardt Sándor 369, 431, 434, 629, 705
 Eco, Umberto 644
 Ecsedi Báthory István 383, 630
 Ecsedi I. 711, 715
 Éder Zoltán 300
 Édes Gergely 639, 674
 Egei 709, 713, 715
 Egger Vilmos 710
 Egressy Benjámin 36
 Egressy Gábor 66, 127
 Ehrenwerth Sarolta 597
 Eichendorff, Josef Carl 243, 253
 Eissner, Josef 715
 Elefánt Ferenc 107
 Elefánt Mihály 104
 Eliot, George 254
 Eliot, Thomas Stearns 285
 Éluard, Paul 770
 Ember Győző 474
 Emerson, Ralph Waldo 220, 242, 251, 255,
 756
 Emich Gusztáv 414
 Eminescu, Mihail 125
 Endre Béla 456
 Endrődi Sándor 613, 761
 Engel, Johann Christian 158, 169
 Engels, Friedrich 245, 411, 643, 765, 767
 Ense, Varnhagen von 18
 Enyedi György 551
 Enyedi Sándor 768–769
 Eörsi István 16
 Eötvös József 113, 125, 127, 133, 195–196,
 198, 200–201, 203–206, 362–363, 414,
 416, 454, 490–491, 514, 516, 568, 620–
 623, 636
 Eötvös Károly 563
 Epiktétosz 426–428, 430, 487
 Epikurosz 550–551
 Erasmus 426, 428–430, 548, 778
 Ercsey Sándor 596
 Erdei Ferenc 745, 747–748
 Erdey Dezső 714
 T. Erdélyi Ilona 15, 209, 644
 Erdélyi János 15, 20, 102–103, 111, 163,
 209–216, 286, 398–403, 410, 412, 419–
 421, 495, 770, 775
 Erdélyi József 51, 745, 747, 749
 Erdélyi Károly 415
 Erdélyi Miksa → Maximilianus Transsylvanus
 Erdődy György Leopold 739
 Erdődy 691
 Erdős Jenő 457–458
 Erdős Renée 627
 Erkel Ferenc 566
 Erki Edit 348
 Ernst Lajos 740–741, 743
 Erőss Gábor 707, 711, 715
 Erőss János 707, 711
 Erzsébet királyné 606, 609
 Eschenburg, Johann Joachim 663, 721
 Espersit János 309
 Espronceda, José de 84–85
 Essenius 743
 Estève, Edmond 302
 Estivals, Robert 644
 Esze Judit 642
 Esze Tamás kuruc vezér 155, 163
 Esze Tamás 162–163, 428, 440, 630, 639,
 641, 737
 Eszéki T. István 751
 Esztergomi Mihály 140, 145

Eszterhás István 457–458
Eszterházy Károly 560
Eszterházy Pál 168, 740

Fábián Gábor 104, 606–608
Fábián István 460
Fabó Bertalan 104
Fabricius, Ioannes Albertus 135
Fábry Zoltán 776
Fagyeyev, Alekszandr Alekszandrovics 456
Fajcsék Magda 396
Falben 738
Falco, G. 179
Falk Miksa 204–206, 757
Faludi Ferenc 54, 80, 102, 214, 518, 693, 746
Farkas Ferenc 80
Farkas István 633–634
Fáy András 560, 608
Fazekas István 477
Fazekas Mihály 82, 212, 637, 648
Fechner 768
Fedorov, A. 98
Fehér Ferenc 467
Fehérváry Miklós 364
Féja Géza 457–458, 745, 747–749
Fejtő Ferenc 309, 313–314
Fekete János 588
Fekete Sándor 11, 19, 114, 116, 118–120,
122, 124–125, 521, 613–617, 643
Feleky Géza 478
Fellner Jakab 560
Felvinczi György 751
Fénelon, François 178, 197
Fenyő István 180, 209, 490–491, 626, 640
I. Ferdinánd 232
II. Ferdinánd 430
V. Ferdinánd 23, 44, 100, 169
VII. Ferdinánd 207
I. Ferenc 166, 169, 709, 724
Ferenc, Szent → Assisi Szent Ferenc
Ferenc József 360
Ferenczi Zoltán 13, 692, 727, 772
Ferenczy Béni 127
Ferenczy István 560, 562, 708–709, 712–
713
Ferenczy Károly 349, 463, 633
Fermendzin, E. 136, 138
Feuerbach, Ludwig 245, 247, 252, 766
Fessler Ignác Aurél 158–159, 171, 174
Fest Imre 358
Fest Sándor 190
Festetics György 693
Féval, Paul 218
Fichte, Johann Gottlieb 197, 758
Ficzay Dénes 479
Fielding, Henry 197, 244, 660
Filep Antal 775
Fináczy Ernő 157, 159
Fischer Sándor 415
Fischer 104
Flaminus, Cornelius 606
Flaubert, Gustave 173, 248, 461, 496

Flaxman, John 658
Flemming, Jakob Heinrich 738
Florian, Jean-Pierre Claris de 197
Focht, Ulrich 499–500
Fodor András 191, 309
Fodor Géza 643
Fodor József 476, 634–635
Fogarasi János 602
Fogarassy István 734–735
Fogarassy János 602
Forbáth Imre 776
Forgách Simon 155
Fóris Karola 643
Forti, F. 178
Foscolo, Ugo 659, 661, 663
Fourier, Charles 352, 406, 411–413
Földényi László 774
Földesi Erzsébet 595, 600
Földesi Gyula 595
Földesi Ida 595, 598–600
Földesi Ida (ifj.) 597
Földesi István 595–597, 599–601
Földesi Mária 595, 599
Földesi Ödön 595–598, 600–602
Földesi Sándor 595–596, 598
Földesi Sándorné Gyulai Antónia 595–598,
600
Földessy Gyula 290, 476–477, 479
Földi János 656, 684, 723
Fraknói Vilmos 605, 607
Francastel, Pierre 647
France, Anatole 306
Franciscus de S., Columbanus 147
Francken, Christian 428
Frankenburg Adolf 626
Frankl, Ludwig August 36
Frankl Vilmos → Fraknói Vilmos
Franklin, Benjamin 756
Frankó, Iván 97
Franyó Zoltán 771–772
Fráter György 229, 231–232
Fráter Istók 708
Fráter István 430
Freud, Sigmund 295, 633–634
Freyer, J. 161
Fried István 643, 771
Friedländer Náthán 43
I. Frigyes 738
I. Frigyes Vilmos 738
II. Frigyes Vilmos 101, 106
Fubini, Mario 179
Furet, François 704
Futó Jenő 575
Fülep Ferenc 499
Fülep Lajos 713, 736, 747
Fülöp Ernő → Fejtő Ferenc
Fülöp László 482
Füst Milán 52, 311, 349, 529–545

Gaál Gábor 398, 467, 635, 773
Gaál József 104, 107–108, 423, 613–615,
636

- Gaál László 707, 709, 711, 727—728
 Gábor Andor 465, 478
 Gáborjáni Szabó Kálmán 749
 Gách Marianne 478
 Gádor E. 714
 Gaj, Ljudevit 618
 Gál István 301, 488, 622, 627, 630
 Galamb Sándor 636—637
 Galambos Ferenc 440—442, 457
 Galambos Gábor 440
 Galántai József 408
 Gáldi László 51—52, 55, 65, 72, 77, 125—
 126, 396, 467—468, 473, 635, 641
 Gálfalvi Ozdi Ferenc 172—175, 177, 179
 Gálóczi Erzsébet 464
 Gali Sándor 323
 Gálos Rezső 734, 739
 Gambius, Jerom David 589
 Garas Klára 733, 735—738, 740—741, 743
 Garay János 81, 114, 210, 213, 420, 518, 638
 Garázda Péter → Zolnai Béla
 Gárdonyi Géza 240, 460, 575—580, 761
 Gárdonyi József 576—577
 Gárdos Miklós 478
 Garinus 578
 Garkavi, A. M. 96
 Gáspár Kornél 401
 Gáti József 477
 Gazsó G. 154
 Géber Antal 439
 Gedai István 629
 Gedényi Mihály 457—458
 Gegesi Kiss Pál 349
 Geleji Katona István 548—557
 Georgievics, Bartolomaeus 486
 Gerardus Oddolis 137
 Gerdes, Daniel 589
 Geréb Péter 141
 Gerevich Tibor 741
 Gerézdi Rabán 429, 431, 548
 Gergely András 125, 643, 753—758
 Gergely Gergely 267, 353, 575
 Gergely Sámuel 439
 Gergely Sándor 469
 Gerskovics, Alekszandr 125
 Gerszi Teréz 711, 713, 715
 Gervinus, Georg Gottfried 249
 Gide, André 132, 293
 Gidófalvi Jancsó Pál 225
 Gilbert, Humphrey 485
 Gigli, Beniamino 634
 Giller János 425
 Gindely Antal 430
 Glatz, J. 103
 Gleditsch, Johann Friedrich 159
 Godwin, William 125
 Goethe, Johann Wolfgang 3—5, 7, 55, 118,
 132—133, 186—188, 191, 197, 244, 253,
 255, 260, 312, 372, 417, 474, 593, 613, 615,
 631, 658—663, 669, 741, 764
 Gogol, Nikolaj Vasziljevics 4, 6—7, 10, 218—
 219, 223, 289, 461
 Goldsmith, Oliver 244
 Goleniscsev-Kutuzov, P. 98
 Gombás Géza 459
 Gombault 190
 Gombocz Zoltán 140
 Goncourt, Edmond 265
 Goncourt, Jules 265
 Gonda György 642
 Gondi 709, 713, 715
 Gondisalvus 139
 Góngora y Argote, Luis de 204
 Gorkij, Makszim 294, 456, 465
 Gotti, Vinc. Lodovico 175
 Göders János Henrik 742—743
 Göllner Miklós 457
 Gömbös Gyula 747
 Göröcsöni Ambrus 546—547
 Görgey Artúr 346, 466
 Görömbei András 482
 Göschl 712
 Göttfy Borbála 125
 Grabovszkij, P. A. 97
 Gránicz István 643
 Grasshoff, H. 499
 Gravesande, Wilhelm Jakob 589
 Gray, David 660
 Gray, Thomas 688
 Greguss Ágost 110
 Grigoletti 561
 Griitti Alajos 233, 553
 Grosz Emil 580
 Grotius, Hugo 589
 Grund Ede 711
 Grünwald Béla 494, 632, 755
 Guarino, Battista 483
 Guarino da Verona 150, 484, 606
 Guérin, Maurice de 758
 Guiccioli (Gamba) 202
 Guizot, Francois Pierre 245
 Gulácsy Lajos 633—634
 Gulielmus Farnerii 139
 Gulyás József 693, 716, 722, 725—726, 730—
 731
 Gulyás Pál 744—749
 Gulyás Pál bibliográfus 104, 479
 Gundulić, Ivan 148
 Gusdorf, George 669—670
 Guszev 775
 Gvadányi József 104, 518, 564, 647, 756
 Gyárfás Endre 439
 Gyenis Vilmos 641—642, 698—699, 702—704
 Gyertyán Ervin 309, 311—312, 314
 Gyertyánffy 769
 Gyerzsavin, Gavrila Romanovics 6
 Gyomlay Gyula 396
 Gyöngyösi Gergely 136
 Gyöngyösi István 502, 504, 553, 653, 729
 Gyöngyösy László 580
 Györffy György 628
 György Lajos 607
 Győri Elek 749
 Győri János 772
 Győri Miklós 715

- Györy Dániel 421
 Györy József 722
 Gyulafi László 441
 Gyulafi Lestár 630
 Gyulai Ágost 102 -103, 105
 Gyulai Aranka 597-598, 600
 Gyulai Kálmán 597-598, 609
 Gyulai Lajos 593-594
 Gyulai Pál 20, 111, 116, 216, 218-230, 233, 368, 414, 461, 482, 515, 523-526, 569, 595-609, 617, 632-633, 636-637, 772, 779
 Gyulai Pálné Szendrey Mari 595, 597-598
 Gyuris György 479
 Gyurkó László 466
 Hadrovics László 162
 Hafiz 662
 Hagedorn, Ch. L. von 733-734, 737, 739, 741
 Haiman György 642
 Hajdú János 491
 Hajnal Anna 464
 Hajnóczy József 754
 Halasy Miklós 714
 Hatász Gábor 266, 332, 357, 361, 367-379, 402-403
 Haller László 178
 Halmi Bódog 477
 Hamar L. 713-715
 Hamilton, Sir William 248
 Hamsun, Knut 649
 Hamvas Béla 349
 Hankiss Elemér 83, 566
 Haranghy Jenő 714-715
 Harasztí Gyula 398-399, 632, 688-689, 730-731
 Hardy, Thomas 759
 Harrach 159
 Harries, Heinrich 101
 Harsányi István 670, 693, 716, 722, 725-726, 730-731
 Hašek, Jaroslav 776
 Haske 713
 Határ Győző 350
 Hatvani István 472, 589-591, 680
 Hatvany Lajos 38, 45, 82, 99-100, 115, 117, 216-217, 278, 281, 293, 296-297, 494, 582, 596, 770
 Hauer Ferenc 157
 Hauptmann, Gerhart 289
 Haverkamp, Siegebert 589
 Havi Mihály 81
 Hawthorne, Nathaniel 404
 Haydn, Joseph 497
 Hebbel, Friedrich 242, 246, 758
 Heckenast Gusztáv 712
 Hecht Andre 581
 Hegedűs Lajos 51
 Hegedűs Rajmund 499
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 255, 259, 399, 405, 763-767
 Hegyesi Márton 609
 Heidanus 161
 Heidegger, Martin 759, 765
 Heine, Heinrich 3, 7, 9, 11-19, 36, 47-49, 76, 80, 84-86, 98, 112, 118, 198, 286, 524, 764-765
 Heinrich Gusztáv 632
 Heister 158
 Heksch Agnes 444
 Hellebrant Árpád 635
 Hellenbach 158
 Heller Ágnes 399
 Helmecczy Mihály 81, 83, 102
 Heltai Gáspár 151, 546-547, 630, 639, 642
 Heltai Jenő 627
 Helvétius, Claude-Adrien 255
 Hemsterhuis, Tiberius 589
 Henszlmann Imre 118, 211, 399, 560-561
 Henz, Rudolf 415-416
 Herceg János 480
 Herczeg Gyula 299, 586
 Herder, Johann Gottfried 3-5, 186, 189, 648, 662, 689, 756
 Herepei János 470, 630-631, 750-753
 Herepei Nagy István 589
 Herfurth 565
 Hermann István 398
 Hermányi Dienes József 703
 Hérodotosz 551
 Hertelendi 102
 Hervay Ferenc 642
 Hervey, James 685, 702
 Herzen, Alexandr Ivanovics 95
 Hésziodosz 413
 Hevenesi Gábor 155, 157
 Hevesi Andor 772
 Hevesi András 378, 747
 Hevesi Sándor 290, 575
 Hieronymus, Szent 135
 Hild János 559
 Himmelmann-Wildschütz, N. 710
 Hincz Gyula 127, 715
 Hinz, H. 499
 Hirth, Friedrich 47
 Hitler, Adolf 326
 Hocke, Gustav René 556
 Hoffinger 156
 Hoffmann Károly 41-43, 45-46, 49
 Holbach, Paul Heinrich Dietrich 255, 663
 Holbein, Hans 741
 Holl Béla 580, 630, 642
 Holló László 714
 Holtei, Karl 614-615
 Holz, Arnó 300
 Hóman Bálint 155, 424
 Homérosz 185-188, 413, 517
 Homonnai Gáspár 547
 Honegger, Arthur 658
 Honert, Johann van den 589
 Hont Ferenc 327
 Hopner, S. 320
 Hopp Lajos 170, 488-489, 495, 500, 640, 642-643, 733, 740
 Hoppál Mihály 775

Horánszky Lajos 423–425
 Horánszky Nándor, ifj. 425
 Horatius Flaccus, Quintus 160, 225, 474,
 520, 548, 550–551, 554, 639, 648
 Horti István 751
 Horvát Henrik 480
 Horváth István 196, 482
 Horváth Ádám 445, 452
 Horváth Cyrill 479
 Horváth Iván 380, 396–397, 639, 643
 Horváth János 20, 54–56, 59, 80, 102–106,
 111, 116, 133, 184, 188, 190–191, 194,
 214–216, 231–232, 307, 396–397, 468,
 477, 494, 498, 519, 569, 617, 625, 632, 648,
 698, 700, 722
 Horváth János, ifj. 629
 Horváth Károly 474, 568, 573
 Horváth Mihály 115, 229–230, 232
 Horváth N. 565
 Horváth Ödön von 493–494
 Horváth Richárd 136
 Hory Farkas 419
 Hőgye István 444
 Hölderlin, Friedrich 125, 184, 659–661, 688
 Hrabovszkij, P. A. 93, 97
 Hrincsenko, B. 97
 Hubay Miklós 340, 644
 Huber József 562
 Hugo, Victor 3–4, 9, 11, 98, 114, 125–126,
 198, 200–202, 206, 235, 237, 242–243,
 253, 284, 516, 613–614, 624
 Humbert 738
 Hume, David 244–245, 660
 Hunt, Leigh 247
 Hunyadi János 80, 144, 160, 164, 232
 Hunyadi Mátyás 146, 148, 150–151, 160,
 164, 237, 473, 499, 546, 553, 629, 778
 Hunyadi Zoltán 499
 Hunyadi Sándor 492
 Husz János 553
 Huszár Lajos 629
 Huszti András 589
 Huszti György 485–586
 Huszti József 484
 Husztiné Révhegyi Rózsa 399
 Hutten, Ulrich von 286
 Huysmans, Joris-Karl 759
 Ibsen, Henrik 290–292
 Igali Fábian 140
 Ignotus 293, 296–297, 300, 306, 477
 Ignotus Pál 627, 748–749
 Ihwe, J. 380, 397
 IJsewijn, Josef 639
 Illés Béla 331
 Illés Endre 460
 Illés László 316
 Illés Sándor 478
 Illéssy János 501, 546–547
 Illyés Gyula 116–117, 133, 326–346, 459,
 464, 466–468, 478, 495, 616, 635, 745,
 747–748, 760, 770–771
 Illosvai Selymes Péter 387–388

Im-Hof, Johann Rudolf 590–592
 Imre Lajos 75
 Imre László 482
 Imre Sándor 14, 444
 Inber, Vera Mihajlovna 480
 Incze István 589
 Inczédi László 763
 Ingres, Jean Auguste Dominique 658, 660
 Irányi Dániel 362
 Irányi István 100, 108
 Irinyi József 125
 Isidorus, Hispalensis 145–146
 I. István, Szent 155, 164, 221
 Istvánffy Miklós 153, 486
 Istvánovits Márton 775
 Iulius Caesar, Caius 729–730
 Iuvenalis 303–304
 Ivanicsi István 145
 Ivánkovics Imre 479
 Iványi Béla 152
 Iványi Emma 641
 Iványi-Grünwald Béla 494, 632
 Iványi-Grünwald Béla, ifj. 494
 Iványi Tamás 643
 Izabella királyné 207, 232
 Izsó Miklós 127, 708–709, 712–713

Jablonski, D. E. 738, 740
 Jacobus de Mantua 143–144
 Jacobus de Marchia 138
 Jakó Zsigmond 563
 Jancsó Benedek 606–608
 Jancsó Elemér 588–590, 592, 772
 Jancsó Mihály 588
 Jancsó Pál 430
 Jankovich Miklós 163, 165
 Jankovics József 439, 630
 Jánossy István 191
 Janus Pannonius 148, 150–151, 429, 483–
 484, 498–499, 514, 638, 746, 778
 II. Jakab 220–221
 Jakó Zsigmond 630
 Jakobson, Roman 299, 302, 396–397
 Jakus Lajos 124
 Jalzsa 422
 James, Henry 285, 307
 Jammes, Francis 313
 Jankó János 709, 713
 Jankovich Ferenc 457–458, 460, 745
 Jánoshalmi Nemes Marcell 735
 Jánosi Béla 399
 Jászberényi Gáspár 630
 Jászberényi György 429
 Jászi Oszkár 296
 Jean Paul 186, 659, 758
 Jebeleanu, Eugen 770
 Jeffrey 200
 Jelenits István 478
 Jenei Ferenc 750
 Jennie, Dolly 634
 Jenny, Urs 536
 Jerney János 94
 Jeromos → Hieronymus

- Jeszenák Pál 739
 Joannes de Korsula 137–138
 Joannes Glogoviensis 143
 Jókai Mór 82, 116–118, 125, 133, 218–219, 226, 230–231, 239, 242–243, 354, 414, 460, 470, 481, 495, 514, 516, 576, 607, 618, 623–626, 632, 713, 770
 John, Friedrich 707–709, 711–713
 Jósika Miklós 203, 364, 455
 Joyce, James 285, 534
 Jozefa, Mária 739
 József nádor 559, 709
 I. József 155–157, 167–168, 739
 II. József 160, 164–165, 170, 428, 444, 466, 472, 474, 494, 658
 József Attila 74, 83, 114, 124, 127, 254, 281, 284, 309–315, 321, 324, 348, 459, 463, 465–467, 477, 481, 536, 613, 636, 747, 772
 József Farkas 644
 Juferov, A. N. 96–97
 Juhász Béla 482
 Juhász Ferenc (XVIII. sz.) 162
 Juhász Ferenc 352–355, 464, 467, 644
 Juhász Ferencné Szeverényi Erzsébet 585
 Juhász Géza 654, 687, 692–693, 698–699, 722, 744–745, 748–749
 Juhász Gyula 269, 272, 296, 298, 310–311, 353, 460, 467–468, 476–480, 583, 613, 627, 633–634, 772
 Juhász Jenő 477
 Juhász László 778
 Jukovics Gyula 580
 Julow Viktor 481, 647, 657, 698–700, 703–705
 Jungmann, Josef 5
 Justh Zsigmond 759–760
- Kabdebó Lóránt 479
 Kacziány Géza 477
 Kádár Erzsébet 529
 Kaffka Margit 293, 297, 583–584
 Kafka, Franz 148, 231, 279, 530, 534, 542–543, 545, 633
 Kaim-Kloock, Lore 689
 Kajali Klára 739
 Kajtár Mária 494, 643–644
 Kakas István 485
 Káldi György 428
 Káldy Gyula 102
 Kállai Gyula 458
 Kállay Ferenc 186, 188
 Kállay Miklós 457, 462
 Kallós Ede 301
 Kálmáncsehi Domonkos 629
 Kálmány Lajos 163
 Kalmár-Maron Ferenc 477
 Kálvin János 551, 556, 639
 Kalyi Pál 430
 Kampis Antal 733–736
 Kamuti Farkas 488
 Kant, Immanuel 189, 249, 473, 678, 764–765
- Kanyar József 457
 Kanyaró Ferenc 429–430
 Kanyó Zoltán 380, 397
 Kapisztrán János 137, 144, 146
 Kaposvári Gyula 640
 Kaproncai Bonaventúra 140, 143
 Karacs Ferenc 710
 Karacs Ferencné Takáts Éva 626
 Karácsony Sándor 746–747
 Karácsonyi János 136, 138–141, 144–145, 147
 Karamzin, Nyikolaj Mihajlovics 5
 Karancs Ferenc 559
 Karátson, András 303
 Kardos Albert 708, 711–712, 714–715
 Kardos Józsefné 639–640
 Kardos László 749
 Kardos Pál 748
 Kardos Tibor 483–484, 499, 638, 778–779
 Karikás Frigyes 316
 Karinthy Frigyes 492–493, 530–531, 627–628
 Kármán József 559, 720
 Károli Gáspár → Károlyi Gáspár
 II. Károly 221–222, 605–606
 III. Károly 168, 474
 IV. Károly 473
 V. Károly 551
 VI. Károly 154, 729
 X. Károly 200
 Károly Róbert 629
 Károlyi Árpád 546
 Károlyi Gáspár 428, 673
 Károlyi József 649, 690
 Károlyi Mihály 430
 Károlyi Sándor 154–155, 157–159, 163, 168
 Karsay Orsolya 643
 Kassai István 426–439
 Kassák Lajos 309, 312, 347–351, 494, 540, 635, 747
 Kassuba Domokos 490
 Kathona Géza 639
 Katona Béla 492
 Katona István 156–158, 161, 164
 Katona József 80, 286, 473–474, 515, 593, 769
 Kauer Ferdinánd 565
 Kaufmann, Angelica 658
 Kaunitz, Wenzel Anton 473
 Kazinczi András 444
 Kazinczy Ferenc 80, 160, 169–171, 180–181, 185–187, 190–191, 196, 198, 206, 369, 371–372, 375–376, 379, 417–419, 444–454, 516–518, 559–561, 564–565, 625, 654, 659, 662, 669, 680, 687–689, 691–693, 696, 708, 718, 726, 730–731, 739
 Kazinczy Gábor 66, 212, 214, 358, 730–731
 Kázmér Ernő 478
 Käfer István 641
 Keats, John 7, 184, 659–660
 Kecskeméthy Csapó Dániel 210

- Kelemen László 474
 Kellér Andor 627
 Keller, Gottfried 245, 252–253, 461, 575
 Kemény G. Gábor 363, 485
 Kemény János 430, 549, 553
 Kemény Katalin 349
 Kemény Lajos, ifj. 449
 Kemény Mihály 99–100
 Kemény Simon 164
 Kemény Zsigmond 113, 205, 218, 220–221, 229–240, 266, 368, 400, 405, 481–482, 487, 498, 617–619, 622, 753–758
 Kenézy Antal 213–215
 Kenyeres Zoltán 347, 644
 Képes Géza 749
 Kerecsényi Dezső 187, 460
 Kerék András 380, 397
 Kerék Mihály 745, 747
 Kerényi Ferenc 114, 359, 361
 Kerényi Frigyes 66
 Kerényi György 106
 Keresztesi József 727–728
 Keresztury Dezső 189, 458, 460, 644, 709
 Kernstok Károly 494
 Kertbeny Károly 12–17, 19, 35, 37–38, 46–49, 94–95, 415
 Kerti Károly 715
 Keserű Bálint 428, 430, 630, 638, 750, 753
 Keserői Dajka János 549
 Kesztnér Zoltán 310
 Keszun 770
 Kiefer Ferenc 380, 397
 Kierkegaard, Søren Aaby 343, 407, 544, 756, 765
 Kiesel, G. E. 743
 Kulényi Irma 633
 Kinizsi Pál 607
 Király István 277, 294, 300, 308, 467–469, 541, 632, 634
 Kirchner, G. 741
 Kisfaludy Károly 56, 102, 107, 190, 198, 215, 286, 340, 345, 417, 419–420, 422, 461, 514, 518, 562, 593, 613, 625, 636
 Kisfaludy Sándor 417–420, 527, 632
 Kis Károly → II. Károly
 Kis Lőrinc 501, 503, 505
 Kis Pintér Imre 529, 545
 Kiss Bálint 561, 775
 Kiss Ernő 740
 Kiss Ferenc 308, 466–469, 535
 Kiss Géza 747
 Kiss Gy. Csaba 489, 777
 Kiss József 628, 762
 Kiss József (irodalomtörténész) 12, 34–35, 41, 43, 49, 108, 124–125, 216, 565, 762
 Kiss István 485
 Kiss Lajos 480
 Kiss Sári 327
 Klaniczay Tibor 125, 148, 171, 434, 487, 549, 557, 639, 641–642, 644
 Klapka György 21, 113
 Klein Hermann 34
 Kleist, Christian Ewald 663, 668, 691–692
 Klement János Mihály 734, 738
 Klingenstein, G. 499
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 663
 Klotz, Günter 499, 644
 Koch Agoston 743
 Kochanowski, Jan 148
 Kóczy László 487
 Koczás Sándor 477
 Koczogh Ákos 714
 Kodály Zoltán 102–103, 105, 465, 468, 495, 497, 563–564, 566, 746, 749, 760
 Kodolányi János 457, 458, 464, 494, 628, 745, 747–749, 760
 Koháry István 384, 386, 501–513, 639
 Kókay György 444
 Kolimovics Gábor 156, 158
 Kollár, Ján 618
 Koller, Heinrich 628
 Koller József 429
 Koller, F. X. 740
 Kollonich Lipót 279
 Kolnai Aurél 537
 Kolozsvári Grandpierre Emil 458
 Kolta Ferenc 637–638
 Komáromi András 430
 Komját Aladár 320, 322, 494
 Komjáthy Jenő 270, 761–762
 Komjáthy Miklósné 179
 Komlós Aladár 72, 305, 348, 476, 479, 482, 596, 760, 763
 Komlós András 547
 Komlovski Tibor 498, 630, 642
 Kompert, Leopold 46–47
 Koncz József 439, 551
 Kondé Miklós 650
 Konsza 495
 Konti Julis 731
 Kónyi Manó 364
 Koppi Károly 161
 Koren István 99
 Korompay H. János 126, 635
 Korf, A. M. 95
 Kors, A. F. 95
 Kornfeld Viktor Mór 40
 Kortum, Hans 499
 Korzenszky Miklós Richárd 426
 Kósa László 774
 Kosáry Domokos 641
 Kossovits József 687, 693, 696–697
 Kossuth Ferenc 478
 Kossuth Lajos 21, 34, 73, 81–82, 113, 117, 119–120, 124–125, 212, 231, 234, 346, 358, 361–364, 366, 605, 607, 618, 620–621, 755, 757–758
 Kosztolányi Dezső 25, 51, 63, 70–71, 74, 297, 298, 300, 302, 304, 306–307, 460, 467–468, 475, 477, 492–494, 530–531, 535, 544, 583, 627–628, 635, 770
 Kotsányi László 713
 Kotsi Patkó János 105, 769
 Kotzebue, August Friedrich 613–615, 672
 Kovachich Márton György 144, 156, 161, 169
 Kovács Endre 93

- Kovács Ernő 186
 Kovács Éva 628
 Kovács Ferenc 639
 Kovács Ilona 500
 Kovács Imre 745, 748
 Kovács János 581
 Kovács József 674
 Kovács József (Irdélyi) 631
 Kovács József (Irodalomtörténész) 643
 Kovács József László 481—483, 642
 Kovács Kálmán 218, 482, 618
 Kovács Károly 480
 Kovács Lajos 358, 757—758
 Kovács Magda 125, 127, 772
 Kovács Pál 199
 V. Kovács Sándor 483, 499, 638, 642
 Kovács Sándor Iván 478, 487, 630
 Kovács Zsigmond 718
 Kovacsóczy Mihály 104, 107, 201
 Kaváfisz, Konsztantinosz 285
 Kovalovszky Miklós 476
 Kozma Andor 628, 770
 Kozma Imre 362
 Kozcsa Sándor 610, 635
 Kőhalmi Béla 307
 Kölcsey Ferenc 78, 80—81, 84, 113, 164, 170, 180—189, 198—199, 203, 205—206, 212—213, 215, 286—287, 417—420, 422—423, 514, 517, 568, 615, 644, 662, 688
 König, J. U. 741
 Königsmarck Aurora 737
 Köpeczi Béla 154, 473—474, 500, 640—641, 735, 738
 Körner Éva 643
 Körner, Theodor 613
 Kőrösi Csoma Sándor 460
 Kracker, Johann Lucas 558
 Kralovánszky Alán 628
 Krammer Jenő 493
 Krejčí, Karel 473—474
 Kristóf Attila 478
 Krisztinkovich Antal 610—611
 Kriza Ildikó 775
 Kriza János 488, 495
 Krúdy Gyula 628, 634
 Kubinyi András 629
 Kubinyi Ferenc 565
 Kulcsár Péter 630
 Kulin Ferenc 114—115, 123—124
 Kulini Nagy B. 712
 Kultsár István 198, 608
 Kun András 482
 Kun Béla 317
 Kuncz Aladár 771
 Kunszery Gyula 190—191, 478, 498—499, 726
 Kupeczky János 740—741
 Kurcz Ágnes 629
 Kushner, Éva 638
 Kutasi J. 713
 Kuthy Lajos 420
 Küllös Imola 775
 Kürthy Emil 580
 Laborfalvy Róza 117—118
 Lackner Kristóf 481—482
 Lacoue-Labarthe, Philippe 644
 Laczkó Géza 460
 Laczkovics György 167
 Laczkovics János 166—169
 La Fayette 18
 Lafontaine, August Julius 639
 La Harpe, Jean-Francois 245
 Laht Uno 770
 I. Lajos, Nagy 160, 164, 221
 Lakatos Éva 626—628
 XIV. Lajos 156
 XVI. Lajos 658
 XVIII. Lajos 200, 207
 Lajos Fülöp 200, 202, 205, 207
 Lamartine, Alphonse de 4, 200—206, 221, 498
 Lamennais, Félicité Robert 202
 Lampe, Friedrich Adolf 590
 Lampel Róbert 715
 Lánczy Gyula 608
 Landerer Mihály János 687
 Láng (doktor) 733
 Lányi János 565
 Largillière 735—736
 Laskai Osvát 136, 139—142, 144—145, 147
 Laski, H. I. 398
 IV. László 29—31
 Laube Alfrédné Földesi Margit 597
 Laufer, R. 647
 Lauka Gusztáv 770
 Lautréamont, Le comte de 404—405
 Lavotta János 565
 Lázár Béla 733—743
 Lazsecsnyikov, I. I. 95
 Lechki 453—454
 Lechner Gyula 415—416
 Lechner Ödön 760
 Leconte de Lisle 302
 Lederer Béla 632
 Lehmann, Paul 135
 Lehóczky Tivadar 162
 Lékai János 316
 Lemaître, Jules 289
 Lemene 690
 Lemmens, Leonardus 137
 Lenau, Nikolaus 85—86
 Lengyel Balázs 772
 Lengyel Géza 278
 Lengyel Imre 588—591, 710
 Lengyel Menyhért 290—297
 Lenin, Vlagyimir Iljics 85, 261, 294, 316, 318—319, 325, 408, 765—767
 Lenkey János 113
 Leonardo da Vinci 764, 778
 Leopardi, Giacomo 4, 184
 Lerin, V. 97
 Lermontov, Mihail Jurjevics 84—86
 Lessing, Gotthold Ephraim 660, 663, 766
 Lesztai Anna 627
 Lévy József 81, 454, 770
 Lever, Charles James 220
 Lewes, George Henry 246

Libiszowska, Z. 499
 Lichtenberg, Georg Christoph 758
 Lichtenstein 741
 Liguori Alfonz 176
 Lillo, George 660
 Linné, Karl von 669, 684
 I. Lipót 153, 155–156, 165, 167–168, 429, 502
 II. Lipót 166
 Lippay György 152
 Lipps 768
 Lipsius, Justus 485, 487
 Lischerong Gáspár 157
 Liscovius Frigyes Salamon 742
 Lisznyai Kálmán 216
 Liszt Ferenc 103, 497, 564–566, 594
 Litvinov, I. M. 95
 Livius, Andronicus 550–551
 Locher Károly 156, 159
 Locke, John 174, 221, 660
 Lomonoszov, Mihail Vasziljevics 6
 Longinosz 648
 Lónyay Anna 553
 Lónyay Menyhért 417
 Loósz István 232, 277
 Lopé de Vega 192
 Lórántffy Zsuzsanna 557
 Losonci Miklós 580
 Losonczy István 158, 588, 700
 Lósy Schmidt Ede 580
 Lotman, Jurij M. 299
 Lotz János 380, 396–397
 Lotze, R. H. 407
 T. Lovas Rózsa 584
 Lovász I. 83
 Lovászy Károly 627
 Lovik Károly 531
 Löfkovits A. 712
 Lőrinczy Huba 483
 Löwith, K. 247
 Lubomirska, Katarzyna 737–738
 Lubomirski, Jerzy Dominyk 738
 Ludwig, Otto 243
 Lukács György 11, 133, 243, 259, 264, 301, 316, 324, 398, 466, 575, 618, 744, 749, 763–767
 Lukácsy Sándor 38, 41, 77, 114, 125–126, 196, 352, 478, 644
 Lukányi 756
 Lukin László 499
 Lukinich Imre 162, 439, 609, 734
 Lulof, Johann 589
 Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics 85–87, 93
 Luther Márton 551, 556
 Lükurgosz 160
 Lyka Károly 760
 Lyons, John 397

Maillon, Jean 172
 Macaulay, Thomas Babington 220–222, 246
 Macpherson, James 187

Macskási György 549
 Madách Imre 98, 119, 236, 242, 266, 357–366, 398–425, 498, 618, 644
 Madarassy Walter 712
 Mádl Antal 19, 39
 Maeterlinck, Maurice 544
 Magellan (Magelhaens), Fernao de 485
 Mágocsy Gáspár 547
 Magyar Arnold 140
 Magyar-Mannheimer Gusztáv 494
 Majláth János 169
 Mainard 190
 Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics 465
 Majer, L. 104
 Major Ervin 103, 563, 565
 Majoros Károly 640
 Makai István 430
 Makai Mihály 426, 429–431
 Makai Némő János 430
 Makai Sámuel 430
 Makay Gusztáv 460, 770
 Makkai László 430
 Makkai Sándor 234
 Maksay Ferenc 738
 Makszimov, E. 96
 Malán M. 707
 Malebranche, Nicolas 172, 174
 Malleville 190, 194
 Malonyai Dezső 583–587, 735, 740
 Mályusz Elemér 136, 146, 734
 Mályuszné Császár Edit 474, 769
 Mándoky K. István 629
 Mandrou, Robert 704
 Mándy Stefánia 349
 Mann, Thomas 332, 379, 529, 605
 Mansel 249
 Manteuffel 738
 Mányoki Ádám 733–743
 Mányoki Erzsébet 740
 Mányoki János 739–740
 Mányoki Judit 740
 Mányoki Sámuel 739–740, 743
 Márai Sándor 133
 Marais, Jean-Luc 704
 Marcellus 578
 Marcus, Viterbiensis 138
 Marczali Henrik 165–166
 Margit, Szent → Árpádházi Szent Margit
 Margolin, Jean-Claude 639
 Margolis, Ju. D. 89, 92
 Mária Anna 739
 Mária királyné 606
 Mária Terézia 157, 159, 161, 474, 739
 Máriaassy 734
 Marcus Aurelius 251
 Marini, Giambattista 204
 Marino, A. 499
 Marivaux, Pierre Carlet de Chamblain de 244
 Márk Lajos 711
 Márki Imre 478
 Márki Sándor 595, 598, 602–609, 712
 Markó Árpád 460
 Markó Károly 594

Markow, Walter 499–500
 Marmontel, Jean-François 187, 197, 663
 Marosi Ernő 629
 Marosi Éva 459
 Maróthi György 161, 473, 588–591
 Mars, Mlle 205
 Marsak, Sz. J. 93
 Martialis, Marcus Valerius 483
 Martinkó András 20, 33, 113–118, 195, 637
 Martino, Pierre 302
 Martinov, L. N. 93
 Martinovics Ignác 92, 161, 166, 169, 650, 722–723
 Martinuzzi György → Fráter György
 Marton József 739
 Márton József 687–688, 707–708, 711
 Mártonfi Ferenc 380, 643
 Marx, Karl 89, 247–248, 258, 264, 407, 465, 643, 663, 763, 765, 767
 Mátisz Pál 423
 Matolcsy Mátyás 745, 747
 Mátrai László 460, 473, 542, 642, 763
 Mátray Gábor 565
 Mátyás király → Hunyadi Mátyás
 Mátyás Ferenc 459, 461
 Mátyási József 637, 729
 Maulbertsch, Anton Franz 560
 Maupassant, Guy de 460
 Mauzi, Robert 704
 Maximilianus Transsylvanus (Erdélyi Miksa) 485
 Máj Józsefné 198
 McCarthy, Mary 285
 Mécs László 475
 Medgyesi Pál 557
 Medgyessy Ferenc 455
 Mediczki, L. 733
 Mednyánszky Berta 60–62
 Melanchton, Philipp 161, 548, 551
 Melich János 140
 Mellius Juhász Péter 639
 Mellenius 156
 Meller Simon 709
 Melocco Miklós 480
 Meltzl Hugó 40, 772
 Melville, Herman 404
 Mendelssohn-Bartholdy, Felix 658
 Mengs, Anton Raphael 658, 741
 Menzini 690
 Meredith, George 246
 Mérimée, Prosper 246
 Merényi Oszkár 592
 Merényi Varga László 639
 Méry, Joseph 200
 Mészáros István 489–490
 Mészáros Lázár 32, 113, 115, 594–595
 B. Mészáros Vilma 466
 Mészöly Gedeon 749
 Mészöly Miklós 466
 Metastasio, Pietro 663, 690
 Metód (Methodiosz) 149
 Meyer, Conrad Ferdinand 254, 575
 Mezei Árpád 349
 Mezei József 257, 575, 583
 Mezei Márta 114, 118, 164
 Mezey László 577, 629, 642
 Mezősi Károly 120–124, 613
 Mickiewicz, Adam 3–4, 7–9, 84–85, 98, 284, 286
 Mihajlov, A. D. 644
 Mihajlov, K. 97
 Mihajlov, M. L. 93
 Mihalik József 736
 Mihály vajda 231
 Mihályfi Ernő 326
 Mikes Kelemen 170, 286, 734, 740
 Mikes Lajos 634, 747
 Mikityenko, I. 322
 I. Miklós 93
 Miklós Pál 643
 Miklós Róbert 455
 Mikó Ferenc 430
 Mikó Imre 488, 589, 592
 Mikó Krisztina 367, 379
 Mikszáth Kálmán 265, 460, 481, 514, 581, 760
 Mikuska András 742
 Mill, James 246
 Mill, John Stuart 246, 248–252, 407, 622
 Miller-Kraszovszkij, Nyikolaj 98
 Milotai Nyilas István 429
 Milotay István 479, 627–628
 Milton, John 190, 221, 404–405, 415
 Mina, Francisco Espoz y 207
 Mindszenti Benedek 488
 Mindszenti Mihály 733
 Minguet, Philippe 647, 699, 703
 Miskolci Csulyak István 630
 Miskolci Márton 752
 Mistral, Frédéric 290
 Mocsáry Lajos 363
 Mohácsi Jenő 415–416
 Mokcsai István 444
 Molière 25, 340–341, 613
 Molindes 159
 Moll Gusztáv 712
 Molnár Aladár 159
 Molnár Antal 627
 Molnár Erik 232, 747
 Molnár Ferenc 290
 Molnár Gábor 157
 Molnár Mátyás 641, 735
 Molnár Mihály 455
 Molnár Sándor 457–458, 460
 Monacis, Lorenzo de 605–606
 Moncey 207
 Montaigne, Michel Eyquem de 758
 Montesquieu, Charles de Sécondat 236, 245, 289
 Montmorency hercegné 737
 Moore, Thomas 75, 80
 Móra Ferenc 460, 477–478, 492
 Morelli Gusztáv 712–713
 Morenci Lőrinc → Monacis, Lorenzo de
 Móricz György 769
 Móricz Gyula 439

Móricz Virág 460
 Móricz Zsigmond 293, 297, 340–341, 343,
 455–456, 460–461, 487, 492–493, 610–
 612, 618, 627–628, 745–746, 749, 760,
 775
 Morris, Ch. 643
 Mortier, Roland 499–500
 Morus Tamás 778
 Moser, Moses 17
 Moser, Ruth 305
 Mosheim, Johann Lorenz 590–591
 Mounier, J. 499
 Mouret, F. 499
 Mozart, Wolfgang Amadeus 563, 638
 Mörike, Eduard 243
 Munkácsy Mihály 584
 Muraközy Gyula 303
 Muratori, Lodovico Antonio 171–179
 Muschenbroeck, Pieter van 589
 Musset, Alfred de 461
 Mügge, Theodor 203
 Müller, Adam 758
 Nabukodonozor 160
 Nacsády József 114–115
 Nádasdi Bálint 136
 Nádasz Tamás 226
 Nádaskay Lajos 770
 Nádor Jenő 100
 Nádudvari Sámuel 589
 Nagy András 457
 Nagy Béni 490
 Nagy Dezső 610
 Nagy Endre 278, 288, 296, 627
 Nagy Frigyes 206, 742
 Nagy Gábor 720–721, 731
 O. Nagy Gábor 637, 700
 Nagy Ignác 613
 Nagy Imre (XIX. sz.) 417, 421
 Nagy Imre (XX. sz.) 745
 Nagy István 745
 Nagy Iván 414, 416, 486
 Nagy János 769
 Nagy Károly 121
 Nagy Lajos 296–297, 461, 465, 627–628
 Nagy Lajos irodalomtörténész 501, 629
 Nagy László 353, 467, 636
 B. Nagy László 636
 B. Nagy Margit 470
 Nagy Márton 155
 Nagy Miklós 229, 480–481, 617–619, 633,
 644, 763
 Nagy Miklósné 597
 Nagy Péter 500
 Nagy Sámuel 718–719
 Nagy Sándor makedón király 160, 729–730
 Nagy Sándor irodalomtörténész 478, 575
 E. Nagy Sándor 575, 580
 Nagy Szabó Ferenc 487–488
 Nagy Zsigmond 722–723
 Nagyváti János 751
 I. Napoleon 205–207
 Nágeli, A. G. 103, 106

Němcová, Božena 776
 Nemeskürty István 639
 Nemes Nagy Károly 213
 Németh Ambrus 428
 Németh Antal 627
 Németh G. Béla 115, 241, 398–402, 480–
 481, 644, 695, 777, 779
 Németh László 343, 349, 464, 466, 479, 605,
 636, 744–745, 747–748, 755, 757
 Németh Miklós 643
 Németh S. Katalin 630
 Németi Józsefné → Sargina, Ludmilla
 Neruda, Jan 93
 Neruda, Pablo 770–771
 Nestory, Johann 613
 Neugebauer 85
 Neumann Frigyes 99
 Neumann Frigyesné 99
 Neumann Júlia 99
 Neumann Károly 99–102, 106–108
 Neumann, Stanislav Kostka 776
 Neustadt Adolf 34
 Newton, Isaac 202, 680–686
 Nicolai, Friedrich 659
 Niederhauser Emil 500
 Nietzsche, Friedrich 236, 246, 254–255,
 307, 406–408, 529, 535
 Nisard, Charles 704
 Nizsalovszky Endre 196
 Nizsinszkij, Vclav Fomics 634
 Noszlopy Aba Tihamér 725
 Notheisz János 639
 Notheisz Jánosné 639
 Novalis (Friedrich Leopold Hardenberg)
 4, 197, 758
 Nőzséry → Fábán Gábor
 Novikov, M. I. 89
 Numa Pompilius 160
 Nussbächer, Gernot 630
 Nyári Balázs 136, 140, 143–145
 Nyáry Pál 618
 Nyekraszov, Nyikolaj Alekszejevics 96
 Nyeupokojeva, I. G. 85
 Nyikityin, A. V. 95
 V. Nyilassy Vilma 12
 Obradovics Dosziteusz 710
 Oeser, A. F. 741
 Offerhaus, L. 161
 Olasz Sándor 630, 639
 Olosz Lajos 773
 Oltványi Ambrus 623–626
 Opitz, T. 97
 Orániai Vilmos 221
 Orbán Balázs 487
 Orbán Ottó 545
 Orbini, Mauro 153
 Orlay Petrich Soma 53, 99, 127
 Orosz Ádám 103, 107
 Orosz László 474–480, 639
 Ortega y Gasset, José 372–373
 Ortutay Gyula 163, 327, 704–705, 774–775
 Osinski 474

Osterwald, Jean-Frédéric 590—591, 703
Osvát Ernő 293, 634, 762
Ottlyk György 154, 737
Overmans, Jakob 404
Ovidius Naso, Publius 484, 503, 548

Ósz János 775
Ótvös Mihály 113
Ótvös Péter 630

Pageaux, D. 499
Paine, Thomas 125, 643
Pais Dezső 51, 497—498
Pájer Antal 527, 770
Pákh Albert 220
VI. Pál 176
Pál Endre 192
Palaczký, F. 622
Paládi-Kovács Attila 775
Palágyi Menyhért 358—359, 618
Palauzov, Sz. N. 95
Pálffy Albert 632
Pálffy János 155—156, 158—159, 168
Pálfi Antal 479
Pálffy József 476
Palma Ferenc Károly 156
Palmerston 754
Pálóczy Horváth Ádám 102—103, 106, 482,
518, 565—566, 648, 678, 680—686, 692, 707
Palotai Kovács Károly 327
Pán Imre 349
Pándi Pál 35, 60, 92, 109—114, 214, 216,
463—466, 478, 567, 690, 698
Panormitanus, Janus Vitalis 147
Panovsky, E. 710
Pap Béla 749
Pap Endre 183, 421, 591
Pápai Páriz Ferenc 440, 590
Pápai Páriz Ferenc, ifj. 440, 630
Papp Dániel 777
Papp Ferenc 218, 231, 595—597, 599, 609
Papp Mihály 155
Pareus, David 551
Pascal, Roy 660, 755, 758
Paszternák, B. L. 93, 254
Pataki István 751
Pataki Sámuel 589
Pataky Dénes 710, 715
Patyi Sándor 744
Pauler Gyula 469
Paulovics Terézia 580
Pausis Antal 727
Pázmány Péter 148, 489, 549, 551, 553—555,
557, 639
Péchi Simon 430, 486—487
Péchy Mihály 560
Pecz Henrik 712
Péczeli József 670, 675, 677, 685, 702
Péczeli József, ifj. 637
Péczely László 638
Pécsváradi Gábor 147, 486
Pekár Gyula 585, 771

Pelsőczy (Kovács) János 589
Percy, Thomas 660
Pérély Imre 309
Perényi Gábor 546
Perényi József 641
Pergel Ferenc 456
Periklész 352
Perjes Géza 163, 641
Permoser, B. 741
Pervomajszkij 770
Pesne, Antoine 738
Petavius, D. 160
Petelei István 265
Péter László 309, 480, 776
Péter László (London) 633
I. Péter, Nagy 737
Péterfy Jenő 292, 580, 632—633, 755, 758,
779
Pethő Gergely 155
Pethő Sándor 498
Pető Ferenc 162
Petrarca, Francesco 190, 193, 778
Petty, William 669
Petőfi Sándor 1—127, 163, 170, 209, 214—
218, 265, 268, 270, 274—275, 278, 284, 286,
345, 347, 352—353, 400, 406, 414, 454, 460,
463, 495, 514—528, 570, 613—617, 623—
626, 640, 644, 653—654, 711, 716, 755—
756, 759, 769—772
Petőfi S. János 380, 397
Petrik Géza 179
Petrov, A. G. 96
Petrovics Elek 736
Petrovics István 121, 124, 769
Petrovics István, id. 99
Pézard 779
Picasso, Pablo 633
Pierce, Ch. 643
Pirnát Antal 428, 639, 642—643
Piszemszkij, A. F. 95
Planche, Gustave 247
Planer, Eugen 415
Platón 186, 301, 343, 405, 412—413, 764, 766
Plautus, Titus Maccius 340
Plehanov, Georgij V. 765, 767
Plescsejev, A. N. 93
Plutarkhosz 659—660
Podhradszky Reitter Elza 415
Podmaniczky Judit 739
Poe, Edgar Allan 241, 300—302, 307
Pogány Péter 704
Pók Lajos 491—492, 585—586
Pollack Mihály 560
Polydorus Vergilius 135
Pomeau, René 659
Pomogáts Béla 644, 773
Ponsard, Francois 219
Poóts András 626
Pope, Alexander 187, 650, 652, 663, 670
Popovici 363
Pór Péter 643, 759—763
Porumbacu, Veronica 770
Pósa Lajos 763

Póth István 580
 Pound, Ezra 254, 285
 Pölöskei Ferenc 278
 Pray György 156—158, 161, 486
 Praz, Mario 659, 664
 Pražák, Richard 770—771
 Preinreich Gyuláné 415
 Prévost, Marcel 244
 Prohászka Lajos 286
 Proudhon, Pierre Joseph 200, 465
 Proust, Marcel 373, 379
 Przebendowski, J. 738
 Pugacsov, Jemeljan 91
 Pulay János 156
 Pulszky Ferenc 40, 211—213, 398, 770
 Pulszky Gusztáv 292
 Puskin, Alekszandr Szergejevics 3—4, 6—7,
 9—10, 84, 461, 771
 Püski Anikó 640
 Pyrker László János 179

Quinn, David B. 639
 Quintilianus, Marcus Fabius 548

Rába György 298, 643
 Racine, Jean 674
 Rác István 162
 Rác Károly 439
 Ráday Gedeon 589, 739—740
 Ráday Pál 154, 489, 641, 738, 740, 742
 Radnóti Miklós 333, 347, 371, 467—468
 Radó György 125
 Radóné Hirsch Nelli 713
 Radvánszky Béla 590
 Radvánszky János 158, 733
 Radziwilt 738
 Raffaello, Santi 661
 Ragyiscsev 84
 Raimondo, Ezio 172—173, 179
 Rajkai Friebeisz István 358
 II. Rákóczi Ferenc 91, 125, 154—170, 488—
 489, 504, 640—643, 702, 733—741, 743
 II. Rákóczi Ferencné 734
 I. Rákóczi György 157, 232, 548—549, 557,
 750
 II. Rákóczi György 231, 471
 Rákóczi József 162
 Rákos Péter 770—771
 Rambald, Azzo 606
 Ranke, Leopold von 221, 230, 405
 Ráskay Lea 576—578
 Ráth Mór 569
 Ráth-Végh István 439
 Rauh, J. 712
 Raupach, Ernst Salomon Benjamin 613—615
 Ravasz János 159
 Ravasz László 425
 Razin, Sztjepan 91
 Rédei László 442—444
 Reitzer Béla 327
 Reményik Sándor 773
 Remete László 478

Renan, Ernest 250
 Répássy János 576
 Repeczky Ferenc 357
 Rettegett (IV.) Iván 95
 Rettégi György 563
 Révai József 113—114, 120, 183, 309, 398,
 463—464
 Révész Béla 465, 476
 Révész Imre 429, 588
 Reviczky Gyula 270, 272, 583, 594, 628, 635,
 759, 761—762
 Reychman, J. 495
 Reymont, Wladislaw Stanislaw 760
 Réz Andor 320
 Réz Pál 494
 Rhédey Lajos 678
 Richardson, Samuel 244, 660
 Richter, David 733
 Riedl Frigyes 632, 637, 741
 Rigaud 736, 741
 Rigele Alajos 424—425
 Rigó Éva 640
 Rilke, Rainer Maria 285
 Rimay János 389, 434, 487, 556, 630
 Rimnaud, Arthur 254
 Rippl-Rónai József 633—634, 708, 712
 Riskó Ignác 418
 Ristori, Adelaide 226
 Ritoók Zsigmond 547
 Ritschan 158
 Roe 488
 Roger, J. 499
 Rohn Alajos 711
 Rónay György 190, 307, 348, 458, 460, 479,
 536, 664, 759, 772
 Ronsard, Pierre de 190—191
 Rosenthal Sámuel 34
 Rousseau, Jean-Jacques 177, 197, 200, 279,
 286, 474, 660, 663, 704, 754, 756—758,
 766
 Rousset, Jean 701
 Rozgonyi Sutor (Varga) János 630
 Rozvány Erzsébet 603—604
 Rozvány György 602—605
 Rózsa György 641, 707—708, 710—711
 Rózsavölgyi Márk 41—42, 49
 Rubletzky (Ambrus) Géza 457—458
 Rucher, Johann Konrad 589
 Ručić János 152
 Rudnay Gyula 709, 714
 Rudnay Sándor 560
 Rudnyánszky Gyula 761—762
 I. Rudolf 231
 Ruffy Péter 425
 Rummy Károly György 169
 Ruskin, John 246
 Russel, Bertrand 246
 Ruszoly József 477
 Ruigny 439
 Ruwet, Nicolas 380, 397
 Ruzitska József 105
 Rüssel, H. W. 327
 Rybiński, J. 738

- Sabina 771
 Sáfrán Györgyi 603–604
 Ságvári Ágnes 745
 Sahova, Kira 93
 Saint-Gelais, Mellin de 190
 Saint-Just, Louis-Antoine-Léon de 352
 Sainte-Beuve, Charles Augustin de 245
 Saitos Gyula 310
 Salamon Ernő 492, 773
 Salamon Ferenc 111, 218, 231–232
 Saljapin, Fjodor Ivanovics 634
 Salmon, André 633
 Salusinszki Imre 339
 Salvadori, M. 398
 Sand, George 112, 218, 246, 624
 Sander Henrik 718
 Sándor János 430
 Sándor Lipót 724
 Sándorffy József 663
 Santarcangeli, Paolo 556
 Saphir, M. G. 34
 Saphir Zsigmond 34, 45
 Sára Péter 479
 Sargina, Ludmilla 99, 500
 Sarkadi Imre 482, 636
 Sarkadi Nagy Zsigmondné 722
 Sárkány Mihály 775
 Sárközi György 627, 745
 Sárközi István 692
 Sárközi Márta 330
 Sárközi Péter 643
 Sárosi Bálint 566
 Sárosi Gyula 211–212, 215, 217
 Sarpi, Paolo 172
 Sarte, Jean-Paul 353
 Sass Károly 117
 Savoyai Jenő 739
 Sbarcea, George 492
 Scalichius, Paulus 135
 Schalhas 562
 Schapiro, V. S. 398
 Schéda Mária 423
 Schedel Ferenc → Toldy Ferenc
 Schedius Lajos 724
 Scheiber Sándor 454, 721
 Scheitel, Ludovicus 448
 Schelling, Friedrich Wilhelm 197–198, 247, 764–765
 Scheltinga, Gerlach 589
 Scherer, Wilhelm 245
 Schiller, D. 499
 Schiller, Friedrich 4–5, 11, 125, 133, 186, 190, 312, 314, 365, 405, 417, 474, 613–614, 631, 659–661, 663, 764–766
 Schikaneder, Emanuel 663
 Schischa R. 713
 Schittensam → Töltényi Szaniszló
 Schlegel, August, Wilhelm 191, 197
 Schlegel, Friedrich 197, 661, 758
 Schmerling, Anton 359–362, 364
 Schmetzer 449
 Schmidt, S. J. 397
 Schopenhauer, Arthur 288, 307, 765
 Schönhof 742
 Schöpfli Aladár 305–306, 367, 632, 710, 747
 Schreiber 742–743
 Schultens, Albert 588
 Schupanzigh, A. F. 174
 Schwandtner, Johann Georg 171
 Schwartz, Joachim 589
 Scott, Walter 197, 240, 243, 264
 Sebastiani 207
 Sédy 418
 Segner 175
 Seidler, Herbert 644
 Segur 593
 Selfridge 634
 Seller-Mihajlov, A. K. 93, 96–97
 Sennyei István 155, 429
 Seneca, Lucius Annaeus 690
 Seress Géza 326–329, 335
 Sértő Kálmán 628, 745
 Servet Mihály 588
 Sevcenkó, Tarasz Grigorjevics 84–93
 Seyler, F. K. 742
 Shakespeare, William 55, 66, 80, 118, 188, 190, 197, 245, 465, 474, 517, 542, 567, 613, 669
 Shaw, George Bernard 246, 292
 Shelley, Percy Bysshe 3–4, 7, 9, 77, 80, 84, 114, 118, 125, 202, 255
 Sibrik 743
 Siebenlist, Josef 415–416
 Sienai Bernardin 137
 Sieniawski 738
 Sienkiewicz, Henryk 242–243, 461
 Sigrist, Franz 558
 Sik Sándor 627
 Siklósi Ferenc 100
 Sikur András 445, 450–453
 Šikuta, R. 444
 Silvestre, Louis de 736, 738, 741
 Simai Kristóf 444–445, 448–449
 Simai Ödön 190
 Simándy Pál 458
 Simay Miklós 161, 589
 Simon István 281, 479, 770
 Simon József Sándor 413
 Simon, Richard 172
 Simon Zoltán 773–774
 Simoncsics Péter 643
 Sinka István 476, 745, 749
 Sinkó Ervin 654
 Sinko, Z. 499
 Sinkovics István 232
 Sismondi, Jean Charles 621–622
 Sklovszkij, V. 239
 Skrobinyec, J. V. 86
 Skrypnik, M. 319
 Slejdanus, Johannes 551
 Smith, Adam 754
 Smrek, Ján 771
 Sobieski, Jan 738
 Soboul, Albert 499–500
 Soholov, Mihail Alekszandrovics 456
 Solt Andor 637

J. Soltész Katalin 72, 75, 77–78, 125, 301,
304–305
Sólyom Sándor → Neumann Károly
Somlyó Zoltán 627
W. Somogyi Ágnes 711
Somogyi Dániel 630
Somogyi Sándor 595, 597
Somssich Pongrácz 707
Sonnenfels, Joseph von 754
Soós Ferenc 752
Soós Gy. 713
Soproncai István 142–143, 147
Sós Endre 338
Sóni Pál 772
Sötér István 3, 9, 11, 60, 115, 124–126, 129,
131–134, 196, 201, 204, 229, 231, 236, 238,
242, 280, 296, 359–360, 364, 398–399,
409, 454, 497, 616, 643–644, 699
Spangár András 155
Spanhem, Friedrich 590–591
Spencer, Herbert 245–246, 249–251, 294,
307, 404 405
Spetykó Gáspár 216, 423
Spinoza, Benedictus 172, 290, 307–308
Spira György 81, 113, 116, 124–125
Sponer Andor 415–416
Staehelin, Ernst 591
Staël, Madame de 200, 756
Stahl, Ernst Leopold 415
Starobinski, Jean 699
Staud Géza 416
Steffens, Henrik 758
Stegmann, André 638
Steiner Lajos 359
Stein-Abai, Ludwig 98
Steiner, Gerhard 44
Steininger 565
Steinmann Judit 592
Steinweg, Carl 661
Stenbach 85
Stendhal 4, 6, 246
Stephen 246
Sterne, Laurence 187, 660
Stettner György 608
Stifter, Adalbert 242–243
Stirner, Max 249
Stocker 565
Stolberg, Christian 197
Stoll Béla 102, 163, 439, 643, 716, 722
Storm, Theodor 251, 253–254
Strádl 565
Strawinsky, Igor 658
Stróbl Alajos 712–713
Struchmeyer, Johann 588
Stuller Ferenc 214
Stunder 562
Sue, Eugène 112, 218, 516, 624
Sujánszky Antal 419–420
Sulgin, N. 96
Sulkowski, A. J. 740
Sulzer, Johann Georg 663
Süle András 749
Sütő-Nagy László 582

Swift, Jonathan 187
Swinburne, Charles Algernon 308
Sylvester János 548, 642
Szabad György 357, 360, 362–366, 644
Szabédi László 396–397
Szabó Bálint 325
Gy. Szabó Béla 714–715
Szabó Dezső 288–289, 312, 491, 627–628,
745–746, 749, 760
Szabó Endre 94
Szabó Ervin 618
Szabó Ferenc (I.) 100
Szabó Ferenc (II.) 749
Szabó Ferenc (III.) 749
Szabó György 749
Szabó József 416
G. Szabó Kálmán 714
Szabó László → Tápay-Szabó László
Cs. Szabó László 181
G. Szabó László 478
Szabó Lőrinc 51, 133, 162, 306, 312, 478–
479, 627, 635
Szabó Mózes 478
Szabó Pál 745, 748–749
Szabó T. Attila 630
Szabó Vladimir 714
Szabó Zoltán 587, 745, 747, 749
Szabolcsi Bence 105, 496–497, 563, 566, 692
Szabolcsi Hedvig 474
Szabolcsi Miklós 124, 309, 644
Szabolcska Mihály 478
Szádeczky Lajos 608
Szaitz Leó 165
Szakál Lajos 209–217
Szalai Anna 771–772
Szalárdi János 230, 470
Szálasi Ferenc 328
Szalay Fruzsina 763
Szalay Gábor 196
Szalay József 455
Szalay László 154, 195–208, 220–221,
229–230, 232–233, 568, 621
Szalkai Balázs 136–139, 143–145
Szaniszló 489
Szántó Gergely 713
Szántó Lőrinc 60
Szapolyai János → Zápolya János
Szász Károly 409–410, 414, 517, 521, 524,
604
Szász Károly (XX. sz.) 457
Szathmári Király Ádám 735, 737–738
Szathmári Mihály 160
Szathmári Pap János 751
Szathmárnémeti Mihály 751
Szathmárnémeti Sámuel 751
Szathmáry Károly Antal 106
Szauder József 171, 180, 182, 186, 188, 558,
567–568, 572, 630, 644, 647–649, 659,
664–665, 679, 682, 685, 698–705, 718
Szazonov, N. I. 95
Széchényi Ferenc 161, 370, 373–374, 720,
754

Széchenyi István 119—120, 127, 183, 220—
 221, 280, 352, 369, 372—375, 377—379,
 561, 594—595, 605, 607, 620, 622, 707, 709,
 753—758
 Széchy Magdolna 152
 Szegedi Kis István 639
 Szegedy-Maszák Mihály 115, 124—126, 408,
 471, 500, 640, 643—644, 758
 Székács József 215
 Székel András 433
 Székely Bertalan 713
 Székely György 628, 642, 689
 Székely István 548
 Székely József 565
 Székely Mihály 140
 Szekér Joakim 167
 Szekfű Gyula 231—232, 374, 602, 749, 753,
 757
 Szél Kálmán 604
 Széles Klára 74, 124, 634, 643
 Szelestey László 216
 Széll Piroska 580
 Szembek, S. 738
 Szemere Bertalan 113, 214
 Szemere György 186
 Szemere Pál 180—188, 196, 198, 201, 203,
 417, 565, 769
 Szemerényi Ágnes 775
 Szemes Piroska 478
 Szemlér Ferenc 478
 Szenci Molnár Albert 393, 431, 552, 592, 750
 Szendrei János 734
 Szendrey Júlia 13, 60—61, 116—117, 127,
 770
 Szendrey Zsigmond 495
 Szenes Béla 477
 Szénfi Gusztáv 36
 Szenté Károly → Pándi Pál
 Szentiványi Lajos 715
 Szentiványi Mihály 106
 Szentiványi Róbert 136
 Szentkuthy Miklós 349
 Szentjóbi Szabó László 689
 Szentmarjay Ferenc 169
 Szentpáli Ferenc 469
 Szentpétery Imre 206
 Szép Ernő 627
 Szépe György 380, 397
 Szepessy Tibor 724, 729—730
 Szepsi Csombor Márton 702
 Szerb Antal 180—181, 367—368, 371, 402,
 499, 698
 Szerb Antalné 643
 Szerdahelyi István 643
 Szerdahelyi József 104
 Szerémi György 777
 Szeremley Samu 456
 Siénai Bernardin 140
 Szigethy Gábor 115, 124
 Szigeti Bálint 140
 Szigeti Gyula István 588
 Szigeti József 399, 763
 Szigeti József (Kolozsvár) 629

Szigligeti Ede 36, 81, 102, 105, 107, 215,
 286, 613, 615, 636
 Sziklay László 471, 473, 500
 Szikszay Lajos 603
 Sziládi Károly 469
 Szilády Áron 144
 Szilágyi Dezső 632
 Szilágyi Ferenc 125, 473, 716
 Szilágyi Gábor 722
 Szilágyi Péter 309, 311
 Szilágyi Sámuel 161, 591
 Szilágyi Sándor 469
 Szilasi Vilmos 300
 Szileczai János 162
 Szini Károly 564
 Szinnyei Ferenc 195, 200, 626
 Szinnyei József 104, 212, 488, 726
 Szinnyei Merse Pál 584
 Szirmay István 155, 159
 Sztítas Ilona 164
 Szívós János 717
 Szkhárosi Horvát András 387, 393
 Szókratész 186, 540
 Szolga Mihály 162
 Szombathy János 161
 Szomory Dezső 494, 531
 Szontágh Pál 214
 Szőke István 213
 Szőlősy Benedek 151
 Szőnyi István 494
 Szörényi László 124—125, 455, 644
 Szretyenskij, N. N. 98
 Sztálin, J. V. 319
 Sztárai Mihály 639
 Sztáray Mihály 166
 Sztarincuna, Z. A. 98
 Sztropszky Hádor 90
 Szurmay Ernő 640
 Suromi Lajos 311, 469, 481
 Szűcs György 494
 Szűcs Jenő 137
 Szvatkovszkij, P. G. 96

Tabéry Géza 581
 Tacitus, Publius Cornelius 551
 Taillandier, Saint-René 754
 Taine, Hippolyte-Adolphe 245, 250, 496
 Takács László 478
 Takács M. 713
 Takáts Gyula 709, 711
 Takáts Sándor 546
 Talma, François Joseph 205
 Talpassy Tibor 457—458
 Tamás Anna 113—114, 631
 Tamás Ernő 44
 Tamás Kálmán 456
 Tamási Áron 337, 343, 460, 479, 745
 Tamássy Miklós 714
 Tamburini 176
 Tamkó Sirató Károly 350
 Táncsics Mihály 92, 626
 Tápay-Szabó László 479
 Tapié, Victor L. 699, 703

Tardy Lajos 485—487
 Tarnai Andor 135, 171, 500, 659
 Tarnóc Márton 557, 630, 642—643, 750
 Tarnóczi Lajos 478
 Tasi Gáspár 630
 Tasner Antal 755, 757
 Tassoni, Alessandro 652
 Tatay Sándor 745
 Tectander, Georg 485
 Telcs Ede 424—425
 Telegdi Csanád 629
 Telek József 80
 Telekes Béla 761
 Teleki Ádám 740, 742
 Teleki József 327, 590—592, 608
 Teleki Józsefné 687
 Teleki László 364—365, 594, 608
 Teleki Mihály 439, 469—471, 751
 Teleki Mihály, ifj. 154
 Teleki Pál 740
 Teleki Rákhel 687
 Teleki Sámuel 590
 Teleki Sándor 440
 Temesi A. 154
 Temesvári Pelbárt 144—147
 Tersánszky Józsi Jenő 460—461, 627
 Tersztyánszky (Terzky), Karl August von →
 Vilney, Anton
 Tessedik Sámuel 748, 754
 Thackeray, William Makepeace 220
 Thalés, Bernard 94
 Thaly Kálmán 154, 169, 501—503, 632,
 733—734
 Thám, Václav 474
 Thegenyei 546
 Themisztoklész 186, 729—730
 Theodorovics Arszá 708, 710
 Theophrasztosz 220
 Thiele, S. J. 741
 Thiers, Louis Adolphe 616
 Thoraconymus Mátyás 630
 Thordai János 428, 431, 434
 Thordai Máté 429—430
 Thorne, J. P. 380, 397
 Thorwaldsen, Bertel Alberto 658, 709
 Thökölyi Imre 155, 157, 164, 167, 169,
 469—471, 501, 504—505, 513
 Thököly Száva 472
 Thuróczy János 145—146, 606
 Tibaldeo 190
 Tibensky, Jan 471, 473
 Tibullus, Albinus 417
 Tieck, Ludwig 197, 661, 757
 Tiedge 711
 Timár Kálmán 136
 Timon → Madách Imre
 Timon Sámuel 155
 Tinódi Sebestyén 387, 389, 392—393
 Tischbein, Wilhelm 658, 660
 Tisza Domokos 526
 Tisza István 632
 Tisza Kálmán 603, 632
 Tiszabecs Gáspár 751

Tiziano Vecellio 561
 Tocqueville, Alexis de 406, 621—622
 Tódor Ildikó 744
 Toldalagi Mihály 487
 Toldy Ferenc 105, 136—140, 146—147,
 215—216, 414, 603—604, 708, 712, 716,
 724, 730—731, 770
 Tolnai Dali János 750
 Tolnai Gábor 326, 590—592, 642, 699, 704
 Tolnai Lajos 628
 Tolnai Vilmos 404, 415
 Tolsztoj, Alekszej Nyikolajevics 96
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 290, 379
 Tomkay-Szászky János 160
 Tomori Pál 145
 Tompa Mihály 12—13, 21, 114, 266, 286, 770
 Tonk Sándor 630
 Tordai Névtelen 392
 Torday Ányos 575
 Torkos Sámuel 455
 Torsch Leó 711
 Tótfalusi Kis Miklós 751
 Tóth Aladár 105, 497
 Tóth Árpád 269, 300, 460, 467—468, 535,
 583, 586, 635
 Tóth Béla 589
 Tóth Dezső 35, 568, 572, 638
 Tóth Ede 363
 Tóth István 639
 Tóth Kálmán 636
 Tóth Kálmán (XX. sz.) 430, 576
 Tóth Lőrinc 104, 107, 417, 455
 Toussaint-Louverture, François 203
 Tőkei Ferenc 317
 Tóltényi Szaniszló 190—194
 Tömörkény István 477, 581, 760
 H. Törő Györgyi 100
 Törő Pál 162
 Török Bálint 229
 Török Endre 236
 Török Ferenc 591
 Török Gábor 298
 Török Gyula 628
 Török János 358
 Traianus, Marcus Ulpius 160
 Tritheim, Johann 135
 Trócsányi Zsolt 469—471, 641
 Tsétsi János → Csécsi János
 Tsorik András 162
 Tuchman, Barbara 289
 Turenne 439
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 461
 Turnau, I. 737
 Turrettini, Jean-Alphonse 590—591
 Tursellinus, H. 160
 Turóczi-Trostler József 12, 14, 35, 37—39, 47,
 757
 Túri Sámuel 592
 Tyihonov, Nyikolaj Szemjonovics 93
 Udvarhelyi András 635
 Uhland, Ludwig 45, 243
 Újfalvi Imre 630, 638

Újfalvy Krisztina 103, 107

Újlaki Antal 478

Újlaki Gergely 145

II. Ulászló 20, 29–30

Unamuno, Miguel de 306

Ungvári Tamás 534, 541

Ungvárnémeti Tóth László 184

Urban Aladár 113, 166, 124

Urban, Waclaw 642

Uzoni Fosztó István 429

Ürményi József 560

Vaccaro, Jean-Michel 644

Vachott Sándor 212, 214, 417–418

Vachott Sándorné 454

Vahot Imre 36, 81, 212, 214, 565, 711, 770

Váczy János 169, 444

Vágó Benőné 444

Vajai János 138

Vajay István 499

Vajda András 50, 71

Vajda György Mihály 643–644, 658, 664

Vajda János 266–276, 279, 313, 481, 613, 628, 761

Vajda Júlia 690–692, 695, 697, 710, 731

Vajda Péter 110, 268, 352–353, 624, 626

Vajda Sándor → Lukács György

Vajtai István 479

Vajthó László 178, 460

Valaoritis, Aristotelis 242

Válaszúti György 429

Vályi András 445, 450, 452

Van Dyck, Anthonis 741

Van Tieghem, Paul 647

Vanuxem, J. 703

Váradi Péter 483

Váradi-Sternberg János 98–99, 499

Várady Antal 9, 111

Varchi, Benedetto 190

Várfalvi Nagy János 434

Varga Bálint 90

Varga Győző 715

Varga Ilona 479

Varga Imre 471, 501, 513, 639, 644

Varga János 41, 362

Varga József 290, 493

Varga Rózsa 744

Vargha Balázs 687, 692, 698–699, 701, 707–708, 710–711, 715–719, 722, 727

Vargha Gyula 761–762

Vargha Kálmán 499, 628

Vargyas Lajos 468

Vargyasi Dániel István 154

Varjas Béla 546–547, 639, 642–643

R. Várkonyi Ágnes 154, 162, 232, 640, 642, 735

Várlaki Péter 643

Varsányi Péter 455

Vas István 118, 348

Vásárhelyi Boldizsár 595–597, 599–600

Vásárhelyi Matkó István 751

Vass László 478

Vasvári Pál 81, 112, 125

Vasziljevics, Iván → Rettegett Iván

Vay Ádám 735, 737, 740

Vay József 472

Vay Kata 740

Vayer Lajos 708

Vayerné Zibolen Ágnes 711–713

Vecchi, Alberto 179

Verancsics Antal 229, 486–487

Veres András 126, 403, 643–644, 768

Veres Benő 725

Veres Benőné 725

Veres Izrael 725

Veres Péter 467, 745, 748–749

Veresmarti Illés 592

Veresmarti Mihály 553

Veress Sándor 749

Verestői György 589

Vergilius, Publius Maro 548, 554

Verlaine, Paul 265, 310, 312, 632

Vermes Ernő 478

Veronese, Paolo 561

Verséggy Ferenc 179, 417, 564, 639–640, 654

Versini, L. 499

Vértesy Jenő 154

Very, Jones 247

Vesselius, Johann 589

Veszlerle József 206

Vészi Endre 478

Vezér Erzsébet 479

Viennet 200, 204

Vigassy Mihály 499

Vikár Béla 495

Villaume 451

Vilney, Anton 37

Virág Benedek 639, 677

Vischer, Friedrich Theodor 247

Visegrádi Szabó István 643

Vita Zsigmond 772–773

Vitalyos László 474–480

Vitéz János 499, 605, 607

Vitkovics Mihály 170, 196, 198, 215, 608, 654

Vitriarius, Philipp Reinhard 589

Vitzhum 737–738

Vlad 363

Vladár Gábor 457

Vogt, Karl 246

Voigt Vilmos 641, 643, 775

Voinovich Géza 597, 603

Voisine, Jacques 499–500

Voiture, Vincent 194

Volf György 576

Voltaire 118, 286, 327, 474, 660, 669, 672, 704

Vörös Károly 124, 639

Vörösmarty Mihály 8, 25, 53, 55, 80–81, 101,

104, 107, 114, 117, 127, 164, 170, 197–198,

215, 235, 253, 268, 286–287, 352, 404,

406, 417–423, 495, 514, 516–518, 560,

566–575, 597–598, 606, 608, 613, 615,

617, 636–637, 655, 733, 756, 770

Vrchlický 771

Vujicsics D. Sztoján 639, 643–644

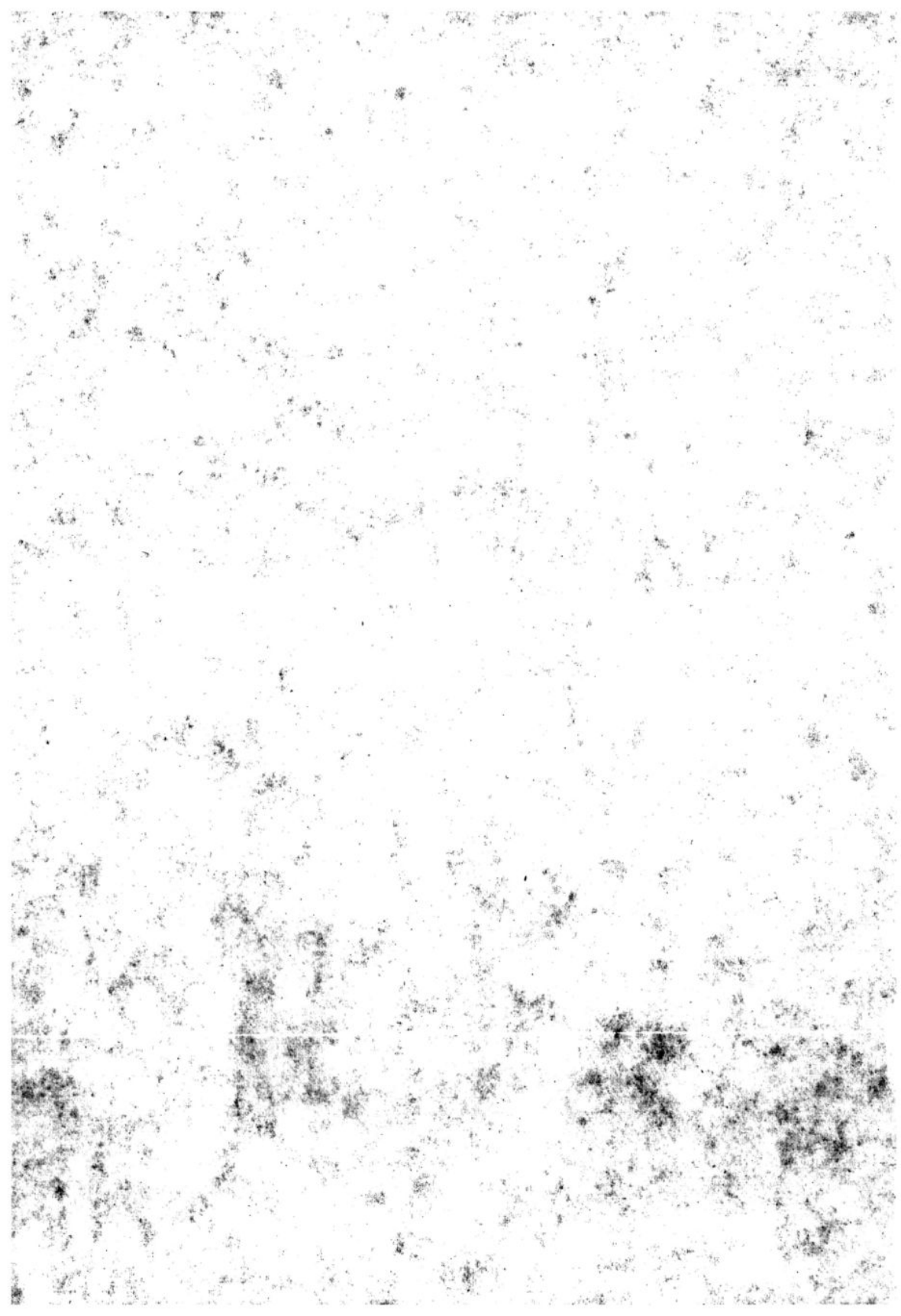

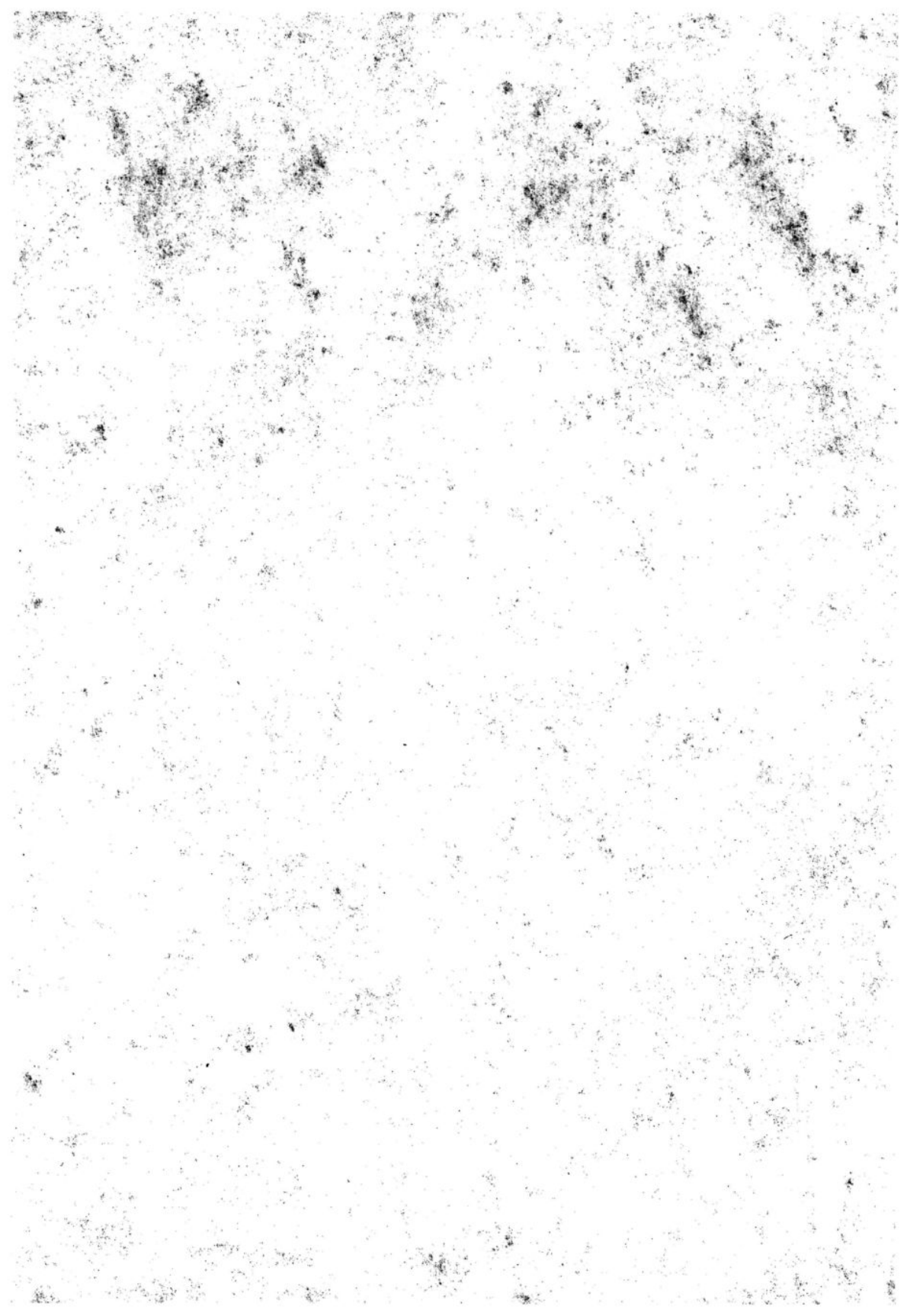
Wacha Imre 84
 Wadasi Jankovich Miklós 429
 Wagner, Franz 156, 158–160
 Wagner, H. 473, 499
 Wagner Károly 136
 Wagner, Richard 407, 497
 Wágner Sándor 232
 Waitsch István → Vajtai István
 Waldapfel József 169, 411, 698, 705
 Wallesz Jenő 476
 Waltzl, René 201
 Warton, Joseph 660, 688
 Warton, Thomas 660
 Wathay Ferenc 501
 Wéber Antal 113–114, 120, 640
 Weber Somin Péter 690
 Weisz A. 713
 Wellek, René 658
 Wellmann Imre 162, 699
 Wells, Herbert George 461
 Welti, Manfred Edwin 135
 Weöres Sándor 50–52, 86, 90, 349–350, 759
 Wenckheim Béla 212
 Werbőczy István 166, 229, 233, 443, 618
 Werenfels, Samuel 590–591
 Werfel, Franz 634
 Werfer Károly 712
 Werner, Zacharias 197
 Wesselényi Ferenc 469
 Wesselényi Miklós 81, 182, 220, 229, 373, 378,, 592–594, 756, 758
 Weszprémi István 590
 Wieland, Christoph Martin 197, 663
 Wild Endre 136
 Wilde, Oscar 285, 306, 544
 Wilhelm, Johann Heinrich 658
 Wimpfeling, Jakob 135
 Wimsatt, W. K. 380, 397
 Winckelmann, Johann Joachim 659–660, 741
 V. Windisch Éva 440, 549, 753
 Winter, Eduard 172, 174
 Wittmann Tibor 630
 Wivey Gáspárné Filstich Anna 751
 Woelflin, A. 701
 Wolff 161, 473, 589
 Wordsworth, William 191, 202
 Worringer, Wilhelm 768
 Wypiański, Stanislaw 760
 Xerxes 160

Young, Edward 660, 670, 675, 677, 682, 685, 702

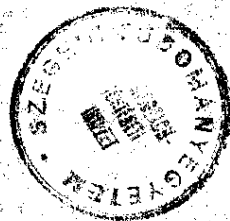
Zabolai Kiss Sámuel 687
 Zádor Anna 562, 736
 Zádor György → Stettner György
 Zakár Zoltán 639
 Zápolya János 229, 486, 607
 Závada, Vilém 770–771
 Zay Anna 737
 Zay Ferenc 486
 Zazymus Bertalan 142
 Zeidler 742
 Zeman, Ladislav 444
 Zempléni Árpád 88, 628, 761
 Zeno, Franciscus 146–147
 Zerffi Ignác Gusztáv 40–41, 43, 45–46, 49, 770
 Zetkin, Klara 316–317
 Zichy Ferenc 357
 Zilahi János 716–723
 Zilahy Károly 182, 398
 Zilahy Lajos 459
 Zimándi P. István 632–633, 779
 Zimmermann, Johann Jakob 592
 Zinzendorf, Nikolaus Ludwig 473
 Zlinszky Aladár 478
 Zmaj, Jovan Jovanović 580
 Zola, Émile 248, 759
 Zolnai Béla 478
 Zoltai Dénes 763–768
 Zólyomi L. 712–713, 715
 Zopf, M. J. H. 161
 Zorányi Samu 418, 423
 Zöldhelyi Zsuzsa 94, 96
 Zrínyi György 152
 Zrínyi Miklós (XVI. sz.) 164
 Zrínyi Miklós 125, 151–153, 234, 386–387, 498, 503, 514–515, 550, 557, 630, 639, 654, 778
 Zrínyi Péter 151–153
 Zuboly → Bányai Elemér
 Zuliani, Gianantonio 710
 Zwingli Ulrik 556
 Zsámboki János 483
 Zsindely Endre 740, 742
 Zsolt Béla 748
 Zsombori József 187
 Zsukovszkij, Vaszilij Andrejevics 5

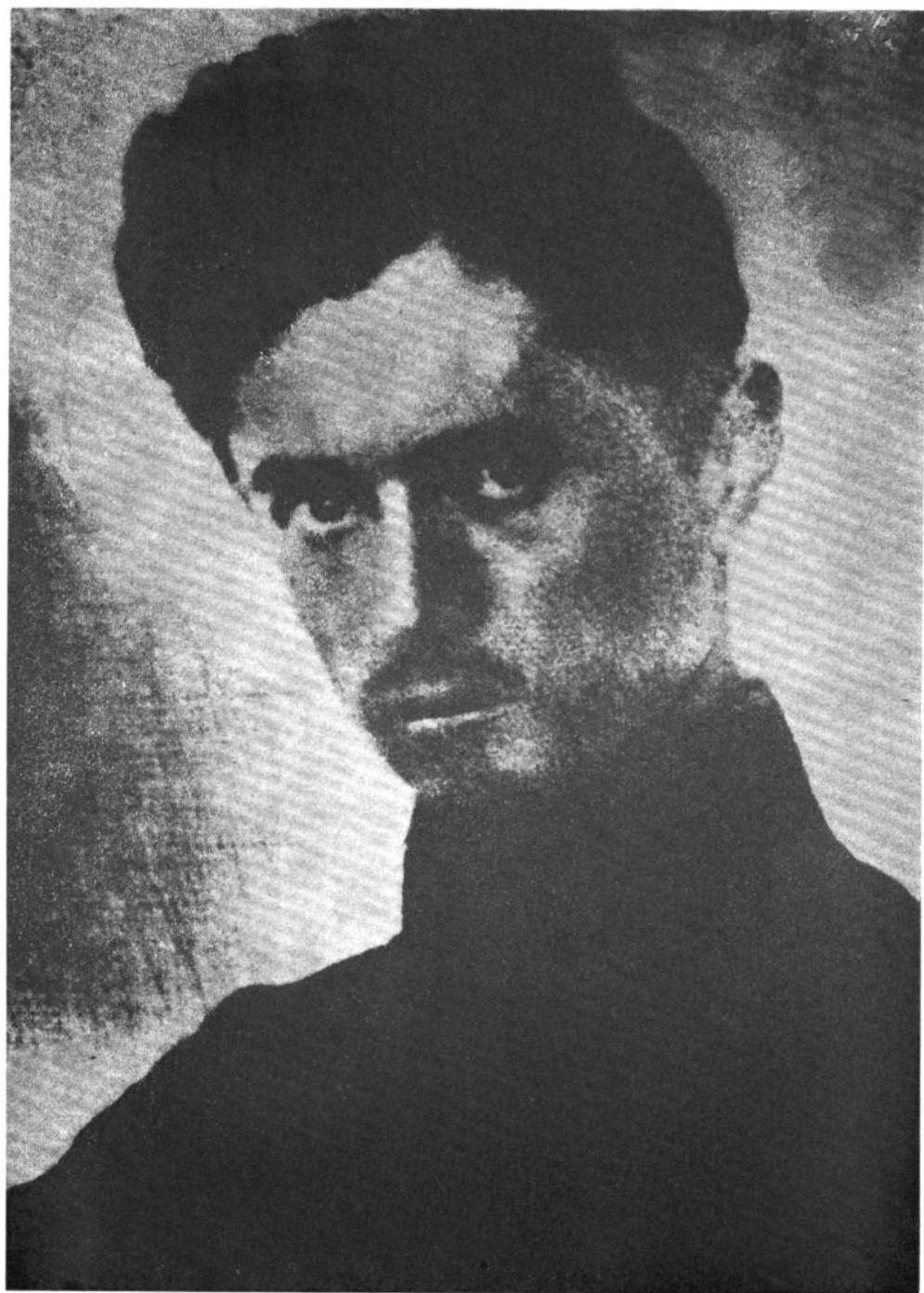

**PETŐFI SÁNDOR SZÜLETÉSÉNEK
150. ÉVFORDULÓJÁRA**

1501 EVFORDULAJARA
11. T. SANDOR SÁVULI ESENK

A KÖLTÉSZET FORRADALMÁTÓL A FORRADALOM KÖLTÉSZETÉIG

Amennyire világos Petőfi helye a magyar irodalomban, annyira óvatosan kell eljárunk, amikor az ő világirodalmi helyét keressük. Első látásra Heinet társíthatnánk mellé, és bizonyos, hogy Petőfi néha emlékeztet Heinére, és tudatosan ad is visszhangot Heine közéleti költészetére. De mégis, mindkettejük költészetében és fejlődésében számos vonás van, mely egymástól elválasztja őket. Petőfi igazán rokontalan jelenség a világirodalomban és látszólag nem tartozik egyikéhez sem azoknak a nagy világirodalmi áramlatoknak, melyek a XVIII. század végétől kezdve, az ő felleptéig, Európa irodalmain átvonulnak.

A magyar irodalom ismerői tudják, hogy Petőfi a magyar népköltészetet emelte nemzeti költésszé, és demokratikus lírát teremtett olyan korban, mely a népköltészetet elsősorban nemzeti sajátságai és esztétikai értékei miatt választotta példájául. Ha a népköltészet a nép sorsa miatt fontos, a költő szükségszerűen válik forradalmárrá. Ez történt Petőfivel.

Petőfi költészete egy több mint fél évszázados, az egész világirodalmon végigvonuló megújítási mozgalom, egy valóságos költői forradalom szerves része, Petőfi egy világirodalmi korszak záró szakaszában tűnik föl, és fellepte a költészet addigi törekvéseit emeli új szintre azáltal, hogy a költészet forradalmából átvezet a forradalom költészetébe. Victor Hugóhoz, Puskinhoz, Mickiewiczhez hasonlóan, Petőfiben is a felleptét megelőző világirodalmi folyamat válik éretté és ölel magába időbelileg távoli elemeket, majd átcsap valami újba, előzmény nélkülibe.

Az előzmények közül a legfontosabbak egyike: a romantika volt. Felületes szemlélet épp népiessége alapján Petőfit hajlandó egybefogni a romantikával. Valójában Petőfinek épp a népköltészeti természete: túlhaladás a romantikán. A német romantikusok is írtak olyan népdalokat, mint Petőfi, de Petőfi népdalainak semmi közük Arnim-Brentano *Des Knaben Wunderhornjához*. Petőfi népiessége nem azért különbözik a romantikáétól, mivel emennek annyira kedvelt lírai-epikai műfaját, a balladát nem találjuk meg nála — bár ez a körülmény sem közömbös. A népköltészet felfedezését valójában a XVIII. század felvilágosodásának köszönhetjük; Herdernek, de az ő angol elődeinek is, valamint a strassburgi korszak fiatal Goethéjének. Petőfi idegenkedett Goethétől, de az ő népdalainak naiv tökélye, tisztasága közelebb áll Herder barátjának népdalaihoz, mint az angol vagy a német romantika népköltőiségéhez.

Petőfi, aki népdalaival és életképeivel túlhaladt a romantikán — vissza is tért a népköltészet egy eredetibb, a romantika előtti felfogásához. Öntudatlan visszatérés volt ez — egy nagyon is tudatos demokratikus ars poetica folyományaként. Ugyanez az ars poetica vezette Petőfit arra, hogy a romantikához is visszanyúljon, Heine és Shelley romantikájának eszközeihez, melyeknek segítségével a maga sajátos, forradalmi-romantikus eszközeit megteremtette. Forradalmi poémája, *Az apostol* (1848) jelentős részben romantikus eszközökkel, a romantika immár évtizedek óta kialakult alkotói módszerével megteremtett, realista mű — olyan realista mű, melynek romantikus elemei is a realizmus érvelését szolgálják. Petőfi éppen nem romantikus költő, és egész életműve olyan időpontban bontakozik ki, amikor a romantika nagy harcai már lezajlottak, a romantika esztétikája és alkotói módszere már széles körűen

elfogadottá és elterjedté vált. Petőfi olyan időpontban jelenik meg, amikor a romantika túlhaladása is időszerűvé válik, és amikor ez a túlhaladás az oroszoknál (Puskin és Gogol művében) már végbement, amikor már teljes virágjában áll a XIX. század realista irányzatának első periódusa (Stendhal, Balzac). Petőfi nem romantikus, és nem tartozik a Sturm und Drang valaminő „utókorához” sem, mégha Goethe, Herder és Bürger sokat köszönhetnek is a népköltészetnek. Petőfi nem érez olyan világnézeti tilalmat, mely a romantikától távol tarthatná. Szuverén módon nyúl érte, amikor szüksége van rá, mint olyan alkotói módszerre, mely nem veszítette még el életképességét, s melynek használata a kortársi világlírában még mindig általános.

A Petőfivel kortárs romantika mégis másféle, mint aminő Coleridge-é, Novalisé, Lamartine-é, sőt a fiatal Victor Hugóé. Van még egy talányos és nehezen megfogalmazható kapcsolat Petőfi és az igazi romantikusok különböző nemzedékei között. Az életrajzi tényeket és például egy emberi élet rövid vagy hosszú voltát nem tekinthetjük tipológiailag meghatározó tényezőknak, Victor Hugó hosszú kort ért meg, Miczkiewicz is megérte férfikora delét, de a romantikusok többsége akár végzettszerű, akár őrajtuk múltó körülmények folytán: korán fejezte be életét. A korai halált nem tekinthetjük a romantika valamiféle kritériumának, és nem is haladhatunk el közömbösen az életrajz egyszerű és tragikus tényei mellett. A romantika lényegéhez tartozott a konfliktus a fennálló világgal és társadalmi renddel. A romantikusok, akik mélyen, egész lényükkel vetették bele magukat ebbe a konfliktusba, kereshették is a halált, vagy szinte kívánhatták is, hogy a halál keresse meg őket. A konfliktus vállalásával, legjobbjaik nem a halált, hanem az életet vállalták — néha a halál árán is az igazi, tehát a megalkuvás nélküli életet. Művük ettől nem válik morbiddá: kevés műben szólal meg oly tiszta életöröm, mint Shelleyében és Petőfiében — de még a romantikusok között is kevesen vannak, akik oly feltétlenül vállalnak a konfliktust, és a halál árán is annyira megalkuvás nélkül ragaszkodnak a szabadsághoz, mint Petőfi.

Ha Petőfit a felléptét megelőző kor világirodalma felől szemléljük, egészen a XVIII. század szívéig kell hátrálnunk ahhoz, hogy áttekinthessük mindazokat a mozgásokat, melyek Petőfi életművében találkoztak. A XIX. század első fele a líra páratlan kivirágzását hozza el, egy merőben új, a világ költészetében mindaddig ismeretlen líraiságét. Ennek a kivirágzásnak részese Petőfi is. Goethe és Schiller, a német és az angol, majd a francia romantikusok egyfelől — másfelől pedig az orosz és a lengyel líra jelentkezése: valóságos költői forradalom, mintegy az 1789-cel kezdődő, és 1848-ig tartó forradalmak párhuzamaként. Emezek a forradalmak egy új társadalmi rendszert formáltak ki. A költészet forradalma pedig az emberi tudat átalakulásának hangja volt.

Az új költőiség egyik legfontosabb vívmánya: a líra létrehozása volt, a személyes és fel szabadult líráé, a lélek önfeledt vallomásaé. Ilyenfajta lírai személyességet egyébként nem a polgári fejlődés kora teremtett először, az őseiket kereső romantikusok elődökre is találtak, többnyire a XVI. században vagy a XVII. századnak azoknál az alkotóinál, akik nem tették magukévá a klasszikus doktrínát.

A költészet forradalmát különösen a francia romantikusok úgy értelmezték, mint elsősorban az arisztokratikus Ancien Régime klasszicizmusa elleni lázadást — ez az értelmezés azonban csak a maguk sajátos helyzetéből adódott. Mert a klasszicizmus ugyan nem serkentette a lírát, de nem is akadályozta egyértelműen a személyességet. A romantika sok helyütt egybeötvöződött a klasszicizmussal (pl. a magyar irodalomban is), sőt a romantika megszólalhatott a klasszicizmus tiszta és fegyvermezett formáiban (pl. Leopardinál). A klasszicizmus lehetővé tette a személyes, lírai mondanivaló kifejezését André Chénier költészetében, melynek igazi folytatását épp a klasszicizmust türelmetlenül elutasító francia romantikusoknál találjuk

meg. Petőfi pályája a költészet forradalmának olyan szakaszába esik, amikor a líra elleni tilalmak jó ideje érvényüket veszítették már.

A költészet forradalmát a felvilágosodás indította el, amikor az érzelmek új jogait meghirdette, az érzékenységet és az érzelmességet a lelki magasabbrendűség jelének tekintette, a civilizálódást emberbaráti szellemben öhajította, és az embert újból meg akarta ajándékozni tisztábbik, jobbik énjével, melyet a nép őrzött meg. A felvilágosodás indítja el a nemzeti mozgalmakat is, a fejlett országokban éppúgy, mint az elmaradottaknál. A felvilágosodás nemzetszémje az egyén helyett a közösség valódi és természetes énjét ébreszti fel szunnyadásából. Petőfi korában ezek a XVIII. századból eredő folyamatok elérték már végső érettségüket, és pedig nemcsak a költészetben, a mindennapi életben, s ennek legnyitabb küzdőterén, a politikában is. Petőfi egyike azoknak a megvalósítóknak, akik ugyan nem a felvilágosodás szellemében, de mégis, ennek tervei és reményei szerint töltik be hivatásukat.

A felvilágosodásban születik meg a művészet újjáalakításának általános igénye, és ebből az igényből kifolyólag indul meg a XVIII. század legvégén, robbanásszerű jelenséggé, az új költészet forradalma. Ennek a forradalomnak fél évszázad múlva lesz egyik betetőzője Petőfi.

Az új költészet az angol és a német romantikusoknál születik meg, váratlanul és néha meglepően modern eszközökkel. A megszületett új költészetnek is vannak ugyan korábbra visszanyúló előzményei, de ezek elhalványulnak a bekövetkezett jelenség újszerűségéhez képest. Az oly sokféleképpen számon tartható előzmények között mégis van egy, amely ugyan elkülönül az új korszaktól, de folytatódik is benne. Ez az előzmény: az 1770-nel kezdődő Sturm und Drang, melyet a fiatal Goethe, Herder, Schiller, Bürger alkotói tevékenységében, a három évtizeddel később bekövetkező költői forradalom anticipálásának, korai jelentkezésének tekintünk.

A magyar irodalomban, de Közép- és Kelet-Európa irodalmaiban is, az 1820-as évtizedben, romantika elnevezés alatt valójában a Sturm und Drang terjed el. Jungmann és Čelakovský, Herder és a német 1770 jegyében építik fel a cseh új irodalmat, az oroszoknál Karamzin ugyan a XVIII–XIX. század fordulóján még az angol szentimentalizmusra ad visszhangot, de Zsukovszkij az 1820-as évek kezdetéig a Sturm und Drangot, valamint Byront képviseli. A magyar költészetben a Sturm und Drang hosszan fennmaradó inspirációját az 1830-as évtizedben váltja fel az egyébként szintén Sturm und Drang-ihletésű francia romantika inspirációja.

A német felvilágosodás utolsó szakaszában jelentkező Sturm und Drang tehát az európai romantikák egy részének kiindulási alapjául szolgál; Közép- és Kelet-Európában nemcsak a romantika kezdeményezőjeként szerepel, hanem, különösen Herder népköltészet-kultusza nyomán, a sajátosan nemzeti jellegű irodalmak létrehozója is. Közép- és Kelet-Európában a nemzeti romantikák igazi forrásvidékét a felvilágosodásban találhatjuk meg, és ugyancsak a felvilágosodásból fakadnak azok a mozgalmak, melyek az elkésett irodalmak sajátos, önálló, nemzeti jellegének kialakításán munkálkodnak.

Mindez még Petőfi fellepte előtt játszódik le, de Petőfi életművének jellegét és funkcióját immár közvetlenül szabja meg annak a nemzeti irodalomnak kialakulási módja, melynek egyik legnagyobb költőjévé válik. A Petőfi felleptét közvetlenül megelőző magyar romantikus korszakot át- meg átszövi a felvilágosodás, és különösen Herder kezdeményeként kialakult népköltészeti kultusz. Ezt a hagyományt folytatja majd Petőfi is, aki a népköltészet demokratizmusán alapuló nemzetszéményt hirdet meg, és ugyanennek a demokratizmusnak következetes továbbvitelével válik a forradalom költőjévé.

Az eddig áttekintett folyamat Petőfi költészetének háttérét részben már megmutatja. Ez a háttér egy olyan nemzeti irodalom, illetve nemzeti romantika, melynek egyik legfontosabb összetevője a német felvilágosodás Sturm und Drang-szakasza. És ezen belül is, főként Herder népköltészeti elmélete, Schiller drámaisága és kisebb részben Bürger balladaisága.

A XVIII – XIX. század fordulóján nem a romantika jelentkezését kell lényeges eseménynek tekintenünk, hanem az egész irodalom gyökeres megújításának igényét. A romantika elmélete és gyakorlata ennek az igénynek egyik kielégítési lehetősége volt, de távolról sem az egyetlen. Valójában nem a romantika jelenti a megújítást, hanem a megújítás általános igényének felel meg hosszú ideig a romantika.

Viszonylag hamar, már az 1830-as években elkövetkezik az a helyzet, amikor a romantika újítási lehetőségei megszűnnek, s maga a romantika is befogadott módszerré válik. Ettől kezdve Stendhal és Balzac műveiben a realizmus művészete viszi tovább az újítást. A XIX. század első felét azért tekinthetjük a költészeti forradalom korszakának, mert az újítás lendületét valamennyi műfajban és valamennyi nemzeti irodalomban kibontja. Ennek a nagy folyamathoz egyik ága csupán a romantika. Mellette, társként, az 1830-as évektől kezdve a realizmus is ugyanarra a célra törekszik, amelyért valamivel korábban a romantika harcba indult.

Történetileg tehát a romantika és a realizmus nem ellenfelek, hanem segíthetik is egymást, elvegyülhetnek egymással. A romantika is, a realizmus is: a költészet egyazon forradalmának különböző, habár módszereikben egymásnak ellentmondó, a gyakorlatban azonban mégis egymással szüntelenül érintkező formái. A XIX. század néhány nagy regényalkotása a realizmus alkotói módszerében érvényre juttatja a romantika bizonyos elemeit is.

A XVIII – XIX. század fordulóján megindult költői forradalom, vagyis az irodalom gyökeres megújításának mozgalma sajátos arculatot öltött Közép- és Kelet-Európa késéssel fejlődő irodalmaiban. A gyökeres megújítás itt egészen mást jelentett, mint nyugaton. Ezek az irodalmak a XVIII. század második felétől kezdve asszimilálták a nyugati irodalom vívmányait, s ezek az ő számukra eleve újak voltak. A klasszicizmus például az orosz irodalomban új jelenségként tűnik fel, s innen is ered Lomonoszov és Gyerzsavin ódának sajátos képalkotó művészete, spontán személyessége. Az újító szándékú Sturm und Drang és a francia romantika átvétele keleten még mindig nem az igazi megújulást, hanem továbbra is csak a világirodalomhoz való igazodást jelenti. A költészet forradalma ez irodalmak számára nem a romantika meghonosítását jelenti – gyökeresen újaknak ők az olyan irodalmat tekintenek, amely leegyezőbb nemzeti sajátosságait, legothonosabb formáikat és hagyományait egyesítené.

Közép- és Kelet-Európa számára a költészet forradalma olyan nemzeti irodalom létrehozását jelenti, aminek addig még nem jött és nem is jöhetett létre. Ezek az irodalmak nem a romantikát tekintik igazi újításnak – illetve épp oly mértékben tekintik azt újításnak, amennyire a klasszicizmust is. Az igazi új az ő számukra: önmaguk felfedezése, tulajdon viszonyaik és sorsuk költői megszólaltatása, múltjuk és jelenük egybefogása lenne. Vagyis: a sajátosan egyéni, nemzeti irodalom.

Ezt az igényt elősegítheti a civilizált, nyugati irodalmak vívmányainak meghonosítása, de mindez nem vezethet igazán célhoz. Az elkészült irodalmak Nyugat minden vívmányát valamiképp idegen köntösnek érzik. A XIX. század kezdetének mozgalmából Közép- és Kelet-Európa ugyan átveszi a romantikát, de igazán a költészet forradalmának lehetőségeire, az irodalom gyökeres megújításának kilátásaira figyel föl. Ez a reagálás és a költészet forradalmának nemzetileg sajátos végrehajtása ezeket az irodalmakat végül is mind a klasszicizmuson, mind a romantikán túlviszi. A túlhaladás és vele együtt az önmagukra találás, Közép- és Kelet-Európa irodalmaiban szinte törvényszerűen a realizmus valamely nemzeti s a nyugatitól sokban eltérő változatát teremti meg. Ezeknek az önmagukra talált irodalmaknak nemzetileg sajátos realizmusa éppannyira különbözik a nyugati realista művészettől, amennyire Közép- és Kelet-Európa életviszonyai is Nyugat-Európa életviszonyaitól.

Az újítás: magára találást jelent – a költői forradalom: a nemzeti költészet végső kialakítását jelenti. Ez megy végbe az 1830–40-es évtizedben Puskinnál és Gogolnál; ezt viszi végbe az 1840-es évtizedben Petőfi.

Puskin és Gogol túlhaladnak tulajdon klasszicizmusukon, illetve romantikájukon, a népköltészetből kiinduló Petőfi pedig már felléptekor elutasítja a magyar romantikát, mivel azt nem érzi elég demokratikusnak. Amikor 1846 után mégis a romantikához folyamodik: forradalmi költészetéhez idomítja a költészet forradalmának romantikus vívmányait.

A költészet forradalmát megvalósító világirodalmi korszak mozgásai közül már eddig is kettőnek szintézisét figyelhetjük meg Petőfinél. Az egyik: a felvilágosodás korában feltámadt érdeklődés a népköltészet mint a líra egyik nagy lehetősége iránt. A magyar költészetbe mélyen belenyúló Sturm und Drang-hullám ezt az érdeklődést a kifejlődő nemzeti irodalom szerves részévé örökíti. Petőfi a népköltészetből indul ki, de másféleképp, mint romantikus elődei Magyarországon vagy Európában. Ennek az eltérésnek okát abban a másik mozgásban találhatjuk meg, melynek hulláma Petőfit is hátára kapja. Az irodalom megújításának, a költészet forradalmának nagy hulláma ez, melynek egyik ága a romantika volt.

Láthattuk, hogy ennek a mozgásnak az újítás a lényege, és ehhez képest a romantika szerepe csak alárendelt. Petőfinél folytatódik a költészet forradalma és a társadalmi forradalom költészetébe olvadnak át a költészeti forradalom vívmányai. Az ő újítása szakítás is a romantikával — és visszatérés is a kezdeti szakasz felfedezéséhez, a népköltészetéhez. A világirodalom eddig áttekintett, két nagy mozgásának találkozása Petőfinél: a költészet forradalmát a forradalom költészetének szolgálatába állítja.

4

Mindezek után a kor mozgásai közül még egy harmadiknak útját kell áttekintenünk: magáét a romantikáét, melynek alkotói módszerét Petőfi 1846 után a maga forradalmiságának arculatára formálja át. A romantika szerepe Petőfinél gyökeresen átalakul mindahhoz képest, amit a század kezdetétől fogva ez irányzat legnagyobb költői képviselnek.

A költészet forradalma az angol lírában hoz új és meglepő eredményeket. A *Lyrical ballads* 1798-as megjelenésétől kezdve Byron haláláig (1824) megy végbe az angol költészetnek ez a bámulatos kivirágzása. Az *Ancient Mariner*től a *Don Juan* utolsó énekéig Coleridge, valamint Shelley, Keats és Byron olyan újszerű lírát teremtenek, aminőt az európai irodalom addig nem ismert, és ezzel megkezdődik a romantika nagy lírai korszaka, mely a XIX. század folyamán a költészet egymást követő megújulásainak sorozatát indítja el. A nagy angol romantikusok költészete többnyire túlmutat a romantikán. Közülük Coleridge a legmerészebb újító: szinte előzmény nélküli és a XX. század újításait is anticipáló, vizionárius lírájával. Keatshez és Shelleyhez is újból visszatér még a XX. század, de a kortársi világban Byron inspiráló hatása a legerősebb. Közép- és Kelet-Európában az 1820-as évektől kezdve széles körben terjed el a byronizmus. Az 1810-es évtized angol virágkorával párhuzamos a német romantika, melyel egyidejűleg Goethe utolsó, nagy alkotói korszaka is megnyílik.

Az 1820-as években tehát már kialakult a romantika költői módszerének az a válfaja, mely Petőfi költészetének is szerves részévé válik 1841 után. Ő, aki a világköltészet legnagyobbjaitól eltérő utat választott, a Heine-korszak költőiségéhez kapcsolódva életművének legalább egy részével mégis osztozik az európai líra általánosabb törekvéseiben.

Az 1820-as évtized azért is fontos, mivel az addig tétovázó francia költészet egy csapásra hivatásának és feladatának tekinti az újítást, és a nagy erővel kibontakozó francia romantika az 1820 előtti angol és német költészet egyenrangú párjává válik. Nem az *Hernani* csatája (1829) e kor igazi nyitánya, hisz az újítás fontos eseményei addigra már megtörténtek a francia költészetben. A korszak másik, lényeges jellemvonása: a közép- és kelet-európai nemzeti irodalmak gyorsuló kibontakozása, vagyis a különböző nemzeti romantikák létrejötte. 1820-ban lép fel Miczkiewicz és Puskin: az előbbinek balladái és románcai 1822-ben jelennek meg. 1823-ban pedig Mickiewicz második kötete az *Ősök* 2. és 4. részét (az úgynevezett

„vilnói Ősöket”) is tartalmazza. A lengyel romantikának ez a legmerészebb alkotása újszerűségében és előzmény nélküliségében az *Ancyent Marinere* párja. 1825: Vörösmarty *Zaldnjával* egy ossziáni, álomszerű, „déliszigeti” magyar romantika kezdete.

Az 1830-as években, tehát a Petőfi felléptét (1842) közvetlenül megelőző évtizedben az irodalom általános megújításának a korábbinál több rétfű, több irányú szakasza kezdődik. A költészet forradalmának ezek a magasabb szinten végbemenő új mozgásai azért érdemelnek most figyelmet, mert közülük válik ki Petőfi iránya. Az 1830-as évtized kezdetén egymást követik a nagyönis különféle irányba mutató, de egyformán újító szerepű alkotások. 1830: *Le Rouge et Noir*; 1831: *Nötre Dame de Paris* — a *Faust* második részének befejezése — és az *Anyegin*. A korszak differenciálódását sokatmondón fejezik ki maguk a címek. Jellegzetes dátum lesz 1834 is, Mickiewicz realista elbeszélő költeményével, a *Pan Tadeusz*-szal, valamint Balzac: *Eugenie Grandet*-jával.

Ezek az időpontok is azt tanúsítják, hogy a romantikával egyidejűleg lép fel a realizmus. Ez a fellépés nem a romantika ellenében történik és a romantika maga is elősegíti a realizmus létrejöttét. Realizmus és romantika néha egy-egy műben is elvegyülnek, és egy-egy alkotó életművében is érintkeznek egymással. Ennek az évtizednek jellegzetes folyamatai: a romantika és a realizmus párhuzamos fejlődése, — valamint a túlhaladások a realizmusba, akár a klasszicizmusból, akár a romantikából.

*

Az 1830—40-es évtized lényegi jelenségének azt érezhetjük, hogy a költészet forradalma immár a realizmus irányában folyik tovább, és a realizmus még a romantikához képest is az újítás egy frissebb, és az addiginál is gyökeresebb lehetőségével szolgál.

Klasszicizmusból a realizmusba, romantikából ugyancsak a realizmusba történő túlhaladásoknak vagyunk tanúi Európa-szerte. A romantika fennmarad még, és lehetőségei távolról sem kiaknázottak. A realizmus többnyire a romantikán való túlhaladás következményeként jelentkezik. Ennek a folyamatnak utolsó állomása az, amikor a realizmus többé már nem túlhaladásként, tehát nem egy folyamat végeredményeként — hanem kezdetként, kiindulópontként áll előttünk. Ez történik Petőfinél. Az ő életművét ily módon egy tartós és nagy erejű világirodalmi mozgás egyik fordulópontjának tekinthetjük.

A XVIII. században meginduló és az 1848-as forradalmak után nyugvópontra jutó társadalmi átalakulást követte nyomon, — illetve sürgette, ösztönözte a költészet forradalma, az irodalom gyökeres megújítása. Az irodalmi korszak szövevényének lényegi jelensége, mozgásformája: a megújítás, a forradalmian új irodalom létrehozása volt. Ez az alapvető és lényegi mozgásforma fejeződik ki a különféle irányzatokban, tehát a romantikában éppúgy, mint a realizmusban, sőt még a klasszicizmus bizonyos újabb jelentkezéseiben is. Petőfi művének realizmusa: a lényegi mozgásforma egyik változata.

A történelmet és az irodalomtörténetet dialektikus mozgásaikban próbáltuk felfogni. A szemléletnek ez a módja másféle minősítési rendszert igényel, mint a statikus irodalom-szemlélet. A mozgásában felfogott irodalomkép egyes elemei közül azokat tekinthetjük a korszak lényegéhez tartozóknak, amelyek a mozgások előbbre vitelét, célba juttatását segítik elő. Láthattuk, hogy a tárgyalt korszak lényegi jelenségét, az irodalom forradalmi megújítását szolgálta a romantika, majd a realizmus. Petőfi lírai realizmusa újabb továbblépés volt a költészeti forradalom útján: Petőfi költészete gyökeres újítás volt a romantikához képest is.

Az irodalom különböző korszakait általában a reájuk egyetemesen jellemző, lényegi jelenségek szerint kellene egymástól megkülönböztetnünk, és az irodalmi irányzatokat is e jelenségek felől kellene szemlélnünk. Mert az egyes irodalmi irányzatok hol magukban hordozzák egy korszak lényegi jelenségét, hol mentesek tőle, azaz közömbösek, sőt ellenségesek iránta. Egy-egy korszakon belül mindig az a legidősebb irányzat, amelyik megfelel a korszak lényegi jelenségének. Az 1790 és 1848 közötti irodalmi korszak lényegi jelensége, mozgásfor-

mája a költészeti forradalom volt, mintegy a történelmi korszak forradalmiságának párjaként. Petőfi életműve mindkét forradalmiságot egyesítette magában.

Pedig az irodalom megújítása, a költészet forradalma nem jelent szükségképp politikai, társadalmi forradalmiságot. Mégis, az utóbbi fajta forradalmiság többnyire az irodalom újjá alakított, forradalmasított eszközeivel, művészi módszereivel fejezi ki mondanivalóját. Amikor ilyesmi történik, elmondhatjuk, hogy a költészet forradalma a politikai, társadalmi forradalom adekvát kifejezőmódjává, leghűbb formájává válik. Más szóval: a költészet forradalma által létrehozott új költőiség — a forradalom költészetét fejezi ki. Ez történt meg Petőfi életművében.

Mindezek után elegendő, ha csak szűkszavúan utalunk Petőfi pályaképének azokra az állomásaira, melyek a fentebb leírt folyamat jelentkezését tanúsítják. Petőfi első költői korszakának népdalai, zsánerképei újszerű lírai realizmusukkal tagadják az előző nemzedék romantikáját. Amikor Petőfinek ezt az első korszakát a fél évszázada tartó költészeti forradalom legújabb lépésének tekintjük, azt is látnunk kell, hogy ez a lépés még nem emelte őt a forradalmi költészet szintjére. Petőfi átlépése a költészet forradalmából a forradalom költészetébe: a romantika váratlan felújításával jár együtt. Ezt a felújítást a *Felhők*-ciklus és a *Tündérrálm* mutatják (1846), melyeket a forradalmi program első, tudatos megszólaltatása, a *Levél Várady Antalhoz* című költemény követ. A népköltészet ihlette formák továbbra is fennmaradnak, hol tisztán, hol romantikával vegyülten. Petőfi első, romantikát tagadó — valamint második, forradalmi romantikát teremtő korszakát foglalja szintézisbe *Az apostol* poémája, melynek realizmusa a forradalmi romantika eszközeit is realista funkcióval telíti. *Az apostol* ily módon egy fél évszázad világirodalmi törekvéseinek és vívmányainak — realizmusnak és romantikának, költészeti forradalomnak és forradalmi költészetnek ritka egyesüléseként áll előttünk.

István Sötér

DE LA RÉVOLUTION DE LA POÉSIE À LA POÉSIE DE LA RÉVOLUTION

L'étude examine et met en relief la place que la poésie de Petőfi occupe dans la littérature mondiale. La poésie de Petőfi constitue une partie organique d'un mouvement de renouveau, d'une révolution poétique durant plus d'un demi-siècle et dominant toute la littérature mondiale. C'est à la phase de clôture d'une époque de la littérature mondiale que Petőfi apparaît et son apparition élève sur un niveau nouveau les efforts précédents de la poésie, en conduisant de la révolution de la poésie à la poésie de la révolution. L'étude souligne que, de même qu'en Victor Hugo, Pouchkine et Mickiewicz, en Petőfi aussi, c'est un processus d'histoire littéraire mondiale précédent son avènement qui atteint en lui à sa maturité et embrasse des éléments temporellement lointains, puis il passe à quelque chose de nouveau et sans précédent. Quant aux précédents, c'était le romantisme qui était l'un des plus importants. Petőfi remonte au romantisme, aux moyens du romantisme de Heine et de Shelley et c'est à l'aide de ceux-là qu'il crée ses propres moyens révolutionnaires-romantiques. Son poème révolutionnaires, *l'Apôtre* (1848) est un ouvrage réaliste créé dans une partie considérable par des moyens romantiques.

L'étude caractérise les efforts généraux de renouveau de la poésie européenne, partant des lumières, et ses résultats jusqu'à l'avènement de Petőfi. Il poursuit les changements de la littérature dans ses mouvements dialectiques et il renvoie nettement au caractère différent des efforts de l'Europe Occidentale et de l'Europe Centrale et Orientale.

Mais le romantisme ne constitue qu'une branche du processus général d'innovation. A côté de lui, à partir des années 30, le réalisme aspire au même but pour lequel le romantisme s'est mis en bataille un peu plus tôt. Pour l'Europe Centrale et Orientale, la révolution de la poésie signifie la création d'une littérature nationale qui, jusque là, ne pouvait pas se réaliser. Tout en empruntant le romantisme au mouvement du début du XIXe siècle, l'Europe Centrale et Orientale dirige son attention avant tout sur la possibilité de révolution de la poésie, sur les perspectives du renouvellement radical de la littérature, et elle en crée, presque forcément,

une variante nationale quelconque qui diffère beaucoup de la variante occidentale. Pouchkine et Gogol surpassent leur propre classicisme ou romantisme, et Petőfi, partant de la poésie populaire, rejette le romantisme, déjà à son avènement, parce qu'il ne le trouve pas assez démocratique. Quand, après 1846, il recourt pourtant au romantisme: il façonne à sa poésie révolutionnaire les acquisitions romantiques, de la révolution de la poésie. Chez Petőfi, la révolution de la poésie continue, et les acquisitions de la révolution poétique se transforment dans une poésie de la révolution sociale.

En toute l'Europe, nous assistons à des transitions: du classicisme au réalisme, du romantisme de même au réalisme. Le romantisme subsistera encore et ses possibilités sont loins d'être épuisées. Le réalisme se présente pour la plupart comme la conséquence du franchissement du romantisme. La dernière étape de ce processus est celle où le réalisme ne se présente pas comme un franchissement, comme le résultat définitif d'un processus, mais comme un point de départ. C'est ce qui arrive chez Petőfi aussi. Ainsi son oeuvre peut être considérée comme un tournant d'un mouvement durable et énergique de la littérature mondiale.

HEINE PETŐFIRŐL

A kérdés jelentősége

A XIX. század első felének lírikusai közt több olyan is akad, aki a mi Petőfinkre életének valamelyik szakaszában hatást gyakorolt, de közülük csak egyetlen olyan nagy költőt emelhetünk ki, akit mintegy *kölcsönös* tisztelet fűzött Petőfihez — Heinrich Heinét. Azt a Heinét, aki az 1830–40-es évek világköltészetének a maga korában vitathatatlanul legnagyobb hatású alakja volt. Ez a tény már önmagában is épp elég indok ahhoz, hogy különleges figyelemmel vizsgáljuk meg kettőjük kapcsolatát.

Nem járunk feltöretlen úton, elődeink értékes előmunkákat végeztek ilyen tekintetben: sokkal többet tudunk Heinének Petőfire gyakorolt eszmei és művészi befolyásáról, mint mondjuk Schiller, Dumas vagy akár Victor Hugo és Petőfi kapcsolódásairól. Ha most a Petőfi és Heine, sőt Heine és Petőfi viszony mégis időszerűvé vált, akkor annak legalább három nyomós oka van. Mindenekelőtt az, hogy a korábbi vizsgálatok túl sokszor tévedtek el valamilyenféle rosszul felfogott hatáskutatásban. A Heine-hatás kérdése már kezdettől fogva hamis „erkölcsi” mellézköngéket kapott: a Petőfi ellen acsarkodó kortársi kritikában — mint ismeretes — nemritkán gyanúsították költőnket a német pályatárs utánzásával, sőt olykor plagizálásával is. Később jelentkeztek a jóakarók, akik elkezdték bizonygatni, hogy ezek a hatások nem érintik Petőfi eredetiségét, megint mások sajnálkozó modorban azon fáradoztak, hogy a magyar költő „hibáiért” a léha Heinét tegyék felelőssé. Mi nem azért foglalkozunk e viszonyal, hogy ilyen gyermekes tanulságokhoz jussunk el. A tökéletes eredetiség a műveletlenséggel, a magányosan nevelődött ember makogásával egyenlő. Hatások nélkül nincs szellemi alkotás. Nem az a célunk, hogy felmentsük Petőfit az utánzás vádjá alól, hanem az, hogy a kétségtelen utánérzések vagy többé-kevésbé tudatos kapcsolódások jellegét tanulmányozva, megvilágító fényt vethessünk az átvevőre sőt az átadóra is, hasonlóságai és különbségeik elemzése révén jobban megismerhessük őket és az általuk képviselt költői irányzatokat.

Különösen fontos lehet ez épp azért, mert mind Heine, mind Petőfi szorosan kötődik az újabb időben ismét fontossá vált romantikához, alapvető hasonlóság van köztük a tekintetben, hogy mindketten megvalósítják, egyszersmind meg is haladják a romantikus költészet eszményét. Sőtér Istvánnak az a találó megállapítása, hogy Petőfi a költészet forradalmát a forradalom költészetének szolgálatába állította,¹ kétségtelenül alkalmazható Heinére is, s e találkozás az irodalmi irányzatok oldaláról tekintve épp romantikájukban valósul meg.

E találkozás közelebbi feltérképezése tehát az a második ok, amely a Petőfi–Heine kapcsolat vizsgálatát időszerűvé tette. A harmadik ok pedig bizonyos fokig túlmutat az irodalmon, s általános eszméletörténeti összefüggésekhez kapcsolódik: mind Heinének, mind Petőfinek,

¹ SÓTÉR István: A költészet forradalmától a forradalom költészetéig. L. folyóiratunk jelen számában. Meg kell itt jegyezni, hogy a romantika fogalmát nem a Lukács György-i értelemben használom. Sőtér István alapvető tanulmányai után (Az ember és műve 1971.) aligha tartható fenn egy olyan felfogás, amely a romantikában lényegében csak a francia forradalom előtti állapotokhoz való „visszamenési mozgalmat” lát.

s ennél fogva viszonyuknak is különleges időszerűséget ad az a tény, hogy a múlt század forradalmi mozgalmainak őszinte hívei, a forradalmiság egy-egy költőtípusának klasszikus tökéletességét megtestesítői voltak. A két forradalmártípus egybevetése, dogmatikus előítéletektől mentes jellemzése — mondanunk sem kell — nem csupán a távoli múlt jobb megértése szempontjából lehet hasznos.

E hármaskor indok készítetett arra, hogy Petőfi és Heine viszonyával foglalkozzam. Mindebből azonban az is következik, hogy egy rövidre szabott cikk keretében e sokágú kérdést teljes egészében nem tárgyalhatom, hiszen menthetetlenül az általánosságok régióiban rekednék meg. Mostani cikkem témáját tehát egyetlen alkérdésre kell korlátoznom, s ez annak vizsgálata lesz, miként ítéljük meg Heinrich Heine Petőfiről alkotott véleményét.

Heine üdvözlete Petőfihez

Az első vélemény 1847-ből való. Kertbeny Károly emlékirataiból tudjuk, hogy Petőfinek e világljáró fordítója és népszerűsítője 1847 áprilisában felkereste Heinét Párizsban, beszélt a német költőnek Petőfiről, s Dux fordításában, valamint saját rögtönzött tolmácsolásában verseket olvasott fel neki.² Kertbeny állítását természetesen gyanakvással is fogadhatnánk, hiszen Petőfiről szóló leírásaiban épp elég sok téves kitalálás akad. Ebben az esetben azonban okunk van hinni Kertbenynek. Tizenegy esztendővel később ugyanis Tompa Mihály egyik Arany Jánoshoz írt levelében beszámolt arról, hogy „1846-ban vagy 47-ben” Petőfi mintegy eldicsekedett Heine elismerő véleményével. „Költeményeimből — mesélte eszerint Petőfi Tompának — olvastak Heinének, ki így kiáltott fel: »ah! ez nagy költő, mint Burns vagy Béranger«”.³

Kertbeny nem ismerhette Tompa levelét, ez utóbbi sem Kertbeny emlékiratait — a két vallomás tehát egymást erősíti. Miként Petőfi levelezésének szerkesztői is vélték,⁴ joggal tarthatjuk valószínűnek, hogy Kertbeny csakugyan beszámolt Heinének Petőfiről, s csakugyan át is adta Heine üdvözlétét költőnknek.

Azt azonban már aligha deríthetjük fel valaha is, hogy Kertbeny Petőfinek mely verseivel ismertetette meg Heinét 1847-ben. Csak annyit tudunk, hogy Kertbeny már 1846-ban elhagyta Magyarországot, s így 1847 tavaszán aligha tudhatott Petőfi első jelentősebb forradalmi verseiről. Sőt, annak a cikkének alapján, amelyet *Ungarn — Literarische Reisebesuche* címen a *Magazin für die Literatur des Auslandes* hasábjain közölt, azt kell hinnünk, hogy Petőfi 1847 előtti műveiről is igen hiányosak és kuszáak voltak az ismeretei.⁵ A *Cipruslombokat A szerelem gyöngyei folytatásának* véli, mintha mindkét kötet költeményei ugyanahhoz a leányhoz íródtak volna. A *Csillagtalan éjek* (Sternenlose Nächte) című kötetéről értékelést ad, mintha valósággal is létezett volna ilyen kötet, holott Kertbeny a Pesti Divatlapból csupán arról értesülhetett, hogy Petőfi ilyen kötetet tervez. Nem tudott viszont a *Felhőkről*, s maga is beismerete, hogy a költő regényét és drámáját nem olvasta. Így hát meg kell állapítanunk: 1847-ben Kertbeny megközelítőleg sem tudott hiteles képet rajzolni Petőfiről.

A *Magazin für Literatur des Auslandes* hasábjain közölt beszámoló meglepő határozottsággal hangsúlyozta Petőfi világirodalmi jelentőségét, de maga a tudósító sem fogta fel e jelentőség érdemi súlyát, inkább intuícója, semmint valóságos értéktudata volt. Nehezen hihető tehát, hogy Petőfi már ekkor „mély hatást” gyakorolt volna Heinére, amint ezt még Turóczi-Trostler

² Silhouetten und Reliquien... von K. M. KERTBENY. Wien und Prag 1861. 242.

³ Arany János levelezése író-barátaival. é. n. I. 452.

⁴ Petőfi Sándor Összes Művei VII. 1964. 250. (Szerk.: KISS József és V. NYILASSY Vilma)

⁵ Kertbeny K. cikkét közli J. TURÓCZI-TROSTLER: Petőfis Eintritt in die Weltliteratur, 1961. 34—40.

József is, úgy látszik, elfogadta.⁶ Annyi azonban nyugodtan feltételezhető, hogy a német költő Kertbeny zavaros meseiből és kezdetleges fordítás-rögtönzéseiből is megértette Petőfi esztétikai irányát, s megállapíthatta, hogy az közel van Béranger és Burns iskolájához.

„Grüssen Sie mir Petőfi” — e szavakkal köszönt volna el Heine Kertbenytől, 1847-ben. Pusztá udvariasság fejeződik-e ki ebben az üdvözlésben, vagy annál több, nem tudhatjuk. De amennyire kétséges, hogy ez az első találkozás Heine számára valóban érdemleges élményt jelentett-e, annyira bizonyosra vehetjük, hogy Petőfi számára igen fontos volt ez az üzenet, amelyről Kertbeny nyilván sietve értesítette. Petőfi azon melegében, 1847. július első napjaiban számolhatott be Tompa Mihálynak erről a számára minden bizonnyal örvendetes hírről.

Ez a hír a legjobbkor érkezett, megerősíthette Petőfit választott útjának helyességében. Nem mintha költőnk kisebbségi komplexusban szenvedett volna, de akkoriban ismét oly féktelenül támadta őt a kritika, s a szellemi élet hangadói közül oly kevesen álltak ki mellette, hogy erre a heinei elismerésre minden bizonnyal szívesen hivatkozott — nemcsak Tompa jelenlétében. A kortársi európai költészet Magyarországon is legnépszerűbb vezéralakjának méltató szavai — még ilyen közvetítes formában is — hozzájárulhattak Petőfi költői öntudatának megerősödéséhez, s nem kis elégtételül szolgáltak az értetlen és kicsinyes hazai kritika hadjárataival szemben.

A fentiek alapján talán nem túl merész feltételezés, ha összefüggésbe hozzuk Heine üdvözlését és azt a tényt, hogy Petőfi épp ekkor, 1847 júliusában fordította le a német pályatárs *Krönung* című versét. A fordítás minden bizonnyal Szendrey Júliához is szólt, de Petőfinak nem volt szüksége Heinére ahhoz, hogy érzelmeit, hangulatait megfogalmazza. Nem lehetetlen, hogy valamiféle viszonzási szándék is meghúzódott a mögött, hogy épp ekkor — amikor egyébként nem foglalkozott fordításokkal — Heine tolmácsolására vállalkozott. Hogy azután később miért húzta ki kéziratok könyvéből a fordítást, az — legalábbis jelenleg — a megfejtethetlen filológiai rejtélyek birodalmába tartozik.⁷

Az 1849-es értékelés

Másodszor 1849-ben nyílt alkalma Heinének arra, hogy nyilatkozzék Petőfiről. Ezt a véleményét már sokkal jelentősebbnek kell tartanunk, több oknál fogva is. Először is azért, mert szabadságharcunk következtében Európa-szerte megnőtt az érdeklődés a magyarság iránt, s mint *Im Oktober 1849* című verse tanúsítja, Heine is rokonszenvvel kísérte küzdelmünket. Erőltetés nélkül elképzelhetjük tehát, hogy őszintén érdeklődött a harcoló magyarság legnagyobb forradalmi költője iránt is. Érdeklődését ezúttal nem pusztán szóbeli információk, fordítás-rögtönzések elégítették ki, hanem egy vaskos könyv: *Gedichte von Alexander Petőfy*.⁸ S vegyük még mindehhez, hogy e vaskos könyv mintegy ad hominem érveléssel fordult hozzá, hiszen első ajánlása épp neki szólt: „Heinrich Heine, der grosse, ewig junge Dichter Deutschlands empfangen diese Übertragung eines fremden Genius als tiefe und warme Huldigung im Namen der ungarischen Nation.”

A második ajánlás pedig — magyarul — magának Petőfinak íródott. Vegyük még ehhez, hogy a fordító bevezetője épp Heinéhez hasonlította Petőfit.⁹ Mindez együtt amellet szót, hogy Heinének lehetett oka a kötet olvasgatására. Az is tény viszont, hogy Heine egyáltalán

⁶ I. m. 33.

⁷ Csak FERENCZI Zoltán, aki egyébként is igyekezett Heine Petőfire tett hatását jelentékteleníteni, látott a fordítás áthúzásában is bizonyítékot arra, hogy Petőfi „teljesen elhidegült” Heine modorától. Petőfi életrajza, II. köt. 73.

⁸ Aus dem ungarischen übertragen durch Kertbeny. Frankfurt am Main, 1849.

⁹ I. m. XVI.: „Petőfy gleicht aber eben auch Heine. Beide ruhen auf der breitesten Basis des Volksliedes...”

nem volt olyan állapotban, amelyben egy több mint 300 oldalas könyvet elmélyülten lehetne tanulmányozni. Magából a Kertbenyhez írt köszönő leveléből is kiderül, hogy alig tudott olvasni: „Dass meine persönliche Zuneigung zu Ihnen nicht geschwächt, mag Ihnen der schlagendste Beweis sein, indem ich mir die unsäglich Mühe gebe, an Sie zu schreiben, wobei ich mit der Nase auf dem Tisch liegen und das eine noch halbbrauchbare Auge mit der Linken geöffnet halten mus . . .”¹⁰

Nagyon is túlhajtott nemzeti elfogultság kellene annak feltételezéséhez, hogy Heine ilyen körülmények között, félvakon és elesetten, sorról sorra tanulmányozta Petőfi műveit. A magam részéről azt tartom valószínűnek, hogy Heine egyszerűen belelapozgatott a néki ajánlott kötetbe, zsenijével megérezte „az idegen génus” néhány jellemző vagy a kötet alapján jellemzőnek tartható vonását, s ezeket summázta Kertbenynek írt levelében. Természetesen nincs bizonyítékom erre, de ha igaz volna az, amit Kertbeny s nyomában annyi irodalomtörténész is írt, hogy tudniillik Heinét valósággal elragadta Petőfi művészete, mivel magyarázható az a tény, hogy Petőfi neve soha többé nem fordul elő Heinének sem leveleiben, sem egyéb műveiben?

Bárhogy legyen is, maga a levél sem tanúskodik valamiféle egyértelmű lelkesedésről. Semmiképpen sem szabad követnünk azokat az elődeinket, akik Heinének Petőfiről alkotott véleményéből pusztán a lelkes dicsérő jelzőket hallották ki, s nagyvonalúan hallgattak az értékelés egyéb vonatkozásairól.¹¹

Emlékeztetőül hadd idézzük Heine levelének Petőfire utaló sorait: „Sie haben mir viel Freude durch Ihr Buch gemacht . . .”¹² Petőfi ist ein Dichter, dem nur Burns und Béranger zu vergleichen, eine Natur, so überraschend gesund und primitiv inmitten einer Gesellschaft voll krankhafter und Reflexionsallüren, dass ich ihm in Deutschland nichts an die Seite zu setzen wüsste; ich selbst habe nur einige wenige solche Naturlaute, an welchen dieser Bauernjunge so reich ist wie eine Nachtigall. Wir Reflexionsmenschen erscheinen neben solcher Ursprünglichkeit wahrhaft bemitleidenswert; dagegen scheint mir sein Geist nicht eben sehr tief und ihm jeder Hamletzug ganz zu fehlen, zu seinem und seiner Nation Glück.”

Eddig Heine. Saját költői gyakorlatában, kivált a *Buch der Lieder* idején, maga is törekedett azokra a természetes hangokra (Naturlaute), amelyeket Petőfi verseiben dicsér, így az elismerést komolyan vehetjük. Iróniájának ismeretében azonban nehéz volna meggyőzni magunkat, hogy az egészség és a primitívség egyértelműen csak jól jelent Heine szótárában . . . Az pedig

¹⁰ Heinrich HEINE: Briefe. Leipzig 1969. 335.

¹¹ Ezt a módszert alkalmazta már IMRE Sándor is, aki egyébként az első komolyabb önálló dolgozatot írta Petőfi és Heine kapcsolatáról. L. Irodalmi tanulmányok 1897. II. köt. 287—288. Az újabb irodalomból a *Heine napjai* című, különben tartalmas gyűjtemény előszavát idézhetjük, mely a német költő szavait bőven megtoldva arról ír, hogy Heine meglátta „Petőfi világraszóló költői nagyságát” (holott a vitatott levélben nincs szó semmiféle világirodalmi nagyságról) — majd még a „hamleti vonás” hiányát is egyértelműen dicséretnek tekinti. L. Heine napjai. 1956. VI. ill. 212. — Mindennél tovább megy TURÓCZI-TROSTLER József, aki szerint „ha Heine nem látja Petőfiben azt a bizonyos Hamlet-vonást, akkor ez a képzelhető legpozitívabb dicséret”. (Magyar irodalom Világirodalom 1961. II. köt. 572.) Eddig „senki” által észre nem vett filológiai felfedezésnek állítja be Turóczy-Trostler azt a feltételezését, hogy Heine éppenséggel Petőfi verseinek hatása alatt írta volna meg az *Im Oktober 1849* című híres versét, közelebbről a *Véres napokról álmodom* hatása alatt. Azon túl, hogy mind a két költeményben, vagyis a Petőfi—Kertbeny versben és a Heine-műben előfordul a *Trompette* szó, egyéb hasonlóságot nem tudok felfedezni a két alkotás között. Turóczy-Trostler maga is elismeri, hogy „ezúttal sem filológiai elemezhető hatásra” gondol, hanem „atmoszferikus jelenlétre”. A bizonyíthatatlan atmoszferikus jelenlét fogalmáért azonban kár volna a valószínűsíthető, mert életrajzilag alátámasztható következtetésekről lemondani.

¹² Nem állapítható meg, hogy e három pont Heinétől származik-e, vagy pedig — ami valószínűbb — Kertbenytől, aki általában antifilológusi könnyedséggel kezelte az idézgetés és szövegekzlés szabályait. Épp ezért ezúttal nem térek ki Heine leveleinek más idevágó problémáira, egy későbbi nagyobb összefoglalás számára tartva fenn egyéb összefüggések vizsgálatát.

teljesen nyilvánvaló, hogy a *dagegen* után következő megállapítás — az utolsó félmondat udvariassen enyhítő gesztusa ellenére — határozott elmarasztalást rejt magában: egy Heinrich Heine szemében a szellemi mélység s a hamleti vonások hiánya nem lehet vonzó.

Mondjuk ki nyíltan: igaza is volna Heinének, ha Petőfi valóban olyan egysíkúan naív művész lett volna, mint amilyennek a német költőtárs hihette őt — Kertbeny kezdetleges fordításainak és egyoldalú válogatásának valószínűleg futólagos áttekintése nyomán. A heinei ítélet nem is lehetett méltányos, mert nem alapult Petőfinek teljes életművén, csupán egy csonkán bemutatott életművön.

Sajnos, Kertbeny Károly 1849-ben sem tudott sokkal többet Petőfiről, mint 1847-ben. Legalábbis a Heinének átadott kötet lényegében csak 1846 végéig kíséri nyomon Petőfi fejlődését, 1847-es verset csak elvéve közöl.¹³ Ami azt jelenti, hogy Heine még az esetben is, ha átolvasta volna a teljes kötetet, Petőfi legjellemzőbb remekei közül csak néhányat ismerhetett volna meg — forradalmi verseinek óriási többségéről éppúgy nem szerezhetett volna tudomást, mint gondolati költészetének csúcspontjairól, a *Világosságot!* című versről, s *Az apostol* meditatív fejezeteiről. Igaz, Kertbeny bőven fordított a *Felhők*ből, abból a ciklusból tehát, amely már sokat megmutat a gondolkodó és kétkedő Petőfiből, úgy látszik azonban Heine ezeket nemigen vette figyelembe, különben nem írhatott volna a hamleti vonások hiányáról.

Maga Petőfi viszont, mintha csak válaszolni akart volna azoknak, akik majd a hamleti vonásokat kérik számon tőle, *Világosságot!* című versében — amely hiányzott Kertbeny első gyűjteményéből¹⁴ — megfogalmazta egy új Hamlet korszerű kérdését:

A kérdések kérdése ez,

S nem a „lenni vagy nem lenni?”¹⁵

Használ-e a világnak, aki érte

Fölkösz magát?

Vagyis hogy megy-e előre az emberiség, vagy pedig körbenforog?

... hátha úgy vagyunk,

Mint a fa, mely virágzik

És elvirít,

Mint a hullám, amely dagad

Aztán lesimul,

Mint a kő, melyet fölhajtnak,

Aztán lehull,

Mint a vándor, ki hegyre mászik,

S ha a tetőt elérte,

Ismét leballag,

S ez így tart mindörökké:

Föl és alá, föl és alá ...

¹³ A *Gedichte von Alexander Petőfi* bevezetésének szinte minden adata téves, még az elemi könyvészeti jelzések is hibásak. Kertbeny mentségére meg kell azonban említeni, hogy ő maga is tisztában volt idevágó ismereteinek hézagával, s levélben kérte meg Erdélyi Jánost 1849 tavaszán, segítse ki őt Petőfire vonatkozó információkkal. (L. Erdélyi János levelezése. Sajtó alá rendezte T. ERDÉLYI Ilona 1960. I. köt. 477. Nincs nyoma annak, hogy Erdélyi segített volna, akár mert nem is segíthetett, akár mert későn fordult hozzá a magyarság iránti érdeklődést még idejében kihasználni akaró Kertbeny.

¹⁴ Csak Heine halála után jelent meg Kertbeny *Világosságot!* fordítása *Licht nur Licht!* címen. (Hundertsechzig Lyrische Dichtungen von Alexander Petőfi. Elberfeld und Leipzig 1866.)

A „mi lett volna, ha?” kérdése nem túl tudományos, de bizonyosra vehetjük, hogy ha Heine ismerte volna ezt a verset, módosított volna Petőfiről alkotott véleményén. A költemény annál is inkább tetszhetett volna neki, mert a magyar költő kérdésfelvetése pontosan megegyezett egyik saját művének, a *Ludwig Börne*nek azzal a passzusával, melyben ő is az emberi erőfeszítések és áldozatok hiábavalóságáról medítál. „Ist doch all dieses Quälen und Abmühen nutzlos, und obgleich ich mich marterte für das allgemeine Heine, so wird doch dies wenig dadurch gefördert. Die Welt bleibt nicht im starren Stillstand, aber im erfolglosesten Kreislauf...” Petőfinél az „általános boldogság” a cél, Heinénél az „allgemeine Heil”, s még a kételkedésüket megjelenítő egyik kép is hasonló, mert Petőfi a dagadó és elsimuló hullámokról beszél, Heine pedig az apályról és dagályról: „Auch die Menschheit bewegt sich nach den Gesetzen von Ebb und Flut...”¹⁵

Természetesen nem azt akarom állítani ezzel, hogy Petőfiben ugyanolyan hajlamok lettek volna a bölcséleti meditációra, mint Heinében. Sőt, az is vitathatatlan, hogy óriási a különbség Heine bölcséleti ismeretei és Petőfi ilyen irányú érdeklődése és képzettsége között. De e különbség nem terjeszthető ki odáig, hogy Petőfit gondolkodás vagy akár kételkedés nélküli, primitíven egészséges költőnek lássuk. Épp élete fő tartalmában, szabadságharcosi küzdelmének értelmében többször is kételkedett, mintegy ciklikusan visszatértek nála az ilyen hangulatok, amelyeknek három különböző időpontban három kicsúcsosodását is ismerjük: 1846 elejéről a *Felhők* több versét, 1847-ből a *Világosságot!* és *Az ember* című költeményt s 1848-ból *Az apostolt*.¹⁶

Heine azonban nem ismerhette ezeket a műveket, illetve a Kertbeny-féle kötetből is kihallható meditatív hangokra nemigen figyelt fel.

Ennyivel azonban nem érhetjük be. A felszínen maradnánk, ha azt bizonygatnánk, hogy Petőfi heinei jellemzésének vitatott tétele pusztán ismerethiányból vagy felületes olvasásból fakad. Nagyon is elgondolkodtató, igaz magja ennek az értékelésnek az az utalás, amely Petőfit a *Reflexionsmensch*-ekkel állítja szembe. Heine jól érezte meg, mi az alapvető különbség kettőjük között: Petőfivel szemben önmagát is a *Reflexionsmensch*-ek közé sorolta.

Heine ugyan az *eredetiséget* emelte ki Petőfinél, mint az elmélkedések emberei által leginkább irigyelhető értékét, s nem beszélt Petőfi forradalmiságáról, a folytatás azonban — a hamleti vonás hiányának hangsúlyozása s a szellemi mélység mértékére tett bíráló utalás — feljogosít bennünket arra, hogy feltételezzük: Heine tudta, hogy vele szemben Petőfi a cselekvésnek, méghozzá a legmerészebb forradalmi cselekvésnek a megtestesítője. Ha ugyanis túllépünk magán a heinei ítéleten, s a költő *egész* művét tekintjük, azt kell látnunk, hogy a hamletizálás Heine fogalomtárában a cselekvéstől való megriadást is jelenti, míg a cselekvést, a forradalmi tettét érett korában rendszerint ironikusan hozza kapcsolatba a szellemi egyoldalúsággal — mindenekelőtt a Börne és követői ellen írt kegyetlen emlékiratban.¹⁷ A *Ludwig Börne* egész hangvétele, érvelési rendszere lehetetlenné teszi számunkra, hogy a Kertbenyhez írt level fentebb elemzett utalásaiban *csak* elismerést lássunk.

Amikor azonban Heine a hamleti vonás hiányát és a szellemi mélység elégtelenségét *együtt* kifogásolja, akarva-akaratlan saját ifjúkori énjével is szembekerül. Két évtizeddel Petőfi

¹⁵ Heines Werke Fünfter Band. Berlin und Weimar 1967. 206. — Magyarul: Heine: Vallás és filozófia 1967. 314. (EÖRSI István fordításában: „Hiszen hiábavaló mindez a gyötrődés és vesződség, a közjő pedig, noha szenvedtem érte, ettől még kevésbé haladt előre. A világ nem marad merev nyugalmi helyzetben, hanem a lehető legeredménytelenebb körforgásban van.” „Az emberiség is az apály és a dagály törvényei szerint mozog...”)

¹⁶ A *vívó Petőfiről* írott cikkemben részletesebben is igyekeztem kifejteni a fenti álláspontot. Kort. 1968. március.

¹⁷ Lásd például a Ludwig Börne ama passzusát, amelyben Heine a republikánusokat és a katolikusokat egyszerre gúnyolja ki, mint akiknek szerinte keveset vagy semmit sem kell tudniuk stb. Vallás és filozófia i. m. 345.

megítélése előtt ugyanis még ő maga is öntudatosan vállalt bizonyos szellemi egyoldalúságot — a történelmi cselekvés érdekében. 1828-ban így írt Moses Mosernek: „Az emberi egyenlőség szeretete, a klérus gyűlölete sohasem volt hatalmasabb bennem, mint éppen most. Egész egyoldalúvá válok ezáltal. De az embert éppen az egyoldalúság teszi képessé a cselekedetre. A német nép és Moser éppen sokoldalúságánál fogva sose juthat el a cselekvésig...”¹⁸

Heine tehát Petőfit bírálva saját ifjúkori álláspontját is ironikusan felülvizsgálja, mint ahogy ezt sokkal nyíltabb formában már a *Ludwig Börne* lapjain megtette. Vagyis: ha Heine következetes akart maradni a negyvenes években kialakult álláspontjához, akkor Petőfiben sem tetszhetett neki az, ami Börnében taszította.

Annál is kevésbé, mert — a fentiekkel belső logikai összhangban — más olyan vonást is találhatott Petőfiben, ami őt Börnere és követőire emlékeztethette. Az 1847-es versek közül épp a *Ha férji vagy, légy férji*... került be Kertbeny válogatásába. Ha Heine elolvasta a *Männerlied* címen fordított költeményt, Petőfi rendíthetetlen erkölcsi felfogása felidézhetette emlékezetében mindazokat a támadásokat, amelyeket Börne és hívei intéztek ellene, erkölcselenséggel, szószegéssel, férfiatlan ingadozással s hasonlókkal vádolva őt.

Heine akkor — Börnéről írt könyvében is — önértzetesen védte meg magát a jellemtelenség vádjával szemben, s megfogalmazta a *művészet és a jellem* magasabb, endü összefüggésének elvét. Ezzel az elvvel *általánosságban* minden bizonnyal Petőfi is egyetértett volna vagy egyet is értett: „Jelleme annak van, aki egy meghatározott életszemlélet meghatározott körében él és működik, mintegy azonosítja magát ezzel, és sohasem kerül ellentétbe gondolkodás- és érzésmódjával. (...) ...belső egység nélkül nem lehetséges szellemi nagyság (...) amit tulajdonképpen jellemnek kell nevezni, a költő elengedhetetlen tulajdonságai közé tartozik.”¹⁹

Ezt a maga általánosságában kétségtelenül helyes elvet azonban Heine oly módon alkalmazta és idomította a gyakorlat szükségleteihez, hogy azzal Petőfi már aligha rokonszenvezhetett. És fordítva: a *Ha férji vagy, légy férji*... költőjének könyörtelen erkölcsi igényessége, a kimondott szó *halálos* komolysággal való vállalásának elve Heinében csak viszolygást támaszthatott. A német költő a jellembeli nagyságot összeegyeztethetőnek ítélte azzal, hogy a kiemelkedő szellemek „számtalan apró-cseprő komisztsággal” vásárolják meg a legnagyobbak és legkisebbek „bocsánatát”,²⁰ s azokat, akik ezt nem akarták megengedni neki, hamar szellemi korlátoltsággal vádolta.

És ezen az úton Heine olyan ponthoz jutott el, ahol már felfogása szögesen ellenkezett Petőfiével. „Mindig a bornirtság jele — írja a *Ludwig Börne*ben —, amikor valakit a bornirt tömeg könnyen ért meg, és mint jellemet ünnepel. Íróknál ez még aggasztóbb, hiszen az ő cselekedeteik tulajdonképpen szavakból állnak, és amit a közönség írásaikban mint jellemet ünnepel, végeredményben nem más, mint szolgálai alázat a pillanattal szemben, az alakító nyugalom és a művészet hiánya.”²¹ Ha Petőfi — amint feltételezhető — olvasta a *Ludwig Börnét*, akkor ez a fejtegetés csak taszithatta őt, hiszen számára önmaga forradalmi erényességének tudata költői értéktudatával legalább egyenértékű volt.

Számunkra azonban itt az a lényeges, hogy Heine nemcsak a hamleti vonás nélküli cselekvést kapcsolta össze a szellemi mélység elégtelenségével, hanem a (jakobinus eredetű) erénykultuszt is a szellemi korlátoltsággal.

Összefoglalva tehát: Heine már csak azért sem lelkesedhetett Petőfiért feltétel nélkül, mert a magyar költő néhány alapvető vonása, mindenekelőtt jakobinus forradalmisága nem lehetett számára egyértelműen rokonszenves. Amilyen mértékben megsejtette kettőjük különb-

¹⁸ Heine napjai 77—78.

¹⁹ Vallás és filozófia i. m. 392—393.

²⁰ Heine napjai 138.

²¹ Vallás és filozófia 393.

ségét, olyan mértékben — ha udvarias, diplomatikus formában is — ki kellett fejeznie fenntartásait is. S a fenntartások megfogalmazásának oly jellemző módja megint csak egyik megnyilvánulása a két költő közti különbségnek!

A forradalmi költő két típusa

E különbséget legélesebben akkor rögzíthetjük, ha a fiatal Heinét vetjük össze Petőfivel. Az 1830-as francia forradalom idején Heinét éppoly lázas lelkesedés ragadta el, mint amilyenell Petőfi üdvözölte az 1848-as francia forradalmat. Heine azt mondta, hogy *előre* megérezte a forradalmat, miként azok a madarak, amelyek előre jelzik a természet forradalmait,²² s Petőfi — talán nem függetlenül Heinétől — „prófétai ihletét” „ha úgy tetszik” „állati ösztönnek” nevezte „úgy voltam, mint az állatok a földindulás vagy napfogyatkozás előtt”²³. A francia forradalom híre mindkettőjükben harci vágyat ébresztett, cselekedni akartak. „... minden gondolatom lobogó lánggal ég. Hiába mártom fejemet a tengerbe. Ezt a görögtűzet viz nem oltja el...” — írta Heine 1830-ban,²⁴ „... a lelkesedés olyan, mint a görögtűz; a víz nem olthatja el...” — mondta Petőfi 1848-ban, talán megint csak nem függetlenül Heinétől.²⁵

A folytatás során azonban már eltérnek útjaik. A Párizsba siető Heine fokozatosan kiabrándul a francia forradalomból, „az ezüst haj”, amely képzeletében „olyan fenségesen lobogott Lafayette-nek, a két világ hőségének a vállán, behatőbb vizsgálat után barna parókává lényegült át”, s a forradalom új, 1848-es felvonása már csak riadalommal tölti el a német költőt. Míg Petőfi, La Fayette-en szintén hamar túllépve, az ellenkező irányban fejlődik — személyesen kezdeményezi a pesti népföradalmat.

A két költő útjának eltérésében természetesen sokféle tényező játszhatott közre, köztük alkatiak, nemzedékiek, sőt származásiai is. Petőfi az alulról jöttek indulatával nézte a felső osztályokat, „a szabad szegénység” volt az ideálja, míg Heine, aki a nemesi és polgári „aristokráciát” megvetette ugyan, szeretett úri módon élni, „fejedelmi költekezéshez” szokott, s már csak ez a körülmény is egyben-másban megalkuvásra kényszerítette. Amikor Petőfi született, Heine már megírta első remek dalait — egy teljes nemzedék különbsége volt köztük, 1849-ben Heine mögött már olyan tapasztalatok álltak, amilyenekre egy fiatal ember még a Petőfihez hasonló önemésztő lázban sem tehet szert. Mégis, hiba volna az ilyen tényezőkre korlátozni kettőjük különbségeinek lényegét.

A két költő között a legfontosabb különbséget történelmi helyzetük eltérése határozza meg. Az érett Heine Párizsban élt, ismerte Angliát, napi tapasztalatból tudta, hová vezetnek azok a társadalmi változások, amelyekért demokrata és liberális honfitársai oly buzgón fáradoznak. Mint a *Világosságot!* bizonyítja, a forradalmak történetének tanulmányozásából Petőfi is levont hasonló kétélyeket, de az ő mindennapi társadalmi környezete, az elemi polgári átalakulásra készülődő Magyarországon egészen más volt: a harcra kényszerítő tényezők túlsúlyra kerültek a kételkedést szülő tényezőkkel szemben. Ő maga is annyira érezte ezt, hogy a nagy forradalmi versek tözomszédságában írt pesszimista versét, *Az embert* nem is adta ki kezéből, mint ahogy később *Az apostolt* sem jelentette meg, mert tudhatta, hogy az önvédelmi harcát vívó nemzetnek az adott pillanatban másfajta költészetre van szüksége.

Az alkati és történelmi különbségek ellenére tehát a tekintetben is fellelhető hasonlóság Heine és Petőfi között, hogy forradalmi küzdelmüket történetfilológiai távlatban tudták nézni, felül tudtak emelkedni a forradalmi harc pillanatnyi szükségletein. Ez a felülemelkedés Heiné-

²² Lásd Varnhagen von Ensehez írt 1830. november 19-i levelét.

²³ PÖM V. köt. 79.

²⁴ Vallás és filozófia 318.

²⁵ PÖM V. köt. 81.

nél sokkal érzékletesebben és hangsúlyosabban jelenik meg, elvezet egészen a túl szűk körűnek ítélt börnei forradalmiság elleni harcig, Petőfinél ilyen nem tapasztalhatunk, de a maga lehetőségei között Petőfi is továbblépett az elsődleges politikai aktualitás szintjénél.

S nem lehetetlen — miként a *Ludwig Börne* idézett passzusának és a *Világosságot!* alapeszméjének találkozása sejteti —, hogy Heine e tekintetben is ösztönző hatást gyakorolhatott Petőfire. E befolyás azonban nem lehetett döntő, már csak azért sem, mert — túl a két költő alkati különbségein és a két társadalom fejlettségi szintjének eltérésein — az egyértelmű magyar viszonyok logikája Petőfit arra kényszerítette, hogy belső kételyeinek hallgatást parancsoljon, hogy minden szellemi és erkölcsi energiáját a szabadságharcnak szentelje. A matrac-sírban egyre vigasztalanabbul *meditáló* Heinével szemben neki a *tettet* kellett vállalnia — egészen az önfeláldozásig.

A társadalmi viszonyok különbözőségének egyik meghatározó sajátossága épp az volt, hogy Nyugat-Európában a forradalmi irányzatok rendkívül széles skálán bontakoztak ki, a polgári radikalizmustól a polgári szocializmuson át a különböző kommunista iskolákig²⁶ — Magyarországon viszont a nemesi liberalizmus radikális szárnyától balra nagyjából egységes tömböt alkotott a haladás szélső tábor. Paradox megfogalmazásban azt is mondhatnánk, hogy amíg Nyugaton egy Heine és egy Börne szenvedélyes eszmei párharca elkerülhetetlen volt, addig Magyarországon Petőfi a leghaladóbb nyugati eszmékből még egységes ideológiai rendszert hozhatott létre, ha tetszik egyszerre meríthetett mind Heinéből, mind Börnéből.

Heine és Petőfi ily módon a XIX. századi forradalmi költészetnek, sőt általában a forradalmiságnak két különböző típusát testesíthette meg. Találkozásaik és különbözőségeik további elemzése még feltétlenül szükséges, ha el akarjuk mélyíteni a forradalmi költészet történelmi tipológiáját.

Sándor Fekete

HEINE SUR PETŐFI

Parmi les poètes lyriques du XIXe siècle, il n'y a qu'un seul qui ait été lié par un respect réciproque à Petőfi — ce fut Heinrich Heine. Ce fait, en lui-même, est un motif suffisant pour examiner, avec une attention particulière, la relation de ces deux poètes, et en particulier l'opinion que Heine s'est formée sur Petőfi.

L'étude de Sándor Fekete analyse en détail la première salutation de Heine, en 1847 qui, selon toute probabilité devait arriver à Petőfi. A cette date déjà, le collègue allemand appelait Petőfi «un grand poète» et il le comparait à Burns et à Béranger. Pour la seconde fois, c'était en 1849 que Heine avait l'occasion de se prononcer sur Petőfi, dans sa lettre adressée à Károly Kertbeny, traducteur de Petőfi. Ici, il a répété son opinion enthousiaste et élogieuse, mais il a fait sentir ses réserves couvertes aussi. L'étude rompt avec la conception antérieure qui ne relevait que les éléments flatteurs du jugement de Heine et qui passait sous silence ou interprétait à faux les éléments qui montraient la différence entre les deux poètes. Au contraire, l'auteur de cette étude trouve tout à fait naturel que Heine avait des réserves à propos de Petőfi qui manquait, selon lui, de traits hamletique. Cela pouvait avoir une cause double: d'une part, c'est que Heine, à la base de la traduction rudimentaire et du choix unilatéral de Kertbeny, ne pouvait pas connaître l'œuvre entière de Petőfi, d'autre part, ce jugement découlait directement de la différence de la constitution et de la conception du monde des deux poètes et surtout de la divergence de leur condition sociale. La dernière partie de l'étude s'occupe précisément du fait que Heine et Petőfi incarnaient deux types divers du révolutionnaire du XIXe siècle.

²⁶ Hogy még a Magyarországgal szomszédos Ausztriában is milyen rendkívüli eszmei sokféleséget mutatott a haladó politikai költészet spektruma, azt legújabbán gazdag anyaggal illusztrálta Mádl Antal úttörő műve: *Politische Dichtung in Österreich 1830—1848*. 1969.

PETŐFI A HUMOR ÉS SZATÍRA KÖZT

(A humoros lángelme öncsapdája)

Petőfi sajnálatosan rövid emberi, művészi, társadalmi életének aligha van alapvetőbb meghatározója, mint az *azonosulás és szembenállás* egyidejű és állandó jelenléte s dialektikus kölcsönhatása. Hogy e teremtő energiájú két pólus az emberi, művészi és társadalmi élet milyen területeit kapcsolja össze — és választja szét —, hogyan válik viselkedést, cselekvést, művészetet indukáló energiaforrássá, annak pusztá jelzésére is kevés lenne az itt megszabott terjedelem. Az egész „munkát” végző energiarendszernek itt csupán egyetlen működési sajátosságára szeretnénk néhány szóban kitérni.

Petőfit sokan a szatíra nagy művészenek tekintik, nem is indokolatlanul, amikor azonban Petőfi szatirikus költeményeinek előszámlálására kerül sor, eléggé szűk terjedelmű listát tudnak csak összeállítani, s még abban is sok a megkérdőjelezhető mű. Bizonyos — például —, hogy *A magyar nemes*, az *Okatootáia*, a *Készülj hazám!*, a *Nyakravaló*, a II. *Ütlevélnék* az írókritikus ellenfeleket érintő része szatírák, de *mindenestül szatíra-e* — megint csak például — a *Pinty úrja*, a *Pató Pál úr*, a *Dobzse László*, a *Legenda* stb.? A szatíra alapjában — elnagyoltan szólva — mindenkor a *szembenállás* és *eltávolító bíráló* szemléleti, viszonyulási mozzanata az uralkodó. De hiszen ilyen mozzanat ugyancsak bőséggel adódott Petőfi számára korának hazai és európai irodalmi, társadalmi, politikai, történelmi viszonyaiban!

Adódott persze. De a szembenállás és az eltávolító bíráló nem föltétlenül szatirikus formában nyilvánul meg. Ha a keserűség, a felháborodás, az aggodalom és a szembenállással, eltávolítással szemben — akár kimondatlanul — érvényesülő pozitívum nagyon életbevágó, ha valóban sorsdöntő érdekek forognak kockán, a szatíra helyébe a támadó indulat, a forradalmi felháborodás, a kétségbeesett tombolás: egyáltalán a *közvetlen szembefordulás* (invektíva, persziflázs stb.) lép. Ezért nem szatíra a *Császár Ferenc önagyságához*, *A külföld magyarjaihoz*, *A gyűldei ifjakhoz*, *A király és a hóhér*, *A királyokhoz*, *Ausztria* vagy *Az apostol* (ti. Szilveszter környezete, társadalma ellen) és a *Caraffa-drámatöredék* meg *Az Egyenlőségi Társulat proklamációja*. Az ilyen szembenállás több is, kevesebb is, mint a szatíra. Több, mert annak a csodának vagyunk szemtanúi, hogy az indulati és gondolati tömbök szinte minden művészi formálás, válogatás, transzformáció és — látszólag — formai szervezés nélkül zuhognak az ellenfélre, mint Polyphemosz sziklája Odüsszeuszra és társaira — s az a szervezetlen, „válogatatlan” kifejezés-struktúra mégis megrendítő, hatásos, megmozgató művészetté rendeződik. Ez Petőfi művészetének az a területe, melyet Gyulaitól—Erdélyitől kezdve Horváth Jánosig kitűnő emberfők sem tudtak a művészet, költészet kereteibe beilleszteni.

De kevesebb is, mint a szatíra. És éppen azzal kevesebb, amivel több. Azzal ti., hogy nincs meg benne a művészet mindenkori lényegének tartott transzformáció, válogatás, formai szervezés, fikció síkjára áthelyező kifejezésrendszer. A szatíra messziről mégis a komikai műfajok rokona, nem hiányozhat tehát belőle a kinevettetés, a kigúnyolás formai-fiktív eszköztára, az eltávolító bírálatra jogosító *főlény*, felsőbbség és az ellenfél eleve megvertségének álláspontja. Nagyon durván fogalmazva: a játék, a túlzás, az átformálás, a megjelenítés, a zsáneresítés, az önjellemzés stb. formái — legalábbis Petőfi esetében. Gondoljunk csak — a később külön is

AZAT

évi

jutalmakra

Akadémia pályázatot ír ki a
terv kutatási főirányában
nyek jutalmazására

A pályázatnak tartalmaznia kell:

1. A pontosan kitöltött pályázati űrlapot (beszerezhető: az MTA Tudományos Testületi Titkárságán Bp. V., Münnich F. u. 7. sz. alatt, az egyetemek rektori hivatalaiban, továbbá akadémiai- és ipari kutatóintézetekben).

2. A kutatási eredményt tartalmazó tanulmányt (közlésre alkalmas kéziratot). Szükség esetén a kutatási főirányért felelős tárcák koordináló bizottságai adnak felvilágosítást arra nézve, hogy az adott pályamunka, tematikája alapján melyik főirányhoz tartozik.

A pályázatot (tanulmányt és pályázati űrlapot) 1973. június 30-ig kell a kutatóhely vezetőjéhez benyújtani, aki a pályázati űrlapra felveszeti szakvéleményét, és a pályázatot július 15-ig továbbítja az Akadémia Tudományos Testületi Titkárságának.

Az előírt határidő után, vagy hiányosan, továbbá nem kellően rendezett alakban benyújtott pályázatok nem vehetők figyelembe. A már benyújtott pályázati anyagot kiegészíteni, vagy módosítani nem lehet.

A kutatási jutalmak kiosztására december hó második felében kerül sor.

A kutatási jutalomban részesített pályamunkákat az MTA — főirányért felelős tárcavélemények figyelembevételével — szabadon hasznosíthatja.

Budapest, 1973. február 10.

A Magyar Tudományos Akadémia
Elnöksége

Országos szintű kutatási főirányok

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA gondozásában

1. Szilárdtestek kutatása
2. Az életfolyamatok szabályozásának mechanizmusa
3. A közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos vizsgálata
4. A szocialista vállalat

A NEHÉZIPARI MINISZTERIUM gondozásában

5. Biológiaiilag aktív vegyületek kutatása

Tárcaszintű kutatási főirányok (amelyek nem azonosak az országos főiránnyal)

A BELKERESKEDELMI MINISZTERIUM gondozásában

1. Lakossági fogyasztási, keresleti tendenciák
2. A kereskedelem fejlesztésének hosszútávú koncepciója
3. Vállalatok, szövetkezetek szervezetének és tevékenységének racionalizálása

Az EGÉSZSÉGÜGYI MINISZTERIUM gondozásában

1. Számítástechnika alkalmazása az orvostudományban és az egészségügyben
2. A lakosság védelme a természetes és mesterséges környezet (bioszféra) káros hatásaitól (főleg orvosi vonatkozásban)
3. Perinatalis mortalitás csökkentésére irányuló kutatás
4. Transzplantációs munkálatokat előkészítő kutatás
5. Tömegesen elterjedt betegségek epidemiológiájának kutatása

6. Daganatok ethiopath
7. Sérülések pathológiája
8. Radioizotópok orvosi
9. Genetikai kutatások

A KÖZPONTI FŐ gondo

1. Az ország természeti feltárása

A KÖZPONTI STAT gondo

1. Társadalmunk rétegzettségének változása

A MAGYAR T ÉS SPORTSZÖVETSÉG gondo

1. A népesség fizikai erősségének tartása a testkultúra

A MAGYAR TUDOM gondo

1. A számítástechnika alkalmazása tudományi alkalmazás
2. Az ember természeti környezete a bioszféra megváltozása
3. Gazdaságpolitikánk társadalmi javaslatok a továbbfejlesztés tekintetével a népgazdaság
4. Középtávú világgazdasági tendenciák a népgazdaság
5. A tudományos-technikai történelmi folyamat a közviszonyai között. (A tudományradalomra való felkészülés alapozása.)
6. A társadalmi tudat fejlődésének szabaddulása óta

tási főirányai:

se és terápiája
látása
nazása

ANI HIVATAL

an

rásainak kutatása és

IKAI HIVATAL

an

nek alakulása és az

FEVELÉSI

SZÁGOS TANÁCSA

in

ek fejlesztése és fenn-
eivel

OS AKADEMIA

in

ásai (kivéve az orvos-

etének védelme (főleg
mpontjából)

datainak elemzése;

re

prognózis, különös
rvezés szempontjaira
radalom mint világ-
izmus és szocializmus
ányos-technikai for-
ik tudományos meg-

Magyarországon a fel-

A MEZŐGAZDASÁGI ÉS ÉLELMEZÉSÜGYI MINISZTERIUM gondozásában

1. A kemizálás és a biológia alapösszefüggéseinek kutatása
2. A vízgazdálkodás alapösszefüggéseinek kutatása
3. A zöldségtermesztés biológiai és gépesítési alapjainak kutatása
4. A szőlőtermesztés biológiai alapjainak kutatása
5. Kertészeti növények genetikája és nemesítési módszereinek fejlesztése
6. A háziállatok fertőző és nem fertőző betegségei elleni védekezés komplex rendszabályait megalapozó kutatások
7. Hazai és külföldi növényfajták gyűjtése, megőrzése, cseréjük szervezése
8. A mezőgazdasági vállalatok ökonómiai kérdéseinek kutatása
9. Állami gazdaságok és termelőszövetkezetek vezetés fejlesztése
10. Az élelmiszergazdaság közzgazdasági szabályozó rendszerének fejlesztése
11. Az élelmiszergazdaság jelentőségének, makroökonómiai törvényszerűségeinek feltárása, tervezési módszereinek tökéletesítése
12. Főbb mezőgazdasági ágazatok ökonómiai sajátosságainak feltárása, továbbfejlesztése
13. A mezőgazdasági nagyüzemek vállalati mechanizmusának és gazdaságpolitikai üzemi hatásának vizsgálata
14. Az élelmiszergazdaság egyes ágazatainak fejlesztési koncepció kialakításához módszerek, prognózisok kidolgozása
15. Közzgazdasági befolyásoló eszközök és módszerek hatásának vizsgálata (a mezőgazdaságban és élelmiszeriparban)
16. Korszerű vállalati szervezés és módszerek kutatása (a mezőgazdaságban és élelmiszeriparban)

A MUNKAÜGYI MINISZTERIUM gondozásában

1. A munka társadalmi, gazdasági összefüggései

PÁLY

1973

kutatási j

A Magyar Tudományos
távlati tudományos kutatá
elért jelentős ered

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1/1973. MTA—E (A. K. 3.) sz. utasításnak megfelelően pályázhatnak tudományos kutatók és egyetemi oktatók, ill. kollektívák, továbbá kutatással foglalkozó más szakemberek függetlenül attól, hogy milyen munkahelyen dolgoznak.

A pályázatban — két évnél általában nem régebb — nyomtatásban megjelent tanulmánnyal vagy közlésre alkalmas kézirattal (kivételesen kutatási zárójelentéssel) lehet részt venni, függetlenül attól, hogy az adott kutatás a távlati terv keretében indult-e meg, vagy csak a munka folyamán kapcsolódott hozzá.

A kutatási jutalom az eredmény jelentőségétől függően egyéni pályázó esetében 5000—15 000 Ft, kutatási kollektívák esetében 6000—25 000 Ft.

Nem részesíthetők a fenti jutalomban:

— az Akadémia tagjai, a kutatóintézetek igazgatói, a tanszéki akadémiai kutatócsoportok vezetői;

— akik az adott kutatási tevékenységért a munkabéren és járulékaik, illetve a már megjelent tanulmány szerzői díján kívül más ellenértékben (kutatási szerződési, szakértői, újítási, szabadalmi, stb. díjban) részesültek;

— kutatási jutalomban már részesített, vagy ezzel kapcsolatban már érdemben elbírált pályamunkák, kivéve ha az elbírálás óta elért számottevő új tudományos eredményt tartalmaznak.

tárgyalandó satírákat most mellőzve — az *Első szerelmem* „szép időinek” az ideált materiára fordító öngúnyjára, A *boldog pestiek* „boldogságának”, az *Egy szép hölgy emléke* emlékének heineiesen pointírozó leleplezésére, a *Felhők* nem egy darabjának jelenetező vagy pólus-ütköztető fíntorára, A *Honderűhöz*-ben a „hős oroszán”-nak a „hitvány majom”-mal üzőtt kárörvendő, „becsülő”, a lap „javát kívánó”, „sajnálkozó” komédiázására, a *Katona vagyok én* szarkasztikus értékszemléletére.

Petőfi költészetének satirikus tartományát felmérve, sok olyan költeményről kellene még szólnunk, melyeket némi „jóakarattal” satírának (vagy önsatírának) tekinthetünk (*Pest, Ebéd után, Az öreg úr* stb.). És nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy vannak versek, szép-próza és publicisztikai munkák, melyekben egy-egy részlet valódi satíra. Ilyen, mondjuk, A *nép nevében*-nek a nemesi „hősiesség”-re vonatkozó sorai („... engedelmet kérek, Majd elfeledtem győri vitézségetek”), a *Mit nem beszél az a német...*, *Levél egy színészbarátomhoz* néhány sora. És lehetne idézni az *Úti jegyzetekből* (pl. némely költőnek lepingáltatási vágya, a kassai német komédiások stb.), az *Úti levelekből* számtalan részletet. De még publicisztikájában is kitűnő példákat lehet találni a satirikus vénára, pl. az „Augusztus 10. 1848.” keletű cikknek a nemzetgyűlés tehetetlen „nyámogását”, „cammogását” festő rész, sőt Az *Egyenlőségi Társulat Proklamációjában* is nem kevésszer találkozunk satirikus megoldásokkal. Arról már nem is beszélünk, hogy Petőfi levelezéséből is egész kis satirikus breviáriumot, válogatást lehetne összeállítani, s ennek általános képe, formai eszköztára nagyon is rokonnak bizonyulna a verses satírák, satirikus részletek művészi megoldásaival. Gondoljunk csak a „telhetetlen papzsák” *Tompát érintő* sorokra (Aranyhoz 1847. aug. 17.) vagy éppen a *Pest védelmére* „fellovaló” *Kossuth-képre* (Aranyhoz 1849. júl. 11., *Mezőberényből*). A satmári nemzetőrség vitézségéről meg (Aranyhoz „December, Debrecen 1. 1848”) már-már A *nép nevében* emlegetett sorainak szarkazmusával beszél, bár persze a mélyben nagyon is különböző „nevettető” ingerek működnek...

Mindezzel csak azt akarom jelezni, hogy Petőfi „életveszélyes” satirikus képességekkel rendelkezett, amit természetesen maga is jól ismert. A Klapkával való összekülönbözés után írja Klapkának (1849. május 8-án, Szolnokról): az igazságot „nekem meg kell írni a magam igazolása végett (...), s ha megírom, igen élesen fogom megírni, mert az én tollam oly éles, mint akármelyik kard a hadseregben”... Ez az igazság, de az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy — mint az erős emberek, a képzett ökölvívók — erejüket, ügyességüket csak ritkán alkalmazzák a gyengébb, az ügyetlenebb ellen. Ez a „sportszerűség” az egyik magyarázata annak, hogy Petőfinek elejétől végig valódi satirikus költeménye (illetve műve) alig van.

De ez csak az egyik s nem is a leglényegesebb magyarázat. Lényegetet érintőbb motivációhoz jutunk, ha újból elővesszük az azonosulásnak és szembenállásnak magatartás- és szemlélet-meghatározó szerepét. Petőfi költészetében az azonosuló funkció kezdettől fogva jelentősebb — és történelmibb fontosságú helyet foglalt el, mint a szembenállás. Művészetének (és cselekvésének) legbelső vonulata — mint az ma már köztudomású — a ki- és *elsajátítás*, a sajátáttevés, a meghódítás volt. Költészete és társadalmi cselekvése számára. Ennek különféle állomásain a népi alapú élőnyelv, a „költőitlen” figurák, életképek, élethelyzetek, érzésformák, szemléletek, gondolkodásformák, (legalábbis a költészetben) új emberi viszonyok, viselkedés- és életformák, tájak stb. kerülnek az „elsajátítás” hatókörébe. Azután — fokozatosan — a hazai és európai politikai, társadalmi, történelmi gondolkodás, szemlélet, eszmélkedés, tájékozódás és cselekvés megannyi új mozzanatával azonosul a költő, sajátítja ki őket művésze számára.

Ez a folyamat két, eléggé jól elkülönülő szakaszban játszódik le. Az első szakasz kb. 1845 késő nyaráig — kora őszéig tart. Erre a szakaszra — szempontunkból — az a jellemző, hogy mind az azonosulás, mind legtöbb esetben a szembenállás pontjai *belül* esnek egy eléggé egységes, differenciálatlan viszonyulási, értékelő területen. Valahogy úgy képzelhető el, hogy a költő egy ellipszis egyik fókuszában áll, az elliptikus vonal által bezárt területen vannak a költőhöz közel és távolabb, de még mindig a mondott területen belül fekvő pontok. Igazi,

nagy feszültségű szembenállás ezen a területen belül nem alakulhat ki, mert ez a költő sajátja, azonosulási szférája, és így — mint rövidesen látjuk — a humor területe. A szatírához az szükséges, hogy a szembenállási pólus kívül kerüljön az ellipszis területén, mint egy idegen, más töltésű pólus.

Költészetének első, kb. 1845 őszéig tartó szakaszán Petőfi szembenállásának — egészen ritka és egész műre még nem, csak műrészekre kiterjedő kivételekről eltekintve — csak az azonosulási, a humor-szférán belüli s azon messze túleső, eltávolító, formái mutathatók ki. Ez utóbbiak közt váratlanul — és számomra mindmáig érthetetlenül korán — tűnik fel *A nemes* (ha igaz, 1844 jan. — febr. Debrecen), majd immár teljesen érthető motivációval 1844 késő őszen — kora telén *A külföld magyarjaihoz*, *A természet vadvirága*. Ezek szatírák ki lehetne egészíteni néhány kritikussellenes szatírára támaszkodó verssel (*Rossz verseimről*, *A Honderűhöz*), hírlapi dühösködéssel, gúnyolódással 1845 első feléből. Szatírák azonban ebben az első szakaszban nem találunk.

Ez érthető is, ha az ellenpólus még az azonosulási területen belül van, bár nem mindig egyforma távolságra az azonosító, kisajátító költő-fókuszról. Ez az alkotó helyzet ugyanakkor a legjobb inkubátora a humornak. Messzire röptető teoretizálás helyett csupán annyit jegyeznek meg, hogy a százféle (modern, újkori) humorelméletben egyetlen közös gondolat mindig megvan: ti. hogy a humor valami kettősségnek, e kettősség dialektikájának derűben, harmóniában való felmutatása és feloldása. A vita többnyire csak akörül van: mi e kettősségnek a két pólusa? Lehet pl. valóság és látszat, színe és fonákja, élet és játék, könny és mosoly, arány és aránytalanság, konvenció-norma és eltérés stb. Számomra Petőfi humorának gyökere — mint már utaltam rá — az azonosulás és szembenállás kettősségének, kisajátítás-rokonítás és eltávolítás kettősségének derűs dialektikájában fedezhető fel. Amikor a hazai világot, embert, tájat, nyelvet, társadalmat stb. Petőfi „kisajátítja”, persze hogy talál vele szembenállót, neki idegent, tőle távolit — de belülről, az azonosulás alapálláspontjáról nézve, többnyire nem válthatnak ellentéteivé, idegenné, távolivá. Humorának első tárgyai főleg *figurák, zsáner*ek (*Kurutytyó*, *Furcsa történet*, *Szeget szeggel*, *Kördal*, *A csavargó*, *Ambrus gazda*, *Pinty úrfi*, *János gazda*, *Az öreg úr* stb. — és a figurák valóságos inventáriuma: *A helység kalapácsa*). Ezek a többnyire anekdotikus keretbe állított figurák különböző távolságra vannak az alkotó fókuszról. Egyeseknek Petőfihez való közelsége mindenki számára nyilvánvaló (*A csavargó*, *A tintásüveg* színészuja, *Csokonai* stb.), mások esetében az azonosulás rejtettebb, halványabb vonalú, de sohasem kerülnek kívülre a hazai, rokoni, ismerős szférán, sohasem válnak ellenszenvenessé, nem lesznek gúny tárgyává — sohasem nevetjük ki őket, csupán megnevetjük. Bemutatásuk, megjelenítésük, mozgatásuk ezért nem válhat sohasem szatírává. A legjobb példa talán a *Legenda*, melynek istent devalváló, papok ellen lázító gondolati világát oly félelemmel bocsátották annak idején (az 1870-es években) a nyilvánosság elé, nem ismerve fel, hogy a vers kedély- és szemléletvilága derűs nevetéssé oldja fel a szatírákat. Hogy ez az isten a magyar nép és Petőfi saját, „házi” istene, s a pap — az is a miénk, az isten is inkább csak úgy tessék-lássék fenyegeti meg a pokollal.

Egyik legérdekesebb vonása Petőfi humoros alapállásának, értékelésének az, hogy ha egyik-másik alakja, élethelyzete, életképe stb. „veszélyesen” kezd a kinevetett szemlélet, a devalváló gúny, esetleg a szatíra felé hajolni, rögtön egy olyan azonosulási impulzust bocsát feléje, hogy az rögtön le is rontja a másik pólusból — a tárgyból — önkéntelen sugárzó devalváló effektust. *A csavargó*ba például olyan életrajzilag és életfilozófiailag hiteles személyes mozzanatokot lop be — első személyben! —, hogy azon mód megsemmisül az eltávolítóan devalváló felfogás lehetősége, a *Levél egy színészbarátomhoz* jó háromnegyed része a vidéki színészéletnek és művészetnek egy olyan karikírozott képe, hogy már-már igazságtalannak érezzük, amikor Petőfi nemcsak vállalja a maga nevében és életrajzi igazságában is, hanem egy komoly művelődéspolitikai eszmélkedéssel — óhajjal zárja le. (Érdemes megfigyelni: mennyivel egyértelműbb az ironia és önironia ugyane „komikai” tárgyban az V. *Úti levélben*, 1847 tavaszán.) Még érde-

kesebb a *Vándorélet* cigányéletképében az azonosulási tengely megteremtése. A költemény utolsó soráig úgy látszik: öncélú életfestő mulattatásról van szó, — amikor egyszerre felcsattan a „vándorélet” összefoglaló értékítélete, mely pontosan azonos A *csavargóéval*: „farba rúgnak minden földi bajt”. A bajoknak fittyet hányó, a szabadságot a nélkülözéseknél többre tartó filozófia — ez nem volt rajta Barabás rajzán, ezt Petőfi teremtette hozzá, megteremtve ezzel a humor jogát.

Az első szakasz Petőfije számára a legélesebb két pólus — tehát a szatíra legjobb forrása — a városnak és vidéknek, akkor, nehezen feloldható szembenállása. (Különös, hogy az azonosulás egyszer város-, máskor vidékközpontú.) A *Kedves vendégekről* (1944 júl.), mint a vidékiesség látszólag szatirikus elítéléséről később ejtek még szót, itt az 1845 tavaszán Pestet kinevető-kinevettető *Pest* című költeményben szeretnék rámutatni arra az azonosulási-kisajátítási szemléletre, mely eleve lehetetlenné teszi a maradéktalanul szatirikus bemutatást. „... én Pestnek mindig jóbarátja voltam, | És ahol csak kell, hát pártját fogom” — ez olvasható a vers 2–3. sorában, mintegy jelezve, hogy szó sem lehet egy szatirikus értelmezés szembenállásról, eltávolításról, a *kívülről* nézésről, illetve az azonosulási szférán kívülre helyezéssel.

Az én hitem szerint hasonló szemléleti s antiszatirikus viszonyulás miatt nem lehetett — nem lehet — szatíra a sokat vitatott *V. Ferdinándhoz* sem. Mutatis mutandis Petőfi számára ekkor a király olyan királynak, mint amily istennek a *Legenda* istene. Belül van — ha elég szélső helyzetben is — az azonosulási szférán, személyében még az eltávolító jegyek is a „*Jó öreg királyom*” perspektívájában válnak közelítő és félreérthetetlenül szolidáris jegyekké. A háttérben ugyan ott van már egy azonosulhatatlan, a kisajátított szférán *kívül* eső, tehát immár szatírárt indukáló világ (a „titkos önkény”, a királyt is „szolgarab”-bá degradáló, legegényebb területén is megrábló-megalázó világ), de Petőfi ekkor szatíra formájában még nem tudja áttörni saját belső körét. Ha valami szatíra mégis van a költeményben, az a *külső* szférából sugárzik be a *belső* tereumon árváskodó „jó öreg királyra”.

De mi közös, mi személyes érdekelttség tartja az azonosulási körön belül a tutyimutyi, papucs alatt nyögő, olykor felszarvazott öreg „urakat”, „gazdákat”, „mestereket”, a leplezett csóklopó pernahajdert, a részeges, a borvirágos orrú figurákat? Tartalmi, jellembeli, személyiségbeli azonosulás nem, még a „meghódított” magyar világhoz való tartozásuk sem elég indok arra, hogy Petőfi humoros és ne szatirikus alapállásból mutassa be őket. A felelet persze egyszerű: Petőfi abban azonosul velük, ami bennük az övé, Petőfié. Tehát a nyelvükkel, kifejezőmódjukkal, költeménybeli viselkedésükkel, gondolkodásmódjuk *formájával*, önbemutató jelenetetésükkel, jellemüknek egy-két árulkodóan petőfies vonásával. Aztán azzal, ahogy Petőfi azokkal a felejthetetlen figurákká formálja őket a szerzői beszédben is: gunyoros, de sohasem elítélő szemléletével, a vers ritmusa, rímei, refrénjei közti csetlés-botlásukkal, vagy éppen kacagtatóan rövid csattanókkal, rácsapásokkal; az érzékletesen találó groteszkségükkel, gyöngeségüket átlátszó szépítéssel erénynek, erőnek kijátszó öneleplezéseikkel, nyelvbtlásaikkal. Nem utolsósorban a valóság fonákjának azzal a hódolatteljes tudomásulvételével, sőt a színe fölé emelésével, azzal az igazatadással, önmaga megrovásával, cseles behódolásával, mely úgy csalja be az olvasót és az ellenfelet a költő csapdájába, hogy olvasó és ellenfél közben látja a csapdát is... Egyszóval a humornak azokkal az egyetemes és petőfies eszközeivel, eljárásaival, melyekből tizet, százat megemlíthetünk, de kimerítően feltérképezni sohasem fogunk tudni.

Eddig minden rendben is lenne. A „baj” ott kezdődik, amikor Petőfi nemcsak az olvasót — hallgatót és az ellenfelet csalja be humoros zsenijének csapdájába, hanem — önmagát is. Az előzőekben arról beszéltünk, hogy a Petőfi-humor táptalaja, inkubátora az azonosulási szférán belüli azonosulás és szembenállás dialektikus egysége mint alkotó helyzet. Itt alakul ki Petőfinek utolérhetetlen, a világirodalom legnagyobb humoros lángelméi közé emelő

eszközei, szemléleti és értékelő módjai. És humorának funkciója is, mely — erről is volt szó — a megnevetetés és nem a kinevetetés.

Ám Petőfi eszméi, politikai, intellektuális fejlődése során és persze a hazai és az európai történelem objektív körülményei által is a költőben egyre inkább szélesedik — távolodik a szembenállási zóna. Egyre inkább polarizálja a világot két olyan pólus körül, melynek egyikével azonosulni, szenvedélyesen, változtatni akaróan azonosulni tud, másikat, vele szembeállva, azt megsemmisíteni akarva, eltávolítja magától. Ennek az eltávolításnak három fő formája — vagy inkább lehetősége — van. Belőle az egyiket, melynek esetében a költő a szembenállót egy dühös, támadó, átkozódó, megvető gesztussal messze az azonosulási elliptikán kívülre löki — már láttuk. A második, művészileg sokkal bonyolultabbat, polifonikusabbat: az *iróniát* itt csak érinteni tudjuk. Az irónia alapját egy olyan viszonyulási modell alkotja, melyben a művész az azonosulási zónám (sokszor önmagán) *belül* akarja kifejezni a *legteljesebb* szembenállást és a szembenálló devalválását, esetleg elpusztítását — a szatíra eszközeivel. Vagyis az irónia a humoros szatíra, illetve a szatirikus humor viszonyulását tükrözi — szeretné tükrözni. Mivel azonban még az azonosulás is érvényesül, az irónia mindig diszharmonikus, könnyen követhető dichotómia, és fájdalmas, keserű belső harc eredménye. (Hagyjuk most figyelmen kívül a heinéskedő irónia termékeit Petőfinél, egyrészt mert nála ez többnyire mérő formai megoldássá vált, másrészt e nemben — mint tőle idegenben — Petőfi maradándót nem alkotott. Vö. *Egy hajjűrthöz, Felsülés, Holdvilágos éj* stb.) Az első Petőfi-arculatú irónia — szerintem — a *Pál mester* (1844 vége felé), de még inkább a *Magyarország* (1845. ápr.), s formai szerkezetével válik iróniává a *Fresco-ritornell* (1845. máj.). A „*Felhők*” érzés- és eszméi világa — a pálya minden szakaszán — nagyon alkalmas talaj az irónia megjelenésére, máskor megint viszont a szatíra funkciójú versek válnak iróniává.

Bennünket azonban ezúttal elsősorban a *szatíra* és a *humor* viszonya érdekel, s az is csak Petőfi életművében. A humorral és az iróniával szemben a *szatíra* egyvonalú, egyrétegű, egyértelmű műfaj — ezáltal kerül rokonságba minden, közvetlenül támadó funkciójú irodalommal. A viszonyulási alapjuk is közös: a szatíra tárgya is egyértelműen *kívül* esik az azonosulás ekliptikáján. A szatíra azonban a komikum területére tartozván, nevetetni, pontosabban kinevetetni is akar. Így akarja teljesíteni az invektíva, a pamflet stb. funkcióját is, ama francia mondás értelmében, mely szerint: Le rire, ça tue, a nevetés öl. Persze nem a nevetés öl — ellenkezőleg! —, hanem a *kinevetés*. És ezzel egyre közelebb kerülünk Petőfi „öncsapdájához”. Ennek megértéséhez legegyszerűbb, ha elővesszük azt a Petőfi-verset, melyet mindenki egyértelműen szatírának tekint — *funkciójában* természetesen magam is —: *A magyar nemest*.

Még Petőfit csak az érdeklődés és szeretés szintjén ismerők számára is köztudomásúak azok a körülmények, melyek között a vers 1845 kora őszén Borjádön megszületett. Gyilkosabb, kinevetetőbb szatírája a gőgös, buta, tunya, privilégiumaiban elbizott magyar nemesnek alig képzelhető el. Ugyancsak jó messzire helyezkedik el a magyar társadalmat egyre inkább polarizáló Petőfi azonosító, kisajátító zónáján *kívül*. A különös viszont az, hogy ha egy, Petőfiben és a magyar társadalomtörténetben kevésbé jártas olvasó-hallgató találkozik a verssel — s ha előzetesen nem egyenirányúsítják recepcióját —, a hatás csak részben mindenesetül elítélő kinevetés, ott hangzik lelkeben a nevetésnek — megnevetésnek szinte-szinte megbocsátó szólama is. Nem a magyar nemes társadalmi ideológiája, ásatag indoklású osztálygőgje enyhül valamelyest humorossá — hanem önjellemzésének ragyogó telitalálatai, életszerű kijelentései, értékrendjének érzékletes „kifejtése”, egyáltalán a petőfies művészettel művészetté varázsolt alak, figura, típus önmutoztatása, „logikája”, érvelése, forgolódása és szóbeli-versbeli életre keltése. Egyszóval, mindaz, ami a *humor* szférájában, alkotó helyzetében jogos volt, telitalalat volt. Nyilvánvaló: Petőfibe annyira beidegződtek a humor kifejezésformái, a humoros szemlélet, perspektíva, verstan, hogy amikor szatírárt akar írni, akkor is ezek esnek keze ügyébe, ezekkel akar kinevetetni, s nem veszi észre, hogy jobbadán „csak” megnevetett.

És ezzel azt is elárulja magáról, hogy igazán, lelki viselkedésének legmélyén nem szatirikus, hanem humoros tehetség. De itt a legnagyobbak közül való, akiknek humoros teremtménye sohasem tud igazán a *művészi* kisajátítás, teremtői azonosulás szféráján kívülre kerülni. *Valamiben* mégis a művész-alkotó képére és hasonlóságára van teremtve. Gondoljunk csak olyan humoros lángelmékre, mint Cervantes, Molière vagy Dickens. Petőfi esetében egyenesen megdöbbentő a szemléleti, perspektivikus, önbemutató, sőt motívum- és nyelvbeli hasonlóság az *Ebéd utánban* (1844 tavaszán, Dunavécsein) önmagáról (!) adott tréfás-humoros kép — a jóllakottan, tétlenül heverő, okvetetlenkedve parancsolgató „nemes” szerepét játszó költő — és az itt szatirikusra eltávolítani kívánt, „magyar nemes” képe között . . . A mélyen gyökeredző tehetségnek van valami belső autonómiája, mely szinte a zseni akarata ellenére érvényesíti saját alkotó, strukturáló törvényszerűségeit. Az idegileg-lelkileg megrokkant Vörösmarty hibátlan formai fegyvellemmel írja meg *A vén cigányt*, a halálos beteg Kosztolányi verseiben ott él, hat, alakít a játéknak tűnő formai, nyelvi, verstani könnyűkezeség.

Petőfi eszméi és művészi fejlődésének csúcsai felé közeledve egyre inkább el akarja magát határolni az európai és hazai történelem és művészet retrográd jelenségeitől. Ennek egyik — a közönség előtt leghatásosabb — formája azok nevetségessé tétele. Neki is lát, hogy a gazdasági, kulturális és politikai fejlődéstől elmaradt, a meghaladott múlt kövületeként továbbélő táblabíró-figurát kinevettesse a magyarságnak továbblépni kívánó, lázas-tevékeny készülődésben élő részével. Így születik meg 1847-ben (részben talán már 1846 késő őszen) *A táblabíró* c. töredék, majd rokona, a *Pató Pál úr*. Kétségtelen: nevetünk is rajtuk, de a változástól félőknek, a pusztuló világban tunyaságukkal „kitartóknak”, a maguk privilegizált szemétdombján unalommal uralkodóknak soha *jóízűbb* és *mulatságosabb* képét nem festette senki. De ami jóízű és mulatságos, az már nem lehet mindenestül ellenszenves. Petőfi megint elköveti azt a „hibát”, hogy *magára* ölti a táblabíró alakját, a *maga* nyelvi — formai kifejező tehetségével beszélteti — félrevezető első személyben — a táblabírót, és ezzel egy *szerep*, egy figura humoros művészi megformáltságának élményét állítja a középpontba az ellenszenves benyomás helyett.

Ah siralmas idő! oh elfajult világ!

Boldog mostan a vak, s jaj annak, aki lát,

Haj százszor jaj annak, mert csak azt láthatja,

Hogy küszöbön van már az ítélet napja.

Így kezdi *Petőfi* a táblabíró siralmát a sátán — a forradalmi „újítások” — uralmának közeledte okán. Dehát lehet kinevetni valakit, aki ennyi kifejező, megjelenítő, meglevenítő művészettel, alkalmazkodással van élénk varázsolva? Ráadásul mindjárt az „1-ső §”-ban (a költemény ti. §-okra oszlik) *Petőfi*, most már félreérthetetlenül a *maga nevében* ugyanabban a szemléletben, tónusban, észjárásban és verstani gvadányiasságban indítja „hőskölteményét”:

Régi példabeszéd: „nehéz minden kezdet”,

De én csak most kezdem tapasztalni eztet;

Amidőn kezdeni kellene dalomat,

Tollnak rágásában gyakorlom magamat.

Kitaláltam végre! . . . hősőm vezetem be,

De hogy is nem jutott ez mindjárt eszembe?

Bevezetem hősőm . . . kérem az urakat,

Emeljék meg, amint illik, kalapjokat.

„Hőse” leírása, környezetének, házának, „ideológiájának” bemutatása továbbra is ebben a hahotázó, karikírozó, a háttérből csalafintán leskelődő modorban történik. Fegyveres Tamás, a táblabíró úgy ténfereg, nyög, úgy kerül minden cselekvést, úgy méltatlankodik, mintha

egy rejtett kamerán át látnánk, s mintha az agyába épített elektródák árulnák el egész gondolati s érzelmi életét. Közben egyre boldogabb örömmel látjuk, hogy nem „idegen” valaki ez, hanem Petőfi teremtménye. Petőfi pedig nem tud teremteni olyat, ami nem emberi. Ami pedig emberi, ami humánus: az lehet gyarlóság, lehet mulatságos, lehet idejétmúlt is — de nem lehet gyűlöletes.

Nem gyűlöletes, nem szatirizált Pató Pál úr se. De — meg vagyok győződve — Petőfi szándéka *ellenére* nem az. Aki persze szatirizálni akar valakit, az ne a népmesék otthonias, azonosuló hasonlatával kezdje a bemutatást: „Mint elátkozott királyfi | Túl az Óperencián, | Él magában falujában . . .”, az ne adja a házfödélének egy darabját a bolondos szél kezébe, az ne sugalljon Pató Pál úrnak másféle lehetőségeket, ne tegyen fel tanácsoló kérdéseket, mert Pató Pál úrnak van egy „közbevágó”, elhárító refrénje, amit már-már el is fogadunk, olyan ragyogó tömörséggel és általánosítható érvénnyel fogalmazott meg — Petőfi: „Ej, ráérünk arra még!” De Petőfi fogalmazta meg a romlásnak, elhanyagoltságnak, oblomovista pusztulásnak azokat a szemléletes és önkéntelenül *humoros* hatású manifestációit is, melyek sokkal inkább nevetteknek, mint kinevetteknek.

Hát a mente, hát a nadrág,
Ugy megrítkult, olyan ó,
Hogy szunyoghálónak is már
Csak szükségből volna jó;

Igazában, a lelkünk mélyén nem tudjuk elítélni Pató Pál urat ezekért a fogyatékokért — „De ez nem az ő hibája”.

Még különösebb „Petőfi-titok” az, hogy nemegy, tulajdonképpen ellenszenves, elaljasult, elembertelenedett figura is a humor megbocsátó, megszüpítő, humanizált formájában áll előttünk, mihielyt Petőfi alakteremtő kemencéjéből kikerül. A *hőhér költele*nek Hiripi Gáspárja minden munkát kerülő, piszokba, értelmetlenségbe süllyedt csavargó, tarháló — de amikor Petőfi zsánereinek logikájával, gondolkozásbeli mechanizmusával, furcsa alapú önérzetével elének áll, már szeretjük is. Csigolya Dániel (*A jakó leány s a pej legény*-ben) a legmélyebbre süllyedt alkoholista, de amikor a „*Szomjas ember tűnődése*”-vel monologizál, érvel, ingatag lábakon ágál s önérzeteskedik, az ezekben megnyilvánuló petőfiséggel, Petőfi-művészet képes arra a csodára, hogy a végén sajnáljuk vagy ne vessünk rajta . . .

Nekem úgy tűnik: a legeltávolítottabb, legelidegenítettebb, de még a kinevetés-kinevetettség funkcióját is végző, tehát *szatirikus*, szatirizált világ az *Okatootáia* világa. A költemény *időben* nem esik messze a *Pató Pál úrtól*, viszonyulási, kritikái, ítéleti impulzus-rendszere s a humoros genezisű művészi eszköztár redukált felhasználása tekintetében azonban sok fényév választja el tőle. Mindeddig ebben a költeményben sikerült Petőfinek legjobban elkerülnie a humor csapdáját úgy, hogy a költemény nem vált egyszólamú támadássá, tartalmazza a szatíra komikum-bázisát is, de a gondolati, eszmei, indulati szembenállást semmiféle derű (még nyelvi, formai, zsáner-derű sem) nem enyhíti, szelídíti. Nagyszerű példája annak, hogy ugyanazon formai készlettel lehet írni szatírárt is, humort is. Ebben a műben is ott van a fonák oldal színlelt dicsérete, az álelismerés, a negatívumoknak pozitívumokként való, erősködő feltüntetése: már minden ország halad — mondja a vers, de „A dicső Ausztr(ál)ia” „Ő még most is, *mint a szikla, Áll erősen egy helyen*”. Ilyen szomszédsággért „Okatootáia” is csak hátát zenghet az égnék. Milyen különös: *A táblabíró* is, *Pató Pál úr* is művelődési kritika is, de itt ez a kritika felháborít, fellázít — és nem nevetünk Petőfinek olyan bevált humoros fogásain, hogy a pozitívumot — látszólag — degradálva, igazat ad a szembenálló félnek — „A költők, művészek és más | Kapa-kaszakerülők”-ről beszélve. Hiába a groteszk túlzás — hogy az ilyenféle ember

Csináltasson egy szép [?] szekrényt
S zárja bele ... a fogát,
Minthogy ezen mesterségnél
Fölösleges itt a fog.
Harapnia nem leszen mit ...

A nemességgel, a kutyabőrrel elég régóta fasében van Petőfi — de olyan etimológiát még eddig nem vágott oda, hogy a kutyabőrt „sok úri ember | Saját testén viseli” (Az „etimologizálást” egyébként Petőfi a humoros nemben gyakran alkalmazza!). Aztán ott van a jelenetezés, melytől annyira „föltettük” Petőfi szatiráját. Nos, előttünk áll „az úri rend”,

„Nyisd ki markod, *mind a kettőt*”,
A paraszthoz így szól,
„Nyisd ki markod, *jóbarátom*,
Nesze semmi, fogd meg jól.”

Ez a népi szólásforma sem hozza közelebb az „úri rendet” (máshol az ellenfelet igen!), ahogy a közintézmények hiányán vagdalkozó „némely | Nem t'om milyen emberek”-nek is hiába mutatja fel a cáfolatot: „Mit? Nyilvános épület nincs? | Hát az akasztófa mi?” — nem mozdul mosolyra a szánk e remek művészi fogásokon, holott máskor ... Vagyis hogy nevetünk éppen, de ez a nevetés fájdalmasan keserű, valahogy az *íroniára* kezd hasonlítani. Én azt is hiszem, hogy az *Okatootáia* nem is annyira szatíra, mint inkább telitalálat irónia. Hiszen azért ez az *Okatootáia*: Magyarország, bármilyen is, nem idegen, nem *egészen* kívül áll a személyes érdekeltiségünkön. Ha bántjuk, gúnyoljuk, nevetségessé tesszük is — egy csipetnyit magunkat is belefoglaljuk.

Mielőtt a legkényesebb szakaszban, 1848-ban vizsgálánk Petőfi szatirikus képességének különös „gyengéit”, néhány szóban vessünk egy pillantást egy eddig még nem érintett területre: a *művészeti szatírára*. A holdnak panaszkodó („nyávogó”), a hold megértését kereső, vele a kedvesnek üzenő, egy idejétmúlt privát szférában megrekedő, szentimentális — biedermeier, színvonalatlan költészet 1847-ben már elkerülhetetlenül fel kellett, hogy kelte Petőfi szatirikus dühét. Fel is keltette, s Petőfi meg is írta (talán Koltón, októberben) *A hold elégiáját*. Az említett költészeti irány, költői stílus, *csak* privatizáló érzélgés mindenestül *kívül* esik az azonosulható szférán, csak dühös támadást vagy kinevettető szatírárt indukálhat Petőfiben. *A hold elégiája* valóban szinte tökéletes parodisztikus szatíra. Csak éppen ... a költő hol túllép — formailag is — a nagy hevületű felháborodás és a „valódi költő” mellett hitet tevő vallomás felé — hol meg a helyzetnek, alaknak (s magának a holdnak) olyan „képtelen”, azaz képből, absztrakcióból, jelrendszerből hús-vér-anyag valósággá konkretizált s vulgarizált művészi világa irányában, hogy a költemény — olykor — szatíránál magasabb, esetleg a szatírán (nem értékben, csak viszonyulásban!) innen maradó művészi teljesítmény lesz. Bennünket, ezúttal, ez utóbbi elmozdulás érdekel. A tehetetlenül dühöngő, tajtékozó, monologizáló hold perszonifikált képe egyre inkább zsáneresedik, egyre inkább egy jelenet előadójává és eljátszójává lesz, a zsáner és a jelenetezés pedig láttuk már, Petőfi egyik legveszélyesebb és legcsodálatosabb öncsapdája, melyből szinte sohasem hiányzik valami Petőfivel *azonosult* mozzanat. Ez pedig az *egyik* esetben a humor szférájába vonzza vissza a szatíra alkotó erőterét. *A hold elégiájában* a zsáneresedő — azonosuló elem: a hold. „Mért vagyok én a hold? isten, mit vétettem ...” kezdi ez a nagyon petőfies hold petőfies intonálással, hogy aztán egyre konkrétabbra fordított fordulatokkal jelezze hold-mivoltából kivetkőzött Petőfi-dühét. Mindez persze jól beleillik a szatíra világába is, de a költemény vége a demisztifikálást és „demúzaizálást” olyan devalváló konkretizálással végzi, hogy figyelmünk elfordul a gondolattól, s megtapad, nevetve, mulatva a helyzeten, az alakon és a „hold” szatirikus szemléletének — humorán.

Egy sóhajtozó, össze-vissza kesergő hold-rajongó költő — mondja a Petőfi-dühtől már-már megpukkadó hold —:

... váltig engem kérdez,
S kér, hogy tekintsek be a szeretőjéhez.
Jól van betekintek. Hát, öcsém, a Jutka
Épen most búvik be a kemencelyukba,
Sült kolompért szed ki, pofázza befelé,
Megégette száját, mert hirtelen nyelé.
Jaj be gyönyörűen rántja félre arcát!

.....
Megmondtam, aminek nem-tudása gyötrött,
Most menj a pokolba, vigyen el az ördög!

Tudom, nagy félreértés lenne, ha Jutka emlékeztetne *A helység kalapácsa* tenyeres-talpas, burnfordi parasztfiguráira és hétköznapi „eposzi” gesztusaira. De — tudomásul véve, hogy ott az azonosulási fok egészen más, hogy annak alakjait nem akarja kinevettetni Petőfi — mégis a művészi megjelenítésben, a formai megoldásban annyi a rokon, a szerető-azonosuló nevetést kiváltó, hogy *hangulati* értékelésünkben ezt a sült kolompért pofázó múzsa valahogy mégis megfér *A helység kalapácsa* alakjaival.

1848 márciusával Petőfi olyan alkotóhelyzetbe kerül, hogy „difficile est satyram non scribere”. Eszmevilágában, történelmi — társadalmi ítéletrendszerében, érzelmi viszonyulásában olyan polarizáció *fejződik be*, melynek során mindenkinek és mindennek világosan kijelölődik a helye még az azonosulási szférán belül vagy véglegesen azon kívül. Az azonosulási körön kívül eső és fölényt, győzelmet ígérő — tehát a szatíra élményformái közé eső — tartományok: a királyság, továbbá a forradalom és nemzeti függetlenségi harc nem vezetésnek látszó ellenfelei. Természetesen mennél kisebb súlyú az „ellenfél”, annál kevésbé veszélyes, annál könnyebben *válik* nevetségessé, annál jobban „áldozatává” esik Petőfi alakító, zsánere-sítő tehetségének, azaz a *humornak* annál több formai vonása enyhíti. A csámpás lábával untauglich s a katonának állt derék legények távollétében kapóssá vált csámpás legény dicsekedése ezért esik a szatíra-tartomány belső szélére, s Petőfi olyan hiteles lélektani és történelmi szituációba helyezi — ismét és ismét az őnjellemzés, a magánbeszéd bravúros megoldásaival —, hogy a végén inkább a helyzet fonákságán nevetünk, s nem az igazságtalan előnyöket vetjük meg. Sőt, mintha egy csipetnyit jogosnak is éreznénk a csámpás legény ölbe hullt elégtételt. Akkor pedig már a szatíra nem talál eléggé célba.

De a csámpás legény túl kicsi is ahhoz, hogy egy szatíra indukálója legyen. Annál lényegesebb eleme Petőfi ekkori gondolatrendszerének a köztársasági eszme, s ennek arányában veszedelmesebb, jelentékenyebb ellenfél a király s a királyság eszméje. Amikor 1848. április első napjaiban a Bécsből elkergetett királyt a magyar kormány — az ismeretes megfontolásoknál fogva — Magyarországra akarja hívni, hívogatni, Petőfi (aki már megírta *A királyokhoz* című republikánus mennydörgését) egyszerre olyan helyzetbe kerül, melyet csak a szatíra képes mindenestül kifejezni. Megszületik a *Készülj, hazám!* Indítékában, funkciójában, érzelmi és gondolati töltésében, történelmi súlyában a legragyogóbb Petőfi-szatíra... De ha egyszer valaki a humor zsenijének született, még ebben a tömény szatírában sem tudja megakadályozni, hogy a humor — a Petőfi-humor — egy-egy formai megoldása fel ne bukkanjon. Már maga az indítás is a maga közvetlen, családias fordulatával, a „hét országra szólás”-t érzékeltető hasonlatával hahotát vált ki. Hahotát, de nem ítéletet, megvetést, elítélést.

Készülj, boldog haza!
 Oly ünnep vár reád, amilyet
Még nem pipázott magyar ember,
 Amely majd hét országra szól,
Mint a lőcsei kalendáriom.

A továbbiakban is borotvaélen — a legmagasabb rendű szatíraművészet borotvaélen — táncol a költemény. Tudniillik a *fonákját* (csak a fonákját) mutatja a mondanivalónak, de a színének járó felháborodással, a bécsi eszmétársak „gyalázásával”, megrovásával („e belpoklosok”, „e sátán cimborái” „kurjogatnak” stb.), látszólag az ellenség oldalára állva („Kegyelmes jó császárszokat, Elkergetik”, „Közénk fog jöni . . . A fölséges család!”). Csak egyetlen hamis hang e hamis zenekarban, csak egyetlen percre megszakadása a valódi költői információ befogadó aktusának (Petőfi közönség előtt szavalta a verset) — és célját téveszti az egész „előadás”. Hiszen előadás ez, Petőfi játssza-mondja a fonákját is meg a fonákjára ráhímzett, ráképezett színét is (pl. a bécsi forradalmárok „teljes szabadságot” követelő kijelentését); Petőfi játssza a hazug atyaisággal képmutatóskodó dinasztia — és a parodizált magyar történelmi királyhűséget is. Ez utóbbi fonákjának történelmi pátozását ugyan egyre-másra átluggatják a devalváló szavak („... a csillagok *potyognak*”, „... hajdanában *Bögtek* dicső apáink”), a nyilvánvalóan parodisztikus túlzások, formai erősködések („... a hazának *Nem volt* egy gondolatja, | *Nem volt* egy érzeménye, | *Mely édesebb a kárhozatnál*, | *Az ilyen vakmerőt*, | *Az ilyen szemtelent*, | *Az ilyen háladatlant* . . .”).

Zseniális „színészi” teljesítmény — de mégis „előadás”, megjelenítés. Ehhez pedig Petőfi esetében majdnem elkerülhetetlenül a szerepjátszó *humor* hangulata társul. Ezúttal nem, a fonákján oly erősen kirajzolódik a színe valódisága, hogy a költemény megmarad a szatíra metszően eltávolító szférájában. Talán csak az utolsó, befejező szakaszban tűnik elő újra az a szemlélet és nyelvi—formai rendszer, mely már-már az „öncsapda” veszélyével fenyeget. Az itt megnyilvánuló szemléletben és szavakban a királyi család ugyanis olyanynyira kicsi, jelentéktelen, veszélytelen formát kap, hogy újból az intonáló sorok *derűjét* idézik. A szatíra egyik ellenmérge az ilyen túlságos devalválásból fakadó vidám derű, de az eljárás Petőfi számára olyan kísértés, melynek nehezen tud ellenállni.

S ti elcsapott királyok
 Itt Európában valamennyien
 Jertek mihozzánk,
 .....
Kosztot, kvártélyt adunk
 S az elvesztett királyi címek
 Kárpótlása végett
Majd táblabírákká teszünk!

¶ Az „örök dühösségű”, felháborodott királygyűlöletet Petőfi 1848-ban nem is szatírákban, hanem átkot és bosszút hengergető „balladákban” és „kiáltványokban” fejezi ki: *Bánk bán*, *A király esküje*, *Kont és társai*, *Vérmező*, *Akasszátok föl a királyokat!* — és persze *Az apostol*.

Két alkalommal azonban szatirikus hangvételű királyképet állít elénk: a *Dobzse Lászlóban* és a *Kun László krónikájában*. Mindkettő — feltehetőleg — 1848 kora nyaráról (június—július) való. Abból az időből tehát, amikor a magyar nemzet és a Habsburg-dinasztia viszonya a felszínen valamelyest rendeződni látszott, azon napok után, melyekben Petőfi egyik szavával azt mondja: „A monarchia Európában vége felé jár; a mindenható isten se mentheti meg többé”, a másik szavával pedig — a politikai realitás felismeréséből-e? taktikából-e? — ezt: „... a monarchiának van még jövője nálunk, sőt mostanában [!] elkerülhetetlen szükségünk

van rá . . . ” (*Pest, Május 27. 1848.* keletű cikk, megj. az *Életképek* 1848. jún. 11-i számában). Ebben a nemzeti és privát helyzetben a nyílt királyellenes támadás művészileg hazug, politikailag ésszerűtlen lett volna. Első tekintetre az *ironia* látszik a legalkalmasabb megnyilatkozási formának, ám Petőfi republikanizmusa és monarchiaellenessége továbbra is teljesen *egyértelmű*, még csak csirája se fedezhető fel benne az Arany János-i kettős viszonyulásnak (a szabadságharc és a nemzeti karakter *későbbi* megítélésében): „*Engem esz a lúg, ha fejed mosom.*” A — tudatosan — *humoros* megközelítés természetesen eleve kizárt, hiszen a király(ság) ekkor már az azonossági zónától legmesszebbre eső idegen galaxisban kapott helyet.

Marad tehát a *satíra*. És ugyanolyan petőfies „csöddel”, mint majd minden esetben. És ugyanazon okokból. Addig szemléli, mozgatja, beszélgeti, prezentálja szegény Dobzse Lászlót, amíg egy rendkívül életszerű és *mulatságos* (nem gyűlöletes!) *zsáner* kerekedik ki belőle. Egy királyi „öregúr” és Pató Pál. Petőfi zsáneralkotó művészetének talán legnagyobb remeke. Már a nyelvi-stiláris „elvezetés” valóságos listája Petőfi *humoros* eljárásainak: szójáték (inkább „jelentés-játék”), lépegetés, kiegészítő toldás, kérdés, ellentétére forduló túlzás, állojaltság („Ha éhezni *méltóztatott*”), álsajnalat és -együttérzés, melynek végén ott nevet a történelmi káröröm stb. Hát még a külső, hát még a gesztusok és a környezet! Dobzse László „nem volt nagy ember”, de itt olyan neveltségesen kicsi és gyarló, olyannyira gügye és kiszolgáltatott, hogy abban már van valami az együgyűek tisztaságából, a szegények elesettségéből: van valami rokonszenvesen *emberi*. Lehet-e más tenni, mint — valami nagyon távoli együttérzéssel — *nevetni* az ilyen láttató vesszszakok olvastán?

Parasztfolttal csapta pofon
Csizmáját a varga,
Rozsdás volt a sarkantyúja,
Ferde volt a sarka.
Kamrájában az egerek
Semmi kárt sem tettek,
Mert biz ott a legjobb szándék
Mellett sem tehettek.

Kun László alakja sokkal bonyolultabb, ellentmondásosabb. (Vö. „Az ördög se tudja, hogy mi volt több, | Emberség-e vagy kutyaság benne?”) Az ő „krónikája” tulajdonképpen nem is *satíra*, legalábbis nem Kun László személye elleni *satíra*. Őt magát, vitézségét, ha úgy hozta kedve: erélyét, antiklerikalizmusát és mint „a jók” reményét nagyon is elismeréssel emlegeti Petőfi. Még féltelenségét, a kun szabadosságba való keveredéseit sem ítéli el. De *satírája* akar lenni a királyság intézményének és a király személyének általában. „A koronát még kölyök korában | Nyomintották a fejére néki” — ezzel kezdődik Kun László „uralkodása”, a történelemben való belépése. Az örökösödés jogán. Pedig „még kölyök”, s a koronát csak úgy „a fejére nyomintották”. Valahogy nem így szoktak beszélni a trónralépésről, koronázásról. Persze az egész történelemről sem, az oligarchákról például nem így: „Fenekestül fölfordult az ország, | Olyan volt, mint a Csáki szalmája, | És e bajt a nagyurak okozták.” Hát még amikor a papokról, pápáról van szó!

S melege lett pap uraiméknak,
Kegyetlenül szorult a kapcájok,
.....
Meghallja ezt a szentséges pápa,
S haragjában adtateremtettéz . . .

Most, most remekül eltalálja Petőfi: hogyan szolgálhatja a devalválás, a hétköznapiság, a visszajára fordítás a *satírat*. Ezúttal is megvan a kettősség: egy ünnepélyessé, fennköltté tornázott-tanított *történelem* és a plebejus szemlélettel lemeztelenített *hétköznapi* kettőssége.

De Petőfi ezúttal *egyikkel sem azonosulhat*, mert látszat és valóság, színe és fonákja egyaránt gyűlöletes. A királyok, urak és papok történelme ez — ahogy egy plebejus, antiklerikális republikánus látja. Az előzőkben mondtok után tehát elmondhatjuk: *tipikusan szatíra-helyzet* ez.

Csak hát... Petőfi megint csak „megajándékozta” a költemény alakjait és uralkodó osztályait olyasmivel, ami által az alakokra devalváltságukban, gyűlöletes hétköznapiságukban is az *emberség* visszfénye sugárzik. Ez a valami a nyelvi megjelenítésük, ábrázolásuk, az író *művészi* szemléletében való viselkedésük természetessége, igazsága. Mindez — Petőfi varázslata révén — mintegy plebejus szint kölcsönözve nekik, önkéntelenül is csökkenti a távolságot a költő (s az olvasó) és a figurák között. Kun László kettős arculatáról már beszéltünk, most csak éppen két adalékkal egészítjük ki. Vajon nem a János vitézért való „drukkolásra” és a döntés kommentálására emlékeztetnek e sorok:

László király, szerelmes öcsénk,
Már most aztán fogj erősen hozzá...
Dehogy fogott, dehogy fogott!

Ugyanakkor a meggyilkoltatását megjelenítő s kommentáló résznek, az utolsó versszaknak népies — devalváló nyelvi megjelenítése telibe talál: *satíra lesz*.

Hanem egyszer ilyen szókat hallott:
„Laci pajtás, meghalálozik kend!”
S három ember úgy oldalba szúrta
Öfelségét, hogy még meg se nyekkent.

Sok-sok hely van a krónikában, ahol a szatíra ilyen kitűnően ül, de vajon nem vesz-e komolyságából az oligarchák hatalmaskodásának ilyen *nyelvi* magyarázata: „Természetes, hogy mikor a macska | Nincs otthon, az egerek táncolnak...”? Számomra még „a szentséges pápa” is valami népi emberséget kap, amikor „haragjában adtateremtetté”, és egyszerre az úri-papi nemzet mellé állok, amikor ilyen egyszemélyiségben zsörtölődik, cselekszik a történelem *színpadán*, mint valami népi figura:

Megcsóválta fejét a nemzet, és
Szólt: „Ami sok, az sok, hiába!
Ha ez így tart, belénk üt a mennykő.”
S László komát betették fogságba.

Tulajdonképpen az egész szatirikus krónika „hibásan” — vagyis Petőfi humor-autonómiájának törvényét követve — indul. Az a nekifutás, gondolatvesztés, előreszaladás és ön-visszavetítés, a gondolat újrafelvétele elkerülhetetlenül a humor szférájába fordítja az egész indítást. (Emlékezzünk A táblabíró „előljáróbeszédének” toporgására.)

Fene gyerek volt az a Kun László
.....
A kunokkal volt cimboraságba'
Az igaz, hogy torkára forrt az a
Kun barátság, benntörött bicskája...
De ez már a vége; kezdjük elől,
Ne hágjunk rá a szép rend nyakára.
Amint mondtam, újra csak azt mondom,
Fene gyerek volt bíz ökegyelme;

* Ez a ragyogó formái s alkotáslélektani *játék*, mely Petőfi egyik legcsodálatosabb művészi képessége, inherens humorával már előrevetíti árnyékát a satirikus „csődnek”, vagyis a humoros zseni spontán győzelmének és bámulatos teljesítményének.

Befejezésül még egy szót Petőfi utolsó satírájáról, a *Nyakravalóról*. (A Caraffa-dramatörédék satirikus elemeire való kitérés nem fér bele ebbe a keretbe.) A költemény keletkezési körülményei — ha némi, Petőfi javára szóló, indokolt elfogultsággal is — közismertek. Rögtön mondjuk is meg, hogy a satíra kitűnően sikerült. És a szokásos művészi s petőfies fogással: a mélyben két értékrendet állít szembe a költő, a nyakravaló-viselésnek a katonai szabályzatban előírt kötelező voltát, tehát egy formális fegyelmi értéket és a honvédelmet, a csatateri vitézséget. Az első értékrendnek a másikkal való szembesítése már önmagában is valami súlyos, megvetendő, kínosan nevetséges értéktévesztést jelez, de satíra csak azáltal lesz belőle, hogy a valódi érték — mint színe — helyett a költő a formális érték — mint visszája — mellé áll, azt „magasztalja”, úgy azonban, hogy mentül jobban kiemeli a visszáját, annál jobban kirajzolódik a színe. Valami értéket úgy dicsérni, hogy a dicséret zuhatagjában egyre inkább devalválódik, s a másik érték lekicsinylésével egyre inkább az első válik kicsinnyé, értéktelenné — ez a satíra klasszikus modellje.

Tehát a *Nyakravaló* „tökéletes” satíra? Nem Petőfi írta volna, ha az lenne. Mindenekelőtt van benne egy jelenetező háttér: Petőfi nem Mészáros Lázárhoz beszél, direkt támadással, hanem a „számár” „nyakravalótalanok” közönségéhez, azokat akarja „meggyőzni” arról, hogy „az a fő | A katonában, hogy nyakravalója legyen”, azokat kergeti el a csataterőről... A jelenetezés, akár csak a közvetlen közönséghez szólás formájában is, mint annyiszor láttuk, Petőfi *humoros* zsenijének egyik „öncsapdája” (vö. *Készülj hazám!*), itt a jelenetezés, az „oktatás”, a közönséghez szólás erejét még csak növeli az, hogy rámutat a színpalak mögött álló Mészáros Lázárra, rá hivatkozik („ő Tudja, hogy a legfő hősből a nyakravaló”), sőt Petőfi ténnyel is „igazolja” Mészáros igazát:

Mert hisz az ő hada, mely oly hőslég megfutamult volt,

Egytül-egyig mind, mind nyakravalóba' vala.

Nem tudom, más hogy van vele, de bennem, ennek a jelenetező „érvelésnek” egyre ragyogóbb kifejtését követve, egyre jobban párolog a felháborodás, a düh, a megvetés, és már nem is olyan nagy lenézéssel, inkább jóízút nevetve kiáltom a költővel: „Éljen Mészáros s éljen a nyakravaló!” Mintha ebben az előadó bűvészségben már veszített volna valamit feszültségéből a vers elején egymásnak ugratott két értékfelfogás. Ehhez persze nagyban hozzájárul a *versforma* is: maga az a tény, hogy disztichon-sorparók hordják a *nyakravaló* és *nyakravalótalan*, *számár*, *ostoba*, *kőfic* szavakat, „az a fő”, „s ő Tudja”, „Egytül-egyig” kifejezéseket, s egyáltalán az egész közönségre kacsintó előadást — sokkal inkább a nevetés, mint a gúny, a sértés irányába tereli a befogadást... Tisztársai folyton nógatták Mészáros Lázárt, hogy legyen megsértve a költeménytől, de — talán egyedül humanista műveltségű ember köztük — sem akkor, 1849. febr. 20-a körül, sem később nem volt erre hajlandó. Talán a művészet iránt fogékonyabb volt, mint a hadvezetés tudománya iránt?

PETŐFI ENTRE L'HUMOUR ET LA SATIRE

D'après l'opinion de l'auteur, le dynamisme de rapport de la poésie de Petőfi dérive de la dialectique de l'identification et de l'opposition. C'est cette dernière forme de rapport qui est l'incubatrice de la satire. Les situations de l'opposition ne manquent même pas dans l'œuvre de Petőfi, elles créent quelques satires magnifiques, mais elles sont pourtant beaucoup moins nombreuses par rapport à l'importance de l'élément d'identification dans le dynamisme de la création. L'auteur cherche à examiner cette situation contradictoire, et il obtient comme résultat que c'est dans le système de rapport et dans la méthode de création de Petőfi qu'on a à chercher les facteurs qui atténuent souvent la satire en un humour — et cela quelque fois malgré et même à l'insu du poète. D'une part, dans la vie de Petőfi, une opposition véritable ne peut pas se réaliser, étant donné que le sujet de la satire reste en dehors de la sphère d'identification. (Cette situation est avant tout une serre chaude pour l'ironie, mais, faute de place, l'auteur ne peut pas s'y étendre plus longuement.) Mais quand, à peu près à partir de la seconde moitié de 1845, l'opposition créatrice de la satire peut se réaliser, les procédés artistiques d'une fonction profondément humaniste, formés dans la manière de créer de l'humour, déclenchent à eux seuls l'effet qui est beaucoup plus celui du rire compatissant ou du moins indulgent que celui de la dérision toute à fait opposée et aliénée.

PETŐFI VERSEINEK EGYKORÚ FORDÍTÁSAI

1. Az 1830/1840-es évek fordulójától kezdve a fellendülő magyar reformmozgalom, az országgyűlési liberális ellenzék jelentkezése és fellépései, Kossuth Lajos Pesti Hírlapjának megindulása (1841) s a történelmi változások érlelődésének egyéb jelei a magyarországi német sajtóra is szembetűnő erjesztő hatással vannak: lassanként egész arculata megváltozik, a magyar nemzeti érdekek szolgálatát, a magyarság kultúrájának megismertetését, egyebek mellett irodalmi értékeinek (a hazai és külföldi német olvasóközönség előtti) bemutatását programszerűen tűzi maga elé. „Eine Pflanze ohne Boden kann nicht gedeihen!” — hangoztatja a Pressburger Zeitung és irodalmi melléklapja a Pannonia szerkesztését átvevő Neustadt Adolf az 1841 végén közölt előfizetési felhívásban, amikor bejelenti, hogy a Pannoniát elsősorban a hazai kulturális és irodalmi élet fórumává kívánja tenni, állandó és intenzív figyelemben részesítve a magyar nyelvű irodalmi jelenségeit is. Az Ungart, a Klein Hermannról 1842 elején Pesten megindított szépirodalmi lapot is ez a törekvés hívja életre és hatja át egész fennállása (1842–1848) folyamán. Ilyen értelmű irány- és szemléletváltozás következik be az évtized elején a Spiegel c. színvonalas, külföldön is ismert (még 1828-ban alapított) pesti irodalmi folyóirat, a művelt pesti német polgárság lapja (és melléklete a Schmetterling) szerkesztésében, melyet 1841-ben vesz át Rosenthal Sámuel. Rendszeresen közöl magyar irodalmi vonatkozású híryanagot, magyarból készített műfordításokat a Sigmund Saphirtól (M.G. Saphir unokaöccsétől) szerkesztett, 1845-ben megszűnt Pesther Tageblatt is.

Ez a tendencia a magyarországi német nyelvű szépirodalmi sajtóban a forradalom évéig állandóan erősödik, a német folyóiratok egyre intenzívebben kapcsolódnak be hír- és szemle-rovataikkal, kritikáikkal és műfordításokkal a magyarság kulturális és irodalmi életébe. Az 1848 elején megindított Morgenröthe (a Honderü c. magyar nyelvű lap német folytatása) előfizetési felhívásában pl. ezt olvassuk: a lap „oda fog törekedni, hogy német ajkú hazánkfiak elé a buzgó nemzetiséget életkérdésként állítsa”; ezzel összefüggésben főként magyar íróktól való szépirodalmi anyagot ígér („jó fordításokban”), valamint rendszeres tájékoztatást a magyar irodalmi művekről és eseményekről.

Főként az említett lapok hasábjain lépnek fel azok a — többségükben fiatal — költők és műfordítók, akiknek Petőfi számos költeménye egykorú tolmácsolását köszönhetjük. Sokan vannak, és egymással versengve böngészik át a magyar irodalmi folyóiratok és divatlapok frissen megjelent számait — átültetésre érdemes vagy alkalmas műveket keresve. Petőfi tehát, akinek első verse 1842-ben, első önálló kötete 1844-ben jelenik meg, költeményeinek a hazai németiség körében való bemutatása szempontjából a legkedvezőbb időpontban lép fel.

De nemcsak a hazai, hanem a külföldi német nyelvterületen is kedvezőek a körülmények Petőfi költészetének fogadtatására. Az az elsősorban geográfiai-etnográfiai érdeklődés, amely nagy nyugati szomszédunk a század első évtizedeiben fordult a Habsburg-birodalom területén élő népek kultúrája, irodalma felé, ekkor tájt már érezhetően politikai jelleget ölt. A magyarság függetlenségi és demokratikus törekvéseit az európai s ezen belül különösen a németországi progresszió jelentős csoportosulásai rokonszenvvel figyelik és támogatják.

Nem véletlen, hogy amikor ez a rokonszenv a tetőpontra hág, ti. a magyarság fegyveres szabadságharca idején, akkor kerül sor — mint erről alább szólni fogok — Petőfi első nagyszabású német fordításkötetének sajtó alá rendezésére Maina-Frankfurtban.

Igaz, hogy Petőfi egykorú tolmácsolói közt kevés akad, aki valóban alkalmas volna annak a nehéz, összetett, sokféle készséget kívánó feladatnak a korszerű megoldására, amit e versek német nyelven való megszólaltatása jelent: többen a magyar szöveget sem értik mindig pontosan, s német nyelvi kifejezőképességük, terminológiájuk, verselés-technikájuk a legtöbbször elégtelen Petőfi költészete egyik alapvető stíluszajátságának és újdonságának: a mindennapi, élő beszédet idéző közvetlenségének visszaadására. Más vonatkozásban viszont a költő megértését, jelentőségének felismerését és ezért tolmácsolását-közvetítését is elősegítő, hasznos adottságokkal rendelkeznek. Többségükben német anyanyelvű zsidók, akik a kétnyelvű városokban (Pesten, Pozsonyban stb.) a magyart is már gyermekkorukban elsajátították. A verselés-műfordítás nem az egyedüli, sőt nem is a főfoglalkozásuk: az irodalom és publicisztika minden ágában otthonosak: színházi, kritikai és újdonságrovatokat szerkesztenek, novellákat fordítanak, riportokat, irodalmi leveleket küldenek különféle hazai és külföldi lapoknak. Szükség esetén tűrhető verseket is írnak, s költemények lefordítására is vállalkoznak. Kell, hogy mindehhez értsenek: a harmincas évektől kezdve ők töltik be az asszimilálódó vagy a német újságírástól egyéb okok miatt fokozatosan visszavonuló hazai német zsurnaliszták helyét. De nem pusztán mechanikus kicserélődés megy itt végbe: a zsidó újságírók friss levegőt hoznak az addig meglehetősen elszigetelődött, provinciális jellegű magyarországi német sajtóba, szélesebb távlatot nyitnak az olvasók előtt, a Fiaatal Németország eszméit terjesztik, a magyarsággal való szoros kulturális együttműködés hívei és munkásai. Ez a hazai német lapok munkatársi gárdájának személyi összetételében bekövetkezett változás feltehetően nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy ezek a lapok nemcsak korán felfigyeltek Petőfire, hanem meglepő gyorsasággal fordításokat is közöltek verseiből. Jőszemű és fürge fordítói végigkísérik a költőt a forradalomig vezető küzdelmes útján, számos változatban tolmácsolják híres forradalmi szövegét, a *Nemzeti dalt*, s ízelítőt adnak későbbi forradalmi és szabadságharcos verseiből is. Dux Adolfnak és Kertbeny Károlynak még a költő életében megjelent fordításkötetein kívül (melyekről már sok szó esett a Petőfi-irodalomban) több mint 30 fordítás jelent meg egykorú folyóiratok hasábjain vagy rölapokon, melyekről mindeddig nem tudott, ill. amelyekre csak a legutóbbi időkben figyelt fel Petőfi-kutatásunk. Kétségtelen, hogy ugyanazoknak a költeményeknek — későbbi, gyakorlottabb, magyarul jobban értő, németül művészibben, gördülékenyebben verselő műfordítók jóvoltából — tartalmilag formailag hűbb átültetésekkel rendelkezünk, mégis, úgy hisszük, van ezeknek az egykorú szövegeknek, minden nyelvi és verselési kezdetlegességük mellett is, valami olyan figyelemre méltó többletük, amelyért a mégoly virtuóz modern fordítás-remek sem kárpótolhatnak: ti. az, hogy ugyanaz a kor hozta őket létre, amely az eredetieket: a március előtti évek belső feszültsége s a forradalom lendülete forrásítja át még a tartalmilag hibás és technikailag gyöngye próbálkozásokat is.

A továbbiakban Petőfi német tolmácsolásainak erről az első, úttörő szakaszáról kívánok néhány kevésbé ismert, érdekesebb adat és néhány sikerültebb, mindeddig ismeretlen vagy elfelejtett fordítás bemutatásával beszámolni. Dolgozatom csak kiegészíti Turóczi-Trostler József — halála miatt félbeszakadt — monográfiájának azt a fejezetét, amelyben Petőfi világhírének ezekről az előkészítőiről ad részletes, meggyőző képet,¹ — de annak lényeges eredményeit nem módosítja. E fordítás-krónika epizódjait és szemelvényeit igyekeztem úgy megválasztani, hogy éppen ezekre a legfontosabb tanulságokra tereljék a figyelmet.²

¹ TURÓCZI-TROSTLER, József: Petőfis Eintritt in die Weltliteratur. I. rész. (2. Die ersten Übersetzer.) Acta Litteraria Acad. Scient. Hung. III. 1960. 57—112.

² A bevezetőhöz I. még: KISS József: Petőfi az egykorú hazai német nyelvű sajtóban. 1844—1846. Tanulmányok Petőfiről. (Szerk. PÁNDI Pál—TÓTH Dezső.) Bp. 1962. 91—193;

2. Régóta ismert ténye a Petőfi-tolmácsolások történetének, hogy a legelőször megjelent fordításokat a pozsonyi születésű s annak idején — 1845-ben — ugyanott működő Dux Adolf (1822—1881) készítette, s hogy a következő évben ő adta ki az első válogatott fordításkötetet is Bécsben „nagyrabecsült honfitársa” verseiből. De csak újabban derült ki, hogy a legkorábbi folyóirat, amely német nyelven közölt Petőfi-verset, nem a bécsi Sonntagsblätter volt, hanem a pozsonyi Pannonia (a Pressburger Zeitung melléklete), amely a *Megy a juhász* . . . c. vers Dux-féle (később a kötetbe is bekerült) fordításával 1845. ápr. 22-én nyitotta meg a Petőfi-tolmácsolásoknak azóta sok ezerre tehető s napjainkban is egyre szaporodó sorozatát.³ Nevezetes kísérlet volt ez tehát, s így megérdemli, hogy keletkezési körülményeivel foglalkozunk. Petőfi verse 1844 augusztusában jelent meg a Pesti Divatlapban (majd a költő *Verseinek* 1. füzetében is, november elején). A Pesti Divatlap 1845. jan. 30-i száma zenei mellékletet adott, Petőfinek két, Szénfi Gusztávtól megzenésített költeményével: egyikük a szóban forgó „Néprománc” volt. Ez hamarosan országszerte kedvelt nóta lett; mint maga a költő említi,⁴ még egy megyei tisztújítás alkalmával is énekelték az ilyenkor mélyen a pohár fenekére néző kortesek. Egy egykorú újsághír szerint pedig Szigligeti Ede nagysikerű népszínművének, a „Szökött katoná”-nak egyik német nyelvű előadása alkalmával, éspedig éppen Pozsonyban, népdalbetétként hangzott el, magyar nyelven.⁵ Bizonyosnak látszik tehát, hogy nem a folyóiratban (ill. kötetben) közölt vers, hanem a megzenésített dal keltette fel Dux érdeklődését. Erre lehet következtetni utóbb a Pannonia 1845. aug. 5-i számában közölt — Petőfit igaztalan kritikusaival szemben védelmébe vevő — jegyzetének egyik részletéből is, amelyben Petőfi közönségsikerére utal: „... wenn es einem Dichter gelungen ist, dem Volke zu Gemüthe zu sprechen, wo sich viele erheben, um ihm die Hand zu drücken, und zu sagen: Wir danken dir, du hast uns aus der Seele gesprochen, da hat sich die rechte, die wahre Kritik gefunden, und eine solche ist wie wir sehen, Petőfi zu Theil geworden. . . er hat die vorgefundenen heimischen Elemente und sein innerstes poetisches Leben in schlichter, oft lustig-liedlicher, Heine'scher Manier wieder gegeben, und das Alles sicherte ihm den Succesz . . .” Tehát ennek a „siker”-nek a nyomán, amelytől a szó szoros értelmében visszhangzott az ország, s amelyben ezúttal a derék Szénfi Gusztáv zenéjének is része volt, lett Petőfi első, dallammal együtt kiadott verse⁶ egyúttal a legelső németre fordított Petőfi-költemény.

A jó ösztönű Dux megsejtette, hogy a pozsonyi folyóirat szűk nyilvánossága nem elegendő Petőfi bemutatására. Lefordított tehát a költő 1844 végén megjelent első versfüzetéből három további, az elsővel rokon tárgyú, ill. műfajú népies darabot, s egy merész ötlettel felajánlotta őket kiadásra Ludwig August Franklnak, a bécsi Sonntagsblätter szerkesztőjének, ez pedig elfogadta. Így került sor Bécsben, 1845. júl. 20-án a *Lopott ló, Pusztán születtem* . . . és a *Hírös város* . . . fordításainak közlésére,⁷ azokéra, amelyeket a Petőfi-irodalom a legutóbbi évekig a legkorábban kiadott német Petőfi-átültetéseként tartott számon. E közlésnek nyilván Duxtól sugalmazott (vagy éppen fogalmazott) szerkesztői jegyzete ugyancsak Petőfi nagy

ennek 1848-ig kiegészített, német nyelvű változata: Petőfi in der deutschsprachigen Presse Ungarns vor der Märzrevolution. Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen. Berlin 1969. 275—297.

³ Tanulmányok Petőfiről c. i. m. 130, ill. Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen c. i. m. 287—288.

⁴ „Néprománcmat a számárról mindenfelé éneklik” stb. I. Petőfi Sándor: Nyílt levél Vahot Imréhez. Pesti Divatlap 1845. jún. 19; I. még Petőfi Sándor vegyes művei. Bp. 1956. 16.

⁵ L. Pesti Divatlap 1845. júl. 10, 480.

⁶ Petőfi-dal korábbi megzenésítésére is van adatunk: a Pesti Divatlap 1844. szept. 4-én hírül adja, hogy Egressy Benjámin Petőfi egyik versére „igen helyes melódiát készített”, de ennek dallama nem jelent meg, ma sem ismerjük.

⁷ DUX, Adolf: Magyarische Weisen nach Petőfi. Sonntagsblätter (Wien) 1845. Beilage No. 29. 689—690.

költői népszerűségét emeli ki, továbbá költeményeinek „valódi nemzeti” jellegére figyelmeztet. Ez az utalás egy másik, lényeges kérdéshez vezet át bennünket. A Duxtól lefordított, említett versek hősei kivétel nélkül magyar alföldi figurák: juhász, csikós, szegénylegény és (ami csak szinonima) betyár; legközelebb, júl. 31-én a Pannoniában kiadott fordításáé (*A jaluban utcahosszat* ...) egy mulatozó magyar falusi legény, majd az 1846. jan. 10-én ugyanott közölt *Fürdik a holdvilág* ...-é újra betyár. Dux válogatása tehát (folyóiratban megjelent, első kísérleteit, s majd 1846-ban kiadott fordításkötetének anyagát tekintve is) arra mutat, hogy elsősorban a német olvasóközönség néprajzi érdeklődésére számított: főként a magyar népelet jellegzetes alakjait és epizódjait kívánta Petőfi költészetén keresztül bemutatni. (Jellemző példa erre, hogy az elsők közt szemelte ki azt a *Hírös város* ...-t is, amelyet Petőfi „Duna–Tisza közti tájbeszéd szerint”, tehát dialektusban írt; jóllehet ennek a fordításban való érzékeltetése képtelenség.) Pedig Petőfi pásztorai, szegénylegényei, betyárai, kocsmárosnéi nem érdekességek, kuriózumok, nem letűnőfélben levő életformák őrzői, hanem a legmagyarabbnak érzett Alföld, a költő szülőföldje független, önérzetes lakói. Petőfi a Duna–Tisza közti színmagyar Kiskunságban nevelkedett, amelynek népe sok évszázados privilégium folytán szabad volt, azaz fel volt mentve a földesúri szolgáltatásoktól. Petőfi ezt a népet rajzolja sok változatban, gyönyörködik benne, sőt azonosul vele: nemegyszer alig lehet eldönteni, hogy magát a költőt vagy a tőle megszólaltatott figurát (pl. betyárt) halljuk-e. Ezt a népet látja maga előtt és mutatja föl, amikor — mint költő és mint forradalmár — egész nemzetét hasonlóan szabaddá, függetlenné akarja tenni. Kitűnően ismeri alakjait kívül-belül, tehát etnográfiailag is hiteles a kép, de a hangsúly természetesen nem az effajta hitelességen van. Petőfi népies darabjai, népdalai, balladái — már költészetének ezen a korai szakaszán is — egy merőben új szemlélet kifejezői: nem kívülről csodálkozik rá a magyar alföldi nép világára, hanem onnan, mint központból, mint saját birodalmából, magabiztosan néz körül. Nem eszményít tehát (az ún. betyárromantika túlnyomórészt kívül reked Petőfi költői világán), hanem az eszmények rendszerén változtat: az ő értékrendszerében pl. a lólopás nem bűn, hanem foglalkozás, s a rablásból élő betyár öntudatosan hangoztatja, hogy tartozását a csárdában mindig megfizeti, mert kényes a becsületére. Dux fordításából mindez jóformán elsikkad, s valóban csak az egzotikum marad meg: eredetiben meghagyott, lefordíthatatlan kifejezések, melyeket lapaljai jegyzetben magyaráz a fordító, bizarnak tűnő figurák és helyzetek. Kétségtelen, hogy Dux túlbecsülte erejét, amikor éppen ezt a sajátosan népi és magyar, Petőfi szemléleti és nyelvi biztonságával megjelenített világot kísérelte meg a német nyelv közegében érzékeltetni. De ez a feladat nem volt teljességgel megoldhatatlan. Így pl. a magyar származású német írónak, Anton Vilneynek (eredeti nevén Karl August von Tersztyánszky, ill. Terzky), aki 1848-ban Lipcsében egy kis kötetnyi magyar népdalfordítása keretében kiadta Petőfinek 13 népies darabját (köztük olyanokat, amelyeket előbb már Dux is lefordított), meglepően jól sikerült. Ezt Turóczi-Trostler József — Dux és Vilney társadalmi helyzetével, politikai hovatartozásával összefüggő fordítói módszerének, terminológiájának, írói alkatának mesteri összehasonlításával — meggyőzően bizonyította.⁸ Tanulmánya felment attól, hogy Duxnál tovább időzzem; vele s fogyatkozásai ellenére alapvető fordításkötetével⁹ a Petőfi-irodalom egyébként is sokat foglalkozott. A kötet keletkezésével kapcsolatban azonban még ide kívánok iktatni néhány megjegyzést.

Az adatok szerint az önálló kötethez a Sonntagsblätterben megjelent fordítások egyengették az utat: Petőfi külföldi befogadásának másik nagy előkészítője és buzgó munkása, a pesti német polgárcsaládból való Kertbeny Károly (1824–1882) írta meg később kiadott emlékezéseiben, hogy 1845 vége felé Pesten kezébe került a bécsi folyóiratnak ez a száma, Petőfihez

⁸ TURÓCZI-TROSTLER, József: i. m. 75–89.

⁹ Ausgewählte Gedichte von Petőfi. Aus dem Ungarischen übersetzt von Adolf Dux. Wien, 1846. Mörschner's Witwe und Bianchi. VII, 102 p.

sietett vele, aki állítólag nagy tetszéssel fogadta Dux kísérleteit, s helyeselte Kertbeny tervét, hogy Duxot a munka folytatására fogja biztatni. Kertbeny valószínűleg eltúlozta Petőfi elragadtatását, de hogy a költőnek csakugyan nem volt ellenére versei német nyelvű kiadásának gondolata, azt igazolja egyrészt Duxnak Kertbenyhez intézett, teljes szövegében ismert válasza,¹⁰ valamint Dux válogatásának előszava: az előbbiben Dux közli, hogy szívesen vállalkozik a feladatra s kéri a költő műveit, továbbá, hogy nagy örömmel venné, ha maga Petőfi is írna neki; az utóbbiból pedig kitűnik, hogy ez meg is történt (maga a levél nem maradt fenn): „Was meine Übersetzungen betrifft, so sind sie, wie es mir mein geschätzter Landsmann in einem Briefe einmal selbst zugestanden, im Geiste des Originals wiedergegeben.”¹¹ (A kötet anyagából egyébként megállapítható, hogy Petőfi Verseinek I. és II. füzetét, valamint a *Szerellem gyöngyei* c. ciklust küldte meg fordítójának.) Mi Duxnak ehhez a közléséhez csak annyit kívánunk hozzáfűzni: bizonyos, hogy Petőfi — aki jól beszélt, sőt tűrhetően írt is németül — érezte Dux átültetésének gyöngéit, de azt a lehetőséget, hogy költeményeit fordításban az egész német nyelvterület olvasói megismerhetik, nyilván csábítónak találta.

3. Hasonló tanulságokat vonhatunk le a Petőfi-fordítások történetének egy másik korai epizódjából is. Ennek fordító-„hőse” Beck Károly, a Petőfinél csak néhány évvel idősebb, magyar származású osztrák költő, akinek működéséhez a Fiala Németország írói olyan nagy reményeket fűztek. Beck 1846 tavaszán Pesten tartózkodott, s emlékiratai szerint ez idő alatt többször találkozott Petőfivel. Ezek a 18 év múlva kiadott „naplójegyzetek” — németül és magyarul — többször is megjelentek,¹² s mivel sok bennük (főként Petőfi beszélgetéseiben) a valószínűtlen, interpolált elem, egész kis irodalom támadt körülöttük.¹³ Becknek erre a találkozásra az egykorú adatok szerint elsősorban az adott okot, hogy költő-kollégája (mint emlékirataiban nevezi: honfitársa) verseinek németre fordítását tervezte. A magyarországi lapok megírták ezt, legelőször a Pesti Divatlap, melynek Petőfi akkor munkatársa volt. E lap 1846. ápr. 9-i híre kiemeli, hogy Beck állítása szerint „a németek Petőfit minden magyar költő közt leginkább ismerik”, továbbá, hogy a tervezett fordításkötetből legalább 5000 példány eladását reméli. Az Ungar pedig két nap múlva szó szerint ezt írta: „Unser geniale Beck überdichtet gegenwärtig Petőfi's Gedichte und wird sie seiner nächsten Gedichte-Sammlung einverleiben oder in einem eigenen Bändchen herausgeben.” Beck kései emlékezéseiből ez a szándék csak elmosódottan vehető ki: említi bennük, hogy két, már kész fordítást megmutatta Petőfinek, aki udvariasan bár, de félreérthetetlenül azt mondta rájuk, hogy azok már nem az ő költeményei. Az a pár mondat, amit Beck ezzel kapcsolatban a költő szájába ad, nagyon hihetően hangzik, mind tartalmát, mind megfogalmazását tekintve: „Ach, diese Lieder haben aufgehört mein zu sein, das sind förmliche Nachdichtungen. Nein, Dichter sollen nicht übersetzen, denn Dichter wie Könige lieben dem geschürften Metall das eigene Bild aufzudrücken! Es ist mein Silber, aber Ihr Stempel durchweg.” Beck azt válaszolta, hogy ez bizony csüggesztően hangzik, Petőfi pedig állítólag azzal zárta le a kérdést, hogy Beck ne is fáradjon tovább az ő tolmácsolásával.¹⁴ Pedig hogy Petőfi, ha tán bizonyos fenntartásokkal is, de végső soron jóváhagyta, helyeselte költőtársa tervét, sőt hogy esetleg — az ezúttal is közvetítő szerepet játszott Kertbeny emlékezése szerint¹⁵ — mintegy 30 költe-

¹⁰ L. Tanulmányok Petőfiről c. i. m. 179. A levél kelte: Pressburg, 1845. nov. 26. Kertbeny „Dichtungen von Alexander Petőfi” c. kötetének függelékében tette közzé. Leipzig 1858. 591—592.

¹¹ DUX fent idézett kötetének I. lapján. Az Előszó kelte: „Wien im Juni 1846.”

¹² BECK, Karl: Tagebuchblätter, 1846. (Első közlése:) Pester Lloyd 1864. jan. 31—márc. 5.

¹³ L. újabban: HATVANY Lajos: Így élt Petőfi. 2. jav. kiad. Bp. 1967. I. köt. 835—841.; TURÓCZI-TROSTLER, József: I. m. 100—103; LUKÁCSY Sándor: Petőfi és Cabet. ItK 1966. 316—317.

¹⁴ L. Pester Lloyd 1864. febr. 25.

¹⁵ KERTBENY (Károly): Irodalmunk túl a határokon. Szépirodalmi Lapok (Pest) 1853. márc. 6, 291—292.

ményének német nyersfordítását is elkészítette Beck számára, azt két konkrét tény valószínűsíti. Az egyik az, hogy Petőfi saját kezűleg írt német nyelvű önéletrajzt adott át Becknek, nyilván nem emlékül, mint ezt a német költő utóbb állította, hanem — feltehetőleg éppen Beck kérésére — abból a célból, hogy fordítója birtokában legyen a tervezett fordításkötet bevezetőjéhez és jegyzeteihez szükséges legfontosabb életrajzi és bibliográfiai adatoknak. Ez kitűnik az önéletrajz jellegéből. (Beck a kéziratot megőrizte,¹⁶ s az ma a pesti Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában van.) A másik, kevésbé ismeretes bizonyíték pedig az, hogy Beck az adatok szerint elkészítette a fordításokat; közlésükre rajta kívül álló okok miatt nem került sor. 1848 elején ugyanis Berlinben megindította *Monatsrosen* c. vállalkozását, melynek két első (jan. és febr. havi) számában eredeti költeményeit tette közzé, a következőbe pedig a szóban forgó fordításokat szánta. A *Morgenröthe* c. pesti folyóirat berlini levelezője 1848. jan. 2-i keltezéssel a megjelent 1. füzetéről szólva ezt jegyzi meg: „Ich nehme nun gewiss nicht vorzeitig an, dass dieses Werk . . . auch bei uns (értsd: Magyarországon) freudigen Anklang finden wird, um so mehr, als ich aus erster Quelle versichern kann, dass eines der nächsten Hefte Petőfy's Liebeslieder in feinstgeformter Übersetzung bringen wird.” A *Wiener Zeitschrift* 1848. márc. 4-i számának híre pedig — már a *Monatsrosen* 2. számának megjelenése után — így szól: „Wir sind begierig auf die folgenden Hefte, deren nächstes, wie wir hören, eine Übersetzung von Petőfi's Liedern bringen soll.” Ezeknek az értesüléseknek a forrása pedig csak maga Beck lehetett, aki eszerint már 1847 végén elkészült a szóban forgó áttüzetésekkel. Folyóirata azonban márciusban — a forradalmi események miatt — megszakadt, s az ígért fordítások (Petőfi „szerelmi dalai”-ból) sosem jelentek meg. Beck Petőfi-fordításai közül csak kettő vált ismeretessé a *Frische Quellen* c. pesti folyóirat 1854. évfolyamából: a *Hortobágyi kocsmárosné* . . . és az *Elvennélek én, csak adnának* . . . c. népies szerelmi dal.¹⁷ Ezekre csakugyan ráillik Petőfi feljebb idézett véleménye: már nem is Petőfi, hanem Beck költeményei: inkább szabad átdolgozások (az utóbbinak alcíme jelzi is ezt), mint fordítások. De még ha azok közül való volt is ez a két darab, amelyeket Beck a *Monatsrosen* 3. füzetébe szánt, akkor sem ítélnék meg belőle az egész vállalkozást. Beck tervének meghiúsultát nagyon sajnálatosnak tarthatjuk: Petőfi-fordításait mindenképpen a német–magyar irodalmi kapcsolatok értékes és érdekes termékeiként tarthatnók számon, ha a forradalom évében megjelentek, vagy legalábbis kéziratban fennmaradtak volna. De bár elvesztek, az ismertett tények önmagukban is sokat mondanak: újabb példáját szolgáltatják annak, hogy nemcsak a német irodalomban kezdtek megérlelődni az 1840-es évek új magyar irodalmi jelenségei, elsősorban Petőfi költészete megértésének, befogadásának feltételei, hanem maga Petőfi is kész volt a német irodalomhoz való közeledésre, s igyekezett hozzájárulni ahhoz, hogy költészete — annyira szeretett anyanyelvének szűk korlátait átlépve — a német nyelv közvetítésével az egész világirodalom számára hozzáférhetővé váljék.¹⁸

4. Beck Károly akkor távozott el Pestről, amikor Petőfi új verseskötete, a *Felhők* c. ciklus kikerült a sajtó alól (1846. ápr. 23.). Addigi kötetiből tartalmilag-műfajilag-formailag egyaránt merőben elütő gyűjtemény volt ez: apróbb kísérleteket, gondolatforgácsokat, költői ötleteket tartalmazott, változatos formai megoldásokkal, a magyar költészetben mindaddig szokatlan, többé-kevésbé kötetlen, változó sor- és szótagszámú, ill. rimképletű, strófákra sem tagolódó verstesttel. Filozófiai, lélektani kérdéseket tesz föl bennük és költői eszközökkel válaszol

¹⁶ L. BECK id. cikkét: „Das Gedenkblatt des Dichters hielt ich hoch in Freuden und Leiden meine Mappe bewahrt es noch heutigen Tages.”

¹⁷ „Frau Wirtin, mein Täubchen, mein Englein . . .” és „Nur Dich”. (Frei nach dem Ungarischen des Petőfi.) *Frische Quellen* (Pest) 1854. és Beck id. cikkében. A fordításokat újra közli és értékeli: TURÓCZI-TROSTLER, J.: i. m. 102—104.

¹⁸ Beckről l. még: MÁDL, Antal: Karl Beck. Ein Vermittler zwischen ungarischer, österreichischer und deutscher Literatur. Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen c. i. m. 202—213.

rájuk; központi témái: az idő múlása, a világ és az ember gonoszsága, az emberi érzések rejtélyei, a világegyetem titkai, csalódás a szerelemben és a barátságban. Életrajzi és költői válság terméke ez a ciklus, de mentes a korában divatos érzélgéstől. Petőfi leggyakoribb, eredeti módon alkalmazott módszere a lelki folyamatoknak természeti képekkel, jelenségekkel való érzékeltetése. A ciklus egészében véve bár egyetlen színvonalú, de igen modern, mai szóval élve „formabontó” kísérlet volt, amelyről az egykorú magyar kritika vagy sokatmondó hallgatással nyilvánított véleményt, vagy csak annyit jegyzett meg, hogy Petőfi német módra filozofálni kezd és „mély kérdésekre . . . felületes sületlenséggel felel”.¹⁹ Sokáig kísértett Petőfi-irodalomunkban ez a *Felhők*-ellenes elfogultság: először Meltzl Hugó erdélyi szász származású Petőfi-kutató, a kolozsvári egyetem kitűnő német nyelv- és irodalomtanára méltatta érdeme szerint Petőfinek ezt a ciklusát; 1882-ben teljes német fordítását is kiadta.²⁰ A *Felhők* első voltaképpeni „felfedezői” azonban egykorú fordítói voltak: Kornfeld Viktor Móric és Zerffi Ignác Gusztáv. Az előbbi, eredeti hivatására nézve orvos, a hazai német publicisztika idősebb, a 20-as években fellépett nemzedékéhez tartozott.²¹ 1845. április 16-án az Ungarban a ciklusnak azokból a darabjaiból készített fordításait adta ki, amelyeket Petőfi mutatványként közölt a kötetből a Pesti Divatlapban. A fordító a külsőségek szolgai másolása helyett inkább a vers hangulatának visszaadására törekedett, nem minden siker nélkül. Kitűnő például a ciklus 41. darabjának (*Oda nézzetek!*) a fordítása: jóformán maradéktalanul közvetíti az eredeti vers kivételes erejét, mely a befejezésben — mondhatni — érzelmi energiává alakul át:

Sieh, wie des Sturmes Macht . . .

Sieh, wie des Sturmes Macht
Zur Schlacht
Sich aufgemacht!
Er kommt auf des Windes Pferd,
Die Wolkenfahn' in einer Hand,
Die zweite hält des Blitzes Schwert,
Zur Schlacht dahergerannt.
Sein Nah'n gibt die Trompete kund,
Des Donners lauter Riesenmund.

.....
Und dieser wilde Sturm,
Der manchen festen Thurm
So leicht dahin gerafft,
Der manchen alten Eichenbaum
Reißt aus des Berges Felsenraum,
Wo er so lang getrotzt der Zeiten Kraft;
Gewaltiger Sturm! vermagst nicht auszumerzen
Den tiefen Kummer aus des Menschen Herzen.

Zerffi Ignác Gusztáv, az 1820 körül született, előbb bécsi, 1844-től pozsonyi újságíró, aki 1846 áprilisában Pesten telepedett meg, azonnal felfigyelt a *Felhők*-kötetre, és a Spiegelben, amelynek munkatársa lett, már máj. 9-én hírül adta, hogy elkészült a teljes, 66 darabból

¹⁹ Magyar Szépirodalmi Szemle (Pest) 1847. máj. 2, 277. (Pulszky Ferencnek Petőfi *Összes Költeményei* c. kötetéről szóló, névtelenül megjelent bírálatából.)

²⁰ Petőfi's Wolken. (*Felhők*.) Lyrischer Cyklus. Zum erstenmale ins Deutsche übersetzt, . . . von Hugo Meltzl von Lomnitz. Lübeck (1882.) 122 p. (Deutsche Hausbibliothek 1.)

²¹ Kornfeldről l. Tanulmányok Petőfiről c. i. m. 150.

álló ciklus német fordításával.²² Tervezett fordításkötete azonban sosem látott napvilágot, aminek nem teljesen tisztázott hátterében a szerző és fordító személyes összetűzése gyanítható, de hogy Zerffi nem blöffölt, azt azok a mutatóanyagok bizonyítják, amelyeket e fordításából máj. 6. és júl. 8. között közzétett. Ezek összesen 8 darab fordítást tartalmaztak. Meglepően jól sikerült érzékeltetnie bennük az eredetiek tépelődő, komor hangulatát, de tartalmi és formai tekintetben is nagy leleményességről tanúskodó, pontos fordítói munkát végzett. Nagy kár tehát, hogy a ciklus teljes fordítását nem jelentette meg. Feltehetőleg alkalmas lett volna ez a kis kötet, hogy Petőfi iránt külföldön — már életében — szélesebb körű figyelmet ébresszen, mint Dux fordításai, de arra is, hogy a hazai irodalomkritikát kedvezően befolyásolja, figyelmeztesse a ciklus újszerűségére, tartalmi és formai újdonságaira. Szemelvényként a *Szállnak reményink ...* és a *Gyertyám homályosan lobog ...* fordítását mutatjuk be:

Die Hoffnung fliegt ...

Die Hoffnung fliegt, wie bunter Vogel Heer;
Doch wenn sie zieht am fröhlichsten umher,
Sich tauchend in des Aethers reinstem Duft,
Wo nicht der Aar mehr hausen kann —
Da kommt die Wirklichkeit, der rauhe Jägersmann
Und schießt sie aus der Luft.

Trüb flammet meiner Kerze Schein ...

Trüb flammet meiner Kerze Schein ...
Bin ganz allein ...
Mache durch mein Zimmer stumm die Runde ...
Hab' die Pfeife dampfend noch im Munde ...
Bilder aus vergang'nen Tagen um mich gleiten,
Doch ich sehe nur im Weiterschreiten
Flücht'gen Rauches Schatten an der Wand —
Denk' dabei an enger Freundschaft Band.

5. Másfél évet lépünk előre. A forradalom évében, 1848 elején meghalt Rózsavölgyi Márk, az egykor rendkívül népszerű zeneszerző és muzsik, a magyar verbunkos-zene egyik megújítója. Petőfi személyesen ismerte és kedvelte az utolsó éveiben sok nélkülözést látott öreg művészt, és őszinte gyászról tanúskodó, szép költeménnyel búcsúztatta (*Rózsavölgyi halálára*). Ennek Hoffmann Károlytól készített német fordítását a Spiegel márc. 8-án közölte. Hoffmann, ez az ekkor legfeljebb 19 éves, pozsonyi születésű újságíró és költő,²³ nem ez alkalommal fordított először Petőfi-verset. Már 1845 végén közölt átültetéseket a költő *Szerelem gyöngyei* c. kötetéből a Spiegel irodalmi mellékletében, a Schmetterlingben. De bár amazokban is jelét adta jó műfordítói adottságainak, ez az újabb teljesítménye további fejlődésről tanúskodik. Petőfi a verses nekrológban nem egyéni gyásza kifejezésére törekszik, hanem azt a sajátos, sirva vígadó lelkiállapotot kívánja felidézni, amely a magyar kávéházi muzsik hallgatóságát (s vele együtt magát a költőt is) el-elfogta a kedvelt verbunkos nóták dallamaira;

²² Zerffiről és *Felhők*-fordításáról l. Tanulmányok Petőfiről c. i. m. 151—160, ill. KISS József: A Nemzeti dal egykorú fordítói és fordításai c. tanulmánya keretében: Petőfi és kora. (Szerk. LUKÁCSY Sándor és VARGA János.) Bp. 1971. 434—459.

²³ Hoffmannról l. Petőfi és kora c. i. m. 413—417. (KISS J. i. m. keretében.)

sőt, finom stílusérzékével — úgy látszik — éppen egy ilyet választott költeménye formai mintájául.²⁴ A fordításon is érezhető az ismert dallam hangulati és ritmikai ihletése: úgy visszaadni, mondhatni, újra átélni és németül versebe foglalni, amint az Hoffmannak sikerült, csak olyasvalaki lehetett képes, aki — azonkívül, hogy mindkét nyelvteljes ismeretével és fejlett verselő-készséggel, gazdag szó- és kifejezés-kincsrel rendelkezett — érzelmileg is közvetlenül érdekelt volt. Mint Pesten élő újságíró, feltehetőleg ő maga is ismerte Rózsavölgyit, és hallgatói közé tartozott. Pontosan megértette Petőfi szándékát, s annak szellemében végezte a tolmácsolás munkáját, inkább a hangulat, mint a szó szerinti tartalom pontos tükrözésére törekedve, s óvatosan, tapintattal kerülve meg a lefordíthatatlan „magyarizmusokat”.

Auf Rózsavölgyi's Tod

Alter Geiger, sage an, was that ich dir,
Daß du Gram und Trauer stets erweckst in mir?
Bange ward mir, ach! wenn deine Geig' erklang,
Nun, da sie verstummt ist, wird mir noch mehr bang,
Wird mir Armen noch mehr bang!

Ach! dem Ungar ist zu trauern nur vergönnt,
Daß er ohne Trauer nicht mehr leben könnt';
Da²⁵ es so ist, alter Freund, so werde wach,
Nur dein Geigenspiel erpresse uns das Ach,
Es erpresse uns das Ach!

Seht, der Ungar hat ein eigenes Geschik,
Weder vorwärts sieht er gerne, noch zurück;
Lang' vergaß er dessen, was vordem geschehn,
Und die Zukunft? Wer wird auf die Zukunft sehn?
Wer wird auf die Zukunft sehn?

Einmal nur ist Mensch der Ungar, wenn verklärt
Herzdurchdringend Töne der Musik er hört;
Thränenvoll wird da sein Aug', die Brust voll Leid —
Ach! er denkt an traurige Vergangenheit,
Traurige Vergangenheit!

Laß sie fließen nur, die Thränen; dann du weinst
Um die Helden, die zu Mohács fielen einst!
Hätt' man einzeln sie begraben, stünden ja
Alldort zwanzigtausend Grabessteine da,
Zwanzigtausend stünden da!

Und sodann, wenn wir uns sattsam ausgeweint,
Geht es los mit Leib und Seele gen den Feind!
Und je mehr wir ihrer träfen muthentflammt,
Fielen sie durch uns're Schwerter insgesamt,
Fielen alle insgesamt!

²⁴ A versnek — Petőfinéi szokatlan — strófaképlete (4 × 11 + 1 × 7 szótagú sor), melyben a 4. sor két utolsó üteme (4 + 3 szótag) az 5. sorban szó szerint vagy némi eltéréssel ismétlődik, figyelmeztet erre.

²⁵ Az eredeti szövegben álló „Daß” feltehetőleg sajtóhiba „Da” helyett.

Dann wird auch erwachen unser Selbstvertrau'n,
 Daß wir auf die eigne Stärke können bau'n,
 Daß des Ungarn Lebensbaum zu blüh'n beginnt, —
 Und bewundernd staunt ihn an das Menschenkind,
 Staunt ihn an das Menschenkind!

Alter Geiger, alter Freund, erwache denn!
 Daß bei deinen Weisen unser Herz entbrenn';
 Denn bei Gott! nur dir vor Allen war's bewußt,
 Wo das Herz dem Ungar poche in der Brust,
 Wo's ihm poche in der Brust!

Wie wir dich geliebt! und dennoch schiedest du!
 Fünfzig Jahre hörten wir dir gerne zu,
 Kehr' zurück, auf daß sich unser Herz erfreu',
 Und beginn' die fünfzig Jahre nun auf's Neu',
 O beginn' sie auf's Neu'!

Also rief ich, bis er endlich auferstand,
 Doch gar bald in's tiefe Grab zurück entschwand, —
 Nur auf seine Wohnung zeigte stumm er hin;
 Und was sah ich? Geig' und Bettelstab darin!
 Geig' und Bettelstab darin!

6. 1848. márc. 15-én Pesten kitört a forradalom, melynek alaphangját Petőfi cenzúra nélkül kinyomtatott *Nemzeti dala* s annak legalább ötféle friss német fordítása adta meg,²⁶ a fordítók közt volt a már ismert Hoffmann, Dux és Zerffi is. A győzelmi mámor hangulatát a hónap vége felé a forradalmi felzúdulás újabb hulláma váltotta fel, annak nyomán, hogy a császár — márc. 17-i ígérete ellenére — vonakodott szentesíteni a független magyar kormányról és a jobbágyfelszabadításról szóló törvénycikkeket, a magyar függetlenségnek, ill. a feudális viszonyok felszámolásának e két alapvető feltételét. A hír keltette megdöbbenés első óráiban vetette papírra s nyomatta ki röplapon Petőfi *A királyokhoz* c. költeményét. Ebben megvetését és a királyság korhadt rendszerének közeli bukásába vetett hitét fejezte ki. Ennek a költeménynak is több egykorú német fordítását ismerjük. Kettő közülük Pesten készült s jelent meg március vége felé ugyancsak röplapon. Ezeket a fordító személyére semmi nem utal.²⁷ Mindkét fordítás jószándékú, de erőtlén kísérlet volt Petőfi szenvedélyes és merész vádiratának visszaadására. Messze elmaradnak attól a harmadiktól, amelynek tudtunkkal csak egyetlen példánya maradt fenn, mégpedig a bécsi Nemzeti Könyvtárban.²⁸ Ezen Petőfi nevén kívül csak egy „J. P.” monogram olvasható, mint a fordító névjele, egyéb adat (meg-

²⁶ L. KISS Józsefnek a 22. sz. jegyzetben idézett tanulmányát, Petőfi és kora c. i. m. 411—483.

²⁷ 1) An die Könige. Kezdősora: „Was selten Euch geworden, geb' ich Euch . . .” (A szerző neve a szöveg végén van feltüntetve: Petőfi Sándor.) (Röplap.) Druck von Bagó in Ofen. (Hely- és időmegjelölés nélkül.) A fordító neve nincs feltüntetve. L. Fővárosi Szabó Ervi Könyvtár (Bp.) Budapest-gyűjtemény. 2) An die Könige, frei bearbeitet nach Petőfi. Kezdősora: „Höret Majestäten! auf dem Throne dort . . .” (Röplap.) Druck v. J. Beimel. (Hely- és időmegjelölés nélkül.) A fordító neve nincs feltüntetve. L. Országos Széchényi Könyvtár. Ez utóbbi fordítás készítőjének kilétére csak évtizedekkel később derült fény: Friedländer Nathán, akkor fiatal pesti diák volt. (Vö. Petőfi és kora c. i. m. 468—470.)

²⁸ An die Könige. Aus dem Ungarischen des Petőfi. Übersetzt von J. P. (Röplap.) Österreichische Nationalbibliothek (Wien). — Flugschriftensammlung. „Österreich, 1848. Wien, undatiert L—Z.” feliratú dobozban.

jelenési hely, idő, nyomda) nincs rajta. Lelőhelyéből, valamint abból a tényből, hogy a fordító Munkács várának nevét (melynek jelentőségével csak a magyar olvasó volt tisztában) mellőzte, a röplap bécsi keletkezésére és megjelenésére lehet következtetni. Ezt támasztja alá az a körülmény is, hogy erről a röplapról sem az egykorú magyarországi sajtó, sem a Petőfi-irodalom nem tud. Hogy ki lehetett a fordító, ahhoz az említett névbetű édeskevéssé segítséget nyújt, hiszen nagyon is elképzelhető, hogy a J. P. monogram nem a fordító valódi névjelle. Mint láttuk, Pesten Petőfi volt az egyetlen, aki a röplapon megnevezte magát, híven versének ahhoz a sorához, mely szerint nincs a szívében félelem;²⁹ fordítói nem szolgáltatották ki a nevüket a nyomozó hatóságoknak. A császárvárosban működő fordítónak még több oka volt neve elhallgatására, ill. félrevezető jel használatára. De bármennyire is sajnálatos, hogy ezt a fátyolt egyelőre nem lebbenthetjük fel, maga az eddig ismeretlen műfordítás mindenestre fontosabb, mint szerzőjének kiléte. Kitűnő munka ez, azt mondhatjuk, szinte egyenrangú az eredetivel. Vérbeli forradalmár és gyakorlott költő lehetett a szerzője: magának Petőfinak nyers erejét, egyenes, szinte brutális szókimondását halljuk itt német nyelven, lendületes, kifogástalan ritmusú verseléssel. Talán csak a refrén erőtlenebb valamivel; az eredetiben Petőfi gúnyosan, ritkított kiemeléssel utal a sztereotip, hízlelő „szeretett” jelzőre, mely (az újabb ígéretszegéssel) immár végképp értelmetlenné vált. Ez a fordításból, talán szándékosan, talán jobb megoldás híján, elsikkadt.

A fordítás jelentőségét fokozzák sajátos (bár pontosabban sajnos nem ismert) keletkezési körülményei. A Petőfi-irodalom már korábban is jegyzett fel olyan esetet, hogy Petőfi-vers (ti. a *Nemzeti dal*) folklorizált német változata a magyar határokon túl szabadságharcos dallá vált: a baden-pfalzi forradalmárok indulója volt.³⁰ Arra azonban, hogy Petőfi-vers hű fordítása közvetlenül, szerzője nevével jutott volna forradalmi szerephez külföldön, ez az egyetlen máig ismert példa. Mert hogy bécsi republikánus volt a fordítója és terjesztője (talán a májusi bécsi forradalmi mozgalmak idején, a császár Innsbruckba menekülése után), ahhoz alig férhet kétség. A fordítás tehát Petőfi a császári birodalom szívéig eljutott királyellenességének s a magyar–osztrák forradalmi kapcsolatoknak beszédes dokumentuma.

An die Könige

Was nimmer ihr zu hören pfleget,
Ein wahres Wort, ich sag' es euch!
Ob es zum Danke euch beweget,
Ob ihr mich strafft, mir gilt es gleich.
Wohl Kerker droht und Hochgericht,
Doch Furcht kennt meine Seele nicht.
Euch schmeichelt nur ein niedrig Schranzenheer;
Des Volkes Liebe hat kein König mehr.

Der Völker liebetreuer Glaube,
Längst hat ihn euer Trug geknickt;
Verwelkt liegt er im Straßenstaube
Von jenes Wagens Wucht zerdrückt,
Der von gebrochenen Schwüren voll.
Hin durch die Welt tönt sein Geröll!
Euch schmeichelt nur ein niedrig Schranzenheer;
Des Volkes Liebe hat kein König mehr.

²⁹ A költemény miatt a császár — az új sajtótörvény alapján — 1848. máj. 5-én feljelentést tett Petőfi ellen; ezt a nádor továbbította is az igazságügyminisztériumnak, de az nem indított eljárást. (L. TAMÁS Ernő: V. Ferdinánd sajtópöre Petőfi ellen. Pesti Hirlap 1928. ápr. 1.)

³⁰ L. STEINER, Gerhard: Ungarisches Volkslied in Deutschland. Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen c. i. m. 263.

Die Völker tragen euch, nur tragen,
Wie man ein nöthig Übel trägt,
Doch lieben nimmer! — Bald wird's tagen,
Bald eu're letzte Stunde schlägt!
Der Welten richtet, Welten schuf, —
Bald hört ihr seinen Donnerruf!
Euch schmeichelt nur eine niedrig Schranzenheer;
Des Volkes Liebe hat kein König mehr.

Soll ich die Welt in Flammen setzen
Mit meiner Rede wilden Gluth?
Soll ich Millionen auf euch hetzen
Mit hassestoller Samsonswuth?
Soll ich die Todtenglocke zieh'n,
Daß eu're Lebensgeister flieh'n?
Euch schmeichelt nur ein niedrig Schranzenheer;
Des Volkes Liebe hat kein König mehr.

Nicht will ich wach die Völker rütteln,
Nicht Noth thut meiner Rede Wucht!
Wozu den Baum erst heftig schütteln,
Um seine angefaulte Frucht?
Von selber fällt die faule Last,
Ob unberührt auch bleibt der Ast.
Euch schmeichelt nur ein niedrig Schranzenheer
Des Volkes Liebe hat kein König mehr.

7. Egyetlenegy fordítást kívánok még bemutatni. Ez már az 1848 őszén kirobbant fegyveres harc légkörét idézi. A már említett Karl Hoffmann *Csatadal*-fordításáról van szó, melyért az érdemes fordítónak nagy árat kellett fizetnie: a fővárost 1849 elején megszálló osztrák hatóságok letartóztatták, s az állítólag külön röplapon is terjesztett, forradalmi harcra buzdító fordításért két évi nehéz várfogságra ítélték.³¹ A költemény rölapkiadására nem akadunk rá, de szövegét ismerjük a *Der Wahre Ungar* c. (az ekkor Zerffitől szerkesztett Ungarral rivalizáló), Saphir Zsigmondtól szerkesztett, radikális irányú pesti lap dec. 23-i számából. Itt a fordító nevét csak C. H. monogram jelzi. Hoffmann ebben a tudunkkal utolsó Petőfi-fordításában ismét remekelt. Annak idején, márciusban, a *Nemzeti dal*-fordítások közül az övé volt a legnehézkesebb, feltehetőleg a gyors munka miatt. Ezúttal azonban bebizonyította, hogy nemcsak a nemes pátoz hangját tudja művészi módon közvetíteni. Most sem volt sok ideje (a *Schlachtenlied* 3 nap múlva követte az eredetit), a magyar költő lendületes, magával ragadó harci indulóját mégis jóformán minden fordítói megalkuvás nélkül, ugyanabban a határozott, pattogó ritmusban sikerült német nyelven megszólaltatnia. A fordítás érdekesen emlékeztet Uhland híres „Vorwärts!” c. harci dalára, amelyet Petőfi feltehetően ismert,³² de a két költeményben voltaképpen csak a sűrűn megismétlődő refrén azonos, egyéb közül alig van egymáshoz.

³¹ L. Petőfi és kora c. i. m. 414.

³² Hogy Petőfi diákkorában olvasta Uhland költeményeit, azt az emlékezéseken kívül az a konkrét adat is bizonyítja, hogy egyik diákkori balladapályázatához tőle választott jeligét: „Das Horn verkündet Sturm. Uhland.” (L. HATVANY Lajos: i. m. 1. köt. 381.) Az idézet Uhland Graf Eberhard der Rauschebart c. ciklusából való.

Schlachtenlied

Trompeten und Trommeln wirbeln zum Streit,
Es stehen die Truppen zum Kampf bereit, —
Vorwärts!

Es klirren die Schwerter, die Kugel pfeift,
Was den Ungar mit hehrer Begeist'ung ergreift —
Vorwärts!

Laßt hoch in die Lüfte die Fahnen weh'n,
Allüberall soll man sie flattern seh'n!
Vorwärts!

Sie sollen es lesen, geschrieben ist's dort:
Freiheit! das hohe, herrliche Wort!
Vorwärts!

Wer ein Ungar ist, und wer ein Held,
Sich dem Feinde muthig entgegenstellt;
Vorwärts!

Und ist er ein Ungar, so ist er auch Held,
Was er will, dem Himmel wohlgefällt.
Vorwärts!

Die Erd' unter mir ist blutigroth,
Mein Kamerad liegt neben mir todt —
Vorwärts!

Und ich? ich werd' wohl nicht schlechter sein!
Drum muthig in's Kampfgewühl' hinein!
Vorwärts!

Und wenn wir verlieren auch Hand und Fuß,
Und jeder der Unsrigen fallen muß,
Vorwärts!

Drum muthig ihr Brüder und haltet Stand,
Eh' fallen wir, als das Vaterland!

8. A császári csapatok alig két héttel a „Schlachtenlied” megjelenése után megszállják a magyar fővárost. A kormány Debrecenbe menekül, a magyar ügyet támogató német lapok megszűnnek, csak egy-kettő jelenik meg majd a tavaszi hadjárat után legfeljebb néhány héten át. Petőfi-versek fordításával nem találkozunk többé az egykorú hazai sajtóban. A költő maga is alig ír ezután: Bem tábornok erdélyi seregéhez helyezteti át magát és *Csatadalához* méltón 5 véres ütközetben vesz részt. Fordítóit válaszütt elé állítják és szanaszét szórják a minden felforgató politikai és katonai események. Dux 1848 őszén visszamegy Bécsbe s folytatja egyetemi tanulmányait, Zerffi a magyar honvédsereg tisztje lesz, Hoffmann a megszálló hatóságok letartóztatják és bíróság elé állítják; más fordítók eltűnnek a szemünk elől. Egyetlen személyről tudunk, aki 1849 első felében Petőfi-fordítással foglalkozik: ez a még 1846-ban külföldre távozott Kertbeny Károly. Nagyszabású fordításkötetet készít elő kiadásra, amelybe Petőfitől több, mint 300 darab kerül; függelékben más magyar költők bemutatását tervezi. Saját Petőfi-átültetései közé Dux kötetéből is beiktat 16 darabot, a „Männerlied” (*Ha férj vagy, légy férj...*) pedig az osztrák Leopold Kompert munkája (ennek keletkezéséről, ko-

rábbi közléséről nem tudunk).³³ Kertbeny zezugos életútjának, a magyar irodalom külföldi megismertetése érdekében kifejtett fáradhatatlan munkásságának, kiterjedt levelezésének, óriási arányú, de gyenge színvonalú, baklövésekkel kísért fordítói munkájának nagy irodalma van,³⁴ ezúttal csak ennek a még Petőfi életében megjelent első fordítói teljesítményének³⁵ egyetlen érdekes vonatkozását, ti. Heinrich Heinének a kötet keletkezésében játszott szerepét és róla nyilvánított véleményét kívánom ismertetni. Ezek az adatok korántsem ismeretlenek a Petőfi-irodalomban, Kertbeny azonban különféle alkalmakkor eltérő módon használta fel, ill. közölte őket, ami félreértések, ellentmondások forrásává lett. Heine szóban forgó levelei elvesztek, de Kertbeny még 1856-ban közreadta őket a bécsi Ostdeutsche Post, ill. a Frankfurter Konversationsblatt c. lapban. E számunkra hozzáférhetetlen közlések helyett a Hirth-féle Heine-levelezéskiadást használtuk, amelynek szerkesztői a Kertbenytől közzétett szövegeket hitelesnek tekintik.³⁶ Az ebben kiadott Heine-levelekből és a Kertbeny leveleire utaló adatokból, ill. a belőlük közölt részletekből kitűnik, hogy a magyar irodalomnak ez a nyughatatlan propagálója 1846 decemberében kereste fel először párizsi otthonában a betegeskedő német költőt. E látogatására s ezt követő találkozásaira a már kész kötethez mellékelt kísérőlevélben így emlékeztette Heinét: „Im Winter 1846 wurde ein junger Ungar bei Ihnen zugelassen, den Sie auch später noch mit der Erlaubnis fernerer Besuche beehrten. In deren Folge las Ihnen der junge Mann einige ganz rohe Proben einer von ihm begonnenen Uebersetzung der Gedichte seiner Landsleute, darunter vorzüglich Petőfis. Sie würdigten aber durch die schlechte Hülle den gesunden Geist des Originals, und gestatteten dem armen Uebersetzer, wenn sein Buch je erscheinen sollte, es Ihnen zu widmen.³⁷ Der junge Mann ist der Unterzeichnete, das endlich fertiggestellte Buch das beifolgende, und dessen Dedikationsblatt trägt den Namen des größten Dichters der Neuzeit (ti. Heinét).” A kötetnek két ajánlása van: az egyik Heinének,³⁸ a másik ugyanannak a lapnak hátoldalán — magyarul — Petőfinak szól. Ez utóbbi hosszabb, és keltezése is van: Nürnberg, 1849. pünkösöd hava (máj.) 26. Többek között így ír benne: „Engedje a Mindenható, hogy a könyv téged életben, mint győztest és egy oly órában találjon, melyben nagylelkű Nemzetünk szabaddá lett, és Téged mint szabad fiát magasztalhasson.” Ezek az üdvözlő sorok azonban már nem juthattak el a költőhöz. A kötet nyomdai munkálatai a Heinéhez intézett kísérőlevél keltéből (1849. júl. 30.) és a magyar nyelvű ajánlás fenti dátumából ítélve június—júliusra eshettek. Mivel pedig Petőfi július 31-én tűnt el a segesvári csatában, már Heine is feltehetően csak a költő halála után kapta kézhez a kötetet. De súlyos állapotában is mindjárt elmélyedt benne, s hamarosan tollat fogott, hogy köszönetet mondjon érte a fordítónak. Sorait, melyeknek kelte ismeretlen, legkésőbb aug. 10 körül tehette postára, mert Kertbeny aug. 15-én válaszolt rájuk. Heine írása emberileg is megható. Így mentegeti magát köszönőlevele rövidsége miatt: „Daß meine persönliche Zuneigung zu Ihnen nicht geschwächt, mag Ihnen der schlagendste Beweis seyn,

³³ Kompertről és fordításáról (a szöveg közlésével) I. TURÓCZI-TROSTLER József: I. m. 62—63.

³⁴ Kertbenyről I. TURÓCZI-TROSTLER, József i. m. II. rész, Acta Litteraria Acad. Scient. Hung. IV. (1961.) 25—47.

³⁵ Gedichte von Alexander Petőfy [!]. Nebst einem Anhang Lieder anderer ungarischer Dichter. Aus dem Ungarischen übertragen durch Kertbeny. Frankfurt am Main 1849. Literarische Anstalt (J. Rütten.) XVIII, 466.

³⁶ HEINE, Heinrich: Briefe. (Hrsg. von Friedrich Hirth.) Mainz, 1950—1951. 1021. sz. 3. köt. 186—187. (Jegyzetk: 6. köt. 89.)

³⁷ Kertbeny 1847. febr. 10-én Párizsban kelt soraiban 100 frankot kér kölcsön Heinétől, s közli vele, hogy tervezett Petőfi-fordításait, amelyekből előző nap nála felolvasott, neki, Heinének kívánja ajánlani. (L. HEINE, Heinrich: Briefe c. i. m. 6. köt. 86.)

³⁸ Szövege: „Heinrich Heine, der grosse, ewig junge Dichter Deutschlands empfangt diese Uebersetzung eines fremden Genius als tiefe und warme Huldigung im Namen der ungarischen Nation.”

indem ich mir die unsägliche Mühe gebe, an Sie zu schreiben, wobey ich mit der Nase auf dem Tische liegen, und das eine, noch halb brauchbare Auge mit der linken Hand geöffnet halten muß. Also verzeihen Sie die wenigen Zeilen und kommen Sie selbst wieder nach Paris, nach Ungarn werden Sie ohnehin nicht können." De ha rövid is Heinének ebben a levelében Petőfiről nyilvánított véleménye, alig fejezheténk be méltóbb szavakkal ezt a költő egykorú német fordításairól adott áttekintést, mint ezekkel, melyeket gyakran, de nem mindig hibátlanul idéz és a legtöbbször tévesen 1847-ből vagy 1848-ból datál a Petőfi-irodalom. Szükségesnek látjuk előljáróban megjegyezni, hogy a nagy német költő-kortárs Kertbeny kötetéből csak Petőfi 1846 végéig terjedő költői működéséről kaphatott — korántsem teljes — képet, Kertbeny önkényes válogatásában és sajnálatosan gyenge tolmácsolásában. „Sie haben mir viel Freude durch Ihr Buch gemacht... — írja Heine — Petőfi ist ein Dichter, dem nur Burns und Béranger zu vergleichen, — ..., so überraschend gesund und primitiv innerhalb einer Gesellschaft voll krankhafter und Reflexionsallüren, dass ich ihm in Deutschland nichts an die Seite zu setzen wüsste; ich selbst habe nur einige solche Naturlaute;³⁹ dagegen scheint mir sein Geist nicht eben sehr tief und ihm jener Hamletzug ganz zu fehlen, zu seinem und seiner Nation Glück."

*

Petőfi egykorú fordítói nemcsak a költő külföldi ismeretének és tiszteletének voltak úttörői, hanem a maguk módján: a fordítás pusztá tényével, viszonylagos gyorsaságával, a németül zengő Petőfi-verseknek már a költő életében gyors ütemben szaporodó számával hatékonyan bekapcsolódtak azokba a vitákba is, amelyeket a költő minden rangú hazai, irodalmi és politikai ellenfelei, bírálói és vetélytársai újra meg újra fellobbantottak. Joggal figyelmeztette őket már 1845 őszén a Pesti Divatlap szerkesztője: „Jelenleg egy magyar költő verseit sem fordítják olyan sűrűn németre, mint a Petőfiéit, kinek, mint látszik, napról napra több védője akad méltatlan kritikusi ellenében."

Azóta, hogy ez a jóslatszerű kijelentés még a kezdet kezdetén elhangzott, Dux kötetétől a legutóbbi években megjelentekig — a különféle változatlan vagy javított és bővített új kiadásokat leszámítva — legalább 3 tucat német nyelvű válogatott Petőfi-kötet jelent meg Magyarországon vagy külföldön sok érdemes műfordító vagy szerkesztő jóvoltából. Ezek a kötetek számos esetben további, más nyelvű fordítások forrásaivá vagy ösztönzőivé váltak, s így Petőfi műveit, hírét-nevét jóformán a világ minden zugába elvitték, ill. közvetítették. Ennek a máig is tartó s egyre szélesedő folyamatnak a kezdetén ezek a jórészt már elfelejtett, túlhaladott korabeli közvetítők állanak; megérdemlik, hogy a költészet kedvelői és az irodalomtudomány tisztelettel emlékezzék rájuk.

³⁹ Kertbeny egyik fordításkötetének bevezetésében ez a mondat a következő, bővített változatban olvasható: „Ich selbst fand nur wenige solcher Naturlaute, an welchen dieser Bauernjunge so reich ist wie eine Nachtigall. Wir Reflexionsmenschen erscheinen neben solcher Ursprünglichkeit wahrhaft bemitleidenswerth." (Hundertsechzig lyrische Dichtungen von Alexander Petőfi. Übersetzt von K. M. Kertbeny. Elberfeld u. Leipzig 1866. 28.) Hogy Kertbeny első közlése volt-e hiányos, vagy ezúttal toldotta meg önkényesen Heine eredeti szövegét, nem tudjuk.

LES TRADUCTIONS CONTEMPORAINES DES POÉSIES DE PETŐFI

L'auteur rend compte de la première période des interprétations allemandes de Petőfi, période qui dure jusqu'à sa mort, se basant sur des données inconnues ou oubliées et sur des traductions contemporaines qui complètent les faits déjà connus de cette chronique de traduction et qui permettent d'apporter un jour nouveau sur quelques uns de ses épisodes et de ses figurants. Après un exposé préalable (point 1), l'étude s'occupe de la formation et du niveau des premières traductions parues dans des revues, respectivement du premier volume publié indépendamment (le travail d'Adolf Dux), ensuite des essais de traductions de Carl Beck, qui se sont achevés selon toute probabilité, mais qui devaient s'égarer au temps de la révolution, en tirant, des deux cas, la leçon que le poète, lui-même, tâchait de faciliter la traduction allemande et la publication en langue étrangère de ses poésies (points 2 et 3). Dans les deux chapitres qui suivent, nous faisons la connaissance des traducteurs contemporains de Petőfi qui figuraient dans la presse allemande de la Hongrie, et de quelques échantillons de leurs ouvrages, dont quelques uns font partie de la traduction des *Nuages* d'Ignác Zerffi (traduction complète, mais dont il ne restait qu'une partie restreinte — point 4); et l'auteur publie la belle interprétation, tombée en oubli, de Károly Hoffmann, du plus remarquable des traducteurs contemporains de Petőfi, intitulée «Auf Rózsavölgyi's Tod» (point 5). Une nouveauté intéressante est la traduction de la poésie intitulée *Aux rois*, faite par un personnage inconnu, signé P. J., et publiée selon toute probabilité à Vienne, sur un tract, au temps du mouvement révolutionnaire de cette ville (point 6). Le point 7 contient et analyse la traduction du *Chant de bataille*, faite à la fin de 1848 par le même Hoffmann. Enfin (point 8), l'auteur nous informe de la première grande entreprise de Károly Kertbeny, «apôtre de Petőfi», du volume de traduction qu'il a dédié à Petőfi respectivement à Heine et publié en été de 1849, à Francfort sur Main et de l'opinion flatteuse de Heine à propos de ce volume.

PETŐFI VERSELÉSÉNEK NÉHÁNY FUNKCIONÁLIS VONÁSA

I. A *forma* megválasztásának miéértje és mikéntje kardinális kérdése minden művészetelméleti (sőt: történeti) és alkotáslélektani koncepciónak. Ha valaki kellőképpen válaszolni tudna a kérdésekre, ez azt jelentené, hogy forma és tartalom összefüggésének, szerves kapcsolódásuk feltételeinek olyan világos ismeretével bír, amely lehetővé tenné számára egy egész sor esztétikai alapkérdésnek — többek közt például az értékelés problémájának — szinte teljes megoldását. A tudományos vizsgálódás e téren még az előmunkálatoknál tart: nagyobb korszakok stílusát, formakészletét illetően tudunk ugyan már valamilyen kevésbé sommás magyarázatot találni, nagyobb világossággal azonban csak szerencsés egyedi esetek örvendeztetnek meg bennünket; s míg a formák leírása, leltározása folyik, *jelentésük* továbbra is makacsul homályba burkolódik.

II. Ha mármost arra fordítjuk figyelmünket, hogy miképpen juthatnánk közelebb — ha csak egy lépéssel is — e kérdések megoldásához az irodalomtudományban, közelebbről a líra elméletében, a következőket kell elmondanunk.

1. A műelemzés, vagyis egyes művek mélyreható vizsgálata, bár kétséggel a legfontosabb és legértékesebb adatokat szolgáltathatja és szolgáltatja is — legyen akármilyen módszerű —, önmagában mégsem egészen adekvát módja a feladat megközelítésének. Két szempontból sem az. Egyfelől ugyanis az elemző minden esetben egy kész, *egész* jelentés felől szemléli a formát, ehhez viszonyítja s ennek szempontjából értékeli az egyes formaelemeket, s így módon — még ha figyelembe veszi is a mű kialakulásának egyes fázisait jelző vázlatokat, szövegvariánsokat (ha vannak ilyenek) — a mű geneziséét kizárólag retrospektíve vizsgálja. Más szóval az elemző hallgatlagosan tulajdonképpen azt tételezi föl, mintha a költő már a vers megírása előtt anticipálni tudná a kész költeményt, s így választaná meg kifejezőeszközeit. Valójában olyanféle eljárás lenne igazán célszerű, amely először a kész műből rekonstruálná a mű keletkezését megelőző lelkiállapotot, a pillanatnyi költői diszpozíciót (s ehhez kellenének a jelenleginél sokkal pontosabb alkotáslélektani ismeretek), majd ennek mozzanataiból kísérelné meg mintegy újraépíteni a művet, s ebből magyarázná az egyes elemek funkcióját. Ugyanakkor pedig az az „*egész*-jelentés” is sok esetben illuzórikus lehet, amiből az elemző kiindul; például az olyan fajta alkotásoknál, mint Weöres Sándor *Rövid dala*, amelynek keletkezéséről a költő így nyilatkozik: „... szinte magától képződött improvizáció. Olyasféle hangulatom támadt, amilyen Debussy kis zongora-opusaiban érezhető; sejtettem, hogy vers lesz a hangulatomból, de fogalmam sem volt, hogy miről szóljon. Egy ... versforma dongott a fejemben ...; nem kívántam teljesen alkalmazkodni hozzá, hanem inkább körülötte keringeni mindenféle változatokkal. Írni kezdtem ...”¹ Ebben az esetben például tulajdonképpen a formából kellene magyarázni a kialakuló jelentést, s nem megfordítva.

Másfelől a verselemzőnek a dolog természetéből adódóan az adott vers valamennyi formalemével kell foglalkoznia, s ezek mindegyikének csak az adott műben betöltött funkcióját

¹ WEÖRES S.: A vers születése. Egybegyűjtött írások. Bp. 1970. I. 235.

vizsgálja. Nem áll tehát módjában — nem is feladata — az, hogy egy-egy formaelem potenciális „jelentéseinek” egész körét jellemezze.

2. Ebből a szempontból a verselemzésnél lényegesen többet tud nyújtani a stílustörténetnek az a fajtája, amit talán formatörténetnek lehetne nevezni — mert egyetlen formai jelenséggel foglalkozik —, s amit például Gáldi László művel, igen kiválóan, *Vers és nyelv* című tanulmányában.² Vizsgálódásának módszerét Gáldi a következőképpen határozza meg: „Az öncélúnak tekintett forma . . . semmiesetre sem adhat számot létezésének mélyebb okairól . . . Legtöbbször megvilágosodik viszont a kép, ha egyrészt a formát történeti összefüggéseinek hálózatába helyezzük . . ., másrészt pedig ha megvizsgáljuk, hogyan alkalmazta a költő versformáját (mely rendszerint közkinccs) saját alkotása esetében.”³ Ez a történeti-funkcionális szemlélet teljes mértékben alkalmas annak a kérdésnek megoldására, amit a szerző tűzött célul maga elé; a reformkor verseléséről szólván Gáldi ugyanis azt mutatja meg — miközben természetesen a korszak versforma-készletét is föltérképezi —, hogy mi okból, mi céllal és milyen irányban változtatnak el, alakítanak saját szükségleteik szerint a korszak költői egyes metrumfajtákat. Mindig az ideális ritmusképlettől való eltérést vizsgálja tehát, mégpedig úgy, hogy a fejlődést, az egyes alkotó egyéniségeket jellemzendő ennek az eltérésnek jellegét, egyes művek vonatkozásában pedig az eltérés funkcióját írja le.

Ez az eltérés azonban már a forma megválasztása után, az alkotási folyamat egy későbbi, Weöres által *kidolgozásnak* nevezett fázisában⁴ jelentkezik, bennünket pedig magának a formaválasztásnak motívumai érdekelnek. Hasonlattal, helyesebben egy másik példával élve: ha egy költő valamely élményének kifejezésére egy toposzt választ ki és erre építi versét, alkotás közben természetesen átalakítja, deformálja a toposzt; nos, föltett kérdésünk szempontjából nem az az érdekes, hogy miért és hogyan hajtja végre ezt a deformációt, hanem az, hogy miért és hogyan választotta ki éppen azt a toposzt kifejező eszközül.

3. Dolgozatunkban egyetlen költő és egyetlen formai mozzanat kapcsán próbálunk közelebb férkőzni a föltett kérdés megoldásához: Petőfi verseléséről lesz szó, s megkíséreljük összegyűjteni legalább egy részét azon tényezőknek, amelyek egy-egy vers vagy verscsoport esetében meghatározhatták, vagy legalábbis motiválhatták a költő döntését a metrumok-versformák közti választásban. Kiindulásul hasznos lehet egy pillantást vetnünk néhány más költőnk idevágó nyilatkozatára.

Hegedűs Lajos az érdem, hogy egy 9 kérdést tartalmazó kérdőívvel mintegy tucatnyi költőt interjúvolt meg afelől, hogyan ír verset.⁵ A kérdések közt kettő is egyenesen a versforma kiválasztására vonatkozott; a 2. számú: „Hogyan jön rá Ön az alkalmazott versformára?” — és a 3.: „Versírás előtt gondol Ön bizonyos versformára?”⁶ Négy jellemző választ idézhetünk, melyek a forma megválasztásának — sőt talán inkább „kiválasztódásának” — négy alaptípusát adják meg; valamennyi többi válasz ezek egyikével-másikával rokon. Íme:

Erdélyi József: „2. Versformákat ma már nem csinálunk és nem jövünk rá újakra. A versformák, mint elemek, úgy megvannak, mint a betűk vagy a különböző betűfajták, kombinálhatunk tetszés szerint.”

Kosztolányi Dezső: „2. A versforma mindig együtt születik a verssel. — 3. Ilyesmire nem kell figyelni.”

Szabó Lőrinc: „2. A verformát többnyire a kis elindító rész, az első értelmesnek látszó szócsoporthoz adja meg; a többi ehhez igazodik. — 3. Előre az esetek 95%-ában nem gondolok semmi formára. Az első versszerű szócsoporthoz irányít, mint fentebb mondtam. A mű, amely meg akar születni, valahogy együtt dolgozik velem.”

² Megjelent: *Nyelvünk a reformkorban.* (Szerk. PAIS Dezső) Bp. 1955. 497—615.

³ I. m. 506.

⁴ I. m., i. h. 232.

⁵ HEGEDŰS L.: *A magyar nemzeti versritmus kérdése.* Pécs 1934.

⁶ I. m. 23., sköv.

Weöres Sándor: „2. Majdnem mindig van bennem néhány határozott vagy kialakulatlan téma és ritmus. Mikor egy-egy téma és versforma összeházasodik a fejemben, vers lesz belőle. — 3. Versírás előtt mindig készen vár nálam a forma a tartalomra.”

Ha e négy lehetőség mellé oda vesszük ötödiknek azt, amiről Weöres beszélt a *Rövid dal* keletkezése kapcsán, a versforma kiválasztásának következő öt típusa áll előttünk:

1. az ihlet előre kész formát és tartalmat „házasít” össze;
2. az ihlet tartalmi mozzanatot ragad meg, s a meginduló nyelvi kifejezés mintegy magától határozza meg a formát;
3. az ihlet egy formaélményből indul ki, s a forma jellege dönt a belékerülő tartalom felől;
4. tartalom és forma már az alkotási folyamat megindulásakor szerves egységet alkot, a kettő teljesen egyszerre születik.
5. a kifejezendő tartalomhoz a költő — lényegében tudatosan — a hagyomány, az elődök által kialakított formai közkincsből választja ki a megfelelő formát.

Gáldi László alapján az általa vizsgált korszakra, tehát a reformkorra vonatkozólag ezt a legutóbbi típust kell elsősorban jellemzőnek tartanunk. „A költő — írja Gáldi — választott egy olyan versformát, amely a hozzá fűződő irodalmi hagyomány és bizonyos hangulati velejárók alapján a kifejezendő érzelmi s gondolati tartalomhoz legjobban illett, számot vetett e formának, pontosabban szólva metrumnak mindennemű »kötelékeivel« és »licenciáival«, s azután ... a metrum, valamint a metrumot nagyobb egységbe foglaló strófa keretébe élő nyelvi anyagot öntött ...”⁷ Ám ugyancsak Gáldi mutatja meg azt is, hogy Petőfi alkotó módszere már korántsem jellemezhető teljes egészében a fenti módon: amikor ugyanis — 1844-ben — Petőfi „... népdalesztétikáját mintegy kiterjeszti a líra minden területére, ... ezt csupán azért teheti meg, mert népdalainak nyelve sem provincializmusokkal, tájszavakkal terhelt sajátos stílus, hanem a »magas« és az »alacsony« közt biztos közeputat találó új nemzeti nyelv. Ez az új költői nyelv egyetemleges, áttör minden műfaji kereten, s ezzel megindítja a merev műfaji keretek bomlását is: Petőfinék ezen »érettebb« korszakától kezdve immár lehetetlen »jambus-nyelvről«, »hexameter-nyelvről« beszélnünk.”⁸

Ebből pedig az a következtetés adódik, hogy Petőfinél az esetek legnagyobb részében nem az egyes versformák hagyomány-kialakította hangulatának van döntő szerepe, mint korábban; sokkal inkább a költemény kialakításának sajátos módszere adja a költő kezébe a megfelelő versformát. A forma megválasztásának fenti öt típusát nem is úgy kell értelmeznünk, mintha egyik költő folyvást csak így, a másik meg folyvást amúgy dolgoznék: az egy formájú költőket (amilyen Füst Milán például) kivéve valószínű, hogy csaknem minden költő művében találhatunk példát valamennyi lehetőség megvalósulására, legföljebb egyik költőnél az egyik, másíknál a másik módszer az uralkodó. Úgy tetszik, Petőfinél is kimutatható mind az öt típus, s végül talán sikerül majd megállapítanunk ezt is, hogy az öt közül melyik, s annak milyen válfaja tekinthető dominánsnak költészetében.

A következőkben a versforma megválasztásának módját, indítékait vizsgálva olyan sorrendben fogunk haladni, hogy azokkal az esetekkel kezdjük, ahol a kifejezendő tartalom szinte egyértelműen meghatározza a versformát a hagyomány erejével, ahol tehát a versforma megválasztása teljességgel tudatos, s a választásban az ihlet szerepe minimális; és legvégül fogunk eljutni azokhoz a versekhez, amelyeknél tartalom és forma valóban egyszerre születik, ahol csak a gondolat struktúrájával azonos belső formára figyelhetünk, mert elemezhető külső forma — külön — szinte már nem is létezik. Dolgozatunkhoz kapcsolódóan, később szeretnénk közölni az egyes versek formai leírását, időrendben; ebből a felsorolásból természetesen kizárva a fordításokat,⁹ továbbá a kisebb töredékeket és a kétes hitélű verseket.

⁷ I. m. 500.

⁸ I. m. 580.

⁹ Petőfi műfordításainak formai problémáiról I.: GÁLDI László: Petőfi kisebb műfordításai. ItK 1969. 407—421. (Klny. is.)

III. Két olyan műfajjal találkozunk Petőfi költészetében, amely szinte kizárólagos érvény-nyel szabja meg a maga versformáját: az egyik az epigramma, a másik az elbeszélő költemény.

1. Az *epigramma* klasszikus formáját, a disztichont 51 esetből 7-szer alkalmazza a költő ifjúkori költeményeiben, s egész művében ezen kívül még 2-szer; van azután, ugyancsak az ifjúkori költemények között, egy egyetlen hexameterből álló epigramma is (az *Epigrammok* 4. darabja), amelyet szintén ide kell sorolnunk. (A szabályos antik metrumokban írt versek aránya egyébként az ifjúkori költemények között 20%, a későbbiek közt mindössze 0,63%!)¹⁰ Már ez az egyetlen adat is ékesszólóan tanúskodik arról, milyen korán és milyen nagy mértékben sikerült elszakadnia Petőfinek elődei és kortársai általános gyakorlatától. Hiszen a két disztichonos vers közül, melyek már érett korában keletkeztek — egyikük 48-ban, másikuk 49-ben —, voltaképpen csak az egyik epigramma (a *Nyakravaló*), az is a satirikus válfajból; a másik (*A bokor a viharhoz*), továbbá az ifjúkori költemények közül *Az őrágyhoz* és az *Elégia*, noha éppen a disztichonos forma kissé megtévesztő, nem is sorolhatók ebbe a műfajba. Petőfi klasszikus formájú epigrammáinak száma ezek szerint mindössze 6: elenyészően kicsi szám ez ahhoz képest, hogy például Aranynál körülbelül feleannyi költemény között több mint ötször ennyit, 31 darabot számoltunk össze, Vörösmartynál pedig még ennél is jóval többet.

Nem mintha a műfajjal magával szakított volna a költő, hiszen számos későbbi, emlékkönyvbe írt verse epigrammatikus jellegű; s nem mintha a klasszikus formával nem tudott volna bánni: ennek éppen ellenkezőjéről győz meg a tizenöt éves korában írt *Búcsúzás* s az egy évvel későbbi, minden licencia nélküli sapphikus vers, a *Petrics Somához*. Miért van mégis az, hogy például a 41-es *Epigrammok* 1. darabjában négy sorban öt erős licenciát találunk:

Ujra mosolyg a táj aranyos sugarakba' fűrődve,

A hanyatló Phoebus ha nyugalomra megyen.

Engemet, haj, szeretőm búcsúzó pillanatával

[pillantat helyett]

Holdtalan éjfélként bánat homályba takar.

S miért, hogy helyenként ilyen kényszerű megoldásokkal találkozunk:

Hasztalanul vágyasz, vad sors, kínozni. Nem érzem:

Nincs szívem. A haza s a lánya s barátnak adám.

(*Epigramm*, 1839)

Egyetlen magyarázatot találhatunk, amely Petőfi alkotói természetére mindjárt jellemzőnek is tetszik. Az epigramma alapvetően gondolati műfaj, s a gondolat erejét a kifejezés tömörsége által fokozni hivatott. Mármost, mint később alaposabban is látni fogjuk, Petőfi költői gondolkodásának egyik legjellemzőbb vonása, hogy nemcsak a nyelvi, egyszersmind a verses kifejezéssel is *egyszerre* születik: Petőfi valószínűleg soha nem lett volna képes arra, amit Arany többször is megtett, hogy tudniillik egy megírandó költeményhez először prózai vázlatot készítsen. Míg általánosságban az a jellemző, hogy ahol a vers gondolati-érzelmi anyaga gyengébb, ahol tehát a vers tartalmilag „üresjárat”, ott érvényesül legtisztábban a metrum, s ellenkezőleg, ahol a gondolat a legerősebb, ott hágja át legszívesebben a forma korlátait

¹⁰ Az adatok számításánál úgy jártunk el, hogy külön versekként vettük figyelembe az olyan költemények egyes — Petőfinél általában arab számmal jelölt — darabjait, amelyek különböző versformájúak (pl. a *Könyeim* esetében); a hasonlóképpen részekre tagolt, de végig azonos formájú költeményeket viszont egy darabnak tekintettük (mint pl. a *Szilaj Pistát*). Az ifjúkori költemények közül egyet, az *Álom* címűt ugyancsak három darabként kellett számba vennünk, noha a költő nem tagolta számozással, mert egészen más verselést találunk az 1., a 2.—5. és a 6. szakaszban; ez azonban egyedi eset, hasonló sehol másutt nem fordul elő.

— Petőfinél a legtöbb esetben ennek fordítottját tapasztaljuk: a legerősebb, legszebb strófák, versek ütemezhetők, skandálhatók a legtökéletesebben. Idézzünk egyetlen példát, a *Tudod, midőn először ültünk*... (1848) első szakaszát, amelynek 32 jambusi lába között egyetlen spondeus akad:

Tudod, midőn először ültünk
E tő fölött e fák alatt?
Röpi a gyors idő fölöttünk,
Azóta két év elhaladt.

u	-	u	-	u	-	u	-	-
u	-	u	-	u	-	u	-	-
u	-	u	-	u	-	u	-	-
u	-	u	-	u	-	u	-	-

Vagy hasonlítsuk össze az imént kényszerű megoldásának nevezett epigrammát a következővel, amelyben a legtermészetesebb, a gondolattal valóban teljesen egybevágó nyelvi kifejezés olyan formába olvad, mely egyszerre két versrendszer igényeit is tökéletesen kielégíti:

Szabadság, szerelem!	u	-	u	-	u	-	3		3	12		
E kettő kell nekem.	u	-	u	-	u	-	3		3			
Szerelmemért fölládozom	u	-	u	-	u	-	u	-	4		4	12
Az életet,	u	-	u	-	u	-	4					
Szabadságért fölládozom	u	-	u	-	u	-	u	-	4		4	12
Szerelmemet.	u	-	u	-	u	-	4					

Nem a formát érezte tehát nyűgnek Petőfi, amikor olyan hamar szakított az antik metrumokkal — 42-től fogva az említett két verset leszámítva mindössze háromszor él a hexameterrel, más formát pedig egyáltalán nem használ —, csupán a gondolatra *kivülről* ráhúzott formát, az epigrammával kapcsolatban csakúgy, mint a „mértékre írott népdal” esetében.

2. Egészen más a helyzet akkor, amikor ugyan szintén előre kész formát alkalmaz a költő, de ez a forma ab ovo adekvát a költemény jellegével, belső természetével. Az idetartozó elbeszélő költeményeknél — *A helység kalapácsa*, *János vitéz*, *Salgó* — a választott versforma teljesen egyértelműen adódik; a választás egyértelműsége tekintetében talán mégis megkülönböztethetünk közöttük három fokozatot.

2.1. A *János vitéz* az, ahol valóban nem képzelhető el egyetlen más lehetőség sem, mint a páros rímű tizenkettős. Horváth János írja Csokonairól szólván, hogy „... Dorottyaival ... nagy mértékben hozzájárult az újabb keletű, páros rímű tizenkettős oly mértékű népszerűsítéséhez, hogy a későbbi népies epika (János vitéz, Toldi) már saját kijelölt formájaként élhett vele.”¹¹ Az egyetlen dolog, ami magyarázatra szorulhat, ha már idézetünkben előkerült a *Toldi* is, hogy miért négy-, és miért nem mondjuk nyolcsorosak a *János vitéz* strófái, mint a *Toldi*é? A válasz azonban itt is egyszerű. Arany a *Toldi*-ban sokkal hosszabb periódusokkal dolgozik, amelyeknek menetét megszakasztaná, kikökkentené a négysoros tagolás; ott viszont, ahol népiesebb, mesészerűbb vagy kevésbé komoly közegben dolgozik, Arany is négysoros strófákat ír, mint *A nagyidai cigányokban*, a *Losonczy Istvánban* a *Róza és Ibolyában* stb. A *János vitéz*-ben, ahol egy-egy versmondat rendszeren két-két, néhol egyetlen sort tölt ki, nemcsak fölöslegések lennének a nyolcsoros szakaszok, de némi egyhangúságot is eredményeznének, s a legszebb strófák önállóságát tennék tönkre, mint pl. a 4. részben, Jancsi és Iluska beszélgetésében.

2.2. Amennyire a *János vitéz*-nek a magyaros mérték, szinte annyira egyetlen lehetősége a *Salgónak* a rímtelen ötös-hatodfeles jambus, a „blank verse”. Csupán azért soroljuk mégis külön kategóriába, mert itt nem a nemzeti hagyomány döntött a versforma felől, hanem részint külföldi minta, részint pedig az, hogy a nemzeti hagyományban a költői epika számára „kije-

¹¹ HORVÁTH J.: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 82—83.

lőlt” versformák egyike sem lehetett megfelelő a költemény jellegének. Vörösmarty még írhatta *A két szomszédvárat* hexameterekben — *A helység kalapácsa* és *Az elveszett alkotmány* után ez már lehetetlen volt, különösen az előbbieik szerzője számára. Másfelől pedig már a *János vitéz* és a *Salgó* közt félúton keletkezett *Szerelem átka* is erősen mutatja helyenként, hogy amilyen mértékben eltolódik a költemény hangja-hangulata a népies-naivtól a romantikus tragikus felé, annál kevésbé alkalmas forma a *János vitéz*é. Mindjárt a költemény elején feltűnik, s közepe táján (különösen a 15–16. szakaszban) még erősebben érezhető, hogy a *János vitéz*ben természetes, népi fogantatású ismétléses szerkezetek a forma kényszere alatt itt fölöslegesen elburjánzanak; más helyütt egész mondatragok csupán töltelék-szereppel bírnak, csak azért kerülnek be, hogy kiteljék a 12 szótagos sor (pl. a 25. szakaszban: „Te csábító férfi, amint most kebled ég: | *Azt olyan mértékben örök lángok egyék.*”); s végül az átok szavainál, éppen nem véletlenül, már egészen erősen jambizált sorokat is találunk, mint például a 26. szakaszban:

S te szőszegő asszony, bűnbánó könnyeid
Szűnetlen folyjanak a világ végeig,
És a patakba, mely szemeidből ered,
Könnnyed patakjába *fuladjon* gyermeked.

◡	—	◡	—	◡	—	◡	—	◡	—	(◡)	◡	—
◡	—	—	(◡)	◡	—	◡	(◡)	—	(◡)	◡	—	—
—	—	◡	—	◡	—	◡	◡	—	—	◡	—	—
—	—	◡	—	◡	◡	—	—	(◡)	◡	—	—	¹²

A költő, aki már régen megírta a *Felhőket* s már alaposan ismerte Shakespeare-t¹³ saját gyakorlatából is jóideje tisztában van a drámai ötös jambus használatának titkaival, amikor a *Salgót* írja (vö. pl. a *Háromszív története* (1845) c. költeménnyel, ahol még rímelteti a sorokat; ugyanúgy, ahogya a *Salgó*, ez a költemény is árulkodik egyébként shakespeare-i hatásról:¹⁴ „Az éjszakának sirnyító felében” biztosan a *Hamlet*ből vett sor, mely Arany fordításában így hangzik: „Most van az éjnek rémjáró szaka . . .”). Igaza van Horváth Jánosnak, amikor így ír a *Salgóval* kapcsolatban: „ . . . vele a *Felhők* lyrikusa megtalálja a maga hangját az elbeszélő nemből, ép úgy, mint annak idején a népdalok költője a magát *János vitéz*ben.”¹⁵

2.3. Harmadikként *A helység kalapácsáról* kell röviden szólnunk. A paródia célja itt is eleve meghatározta a versforma jellegét, amelynek nyilvánvalóan a hexameterre kellett épülnie. A kérdés itt csupán az, hogy miért bontotta szét Petőfi ezt az alapul szolgáló metrumot? A paródia szándékával ugyanis ez nem magyarázható hiszen Arany például ép hexameterekben írta meg *Az elveszett alkotmányt*, s ez az út nyilván járható lett volna Petőfi számára is.

Több tényezőben találhatjuk meg a magyarázatot, amelyek külön-külön is együttesen is motiválhatták Petőfi választását. Az első az, hogy — Arany művétől eltérően — *A helység kalapácsa*, Gáldi László szavaival élve, „komplex paródia”¹⁶ amely nemcsak a hexameterstílusra, egyszersmind magára a versformára is irányul. Egy másik mozzanat, hogy — amint ugyancsak Gáldi mutat rá, német példákkal való összevetés alapján — a paródia ezen túlmenően Goethét is célba veszi, akitől „Petőfi . . . közismerten idegenkedett; kétszeres buzgalommal ölhette tehát magára a goethei daktilikus óda köntösét . . .”¹⁷ S végül a harmadik

¹² A „lábak” pontosan 50%-a tiszta jambus, az arány alig valamivel gyengébb, mint a *Salgó* esetében; az utolsó láb pedig mindig tiszta jambus.

¹³ „A Shakespeare-hatások zöme, némely gyér előzményeket s jelentékeny későbbi nyomokat . . . nem számítva, a *Felhők* korszakára esik, tehát a *Szerelem Gyötrelmétől* (44 vége) *Salgóig* (46. május) terjedő másfél esztendőre.” HORVÁTH János: Petőfi Sándor. Bp. 1926.² 173–174.

¹⁴ A *Salgóban* megnyilvánuló Shakespeare-hatásról l. i. m. 570.

¹⁵ I. m. 210–211.

¹⁶ GÁLDI L.: Vers és nyelv. Id. kiad. 587.

¹⁷ Uo. 588.

tényező — ha ugyan nincs több — az, hogy ilyen módon, a hexameter szétszabdalásával a költőnek egyrészt módja nyílik arra, hogy ereszkedő (daktilikus) sorokat emelkedőkkel (anapestikusakkal) váltogatva tetszés szerint alkalmazza a lejtést a tartalmi elemek változásaihoz; másrészt nem kétséges az sem, hogy így sokkal több nyelvi leleményt és sokkal természetesebben tud művébe olvasztani, mintha folyvást alkalmazkodnia kellene a szabályos metrumhoz.¹⁸

IV. A „kötelező” érvénnyel adódó formák után most a versek egy olyan csoportjára kell áttérnünk, amely már a kiindulásnál egy nehezen megoldható, paradoxnak tűnő probléma elé állít bennünket: a népdalokról van szó.

A probléma a következő. Két szempontból szemlélhetjük, értékelhetjük Petőfi (vagy akárki más) népdalait. Felfoghatjuk egyfelől úgy, hogy a költő könnyen meghatározható — és Petőfi esetében jórészt már meg is határozott — külső-belső okokból vonzódik a népdalformához, s maga is ilyeneket akar, a korszellem hatására esetleg egyenesen kényszerül ilyeneket írni. Ez lényegében Horváth János fölfogása: „Kezdő költő a negyvenes évek elején már annyira benne találta magát a népdaldivatban, hogy csaknem lehetetlen volt neki is nem azon kísértenie meg erejét. Egy valódi dal-tehetség, Petőfi számára szinte csábító módon meg volt törve az út.”¹⁹ Ilyen felfogás mellett a népdal nem is tekinthető egyébnak, mint valamiféle szerepjátszának, hiszen a költő ez esetben előre és tudatosan meghatározza a műfajt, a formát, még mielőtt koncepciója volna magáról a műről, mint egészről.²⁰ Világos, hogy ebben az esetben semmi mondanivalónk nem lehetne a versformát illetően, amely így mint tudatos kiválasztás eredménye jelenik meg, s vizsgálatából legföljebb a szerzőnek a népdalra vonatkozó elméletére, ismereteire, nem pedig alkotói természetére lehetne következtetéseket levonni.

Más a helyzet akkor, ha azt állítjuk, hogy a költő azért nyúl a népdalformához, mert adott időszakban olyan diszpozícióban van, amely ezt jelöli meg számára önkifejezése adekvát eszközeül — amikor tehát az adott formához való folyamódás nem tudatos-akart, nem esztétikán kívüli tényezők eredménye, hanem az ihlet, a költői „kifejezendő” természetéből következik. Ebben az esetben igenis közelebbi vizsgálatot érdemel az, hogy miért éppen a népdalforma az adekvát kifejezőeszköz a költő számára.

Egy és ugyanazon költőre vonatkozólag csak időlegesen jelenthet problémát e két felfogás szembenállása, hiszen a kutatások előbb-utóbb óhatatlanul rávezetnek, hogy egyik vagy másik módon alkotott-e az illető költő; mint ahogyan ma már biztosan állíthatjuk, hogy például Kisfaludy Károly az előbbi, Petőfi az utóbbi kategóriába tartozik. A mi problémánk abban áll, hogy éppen az első esetben, ahol kevésbé érdemes, ott lehetne vizsgálni a formai mozzanatokot úgy, hogy belőlük a szerzőre vonhassunk le következtetéseket — az ilyen, nem az ihlet belső természetéből fakadó népdalok ugyanis többé-kevésbé mindig eltérnek formai sajátosságok tekintetében is az igazi népdaltól. A második esetben viszont, mint Petőfinél, ahol valóban jó népdalokkal van dolgunk, kérdés beszélhetünk-e egyáltalán a *versforma* megválasztásának problémájáról? Hiszen a népdalformának, mint kifejezőeszköznek választása egyszers-mind kötelező érvénnyel magával hozza a versformát is; így a versforma problémája egy sokkal tágabb problémával, magának a *népdalforma* választásának miertjével cserélődik föl, amelynek megválaszolása nem a mi feladatunk.

¹⁸ Megemlíthetjük még azt is, hogy a rövidebb sorok által Petőfinak lehetősége van egyfelől arra, hogy szemléletesen karikírozza a hexameter-stílus enjambement-technikáját, s másfelől arra, hogy a sor elején kiemelt, hangsúlyos helyzetben álló elemek számának illetően megnövelésével fokozza a „patetikus” hatást.

¹⁹ HORVÁTH J.: A magyar irodalmi népiesség . . . 289.

²⁰ Hasonlít ez a helyzet ahhoz, amiről bevezetőben szöveztünk, amikor ugyanis a költő előbb találja meg a formát s később a tartalmat. A döntő különbség az, hogy míg itt a forma vagy nem saját, hanem készen vett, vagy hideg számítás eredménye, amott magát a formát is az ihlet hozza elő s teszi a költő számára érdekessé, megvalósításra törekvővé.

Véleményünk szerint mégis lehet, sőt kell is a népdalok versformájával foglalkozni. Külső és belső forma összefüggése ugyanis — s amikor az imént *népdalformáról* beszéltünk, ezen természetesen a belső forma értendő — szinte sehol sem olyan szoros és egyértelmű, mint a népdalok (vagy általában a népi alkotások) esetében. Ebből pedig az következik, hogy Petőfinak a népdalhoz fordulását éppoly jogosan s éppoly eredménnyel próbálhatjuk megközelíteni, megmagyarázni a külső forma, a mi esetünkben a versforma oldaláról, mint a belső forma felől. Petőfi igazi, nagy felfedezése valójában nem is az volt, hogy felfedezte a népdal igazi formáját, hanem hogy azt fedezte föl: adott korszakában ez számára az egyetlen adekvát kifejezési forma.

Hogy miért, azt jól megfigyelhetjük azokon a verseken, amelyek már nyilvánvalóan a népdal-szándék jegyében születtek, de még nem egészen azok. Döntő fontosságú tény, hogy mindenütt — vagy legalábbis nagyon csekély számú kivételtől eltekintve —, ahol a *gondolatforma jelentékenyebben eltér a népdalokétól vagy fokozottabban egyénivé válik, az alapján magyaros versforma érezhetően a trochaikus vagy a jambikus felé csúszik el*²¹ s megfordítva: ahol például jambusi versben népdalszerű gondolatformák, kifejezések, képek jelennek meg, a versformában elbizonytalanodás s a magyaros rímushoz való közeledés jelei mutatkoznak.

Nézzünk meg először egy olyan, viszonylag korai népdalt, amilyen a *Jön az ősz* . . . kezdetű. Mindjárt az első sorban föltűnik az, hogy míg a népdaloknál éppen az első sor mutatja fel általában a legtisztábban azt a képletet, amihez aztán a többi sor is alkalmazkodik, itt távolról sem ez a helyzet; ez a sor nem felelő, mint az alapséma szerint lennie kellene, s határozott anapeszitikus időmértéket juttat érvényre: „Jön az ősz, || megy a gólya már” (3 + 5) = — — — | — — — | — — —, amit, nyolcasról lévén szó, a fül könnyen és természetesen értékel át jambusi képletté: — — — | — — — | — — —. A vers közepén is találunk egyébként ilyen tiszta jambusi sort: „Nem volt szívemben ősz, tavasz” (a cezúrát itt is átlépi a költő!) = — — — | — — — | — — —; s végül az utolsó szakasz csaknem teljes egészében jambikus lejtésű — nem véletlenül, hiszen éppen itt kerül be a versbe a fokozottabban egyéni gondolat, a halál gondolata (ez a vers harmadikként s alig egy hónappal keletkezett a *Haláltárgy* után!):

Mert a gólya ha visszaszáll,
Virító szép tavaszt talál;
Hej de mire te visszaszállsz,
Csak pusztá sírhalmot találsz.

— — — | — — — | — — — | — — —
— — — | — — — | — — — | — — —
— — — | — — — | — — — | — — —
— — — | — — — | — — — | — — —

Ugyanígy a haláltéma trochaizálja igen erősen s téríti el az első sorok által meghatározott ütemezéstől a *Kis furulyám szomorujúz ága* . . . 4+4+2-es sorait:

Ott metszettem azt egy sírhalomról,
Nem csoda, hogy oly siralmasan szól.

— — — | — — — | — — — | — — —
— — — | — — — | — — — | — — —

Hogyne volna hát sötét világom!
Hogy volna hát élni kívánságom!

— — — | — — — | — — — | — — —
— — — | — — — | — — — | — — —

Lelkem is a másvilágba reppen.

— — — | — — — | — — — | — — —

A jelenség fordítottjára, tehát amikor időmértékes vers válik a tartalom jellegének megfelelően magyarossá, már az ifjúkori költemények közt találunk példát: a *Kurutyót*. Az első, rész pattogó, több mint háromnegyed részben tiszta trocheusokkal indul, ám az utolsó szakasz-

²¹ Ugyanez a helyzet áll fönn a népies epikával kapcsolatban is, ahol a magyaros forma in-adekvát jellege hasonló jelenségekben nyilvánul meg, amint erről a *Szerelem átka* kapcsán említést tettünk.

ban, ahol a kifejezésmód érezhetően népibbé válik, már csak az első sor ad tiszta időmértéket, a 2–4. sorban határozott 4+3+3-as ütemezés jut érvényre, s a trochaikus lejtés bizonytalanabbá válik, elhalkul:

Útnak indul, úgy ragadja lába,
Hogy fejr ló | sem jutna | nyomába.
Sír az asszony, | a szegény | ártatlan,
Messze a férje | bujdos már | távolban.

— — | — — | — — | — — | — —
— — | — — | — — | — — | — —
— — | — — | — — | — — | — —
— — | — — | — — | — — | — —

A második és harmadik részben, s különösen az utóbbiban, ahogyan Petőfi ráébredni látszik, hogy a történet természetéhez tán jobban illenék a magyar vers, egyre erősödik ez az időmérték rovására; olyannyira, hogy a harmadik részben már szinte egyforma erős a kettő, s ezek a szakaszok végig tisztán ütemezhetőek is 4+3 | 4+2 | 4+3 | 4+2 | 4+4+3 | 4+4+3 mintára.

Hasonlót tapasztalunk, de még tisztábban *A nap házassége* című költeményben, amelynek 2–12-ig változó szótagszámú jambusi sorait egyszerűen tiszta magyaros ritmus váltja föl, amint a kocsmára fordul a szó:

Bebaktat egy közeleső
Kocsmába,
S iszik, mint a kefekető,
Bújába! —

4 + 4
3
4 + 4
3

Illusztráljuk még egy, talán az eddigieknél is szemléletesebb példával a gondolat jellegének és versfajtnak összefüggését. *A Mondom, ne ingerkedjetelem*... kezdetű vers első két sora erősen jambikus jellegű:

Mondom, ne ingerkedjetelem!
Nem ismeritek a természetem.

— — | — — | — — | — — | — —
— — | — — | — — | — — | — —

Nem is lehetne e sorokat az utolsó strófa mintájára magyarosan ütemezni (egy olyan ütemezés: Nem ismeri- | -tek a termé- | -szetem" képtelenség lenne); ha viszont a költő szándéka szerint jambusiak e sorok, föltehetőleg a versterv szerint az egész versnek jambusinak kellene lennie.

Több adattal bizonyítható ugyanis — amit Petőfi esetében amúgy is sejt az ember —, hogy Petőfi versalkotás-módja csaknem mindig lineáris, azaz az első sortól folyamatosan halad az utolsó felé. Lényegében az idézett és a hozzájuk hasonló ritmusváltozások is ennek bizonyítékai, de hozhatnak egy más természetű, a mondat szerkesztésbe vágó bizonyítékot is. *A Menny és föld* című vers 7. (utolsó előtti) szakaszának záró sorai eredetileg így hangzottak: „Hisz a föld az emberek hazája, | Embereknek nem való a menny”;²² utóbb javította át a költő a negyedik sort ilyenné: „Embereknek csak a föld való”, csakis azért, mert a mondat folytatása a következő szakaszban („S ha nem is oly szép ez, mint szeretnők”²³) ezt a megoldást követelte. (Rímkényszer nem játszhatott szerepet, a strófák rímképlete ugyanis *anax* (1), a kérdéses sor tehát nem rímelő.) Ilyen természetű javítás pedig csak akkor képzelhető el, ha a költő a vers írásakor valóban folyamatosan haladt a vers vége felé.

²² A szövegváltozatokkal kapcsolatban itt és a továbbiakban is l. a kritikai kiadás (P. S. Összes Művei. Bp. 1951.) jegyzeteit.

²³ Ugyanez áll e sor első változatára („Tán nem olly szép, milyennek szeretnők”), amely ugyancsak nem tartalmazza explicite az alanyt (a földet), s ezért ugyanúgy kapcsolódik az előző szakasz végéhez.

Visszatérve a kérdéses versre, az első két sor jambikus lejtése annál is inkább érthető, mivel éppen olyan erős személyes kitörésről van eddig még itt is szó, mint amilyenről például *A természet vadvirága* indul (csak ott trocheusokkal: „Mit ugattok, mit haraptok | Engemet, hitvány ebek!”), s amely éppen erős személyessége miatt nem tűrheti meg a népdalformát. Ez a személyesség azonban főlhígul a második szakaszban, amit a banális szentenciózus kifejezőmód is jelez („Jó a tréfa, jó a maga helyén, | De boszant, ha a mértéken túlmén”), s itt már valami népies-betyáros elem is keveredhetik hozzá („Megtanítom kesztyűbe’ du-dálni”). Így jut el a költő az utolsó strófában a teljes népdaljellegig,²⁴ s ezzel együtt a tökéletes magyaros ritmushoz is:

De te kislyány, mit húzodol tőlem?	4 + 4 + 2
Hiszen ezt én nem neked beszélem;	4 + 3 + 3
Gyere mellém, eszem a szépséged,	4 + 3 + 3
A viláért sem bántalak téged!	4 + 4 + 2

Hozhatnánk még számos példát,²⁵ de ennyi is elég annak igazolására, hogy bizonyos, kevésbé személyes költői mondanók nemcsak a népies kifejezőmódot, egyszersmind a népdalokra jellemző versformák használatát is szükségszerűen magukkal hozzák, s ellenkezőleg, személyesebb vagy egyénibb mondanivalók kiküszöbölni igyekeznek azokat. Nincs hát semmi csodálkozni való abban, hogy a magyaros formák Petőfi művében „csak” mintegy 28,8%-ot tesznek ki.²⁶

Vizsgálunk kellene még azt, hogy az adott versrendszeren, tehát a magyaros verselésen belül hogyan választja meg vajon a költő a strófa- és a sortípust, amelyet alkalmaz. A strófatípus megválasztásáról nem sok mondanivalónk lehet. Eleve adott, mint a legtermészetesebb megoldás, a négysoros strófa; ebből, sokkal ritkábban, akkor keletkezik nyolcsoros, ha a *téma* (a szó zenei értelmében), az alapul szolgáló kép vagy párhuzamosság nem zárható le szünettel a negyedik sor után, mert a kapcsolódó mozzanatok szorosabb összefüggésben vannak, hogyszem célszerű lenne különválasztani őket egy szakaszhatárral. Ez a helyzet például az *Érik a gabona*... vagy a *Szerelem, szerelem*... esetében. Másik lehetőség, hogy a költő minden sor utolsó (csonka) ütemét levágva azt külön sorba írja, s így alakít át egy eredetileg négysoros strófát nyolcsorossá (pl. *Gyöngye vagyok*... eredetileg 10-es sorok 8+2-be tördelve; *Ezrivel terem a ján a meggy*...: 9-esek 8+1-be tördelve). A négysoros strófának az énekbeli ismétlést mintázó továbbfejlesztése az, amit például a *Meredek a pincegádor*... vagy — kissé bonyolultabban — *A hegyoldalt venyigesor takarja*... esetében tapasztalunk: itt úgy keletkezik ötsoros strófa, hogy a negyedik sor egy elemét önmagában vagy kibővítve megismétli a költő. Hasonló eljárással keletkezik hatsoros szakasz a *Boldog éjjel*... kezdetű versben, ahol azonban nem tartalmi, helyesebben szó-elemet ismételi a költő, hanem egy ritmikai egységet, a „negyedik” sor egy ütemét duplázza meg, s az ütemeket külön sorba írva kapunk négy helyett hat sort, a következőképpen (|-vel a sorhatárt jelöljük): 4+4+3 | 4+4+3 | 4+4+3 | 4+ | +4+ | +4+3. Bonyolultabb ritmus-felbontással jön létre ugyancsak hatsoros strófa a *Te szívemnek szép gyönyörűsége*... kezdetű kis költeményben. A strófa képlete úgy fest, hogy két tizes sort négy hatos követ. Sajnos, a két szakaszos vers 4 darab tizese közül

²⁴ Nem érthetünk egyet HORVÁTH Jánossal, aki e versben is dicséri „a lyrai attitude hasonló átváltását” (Petőfi... 76–77.).

²⁵ Pl. a *Képzetem* c. verset, amelynek hatos sorai alapjában jambus lejtésűek, sok helyütt tisztán azok (pl. „Felszáll s a légben mint | Pacsirta, énekel. | S ha ekkor biztatom: | „Még följebb, képzetem!”...”); de mindenütt, ahol a kifejezőmód kevésbé választékos vagy mesezerűbb, magyaros hatosokra vált át a vers (pl. „Elsuhan | mellette, | Egyet pillant | rája, | S megkerül a | napnak | Elveszett | pompája.”).

²⁶ Az ifjúkori költemények nélkül, melyek egyébként valamivel még rontanának ezen az arányon.

három meglehetősen nehezen és mind másképp ütemezhető. (Hogyan ütemezzünk például egy ilyen sort: „Mért van szivednek kőkeménysége”? Legföljebb 5+5-nek, de ez megint csak eltér az összes többitől.) Egyetlen sor (a 2. szakasz 2. sora) ütemezhető teljesen tisztán, ez pedig a 4+2+4 képletet adja („Elmondhatom | isten, | ember előtt”). Az ilyen típusú tizes sor fölfogható két hatos kontaminációjának a következőképpen:

$$\boxed{4+2} + \boxed{2+4} = \boxed{4+2} + \boxed{4}$$

Egy ilyen tízes fölbontása tehát két hatost, két tizessé négy hatost eredményez, s máris megvan a hatsoros strófa. A ritmikában ez ugyanolyan jelenségnek tekinthető, mintha például egy ismétlést nem tartalmazó mondat szerkezetet a közepén ismétléssé alakítva két sorba törünk úgy, hogy epanaforát kapjunk. S éppen ebben a versben, az első szakaszban van is ilyen szerkezet: „Csakugyan meg akarsz, | Meg akarsz ölni hát?” Ha e két sort egybe írjuk, s az ismétlés egyik tagját elhagyjuk, egy kilences sort kapunk — s csak azért nem tízest, mert nem két, hanem három szótág ismétlődik.

Még kevesebbet mondhatunk a sortípus megválasztásának mikéntjéről. Ha valahol, hát itt érvényes teljes mértékben Petőfire is, amit bevezetőben Szántó Lőrincről idéztünk: „A versformát [a mi esetünkben a sortípust] többnyire a kis elindító rész, az első értelmesnek látszó szócsoporthoz adja meg; a többi ehhez igazodik.” Népdalokról lévén szó, ezenkívül természetesen népdalemlékek, dallamok, „nóták” is dönthettek s nyilván nagymértékben döntöttek is egy-egy dal formája felől, elsősorban hangulati egyezések alapján, de anélkül is. A megtalált alapsémán belül aztán meglehetősen szabadon bánnak a költő a nyelvi anyaggal; van például olyan vers, a *De már nem tudom, mit csináljak* ... kezdetű, amelynek — bordalról lévén szó, stílszerűen — csak második strófájánál érzi meg biztosan az olvasó a 4+2+3-as alapképletet, amely az első szakasz négy sorából háromra nem, csak egyetlen egyre illik rá, az is már a harmadik sor! Ami végül az olyan verseket illeti, melyeknek két-két sora különböző hosszúságú, mint említettük, lényegében csak egy alapképlettel kell számolnunk ezeknél is, minthogy a hosszú-rövid sorok mindig összegezhethők egyetlen ismert, nagyobb szótagszámú (9-es, 10-es, 11-es) képletben.

V. A népdaloknál, mint láttuk, az ihlet természete választotta meg a műfajt, s a műfaj tett kötelezővé bizonyos versformákat. A következő kategória, amelyről most szó lesz, az, ahol műfaji kötöttségről már nincsen szó, egy élmény-, egy ihletkör kohéziója mégis olyan erős, hogy a hozzá tartozó versek valamennyiének formáját — akár teljesen, akár csak bizonyos keretek között — megszabja. Két ilyen verscsoport van Petőfi művében: az egyiket a Mednyánszky Bertához írott versek (*Szerelmem gyöngyei*, 1945. augusztus—szeptember) teszik, a másikat a *Felhők* (1846. február—március).

1. A *Szerelmem gyöngyeinek* formája teljesen meghatározott: csupa négysoros, félrímes, 10—9—10—9 képletű strófaból álló trocheusi vers tartozik ide, szám szerint 40 darab. Véleményünk szerint nincs igaza Pándi Pálnak, amikor így ír e versekkel kapcsolatban: „A forma egyöntetűsége s a tartalom változatossága közti ellentét már sejteti, hogy ez az érzelem sem hasonlítható ahhoz a dinamikus, nagy szerelmi szenvedélyhez, mellyel Júliáért harcol majd a költő.”²⁷ A forma, helyesebben a versforma egyöntetűsége önmagában semmit sem bizonyít, s ha akarjuk, éppúgy lehet bizonyítéka az élmény erejének, mely mindent magához hasonlít, mint az élmény gyengeségének, amelyen győz az üres forma. Kétségtelen, hogy néhol mintha szándékosan éreznénk egy-egy vers elején, mintha egy-egy szó vagy szóalak csak azért szerepelne, hogy kiteljen a mérték; talán természetesebbnek tetszene például a *Mihelyest meglátalak* ... indítása, ha egy-egy fölöslegesnek tűnő szótág elhagyásával jambusivá alakítanánk ilyen módon:

²⁷ A magyar irodalom története. (Szerk. SÖTÉR István.) III. köt. Bp. 1965. 754.

Mihelyest megláttalak, leányka,
Én azonnal megszerettelek ...

Mihelyt megláttalak, leányka,
Azonnal megszerettelek ...

Kétségtelen az is, hogy egészen minimális változtatásokkal a versnek nagy része átalakítható volna jambusivá; akár 10–10–10–10-es mintára, mint például a *Vadonerdő a világ* ... első strófája:

Vadonerdő a világ körüllem,
Oly sötét, oly éktelen vadon!
Benne járok én, elfáradt vándor;
Éj van és az útát nem tudom.

Vadonerdő körüllem a világ,
Olyan sötét, oly éktelen vadon!
Elfáradt vándor, benne járok én;
Éjjel van és az útát nem tudom.

Akár 9–8–9–8-as mintára, mint mondjuk az *Alacsony kis ház* ... második szakasza:

De miért ne egyesülhetnénk mi?
Énhozzám le mért ne hajlanál?
Le a völgybe tér a hegy patakja,
S az égről a nap a földre száll.

De miért ne egyesülhetnénk mi?
Hozzám le mért ne hajlanál?
Le, völgybe tér a hegy patakja,
S a nap az égről földre száll.

S nem volna különösebben nehéz hasonló módon az eredetinek megfelelő szótagszámú, 10–9–10–9-es jambusi verseket előállítani sem. Éppen csak hogy nem nyernénk semmit az így kapott ritmikai változatossággal, ellenben a ciklus veszítene harmonikus egységéből, s ami még fontosabb: a forma is veszítene jelentéséből. Az adott forma szemléltetést eléggé „laza” ahhoz, hogy különböző tartalmakhoz, hangulatszínhez alkalmazkodni tudjon; szembetűnő ez, ha olyan verseket állítunk egymás mellé, mint a sötét szenvedéllyel induló (némiképp talán már a *Felhőket* idéző) *Nő szerelmem* ..., a népdalokkal rokon *Fa leszek, ha* ... és mondjuk a mélyen személyes, rezignált *A világtól elvonulva* ... A ciklus kontextusában mégis szert tesz e forma egy olyan sajátos jelentésre, amilyennel egyetlen más forma sem dicsekedhet Petőfinél, talán a *Felhők* és *Az apostol* szabad szótagszámú jambusi formáját kivéve.

Ugyanolyan alapon, ahogyan a jambusi rím a hímrím, a trocheusi pedig a nőrim elnevezést kapta, bizonyos értelemben joggal terjeszthetnénk ki ez elnevezéseket a jambusi és a trocheusi forma egészére; noha semmilyen formai mozzanatot sem szabad a művektől elszakítva vizsgálni, annyit mégis elmondhatunk, hogy *általában véve* a jambusi forma keményebb, „férfiasabb”, a trocheusi lágyabb, „nőiesebb” (persze, *magyar* jambusról és trocheusról van szó). Nem véletlen például, hogy az 1848. március 13-tól haláláig írt versek között csaknem egyharmadával kevesebb a trocheusi, mint azt az egész műre vonatkozó arányszám alapján várnánk.²⁸ Nos, ez a lágyabb forma azért válhatott kizárólagos formájává a Mednyánszky Berta iránti szerelemnek, mert ez a szerelmi élmény maga is sokkal lágyabb, ha szabad így mondanunk, hajlékonyabb volt, s bizonyos szempontból talán harmonikusabb is a többinél. A ciklus számos verséből idézhetők olyan sorok, szakaszok, amilyenek sehol másutt nem fordulnak elő Petőfi szerelmi lírájában, vagy legfőljebb is csak elvétve: amelyek arról tanúskodnak, hogy itt nem Petőfi akarta a szeretett lányt maga felé hajlítani, hanem maga hajolt volna feléje. Tökéletes kifejezője ennek a szerelmi élménynek a *Fa leszek, ha* ..., ahol a „függő változó” mindvégig a költő, a „független változó” pedig a szerelem tárgya; s ugyanezt mondják, mindig másképpen, a következő sorok is: „Mit tegyek? hogy megnyerhesselek. | Kész vagyok, kész mindent elkövetni, | Mindent, hogy megérdemeljelek.” (*Nála voltam* ...); „Követem fényednek sugarát” (*Vadonerdő a világ* ...): „[szerelmem] Néha meg mint jámbor *alamizsnás* | Lép elédbe *átázatosan*.” (*Száz atakba* ...) stb., stb. S a Júlia-szerelmemmel való összehasonlításban a legjellemzőbb talán az, hogy míg 47 májusában minden szerelem dacára megírja

²⁸ A trocheusi versek aránya az egész műben (az ifjúkori költemények nélkül) 20,2%; a megjelölt időszakban pontosan 14%; a különbség statisztikailag releváns.

Ahogy egyes verseken belül egyes sorokban, ugyanúgy a ciklus egészen belül egész versekben is hasonló ritmusváltozásnak lehetünk tanúi. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a versforma annál egyenletesebb, a sorok hosszának eltérése annál csekélyebb mértékű, minél kiegyensúlyozottabb a kifejezésre jutó lelkiállapot, vagy — mert ilyen is előfordul — minél szentenciózusabb a kifejezésmód. Az előbbi esetre jó példa a *Szép kedvesm* . . . c. vers, amelynek első részében is elég kicsi a sorok hosszának ingadozása (8—11 szótag), utolsó négy sorába pedig teljesen megállapodik a hatodfeles jambuson. Önmagában is az érzelmek lehiggadására utal, hogy éppen a leghosszabb sorfajta fut ki a vers; a költő kezében ráadásul rendkívül dallamossá is válik ez a metrum:

S ha majd hozzánk az unokák kijönek
Szép alkonyán a sárga, csendes ősznek,
S merengve nézik ákáclobjainkat,
Miket fejfánkkal a lég halkán ingat . . .

Egy másik, nem kevésbé meggyőző példa a *Szeretném itthagyni* . . . ; a sorok hosszának ingadozása itt 8—12 szótag közötti, s nem véletlen, hogy ez a vers is nőrímes (ötödfeles) sorokkal zárul:

Nézném a nap jöttét s lementét . . .
Mig végre magam is lemennék.

Ez a záró rímpár külön figyelmet érdemel: itt figyelhető meg ugyanis, milyen végtelenül finom eszközökkel képes érzékeltetni a költő a viszonylag harmonikus formán belül a lelkiállapot diszharmoniaját. *Lementét* és *lemennék*: önmagában még összecsengésnek sem jó, nemhogy verszáró rímpárnak, amellyel szemben az olvasó fokozott igényeket támaszt. A rendkívül erős esztétikai hatás forrása azonban éppen az összecsengés „elrontásában” van. Szembe-szökő ugyanis a rímzavak jelentésbeli rokonsága, amit a rím, helyesebben az összecsengés hiányossága megbont; a második rím szó váratlanul eltérő utolsó hangzója döbrent rá a végzetes különbségre: a nap jön, lemegy, azután megint feljön, de a költő „lemerése” végleges. Kiválóan igazolja ez a példa azt a viszonylag újabb keletű felfogást, mely a rímnek a zenein túlmenően határozott szemantikai funkciót tulajdonít; nálunk talán Kosztolányi volt az első, aki a rímnek ezt a vonását hangsúlyozta,³⁰ amelyet egy egészen friss francia verselméleti munka a következőképpen határoz meg: „Il y a ressemblance de sons là où il n'y a pas ressemblance de sens . . . La rime renverse le parallélisme phono-sémantique . . . [. . .] Le sémantisme de la rime est métaphorique.”³¹

Ami a szentenciózus kifejezésmódnak a versformára gyakorolt hatását illeti, megint csak több példára hivatkozhatnánk, így a *Mi a dicsőség?* . . .-re vagy a *Mit ettél, föld* . . .-re, vagy az olyan verszárásokra, mint a *Barátim vagytok* . . . végén:

Mert a barátság nappal láthatatlan,
Éjjel ragyog csak, mint a fénybogár.

Vagy a *Kik a föld alacsony porából* . . . végén:

Természetes! hiszen a tölgy a bérceken
Kisebnek tetszik, mint a fűzfa idelelni.

Csakúgy, mint az érzelmi lehiggadás fenti eseteiben, itt is mindenütt hosszabb, rendszerint 10—11—12 szótagos sorokkal és egyenletes verszárásokkal találkozunk. Ahol a hangnem zaklatottabbá, az érzelmek túlzóbbakká válnak, egyszerre megnövekszik a sorok hossza közti

³⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső: A magyar rím. (A rím varázslata; A rím bölcelete; A rím elemzése.) In: Ábécé. Bp. é. n. 158.

³¹ Jean COHEN: Structure du langage poétique. Paris, Flammarion, 1966. 80.

különbség (a *Fővényszem... harmatcsepp...-ben* pl. 4–12 szótag közötti az ingadozás), megszorodnak a rövid, egy-két szavas sorok (az *Oh lyány! szemed...-ben* pl. a hasonlat képeinek minden egyes eleme külön sorba kerül: „Mint zordon éjben | Villám tűzénél | A hóhér-pallos!”).

Indirekt módon bebizonyosodott tehát, hogy az adott versforma közvetlen összefüggésben áll a kifejezett érzelmekkel, hullámozása szinte automatikusan követ az érzelmek hullámozását. A versforma adekvát volta így többé-kevésbé világos is; egyébként szinte a priori természetesnek tűnik a *Felhők* lelkiállapotának kifejezésére a drámai hatású jambusi forma, amelynek drámaiságát — mint drámában a tört sorok — itt a hosszabb-rövidebb sorok változtatása fokozhatja a legmegfelelőbbben. A rímeltést illetően pedig ugyanazt mondhatjuk, amit már említettünk a rövid sorokkal kapcsolatban: elsősorban kiemelő funkciójuk van, a bennük szereplő szavakban sűrűsödik össze és sül ki a versek érzelmi-indulati feszültségének nagy része; másrészt pedig, mint láttuk, éppen a sorok hosszának ingadozása folytán, váratlanságukkal képessé válnak arra, hogy a dallamosság, a harmónia helyett a lelki disszonancia kifejezőivé váljanak.

VI. Következő lépésként megint epikus költeményekről kell szót ejtenünk, éspedig *Az apostolról* és a *Bolond Istókról*.

1. Az *apostol* versformája lényegében megegyezik a *Felhők*ével: szabálytalanul szakozott, 4–11 szótagig terjedő hosszúságú jambusi sorokból áll, a különbség abban áll, hogy itt hiányzanak a rímek. A formaválasztás tekintetében azért kell mégis külön fokozatnak tekintenünk e költeményt, mert epikus műről lévén szó, úgy tetszik, itt egy fokkal kevésbé determinált a költő választása. De éppen az, hogy a költő e műben a *Felhők* igen erősen személyes fogantatású formáját újítja fel, egyszersmind rámutat arra is, hogy csak félig-meddig epikus természetű, valójában mélyen lírai jellegű a költemény.

Az *apostol* e kettős természetével magyarázható az a formai sajátossága, nevezetesen rímtelensége, amiben a *Felhők*től elüt. A rím, bármilyen természetű legyen is, mindig nyugvópont a vers menetében, mindig hosszabb szünetet kíván meg, mint egy rímtelen sorvég; egy-egy ilyen nyugvópont után az újrakezdés az előre, tovább ívelő gondolati-indulati energiák tekintélyes részét leköti. Mármint, olyan terjedelmű költemény, mint *Az apostol*, amelyben éppen az erős lírai ihletettség miatt nem alkalmazható tulajdonképpeni epikus kompozíció, csakis úgy állhat össze egészszé, csakis úgy őrizheti meg szerves folytonosságát, ha a gondolatnak-indulatnak nem kell — vagy csak sokkal kisebb veszteség mellett kell — megbirkóznia az ilyen újrakezdések tehetetlenségével, ha a ritmus folytonossága a lehető legszabadabban viszi tovább, s egyszerre a lehető legnagyobb egységeket ívelheti át. Ezért áll érdekében a költőnek a rím képezte nyugvópontok, sőt, egyáltalán a határozottan lezárt sorvégek kerülése, s ezért a sok, helyenként igen éles enjambement is a költeményben, mint például a következő sorokban:

Midőn melléje lépett a bakó a
Sötét halálnak fényes pallosával,
Az ősz ember végigtekintte a
Kárörvendő szilaj tömeg során, és
Sajnálkozó könny reszketett szemében...

Ezért találunk itt is gyakran szabályosabb alakzatokat, mihielyt higgadtabbá, rezignáltabbá válik a költő hangja, mihielyt a tiszta líra felé közeledik a vers:

Csendes kívül a nagyvilág,
Csendes belül a kis szoba,
Csak néha sóhajt kinn az őszi szél,
Csak néha sóhajt ott benn az anya.

2. Nem nehéz magyarázatot találni a *Bolond Istók* versformájára sem, ahol megint líra és epikum sajátos ötvözetével állunk szemben. A trochaikus lejtést két dolog is indokolja: egyrészt a költemény derűsebb, játszibb hangja, másrészt, s talán még erősebben, az, hogy így tetszés szerint közelítheti a költő a verset a hangsúlyos ritmushoz, a népies hanghoz, ahol a költemény ezt kívánja:

„Jó estét magának,	3 + 3
Szerelem galambja,	3 + 3
Ifjuság rózsája,	3 + 3
Nagyanyám nagyanyja! ...”	3 + 3

— vagy akár a *Felhők* hangneméhez, amikor egyszerre tisztábbá válnak a trocheusok, s népies reminiscenciák helyett a szavak sajátos elrendeződése folytán helyenként szinte jambusi sejtelmeket keltenek:

Átkos, átkos a világon minden,	— — — — — — — — — —
Egy van csak, mi áldást érdemel:	— — — — — — — — — —
Az az egy kicsiny gödör, hová az	— — — — — — — — — —
Élet minket nem kísérhet el.	— — — — — — — — — —

Ugyancsak a derűsebb hangnem, magának a főhősnek — a lírai „én”-nek — jelleme s a népieshez való közeledés indokolja a négysoros szakaszolást és az XAXA rímképletet. Minden elméleti eszmefuttatás nélkül, közvetlenül is belátható, milyen tökéletesen illik ez a forma Bolond Istók figurájához, csakúgy, mint annak idején A borozó Petőfi-jéhez:

Bor taníta húrjaimra	4 + 4	} tr.	Járok-kelek a világban,
Csalni nyájas éneket;	4 + 3		Ma itt vagyok, holnap ott,
Bor taníta elfeledni,	4 + 4		És akinek tetszik, annak
Csalfa lyányok, titeket.	4 + 3		Emelek csak kalapot.

Világos az is, miért van szüksége a költőnek itt is a heterometriára, csakúgy, mint a *Felhők*-ben vagy *Az apostol*-ban. Bármilyen trocheusi metrum monotónná válna és kényszeredetten hatna ilyen terjedelmű költemény esetén, míg a „trochaikus rapszódia” formája, ahogyan Gáldi László nevezi,³² tökéletesen alkalmazkodhat a nagy amplitúdójú érzelmhullámmozáshoz; a versformának ezt a szerepét hangsúlyozza Gáldi László is, amikor a *Bolond Istók* végétől szólván így ír: „A felcsillanó boldogság réve mintha a metrum szeszélyes nyugtalanságát is egyenletesebbé tenné; még kiegyensúlyozottabbak a költemény utolsó négy strófájában a szelíd lejtésű tízesek és kilencesek; e részből idézzük a zárószakaszt:

A menyecske fon s dalol; nagyapja
S férje játszik a két fiúval. —
Kinn süvít a tél viharja... ott benn
Perg a rokka s vígan zeng a dal.”³³

VII. Ezzel többé-kevésbé végére is értünk azoknak az eseteknek, amelyekben a versforma megválasztása csaknem egyértelműen megmagyarázható, akár objektív, akár szubjektív okokkal. A következő fokozatot az olyan versek jelentik, amelyeknél a vers felszíni, diszkurzív jelentésének, ha úgy tetszik: hangnemének az alkalmazott versformával való összefüggése még viszonylag könnyen megfogható, noha a forma már korántsem olyan kötelező érvénnyel

³² GÁLDI László: Ismerjük meg a versformákat. Bp. 1961. 74.

³³ I. m. 75.

jelentkezik, mint mondjuk az epikus művek esetében, csupán arról van szó, hogy tendenciaszerűen, nagy gyakorisággal tér vissza az életműben egy adott téma, hangnem kifejezőjeként. Az effajta jelenségek körén belül természetesen számos fokozatot különböztethetnénk meg, ha az előfordulások gyakoriságával számszerűen kifejeznénk egy téma vagy hangnem és a vele társuló versforma kohéziójának erősségét. Minthogy azonban szerfőlött nagy számú vers tartozik ide, megelégszünk e fokozat illusztrálására egyetlen példával, éspedig az *ötös-hatodfeles jambusi metrum* néhány alkalmazási körének bemutatásával.

Igen gyakran választja a költő ezt a metrumot levélformában írt költeményeihez, akár rimes (*Kerényi Frigyeshez, István öcsémhez*), akár rímtelen változatban (*Levél egy színész barátomhoz*). Ennek oka nyilván abban keresendő, hogy a levélformához illő közvetlen hang megteremtéséhez a költőnek meglehetősen szabadságra van szüksége a nyelvi anyag kezelésében, s ehhez éppen ez a jambusi forma adhatja a legtágabb keretet.³⁴ (Ugyanez lehet az oka annak is, hogy a minden bizonnyal — legalábbis az esetek jó részében — rögtönzészerűen készült emlékkönyvekbe írt kis versek legtöbbször ugyanilyen verselésű [pl. *S. Zs. kisasszony emlékkönyvébe, F. L. kisasszony emlékkönyvébe, F. A. emlékkönyvébe* stb.].) Egymás után lehetne idézni pl. az *István öcsémhez*-ből olyan sorokat, amelyek egy prózában írt levélben is pontosan ugyanígy hangozhatnak: „Hát hogymint vagytok otthon, Pistikám?“, „És máskülönb-hen hogy van dolgotok?“, „E néhány sorral érd be most, öcsém“ stb., de ugyanezt megtehetjük a *Kerényi Frigyeshez* írt levéllel is: „Hát hány hét a világ Eperjesen?“, „Hát még mióta rusztiztam veled!“ stb.

Nos, a levélforma hangneme két irányban mutat rokonságot. Egyfelől a levelek közvetlen, sok helyütt tréfalkozó hangja az *ironikus-szatirikus* hangnemű költeményekre irányítja figyelmünket, amelyeknek versformája az esetek igen nagy részében megintcsak az *ötös-hatodfeles jambus*:³⁵ számos példát idézhetünk, a *Kedves vendégektől* a *Legendán* keresztül az *Egy könyvárús emlékkönyvébe* c. kis versig vagy *A tintásüveg*től *A Honderűhöz* címűn keresztül az *Egy goromba tábornokhoz* szólóig. Megfigyelhető, mennyire követi a rímelés a hangnem különböző árnyalatait: a derűs, játékos hangot tisztább, változatosabb rímek s olykor egyéb formai játékok is kísérik, mint pl. *A tintásüveg*ben, a haragos satíra viszont rímtelen, mint az *Egy goromba tábornokhoz*. Első pillantásra talán furcsának tűnik, hogy éppen ez a drámai reminiscenciákat keltő metrum válik az ironia-satíra elsődleges kifejezőjévé; valójában — már említett kötetlensége mellett — éppen drámai felhangja teszi e sorfajt a karikatúra kiváló eszközévé s (miként már Shakespeare-nél is) a komikum egyik forrásává.

A levélforma hangneme azonban, másfelől, nemcsak közvetlen, hanem személyes is, s így könnyen átmehet a legkomolyabb lírába, sőt, az ünnepélyes-magasztos *óda*i hangnembe, aminek legtöbbször idézett példája a *Levél Arany Jánoshoz*. Az *Egressy Gáborhoz*, a *Kazinczy Gáborhoz*, az *Adorján Boldizsárhoz*, mind jó példa erre a jelenségre, s jó bizonyítékai annak, hogy az óda, az ódaiság par excellence versformája Petőfinél ugyancsak az *ötös-hatosfeles jambus*. A legtisztább példa minden bizonnyal az *Erdélyben*:

Barangol és zúg, zúg az őszi szél,
Csörögnek a fák száraz lombjai,
Mint rab kezén a megrázott bilincs.
Hallgass, zugó szél, hadd beszéljek én!
Ha el nem hallgatsz, túlkialtalak,
Mint nőírást az égháború.

³⁴ Köztudott, hogy e jambusi sorfaj metrikai redundanciája alacsonyabb, mint a neki megfelelő szótagszámú, akár trocheusi, akár hangsúlyos mértékéé.

³⁵ Nem áll ez természetesen a tréfás-népies hangú darabokra (pl. *Ambrus gazda*), amelyekben, érthető módon, a hangsúlyos-trocheusi metrumok uralkodnak.

Itt már a sorfaj valódi drámaisága érvényesül; s ami még jobban igazolja a formaválasztás adekvát voltát, megint arra kell hivatkoznunk, amit *Az apostol* kapcsán már mondtunk: talán ez a metrum az, amely a legkevésbé töri meg az érzelem-indulat előre ívelő mozgását, ebből foghat a legtöbbet a költő az indulat egyetlen íve alá.

Egy-egy érzelmenek, hangulatnak egy-egy versformához való kötődése persze más sorfajokkal kapcsolatban is előfordul, sokszor eléggé nehezen kielemezhető okokból; így például a négy soros, félrímes, csupa hármas jambust tartalmazó strófa a leggyakrabban szomorú érzelmek kifejezője (*Könyeim 2., Élő halott, Láttam két hosszú nap . . .*), a hasonló szerkezetű, 8-7-8-7 szótagos trocheusi sorokból álló strófa általában vidám tartalmú (*Füty, Deák-pályám, Mi lett?*). A legtöbb esetben persze igen hasonló témához, hangulathoz is különböző versforma kapcsolódik. A következőkben arra szeretnénk példát mutatni, hogy még a verseknek azon — nyilván legszámosabb — csoportjában is, ahol a formaválasztás mértékének vizsgálatában már egyedi esetekkel kell szembenéznünk, az esetek egy részében magyarázatot tudunk adni a versformára anélkül, hogy mélyebbre kellene ásunk az adott vers esztétikai rétegeiben.

VIII. Három, egymáshoz időben is, tartalmilag is közel álló verssel illusztráljuk a verseknek e csoportját: a *Dicsőséges nagyurak . . .*-kal, a *Nemzeti dallal* és a *Családallal*.

A *Dicsőséges nagyurak . . .* esetében szinte bizonyos, hogy a *Főti dal* formája befolyásolta elsősorban a költőt, annál is inkább, mivel a két vers közti rokonság helyenként odáig megy, hogy egy-egy versszakuk szinte tökéletesen folytatja, egészíti ki egymást:

Nemes urak, ha akartok,
Jőjtek,
Itt a kezünk, nyujtsátok ki
Kezetek.
Legyünk szemei mindnyájan
Egy láncnak,
Szüksége van mindnyájunk' a
Hazának.

Minden ember legyen ember
És magyar,
Akit e föld hord s egével
Betakar.
Egymást értve, boldogítva
Ily egy nép
Bármí vésszel bizton bátran
Szembe lép.

De magyarázható a forma analitikusabban is. Mindenekelőtt le kell szögeznünk a hangsúlyos-magyaros verselés adekvát voltát: a költőnek, aki a nép nevében áll ki, nyilvánvalóan a nép ritmusrendszerében kell szólnia. A költemény „argumentáló” jellege ezen belül valami hosszabb sorfaját kíván meg, ami azonban nyilvánvalóan nemigen lehet az epikus jellegű tizenkettős. Ha mármost a költő tart arra, hogy e sorok utolsó ízét letördelje, ami részint a hang bizonyos hetykeségét eredményezi, részint fokozott hangsúlyt ad az így új sorba kerülő szavaknak („S hiába”, „A népet”, „Az urak”, „Megálljunk!” stb.), szinte nem is marad más lehetősége, mint ez a 8+3-má tördelt tizenegyes, hiszen a másik lehetőség, a 8+1-es kilences (az *Ezrivel terem a fán a meggy . . .* formája) túlságosan is játékos lenne.

Önként adódik a magyaros verselés a *Nemzeti dal* esetében is. Itt azonban már rövidebb sorokra van szükség, méghozzá a lehető leggyorsabb menetű sorokra; a választás természet-szerűleg a felező nyolcasra esik, hiszen minden olyan sorfaj, amely négy szótagnál rövidebb, „csonka” ütemet tartalmaz, szükségképpen szünettel jár együtt, ami érezhetően lassítja a vers menetét. Hasonlítsuk össze a vers négy sorát a *15-dik március, 1848* 8+7+8+7-es strófájával, ahol a költő, a nagy eseményre mint tegnapi nézvére vissza, már bizvást használhat nyugodtabb hangot:

Rabok voltunk mostanáig,
Kárhozottak ősapáink,
Kik szabadon éltek-haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak.

Nagyapáink és apáink,
Míg egy század elhaladt,
Nem tévének annyit, mint mink
Huszonnégy óra alatt.

Érthetően szükség van azonban a csonka ütemmel járó szünetre az együttmondásra szánt refrénben, az erősebb tagolás kedvéért; s teljességgel érthető az is, miért nem mondjuk 8+7+8+7 formájú ez a refrén: az „Esküszünk” és „Nem leszünk!” három-három szótagja természeténél fogva olyan erős hangsúlyt kap, hogy nem is tűrne meg maga mellett egyebet.

Hogy az efféle lelkesítő hangnemnek mennyire a felező nyolcas felel meg leginkább, arra jó példa a *Csatadal*. Az első sor, noha 3+2 || 3-as formában hangsúlyosnak is értelmezhető, a hangutánzás szándékánál fogva erős időmértékes szerkezetet mutat:

— ◡ ◡ | — — || — ◡ —

Trombita harsog, dob pereg,...

A második sor még továbbviszi ezt az alakzatot, bár — hangutánzás híján és két *a* hang egymás mellé kerülése („csatára a”) folytán — kissé már gyengébben érezhetően. A következő két nyolcas sorban kiderül, hogy ez a ritmus csak igen nagy nehézségek árán volna folytatható: az 5+3-as tagolás megmarad ugyan, e sorok azonban (s különösen a második) már erősen elcsúsznak a jambusi lejtés felé:

◡ — | ◡ ◡ | — ◡ | ◡ ◡

Süvít a golyó, cseng a kard,

— ◡ | ◡ — | ◡ ◡ | ◡ —

Ez lelkesíti a magyart.

A továbbiakban azután elmúlik a jambus is, az 5+3-as tagolás is, s a vers belezökken a hangnemhez sokkal természetesebben illő, még ismétlésees szerkezetekkel is hangsúlyozott felező nyolcasba: „Hadd lássák és || hadd olvassák”, „Aki magyar, || aki vitéz”, „Mindjárt vitéz, || mihelyt magyar” stb.

IX. A fenti három — s a velük egy kategóriába sorolható igen nagy számú — vers esetében, mint láttuk, a formaválasztás megindoklásához egy kissé már be kellett hatolnunk a versek jelentésébe, egyedi esetekről lévén szó, egy fokkal mélyebben is, mint az előző fokozatnál; még itt is erőteljesen hatottak azonban olyan külsődlegesebb mozzanatok, mint az adott formának egy korábbi felhasználása, a vers és a hallgatóság viszonya (együttmondás) stb. Nos, a most sorra kerülő utolsó kategória versei már semmi ilyenféle fogódzót nem nyújtanak: a versforma ezeknél már csak az adott vers legmélyebb esztétikai jelentésével való összefüggésében magyarázható meg, vagyis tekinthető funkcionálisnak. Ebből két dolog adódik. Egyrészt úgy tetszik, hogy magasabb szinten visszajutottunk oda, ahonnan elindultunk, vagyis egy olyan kategóriához, amelyben az adott forma alkalmazása megint teljességgel, szükség-szerű, noha itt a legnehezebb megindokolni: ez a szükségszerűség ugyanis már nem is az egyes versen kívüli okokból (mondjuk a műfajból), nem is olyan szubjektív okokból következik, mint mondjuk a költő előszeretete az adott versforma iránt vagy a formának ugyanazon költőnél korábban kialakult használati köre, hanem magának az egyes versnek legmélyebb természetéből fakad. Másrészt, éppen ezért, ezekben az esetekben válik a versforma a legnagyobb mértékben esztétikai hatótényezővé, itt telítődik a legerősebben sajátos, egyedi jelentéstartalommal.

Nem célunk itt részletes verselemzéseket nyújtani, csupán egészen vázlatosan szeretnénk illusztrálni, megint három példával, ezt a kategóriát is.

1. Miért választja a költő Sz. J. *kisasszony emlékkönyvébe* c. költeményének formájául a rímtelen, szakozatlan ötös trocheust?

A verszáró írásjel: „... —”. Ha van funkciója ennek az írásjel-csoportnak, csupán egyet jelenthet, éspedig azt, hogy a költő nem mond ki, elhallgat valamit, megelégszik a pusztá sejtéssel. Valóban, a vers alapjelentése valami „titkos sejtés”, „titkos sejtalem”, valamiféle ismeretlen, titokzatos, bizonytalan kimenetelű elrendeltetés:

Senki sem szól így a fellegekhez,
És ők mégis napkeletre mennek,
Napkeletre vonja őket egy mély,
Titkos sejtés lágy szellemkezekkel.

.....
Nem törődnek aztán életökkel,
Nem bánják, ha mindjárt elenyésznek,
Vagy ha hosszú pálya vár reájok...

Nos, a rímtelenség máris megmagyarázható. A rím végső soron mindig valamiféle megnyugvás, bizonyosság, válasz: a költőnek pedig, a vers alapjelentésének plasztikus kifejezése végett, éppen arra van szüksége itt, hogy a sorok *ne* ériék el céljukat, hiszen a cél ismeretlen, hanem ugyanúgy valamiképpen a semmibe fussanak, mint a felhők vagy az emberi sors. A költemény zsenialitása éppen abban van, hogy a hasonlat hasonlójának részletezése után a lírai *én* sorsát egyetlen sorban elintézi, a verszáró „is” szócskával egyetlen pontban determinálja e sorsot, minden egyebet tökéletes bizonytalanságban hagy. Mivel az utolsó sor sem rimelhet, a vers még a rím illuzorikus lezárását sem kapja meg.

Ugyanezért kell a soroknak egyforma hosszúságúaknak lenniük; ahol ötös és hatodfeles vagy ötödféles és ötös sorok keverednek, ott egyik a másikhoz képest (trocheusi soroknál rendszerint a fél-, jambusiaknál az egész lábra végződő) határozottabb nyugvópontot jelent, amit a költőnek itt kerülnie kell. S ugyanezért végződnek egész lábbal a sorok: az utolsó láb második, nyomatéktalan szótagjának „lebegése” megintcsak a befejezetlenség, a bizonytalanság érzékeltetőjévé válik.

Végül magát a trocheusi metrumot még valami igazolja. Azt mondtuk, kétes kimeneteli elrendeltetésről van szó; nos, világos, hogy a lágyabb trocheusi lejtés sokkal inkább megfelel egy ilyen titokzatos vonzásnak való szinte akarattalan engedelmességnek, mint a jambus keményebb, élesebb ritmusa. Másfelől gondoljunk arra is, hogy az ötös jambus, mint már többször utaltunk rá, meglehetősen gyors menetű verset ad: metszete, mely rendszerint a 4. vagy 5. szótag után helyezkedik el, alig hoz létre szünetet, sőt, 4+6-os osztás esetén még inkább meggyorsítja a második sorfél menetét. A 4+4+2 („Napkeletre | vándoroltam | én is”) vagy 4+2+4 („Nem törődnek | aztán | életökkel”) osztású trocheusi sorban viszont a két-szótagos taggal létrejön valami, ami a csonka ütemre emlékeztet; az ebből adódó szünet erőteljesen lelassítja a verset, amelynek mozgása így sokkal jobb kifejezője lesz a fellegek lassú vándorlásának. A felhők mozgása egyébként, noha térbeli mozgás, szorosan összefonódik valamiféle időbeli mozgással is, az élet múlásának érzetével; számos időre utaló szó, szópár van a versben: maga a *napkelet* is csak félig téri, félig pedig időbeli megjelölés, ott van azután a hajnal-este, sugártenger-sötétség, *mindjárt* elenyésznek-hosszú pálya vár reájok ellentézés, a végső óra, ifjúság stb. Ennek az időbeli folytonosságnak feleltethető meg nézetünk szerint a vers szakozatlan folytonossága, ezt is erősíti a soroknak s magának a versnek lezáratlansága, valamint az egyforma sorok monoton egymásutánja, ami egyenletesen tagolja a vers belső idejét anélkül, hogy kitüntetett, nyugvópontokat jelentő pillanatokat teremtené benne.

2. A *Mint megfogamszott átok* ... c. költeményben ugyancsak valamiféle vándorlásról van szó, s a lírai hős sorsa itt is csupán egyetlen pontban determinált; itt azonban a vándorlás oka az, ami konkrét, célja pedig nem titokzatos, sejtelmes, bizonytalan, hanem nincsen:

„... Mit tudja, hová megyen az, ki szerelmet
Nem nyerve, a lánytúl örökre bucsút vett?”

S így céltalanul az ifjú halad,
Előtte, utána ködborulat.

Míg az előző versben a misztikus vonzás valamiképpen feltételezte az emberi sors, az idő folytonosságát, sodrását, itt, éppen ellenkezőleg, arról van szó, hogy egy tragikus esemény (amelynek természete lényegében közömbös is, konkrét meghatározása a versben inkább csak a másik pólus, a cél teljes nem-létét hivatott kiemelni) megszüntet, széttördel minden folytonosságot, kiüresíti a világot. Ezért nem jöhetnek létre e versben hosszabb periódusok, s az, hogy a szakaszok két sora egymással rimel, itt éppen azt eredményezi, hogy ezek az összefüggéstelen „világ-darabok” még jobban magukba zárulnak, még jobban elkülönülnek egymástól. A vers négy-öt lábas sorainak rapszodikusán váltogatott jambusai-anapesztusai nemcsak hangfestő jellegűek, amennyiben a ló meggyorsuló-meglassuló mozgását érzékeltetik; mélyebb értelemben a „kizökkent idő” sejtelmét, a törvényszerűségek megszűntének, az esetlegesség uralmának nyomasztó érzését sugallják. Ezért kerülhet be a versbe olyan teljesen szabálytalan formájú sor is, mint a következő:

— — — — —
S az ifju halvány arca szeme könyétül.

Világos dolog, hogy a jambusok-anapesztusok ilyenén funkcióját nem lehetne semmi mással betölteni vagy helyettesíteni. A kétsoros szakaszokra való tagolást pedig még valamivel indokolhatjuk; hiszen két dolog van, aminek hasonlóságára az egész vers épül, „az ifjunak arca” s a „ködborulat”. Valóban, a kilenc szakasz közül négy teljes egészében e kettő egybefogását valósítja meg; s hogy megint tegyünk egy utalást a rím funkciójára, Kosztolányit idézzük: „... hangzása révén testvérré válik, ami annakelőtte idegen volt...”,³⁶ a „komor ifju” és a „puszta világ”.

3. Utolsónak még az *Ősz elején* c. versről szólnánk néhány szót, ezúttal már nem is a versforma egészéről, csupán a rímszerkezetről.

A költemény ötsoros strófaból áll, amelyeknek rímképlete: *XABBA*. Sajátos késleltető technika búvik meg e rímképlet mögött. Ha ugyanis valaki nem látja, csupán hallja a verset, az első három, egymással nem rimelő sor után (*XAB*) biztosra vélheti, hogy négysoros, féltímes strófát hall: erre vall a két nyolcas sor közti hetes, amely szinte magától értetődően ételez föl egy negyedik, vele rimelő hetes sort.³⁷ Ez a várakozás nem teljesül be; előbb megint egy nyolcas sor jön, amely a hallgató rímvárását nem elégíti ki, inkább még fokozza azáttal, hogy nem várt rímet iktat be a strófa menetébe, s azután következik csak a második sorra válaszoló rím.

A késleltetés szóval lényegében már el is árultuk e rímszerkezet alapvető funkcióját: valamiféle időbeli feszültség jön létre a második és ötödik sor között. Ezt az időbeli feszültséget használja ki az *Ősz elején* c. versben a költő az idő múlásának érzékeltetésére, meghozza úgy, hogy az időbeli eltávolodást átjuttassa térbeli eltávolodásra. Nézzük meg például az első versszakot, ahol a kérdéses rímpár egyik tagja a konkrét, közeli helyre vonatkozó *alatt* névutó, másik tagja pedig maga az eltávolodást kifejező ige:

Üres már a fecskefészek
Itt az eszterhéj alatt,
Üres már a gólyafészek
Tetejében a kéménynek ...
Vándor népe ott halad.

³⁶ KOSZTOLÁNYI: i. m. 158.

³⁷ Ez a várakozás annál is indokoltabb, mivel Petőfi verseinek csaknem a fele félrímes (pontosabban 44,2%-a, azaz összesen 372 vers).

A hatást még erősítik a két sorban egymásnak felelő *itt-ott* határozószavak is. A második strófában az eltávolodás úgy folytatódik, hogy a már távoli helyre vonatkozó, de még konkrét megjelölés rímeli a magában a látványban is kételkedő *talán* szócskával:

Ott a messzeség homályin,
Ott az égnek magasán,
Látom még, mint kis felhőket,
Vagy már nem is látom őket?
Csak úgy képzelem talán.

Ugyanez a rímszerkezet azonban más hatásokra is képes. A versben a költő nemcsak az idő múlását, a változást, hanem a változások mögötti változatlan lényegét is érzékelteti; teheti pedig ezt oly módon, hogy két azonos állapot képét rímelteti össze a második-ötödik sorban, s így a két sor közti feszültség mintegy elfedi, észrevétlenné teszi a kettő közt lezajlott változást. Ez történik a vers negyedik strófájában:

Mint szeszélyes hölgy, a mennybolt
Majd borul, majd *kiderül*.
Ajka még mosolyg, s szemébe
Könny tolúl ... ennek sincs vége,
S ajkán újra *mosoly ül*.

Ennek a sajátos rimképletnek az idő kifejezésére való alkalmasságát egyébként már Kosztolányi észrevette, *Az év végén* c. vers utolsó strófájával kapcsolatban.³⁸ Ott mindössze egyetlen versszakban valósul meg e lehetőség, itt az egész költemény folyamán: külső formának és a vers egész jelentésének ilyen szerves összefüggése az, amit valóban remekműnek lehet nevezni.

András Vajda

QUELQUES TRAITS FONCTIONNELS DE LA VERSIFICATION DE PETŐFI

L'étude examine les motifs du choix de la «forme extérieure» dans l'oeuvre de Petőfi. C'est un lieu commun que, dans le cas des oeuvres précieuses, le sujet poétique à exprimer détermine, comme nécessairement, la forme qui lui sied le mieux; mais étant donné que les analyses partent de l'oeuvre parfaite, elles se bornent presque toujours à examiner comment la forme déjà donnée sert la réalisation de l'expression, et elles ne soulèvent presque jamais la possibilité d'une autre forme éventuelle. L'auteur de cette étude cherche à pénétrer, un peu plus loin encore, dans le processus de la création, dans la genèse de l'oeuvre, et il essaie d'examiner comment le germe qui ne fait que s'annoncer dans le poète, peut diriger le choix du poète entre les formes possibles (versification, rime, structure de strophe etc.). De ce point de vue (et de prime abord), il distingue six degrés, partant des oeuvres dans lesquelles la forme extérieure s'impose pour ainsi dire obligatoirement (dans une partie des épigrammes et des oeuvres épiques), jusqu'à celles dans lesquelles le choix de la forme est déjà de caractère individuel.

³⁸ KOSZTOLÁNYI: i. m.: „A rím elemzése”.

Petőfi jelképrendszeréről

I.

1. Aki Petőfi verseit rendszeresen olvassa, könnyen észreveszi, hogy Petőfi — különösen forradalmi verseiben — szívesen használ szimbólumokat. Petőfi szimbólumairól és „szimbolizmusáról” J. Soltész Katalin a következőket mondja: „Magszoktuk, hogy a költői szimbólum valami rejtett értelmű, első olvasásra gyakran nehezen érthető, többféleképpen magyarázható, nemegyszer homályos jelentésű kifejezés.” Mégis tagadhatatlan — írja —, hogy a *Nemzeti dal* olvasásakor „már a gyermekek sem gondolnak valóságos láncra és kardra: az irodalmitilag képzetlen olvasó is megérti és megérzi, hogy a *lánc* a rabságot, a *kard* a harcot jelképezi. Elvont fogalom helyett konkrét tárgyat nevez meg a költő, mégpedig olyat, mely az illető fogalommal reális és mindenki számára azonnal felfogható kapcsolatban van. Konvencionális szimbólumok ezek, amilyeneket jól ismerünk a költészet évezredes hagyományaiból vagy éppenséggel a köznyelvből, a mindennapi életből. Az ilyenekről mondja Komlós Aladár, hogy »a szimbolista költő az efféle nem használja, épp azért nem, mert konvencionálisak, már-már egyértelműek az egyenes megnevezéssel«... Petőfi persze nem szimbolista költő: a konvencionális szimbólumok használata éppen az ő költői törekvéseibe illik bele.”¹

2. J. Soltész Katalinnak Petőfi szimbólumaival kapcsolatos megállapításait még néhány jellemző vonással ki kell egészíteni. Azonkívül ugyanis, hogy Petőfi szimbólumai konvencionális szimbólumok, van még néhány jellegzetes tulajdonságuk. Az egyik az, melyre már J. Soltész Katalin is utalt, hogy a szociális érvényű, konvencionális szimbólumokat Petőfi sűrűn használja. Az ő megfigyelését tovább finomítva és általánosítva inkább azt mondhatnánk, — éppen a J. Soltész által idézett *kard* és *lánc* szimbólum a legjobb példa erre —, hogy Petőfi ezeket a konvencionális szimbólumokat rendszeresen használja — elsősorban és főleg forradalmi tartalmú vagy forradalmi és politikai tartalmat is hordozó verseiben. Sőt, ad absurdum vive ezt a gondolatot, azt állíthatjuk, hogy bizonyos gondolatokat politikai, forradalmi tartalmú hordozó — és éppen nagyobb tömegek számára szánt, gyűjtő hatású — verseiben csak ezek konvencionális szimbólumokkal (illetőleg fogalomkörükbe tartozó szinonimáikkal) fejez ki. Az járul az is, hogy Petőfi ezeket a szimbólumokat egész életművében azonos — vagy nagyon szűk körre szorítkozó — jelentésében és azonos előjellel (tehát rendszeresen vagy pozitív, vagy negatív hangulati értékkel) használja.

Ennek a — Petőfi verseinek ismeretében eléggé nyilvánvaló — ténynek a rendszeres és körültekintő bizonyítása egy később megírandó, hosszabb tanulmány feladata kell hogy legyen: egy olyan tanulmányé, mely rendszeresen dolgozza fel Petőfi motívumkincsének és szimbólumainak teljes rendszerét. Addig is, míg egy ilyen jellegű cikk elkészül, némi összevetési alapul J. Soltész Katalin már említett cikkéhez (i. m. 330—8), Gáldi Lászlónak a *Bús* szavunk jelentésköre Petőfinél című cikkéhez (Nyelvtud. Ért. 40: 107—14) és a Petőfi-szótárnak a közeljövőben megjelenő I. kötetéhez — valamint az alább, a *tenger-hajó* motívummal kapcsolatban elmondottakhoz utalom az olvasót.

3. Olyannyira gyakran él Petőfi a konvencionális szimbólumokkal, hogy ezek nagyobb, elsősorban forradalmi verseibe szinte már előre meghatározott, korábbi verseiben „előre ki-munkált” nyelvi formában, gyakran pedig már előre megfogalmazott nyelvi környezetben kerülnek. S tegyük ehhez hozzá — újfent —, hogy a költő ezeket a szimbólumokat, ezeket a motívumokat egész életművében általában többé-kevésbé azonos jelentésben vagy hasonló fogalomkörbe tartozó jelentésben használja (vö. J. Soltész Katalin már idézett cikkével) olyannyira, hogy ezek a konvencionális szimbólumok — tartalmilag és formailag is — szinte Petőfi belső és sajátos kliséivé, jó értelemben vett frázisaivá váltak. Költői nagyságának egyik legbeszédesebb bizonyítéka, hogy képes őket művészi és mindig újszerűen illeszteni verseinek szövegébe. Csak néhány példát idézek bizonyítékkul: A *Nemzeti dal* ezen sorait:

¹ J. SOLTÉSZ Katalin: Petőfi szimbólumai. NyelvtudÉrt. 40: 330., Bp. 1963.

Hol *sírajaink domborulnak*,
Unokáink leborulnak
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.

már 1846-ban „kezdi megfogalmazni” a költő. A Felhők egyik darabjában, a *Szép kedvesemben* ugyanis ezt olvashatjuk:

S ha majd fölénk a szemfedő borúl,
S kivisznek, s rajtunk a *sír domborúl!* . . .

A *Minden virágnak* kezdetű versben a motívum (azonos rímmel) így él tovább:

S ha meghalok, ha megfagyok: szememre
Megkönnyezetlen szemfedő borúl,
S ültetni nem fog senki egy virágot
A *sírra*, a melyly rajtam *domborúl*.

A *Nemzeti dal* szövegéhez legközelebb áll a motívumnak a néhány hónappal vagy néhány héttel korábbi *Lehel vezér*-ben megfogalmazott változata.²

[Álmosnak]
Leszállt fejér feje a fekete földbe,
Zöld mohos *sírhalom domborult fölötte*.
Körülállta sírját az egész magyar faj,
S esküt tett le felhőt-szagató morajjal:

Ugyancsak többször — korábban is, később is — és hasonló fogalmazásban bukkan fel Petőfi verseiben a *Nemzeti dal* kard szimbóluma, illetőleg a *kard megragadásának*, a *fényes kard* nak, valamint a kard és a *lánc*, a *bílc*s, „kapcsolatának”, ellentétének motívuma:

Fényesebb a láncnál a kard,
Jobban ékesíti a kart,
És mi mégis *láncot* hordtunk!
Ide veled régi *kardunk!*

A *villogó fényes kardról* az 1847-ben írt *Legszebb versem* című költeményében ezeket olvashatjuk:

A legszebb versem még hátravan.
Legszebb lesz az, ha majdan Béccsel
Hazám boszuja szembeszáll,
S én *villogó kardom* hegyével
Száz szívbe ezt írom: halál!

A *koldus sírja* című versben e sorok rejtik a *fényes kard* motívumát:

Oh, ez a kéz, a mely vénségében
Ezt a száraz görcsös ágat fogta,
Ifjúsága teljes erejében
Harczok *fényes kardját* villogtatta.

A *Nemzeti dal* előtt néhány nappal keletkezett a *Kemény szél fúj* . . . című vers. Ennek 2. szakaszában arról ír Petőfi, hogy *illik-e* még a nemzet oldalára a *kard*. S ezt a motívumot itt is éppúgy a *dicső múlt* felemlítése követi, mint a *Nemzeti dal*ban.

A *király esküje* című vers 66–70. sorában a *tündöklő kard* mellett, a *kard kézbe fogásának* és a *rozsdás bílc*snek motívuma van együtt. A *kard megragadása* — mint már előbb is említettem — ismét elég gyakori, visszatérő motívum a *kard* szimbólum használatával kapcsolatban.

² Érdemes különben összevetni a képet Kossuth Hírlapjának alábbi soraival: „... a fegyveres erő ha diadal-maskodik, a szabadság hívei lakolni fognak, a zsarnokság nyomán *sírok dombjai emelkednek*. Bécsben kezdik a műtétet”. (I. m. 1848. 441.)

Megtalálható az 1848-ban írt *Bordal* 3. sorában, az *Ismét magyar lett a magyar* kezdetű vers 3. szakaszában, melyben a *kard megragadása* mellett jelen van a *kard csillogásának* motívuma is, sőt a 2. szakaszban ott van a *bilincs* is. Felbukkan a motívum a *Búcsú* című versben is. Ez utóbbiban a *lant* és a *kard* párhuzama is megjelenik. Ez a tény a költő és katonai azonosságát jelenti, s azt, hogy mindkettőnek közös a célja: a szabadság. Ez a két motívum szinte azonos szavakkal tér vissza az 1849-ben írt *Akasszátok föl a királyokat* 39. sorában és az 1849-es *Burián Pál emlékkönyvébe* című versben.

Az előbb a *tündöklő, fényes kardra* idéztünk példákat. Gyakran kapcsolódik ennek ellentéte, a *rozsdás* is a *kard* szimbólumhoz. Így az 1845-ből származó *A magyar nemes* kezdősorában, az 1847-es *Rongyos vitézek* 3. szakaszában, valamint az 1848-as *Megint beszélünk* 2. versszakában. Ez utóbbi vers utolsó sorában egyébként megjelenik a *bilincs*, a *lanc* motívum is, mely szintén nagyon gyakori kísérője a *kard*—*fegyver* szimbólumnak. Petőfi 1847-ben külön verset is szentelt a két szimbólumnak: *Kard és lanc*. 1848-ban a már említett *Megint beszélünk* című versen kívül megjelenik a két motívum az *Olaszország* kezdősorában, a *Nemzeti dal*-ban, *A király és a hóhér*-ban, 1949-ben pedig az *Európa csendes, újra csendes* . . . c. versben,³ majd a *Péter bátya* címűnek utolsóelőtti szakaszában és — a *lanttal* együtt — a *Bizony mondom*-ban.

4. Ez utóbbi példák — különösen az 1849-ben írt *Bizony mondom* — Petőfi szimbólumrendszerének egy újabb jellegzetességére hívják fel figyelmünket. Arra, hogy Petőfi, mivel tényleg konvencionális értelemben használja a szimbólumokat, rendszerint többedmagukkal építi bele őket verseibe. (Ha a versek egészét tekintettük volna egy-egy részlet idézése helyett, jóval több motívum-kapcsolatot vagy motívum-láncolatot figyelhetnénk volna meg: a motívumoknak, szimbólumoknak egy eléggé kerek, eléggé zárt — asszociációs — körét.) Ebből az következik, hogy — egyrészt — kevés kivételtől eltekintve, Petőfinak alig akad olyan verse, melyben csak egy-két szimbólumot használna. S nincs olyan verse, melyben ez az egy vagy maximum két konvencionális szimbólum a többi fölé emelkedve allegóriává, vagy az egész verset kitöltő szimbólummá válva úgy eluralkodna a vers egésze felett, mint például Ady Disznófeji Nagy-úrra vagy Fekete zongorájára, Jó Csönd-hercege. Még *A rab oroszán* allegóriában sem válik szimbolikus, egyeduralkodóvá egyetlen motívum sem, hiszen az *oroszán* maga is konvencionális szimbólum, s így mint ilyen válik az allegória hordozójává.

Ezek a példák — másrészt — arra hívják fel figyelmünket, hogy a szimbólumok rendszerint többedmagukkal szinte egységes, egymást — majdhogynem szükségyszerűen — felidéző asszociációs sorrá válnak, egész szimbólumrendszert alkotnak. Így azután mint egy közös, állandó rendszer tagjai közösen hordoznak egyetlen nagy alapgondolatot, például a szabadságnak, a forradalmi harcnak, a dicső halálnak stb. gondolatát. Ebből az is következik, hogy az azonos gondolatkörbe tartozó, az azonos tartalmat hordozó versekben ezek a szimbólumok rendszeresen visszatérnek: Petőfi azonos motívumokkal fejezi ki azonos gondolatait, még akkor is, ha e gondolatokat más és más időpontban foglalja verseibe. Egy-egy szimbólum megjelenése, felbukkanása tehát szinte törvényszerűen húz magával — azonos szimbolikai egységbe tartozó — egy-két erőteljesebb és még néhány kevésbé ismert, kevésbé pregnáns, de Petőfi költészetében eléggé jellegzetes motívumot.^{3a}

Hogy ez az „örökös ismétlődés” mégsem teszi Petőfi műveit szürkévé, egyhangúvá, az Petőfi kép- és nyelvt teremtető zsenijén kívül annak is köszönhető, hogy a különböző versekben az egyes (ismétlődő) szimbólumok egyrészt más-más sorrendben, gyakran más-más nyelvi megfogalmazásban követik egymást, másrészt megterheltségi fokuk, intenzitásuk versenként erősen változik. Változik az egyes — kevésbé jellegzetes — kísérő motívumok száma és erőssége is.

5. Érdemes a motívumok, szimbólumok összefüggése, kapcsolódása szempontjából összevetni 1848 tavaszának néhány nagy politikai versét. Nézzük, miről vall az *Olaszország*, az 1848, a *Kemény szél fúj* . . . és a *Nemzeti dal* című vers. Az összevetéskor természetesen nem szabad megállnunk a szimbólumok szó szerű egyezésénél — ilyen is akad szép számmal —, hanem tovább kell lépni a tartalomszerű, motívikai egyezésekre. (Bármily érdekes és tanulságos lenne is, csak néhány esetben utalok más Petőfi versekkel való kapcsolatukra.)

Az összevetéskor azonnal feltűnik, hogy a konvencionális szimbólumok közül a *kard* megvan az *Olaszország*-ban, az 1848, a *Kemény szél fúj* . . . és a *Nemzeti dal* című versben. A *lanc* felbukkan az *Olaszország*-ban és a *Nemzeti dal*-ban, de az 1848 és a *Kemény szél fúj* . . . című versekből hiányzik. A *vihar*, *erős szél* más-más szóval megemlített közös eleme az *Olaszország*-nak (égi-

³ Megemlítem csak, hely hiányában példát itt sem idézek, hogy a *lanc*, *bilincs* motívumnak nagyon gyakori kísérője a *csőr* (ő)g éppúgy, mint a *kard* szimbólumnak is gyakori társa Petőfi verseiben a *cseng* ige. Természetesen mindkét szimbólum mellett gyakran szerepelnek az említett igék főnévi származékai is. A *lanc*—*bilincs* szimbólumnak gyakori kísérője a *széttörés* motívuma is.

^{3a} Hasonló megállapításra jut Széles Klára József Attila fiatalkori verseit vizsgálva (SZÉLES Klára: József Attila ifjúkori versei. Itk 1963. 317—327.), s magam is utaltam rá József Attila Kosztolányi c. versének elemzésében (Nyr 88: 140—9).

háború), az 1848-nak, és mint a címe is elárulja, a *Kemény szél fúj*...-nak. Hiányzik azonban a *Nemzeti dal*-ból.⁴ A múlt dicsőségének felemlegetése, illetőleg az ősök szellemének és a jelen gyalázatának felemlítése az 1848 című vers kivételével mindegyik versnek közös sajátja. Még ez utóbbiban is van rá utalás.⁵ Közös még a *véres ítéletnek*, a *zsarnokság elpusztítása pillanatának* emlegetése is. Az *Olaszország* című vers első szakaszának 3—4. sora és az utolsó szakasz 1. és 5. sora szól erről. Az 1848 címűben az utolsó szakasz, a *Kemény szél fúj*...-ban az utolsó szakasz első két sora utal erre. A *Nemzeti dal* pedig ennek kihirdetésével kezdődik.

Lehetne sorolni még a közös motívumokat, bemutatva azokat is, melyek a kiszemelt versek többségében már nincsenek meg. Külön feladat lenne bemutatni e motívumok kapcsolódását az 1848 tavaszán született politikai versek motívumkincséhez. Így például a *Van-e egy marok föld*, vagy *Az országgyűléshez*, vagy a *15-ik március 1848*, vagy *A szabadsághoz* című versekhez, vagy akár az olyan természetleírásokéhoz, mint *A tél halála* vagy az olyan szerelmes versekhez, mint a *Feleségek felesége*, illetőleg az olyan allegóriákéhoz, mint *A rab oroszlán*. Külön elemzést érdemelne a motívumoknak az összefüggése a *Ne feledd a tért* című Moore-for-dítás motívumaival. Ebben ugyanis sűrítve benne rejlik Petőfinek szinte a teljes forradalmi motívumkincse!

II.

1. Az itt kissé részletesebben tárgyalt négy verstől, de az 1848 tavaszán írt politikai, forradalmi versektől is, szimbólumhasználatát illetően, nyelvi megformálás, motívumkincs tekintetében láthatóan különbözik 1848 márciusának egyik leghatalmasabb költeménye, a *Föltámadott a tenger* című allegória, mely Imre Lajos találó hasonlata szerint „modern képalkotó módszerével olyan, mint egy szenvedélyes Ady-vers”⁶. Helyesebben szólva talán a többitől különbözik az a *hajó—tenger* szimbólum, amely ebben a versben van. Mert míg azok motívumkincsükkel szervesen kapcsolódnak Petőfi korábbi és későbbi verseihez — és egymáshoz is —, ez utóbbi (a *Föltámadott a tenger*) — legalábbis motívumait tekintve teljesen egyedülállónak, Petőfi korábbi költészetében társtalannak tűnik. Eltér a többi Petőfi verstől, hiszen — lát-szatra — egyáltalán nem kapcsolódik azok motívumrendszeréhez. A két motívum, melyre az allegória felépül, korántsem oly egyértelmű, mint Petőfi többi szimbóluma — talán mert a szimbolizált jelentéssel nincsen konkrét, kézzelfogható kapcsolatban. Ráadásul az allegória alapjául szolgáló *tenger—gálya*, illetőleg az *óceán, folyóvíz—hajó, bárka, csónak, sajka* motívum mint forradalmi jelkép vagy szimbólum csaknem teljesen társtalan, alig lelhető fel Petőfi korábbi költeményeiben. Forradalmi tartalom és mondanivaló kifejezésére nem használhatja fel őket Petőfi.

Forradalmi témájú költeményben 1846 végén, sőt csak 1847-ben jelennek meg, még akkor sem hordoznak elsődleges forradalmi tartalmat, hanem csak más, erőteljesebb, egyértelműbb szimbólumok (pl. *kard, bilincs, (csata) sík, végítélet, (szél) vihar, lant* stb.) járulékos, kiegészítő elemei. Még ekkor is a konkrét jelentés az erősebb bennük, bár a szöveggörnyezet, a vers tartalma és megformáltsága nemegyszer már előrevetíti, sugallja a későbbi allegorikus — majd az 1848 tavasza utáni szinte modern szimbólumként való — használat lehetőségét. Még ilyenkor is csak lazán, kevés szállal, kevésbé motiváltan kapcsolódnak a velük együtt elforduló, az elsődlegesen forradalmi jelentésű emblémákhoz. A forradalmi jelképrendszerben sincsen olyan állandó, meghatározott és könnyen meghatározható helyük, mint a többi motívumnak. Jelen-tésük sem olyan egyértelmű, mint például a *bilincs*-nek, *kard*-nak, *járom*-nak és a J. Soltész Katalin által — fentebb idézett munkájában — felsorolt többi motívumnak.

2. Mind a *tenger*, mind pedig a *gálya, hajó, csónak, sajka* motívum(csoport) gyakori Petőfi lírájában, de — ismételjük — 1848 előtt csak nagyon ritkán használja őket a költő forradalmi vagy politikai szimbólumként, sőt ilyenek társaságában is alig.

A *tenger* motívum — helyesebben a szó — a Petőfi-szótár tanúsága szerint kb. 140-szer lelhető fel Petőfi műveiben, az *óceán* szó pedig 12 alkalommal fordul elő.⁷ Az esetek többségében azonban a *tenger* a fenség, mélység, titokzatosság, a kifürkészhetetlenség, a nagyság, végtelenség, a magában kincseket rejtő zseni, a költő — illetőleg a költő érzelmeinek — jelképe

⁴ Az *Olaszországban az égháború* szót olvasva lehetetlen nem gondolni az *Egy gondolat* című versre. Az 1848 madár motívuma (sas, ólyv stb.) szintén gyakori a forradalmi versekben.

⁵ Vö. az *Olaszország* 10—22., a *Kemény szél fúj* 5—16., az 1848 5—6., a *Nemzeti dal* 9—12., 33—36. sorával.

⁶ Vö. IMRE Lajos: A műfaj kérdései Petőfi 1848—49-es lírájában. Tanulmányok Petőfiről. Bp. 1962, 447—8., ill. 397—465., valamint GÁLDI László: Jegyzetek Petőfi jambikus versformáiról (I. m. 479 és kk.).

⁷ Ebbe a számba csak a *tenger* és az *óceán* szó elfordulásának száma értendő bele; nem vettem figyelembe a körülírásokat, sem az olyan eseteket, amikor a *víz* szónak van 'tenger' jelentése. Figyelman kívül hagytam a *folyóvíz* elfordulásokat nagy számát is (pl. *Tündérlátom*). A *hajó* szó 26-szor, a *gálya* 5-ször, a *csónak* 15-ször, a *bárka* 5-ször fordul elő.

elsősorban korai, de még későbbi, 1847 körül írt költeményeiben is. Mint ilyen, leggyakrabban szerelmes versekben, vagy költő életével — 1847 körül a költői hivatással — foglalkozó költemények egy-egy motívumaként bukkan fel. (Ez utóbbiakban már forradalmi motívumok környezetében is.) Gondoljunk csak az 1842-ben írt *Hazatérés* című Heine-fordítás utolsó szakaszára, vagy az 1844-ből származó *Elmondanám* második szakaszának metaforájára, mely a *Honfidal* és a *A dal* közvetlen szomszédságában született. Ezekben a versekben és az előfordulások legtöbb esetében a nagyság érzését sugalló *szelid*, *nyugalmas* és *végtelen* tenger képével találkozunk (vö. például *Szöke asszony*, *szöke asszony*, *Csendes tenger rónaságán* stb.) akár mint természeti jelenséget írja le a költő, tehát a szót konkrét értelemben használja, akár metaforában vagy hasonlatban használja fel érzelmeket⁸ vagy természeti jelenségeket (a pusztát, az alföldi sík határt) hasonlítva hozzá.⁹

3. A *vad, viharos tenger* motívuma is nagyon korán felbukkan — igaz, kezdetben csak konkrét értelemben és túlnyomórészt szerelmes versben. Először a már említett *Hazatérés*-ben találkozunk vele. Már ekkor együtt a *csónak* motívummal, mely természetesen beletartozik a *hajó*—*gálya* fogalomkörbe. Igaz, a *viharos tenger* képe (mely ettől kezdve rendszerint együtt jelenik meg a *hajó* motívummal) ebben a költeményben még meglehetősen élettelen.

A képnek és a motívum több más későbbi felbukkanásának azonban még szinte semmi köze sincsen a *Föltámadott a tenger viharos*, eleven, mozgékony, nagy indulatokat tükröző, végtelen energiákat megmozgató allegorikus, szimbolikus képéhez. Ezekben a *tenger-víz*—*csónak*—*hajó* motívum (bár a *hajó* nem egy esetben már átvitt, szimbolikus értelmet hordoz) még csak kulissza, festett díszlet, mely elsősorban a szerelem ábrázolásához vagy más módon érzés nagyságának, hőfokának érzékeltetéséhez szolgál háttérként. Így például az *Életem most kezdetűben a vésztes tengeren a sajka*, vagy a *De miért is címűben a vészkor a hajós, ki „mindent tengerbe vet, Hogy az üres hajóban Megmentse életét.”* Így van ez a *A hóhér kötele* egyik mondatában, illetőleg az *Úti levelek* egyik részletében is.¹⁰

Máskor a végtelenségre, a nagyságra utaló költői kép vagy hasonlat, mely a vers alapgondolatát adja meg. Ilyen a *Csendes tenger rónaságán*, *Az időhöz* című versben, valamint a *Szerelmem zúgó tenger*-ben is. Ez utóbbiban az olvasó már csak a *megcsendesült*, a korábban *viharos*, de most már nyugodt tengert látja, melyen fel-alá evez a költő lelke a „*Szelid merengésnek hintázó csónakán*”. Ez az utóbbi felhasználási mód a jellemző a *viharos tenger* motívum felbukkanásának nem egy esetére.

4. A *tengeri vész*, *vihar*, a *vad* romboló elem nagyon gyakran már csak mint *emlék*, a múltban lezajlott esemény bukkan fel a versben; még akkor is, ha veszélyeztetett, *hánytorgó hajók* jelzik a tenger erejét vagy széttört, *elsüllyesztett gályák* felett simulnak el a tenger haragos hullámai. Elég csak utalni a már említett *Szerelmem zúgó tenger* vagy a *Csendes tenger rónaságán* című versre,¹¹ illetőleg a *Messze vándoroltam-ra*¹² és a III. Richárd előadásáról írt *Színi-bírálat* egyik mondatára.¹³

⁸ Vö. például a *Messze estem* 15–16. sorában, *A bánat? egy nagy óceán-ban* a *Hány csepp van az óceán-ban...* című versben, a *Salgó* 418–424. sorában. Ebben a versben egyébként a szerelmet folyóvízhez is hasonlítja a *tenger* hasonlat után, annak folytatásaként megjelenik a *csillag* és a *tengeri vihar* is.

⁹ Vö. például a *János vitéz* 189–192. sorait, az *Elnémult a fergeteg* 11–12. sorát, illetőleg ennek a versnek — melyben utalás történik a *fergetegre* is — a szövegváltozatát, valamint a 11–13. sorát, *A pusztá, telen* 13–14. sorát és a *Csendes tenger rónaságán* kezdősorait.

¹⁰ „[Az emlékezet] eltakarja kopasz homlokomat, ezt a szélvész tenger habjaitól ostromolt pusztá kősziklát.” (A hóhér kötele 4: 33.) „Milyen fél év volt ez! hánykódtak-e ezalatt a tengerek annyit, mint az én lelkem?” (Úti levelek 5: 30.) Meg kell jegyeznünk, hogy az Úti levelekben előforduló *hánykódó tenger* a *Tábla-bíró* alábbi soraival: „Hah, ki föltaláltad az írást, gazember, *Hánykódójék* veled koporsód, mint tenger” (3: 293) nyelvi megformálásban előfutára, előkészítője a *Föltámadott a tenger* alábbi sorainak: „Reng és őrölt a tenger / *Hánykódnak a hajók*”.

¹¹ Hadd utaljak rá, hogy a versben a nyelvi megformálás nagyon hasonlít a *Föltámadott a tenger* alábbi soraira: „Ijesztve eget-földet, *Szilaj hullámokat* vet Rémitő ereje”, illetőleg: „*Hánykódnak a hajók*”. Hadd utaljak arra is, hogy a *tenger* képe mellett megjelenik a versben egy *madár*, a *csalogány* is. A madár gyakori társa a *tenger* motívumnak, de gyakran előfordul forradalmi mondanivalójú versek és motívumok társaságában is (vö. pl. 1843! az *égen egy csillag* kezdetű verssel, az *Olaszország-gal*, *A gyáva faj*, a *törpe lelkek*-kel stb. — A *Csendes tenger rónaságán* című versben a *tengeren*, a *síkságon* kívül a *világ*, a *szikla* és a vers végén *vész-madár* képében a *madár* motívum is felbukkan. Ezek is gyakori kísérői a forradalmi jelképeknek. Gondoljunk csak a forradalmi, politikai versekben — gyakran a *síksággal* együtt fel-felbukkanó *sas-ra* vagy más módon madárra, például az *Egy gondolat* vagy *Az alföld* vagy *A pusztá, telen* c. versekre.

¹² Ebben a versben a *szélvész*, a *tenger*, a *készírt* — szikla és a *sajka* — hajó motívumot megelőzi a kedves *sírhalmának* emlegetése. A *Sírhalmom — sírdomb* a *Nemzeti dalban* pedig mint a forradalmi mondanivaló egyik eleme tér vissza. Nyelvileg ez utóbbit a *Lehel vezér* és a *Szép kedvesem*, a *Minden vírnagynak* című versekben készíti elő Petőfi. A kép megjelenik az *A szabadsághoz* utolsó szakaszában is.

¹³ „A *tenger* mosolya ez, mely halkán ringatózva játszik a napsugarakkal, míg rajta *összetört hajók* romjai tévedeznek.” (5: 51.)

5. Azt a *tengert*, melyben az 1848-ban írt vers indulata, ereje dühöng, a pusztító és egyben uralkodó elemet — talán nem is véletlenül — a *János vitéz* tengeri viharának és a János vitézt szállító hajó pusztulásának leírásában a 857—870. sorban lelhetjük fel először.¹⁴

Ugyanez a természeti elem hánykódtatja a menekülő szerelmesek hajóját 1846-ban. A *szökevények* című Shelley-fordításban is, melyet talán a *Föltámadott a tenger* egyik ihletőjének is tekinthetünk, annak ellenére, hogy az előbbiben politikai, forradalmi tartalom vagy mondanivaló hordozójává egyik motívum sem válik, sőt magának a versnek is csak annyi a „politikai” mondanivalója, hogy a szerelmesek a *zsarnok* apa akarata elől menekülnek a viharos tengerre. A *tenger* itt már aktív szereplője a költeménynek. Nyelvi megformálása is olyan, hogy alapjává válhatott a *Föltámadott a tenger-nek* és az *1848, te csillag-nak*. Csak néhány jellemző sort idézek:¹⁵

A jégeső szakad,
Fehérek a habok,
A tajték táncol, és
A villámlás ragyog. —

A mennydörgés ropog,
A forgószél kereng,

...
Mint tenger, mozg a föld,
Rajt minden rombadől,

...
Egy vitorlánk van ... a
Kormányos halovány;

...
Mozgó hegyekből áll
A vészés óceán,
Kelnek s enyésznek a
Habok egymásután.

E képeknek — annak ellenére, hogy tartalmilag és nyelvileg előkészítői a *Föltámadott a tenger-nek*, s azt szervesen kötik Petőfi szimbólumrendszeréhez — van egy nagyon fontos közös tulajdonságuk: nem elsődlegesen ők a forradalmi vagy politikai tartalom és mondanivaló hordozói. Hogy más szakkifejezéssel éljünk, a *Föltámadott a tenger-ig* a *viharzó tenger* és a *gályá-hajó* motívum — talán a Shelley-fordítás kivételével — sohasem kerül premier planba. Mindig van valamilyen más motívum, mely fölébe emelkedik vagy — legjobb esetben egyenrangúvá válik vele.

6. Elsődleges szerepet a *viharzó tenger* motívum 1848-ig továbbra sem kap. Még 1846—47 között sem, amikor pedig Petőfi már erőteljesen készül a forradalmi szerepre. (Vö. pl. Lukácsi Sándor: Petőfi és Cabet, ItK. 1966. 293—334.) Valahányszor előkerül ez a motívum, majd mindig fölébe kerekedik, erőteljesebben rajzolódik ki egy másik természeti elem, a *vihar*, a *szél(vész)*, a *fergeteg*, az *orkán*, mely egyébként természetes kísérője a *viharos tenger* motívumának. Talán a *Föltámadott a tenger* és az *1848, te csillag* olyan vers, melyben a *szél(vész)* említése elmarad. Természetesen nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a *szél(vész)*, *fergeteg*, *orkán* ismét gyakori forradalmi tartalmú embléma Petőfi lírájában. Így van ez a költői sorsot tárgyaló *Költő lenni vagy nem lenni* című versben,¹⁶ mely 1845-ben íródott. Még jobban megfigyelhető a *szél*, *szélvész*, *orkán* elsődlegessége, illetőleg fölébe kerekedése a *tenger* motívumnak az 1846-ban

¹⁴ Talán nem felesleges megjegyezni, hogy a kép megfogalmazásában mennyi a hasonlóság a *Föltámadott a tenger* szövegéhez. Itt is, ott is előfordul a *hánykódik* szó, megjelennek a *süllyedő hajók*. (Vö. a már előbb is idézett *Szerelmem zúgó tenger* című verssel és az *Úti levelek*, A táblabíró idézett soraival.) Nagy a hasonlóság a *János vitéz* ezen részlete és az *1848, te csillag* kezdetű vers tengeri viharának leírása között is. Egyébként a *János vitéz* említett sorában jelen van a *fergeteg* motívum is — erre még visszatérek —, valamint a forradalmi versekben, forradalmi motívumok kíséretében újra és újra felbukkanó *villám* is.

¹⁵ Kurzíváltam a *Föltámadott a tengerben* és később az *1848, te csillag*-ban visszatérő szavakat, motívumokat. Talán nem felesleges megjegyezni, hogy itt is jelen van a *szél*, a *villám*, a *mennydörgés*, a *zúgás*, a *vitorla* és a *halovány kormányos*, sőt a *táncol* szó is. — Véltetőleg a *szökevényekre* gondolhatott Gárdai László is, amikor — közelebbi forrás megjelölése nélkül — a *Föltámadott a tengert* shelly-i ihletésűnek tartotta. (I. m. Tanulmányok Petőfiről 479.)

¹⁶ A költeményben egyébként — az előzményekben ott találjuk a *folyóvizet*, a *szikla* és a *lant*—hangszer motívumot. Ez utóbbi ősi emblémája a költészetnek, a költői hivatásnak (vö. J. SOLTÉSZ I. m. 331.).

17rt Az *örüll*-ben¹⁷ és a *Költői ábránd*, illetőleg az 1847-es *A szél* utolsó szakaszában¹⁸ és a *Levél Arany Jánoshoz* című költemény befejező soraiban.¹⁹

7. Az utóbb említett versekben láthatjuk, hogy noha a *viharos tenger* motívum elsődlegessé, uralkodóvá nem vált, gyakran jár együtt a *hajó*—*csónak*—*gálya*—*sajka* motívummal. Ugyanakkor ez a motívumkör nagymértékben közeledik Petőfi forradalmi szimbolikájának rendszeréhez, sőt 1846 végétől és 1847-től annak szerves részévé is válik. A közeledési folyamatot jelzi már a *Szomorú éj* is, melyben a haza sorsa feletti aggodás leírása után jelenik meg az „örök vészű tengeren” evező költő képe. Megjelenik ebben a versben a *csillag*, majd a *puszta* és a *madár* is. A *csillag* Petőfinél szintén egy szimbolikus jelentésű motívumkörbe (*üstökös, csillag, hullócsillag* stb.) tartozik. A *tenger* motívumnak a forradalmi szimbolikához való közeledését bizonyítja a *Magyar vagyok* is, melyben a múlt dicsőségére való utalás mellett a *köszikla*, a *kard* és a *villám* is megjelenik. Ezek szintén gyakori alkotóelemei Petőfi forradalmi verseinek külön-külön is, de együttesen is.²⁰

De nemcsak ezek a versek és motívumok jelzik a *viharos tengernek* beleilleszkedését Petőfi forradalmi motívumrendszerébe, kapcsolódását más jelképkörökhöz. Utal erre a *vihar*—*szél*—*(vész)*—*fergeteg*—*orkán*, illetőleg a *menydörgés*—*villám* motívum is, mely — konkrét jelentésben — szintén természetes módon kapcsolódik a *tengeri viharhoz*. Ugyanakkor azonban mindegyik közsímsert forradalmi jelkép és visszatérő motívum Petőfi költészetében. Elég talán csak néhány közsímsert versre utalni bizonyítékként és emlékeztetőül: az *Egy gondolat bánt engemet* 9—12. sorára, a *Kemény szél fúj* és a *Forradalom kezdő* soraira és másokra.

A *vihar, fergeteg, orkán, szélvész* a *tenger* motívumot a jelentésánál is közel álló *folyóvíz* motívumkörhöz is hozzákapcsolja, mely bizonyos áttételekkel ismét kapcsolódik a forradalmi tematikához. (Vö. például a *Csendes tenger rónaságán* című verssel és másokkal.) Ezzel a fogalomkörrel egyébként a *hajó*—*sajka*—*csónak*—*gálya* fogalomkör révén is kapcsolatban van. Bizonyítékként csak a *Tündérrálmom* első két szakaszát hozom fel. Ebben a két versszakban (és a vers folytatásában) fellelhetjük majd mindazokat a motívumokat, melyek a már említett példákban is előfordultak.²¹ Idézzük a *Tiszá-t* is, melyben — a vers végén a *viharos tenger* jelenik meg, s ott van mellette a forradalmi versekben gyakori és teljesen egyértelmű *lánc* szimbólum. (Talán éppen ez lehet az oka annak, hogy a verset, legalábbis a vers végét a forradalomra utaló allegóriának szokták tekinteni. A *lánc*—*bilincs* szimbólumra egyébként vö. J. Soltész Katalin i. m. 331.)²²

A *viharos tenger* motívumot a forradalmi szimbolikához közelíti a *lant* motívum is, mely mint J. Soltész Katalin megállapította, „ősi emblémája a költői hivatásnak, magának a költészetnek. S az Petőfi költészetében és eszmevilágában is, melyben a központi helyet elfoglaló fogalmak, az elnyomás és az ellene vívott harc mellett egyik legfontosabb a költői hivatás” (Vö. J. Soltész Katalin i. m., i. h.), és — tegyük hozzá, — mely szervesen összefonódik a sza-

¹⁷ Több más motívum mellett — felbukkan a *folyóvíz*, a *madár* (*fürj*), a *dicsőség*, *rongyosság*, a *villám* és — a később, a *Királyokhoz*-ban visszatérő — *gyümölcs*.

¹⁸ Ez a szakasz már mindazokat az elemeket tartalmazza, melyek mint elsődleges motívumok jelennek meg a *Föltámadott a tengerben* s később az 1848. *te csillagban*. A *tenger* itt ugyan másodlagos, a *hajó* sorsa még nem tőle, hanem a *vihartól* függ. De megjelenik az *árbc*, a *tépett vitorla*! Felbukkan egyébként a forradalmi szimbolikában a *síkon rohanó ló* (vö. pl. az *Egy gondolat* c. verssel) képe is.

¹⁹ A *vitorla, orkán, villám, lángfelhő, hajó, törés* motívum itt is megvan! Ezekhez járul még — többek között a *ló*—*paripa, hám*—*iga, bélyeg*—*bilincs*, a *puszta*—*síkság, szabad ég* és a *lant* motívum stb. is az orkán zúgásán kívül. Sőt a *szabadság* szó is kimondatik!

²⁰ A költeményben egyébként megtaláljuk a Kölcsey Himnusz és Berzsenyi óta a magyar hazafias lírában gyakran visszatérő motívumot — egyrészt a *múlt dicsőségére* való hivatkozást, az *ősök vitéz tetteinek*, a *jelen gyalázatának* emlegetését — ez visszatér a *Nemzeti dal*-ban is —, más részről a haza gazdaságának leírását — olykor szinte a Himnuszból és Berzsenyitől majdnem szóról szóra átvett megfogalmazásnak. Ez utóbbi visszatér az 1848 tavaszán írt versek közül pl. a *Van-e egy marok föld*-ben, mely előkészítője a *Nemzeti dal*-nak is (: „nem látszik a nagy ősök vére, Flak befesték újra feketére A földet, rákenték a gyalázatot!” és „Jaj nekem, ... hogy szülőm ellen kell Kart emelnem”, stb.) és a *Lehetben* („Tokaj s Ménes borát, Buzáját az alföld, a Balaton halát, Vadait a Bakony s gazdag Erdély földje Aranyát-ezüstjét magyarnak termette.”).

²¹ Tanulságos lenne egészében is idézni ezt az első szerelem emlékének szentelt költeményt. Már csak azért is, mert olyan elemek bukkannak fel benne, mint *távilági hang*—*zene* (a *zene* megtalálható a *Föltámadott a tengerben* is: „Halljátok e zenét?” és a *János vitéz* tengeri viharának leírásában is), azután több alkalommal felbukkan a *madár* (*hatyú, sas*), a *csillag* (*hullócsillag*), *szikla*—*kőszirt, trón, zsarnok(ság)* motívum és azó. Ezek rendszerint többesmagukkal vissza-visszatérő elemek a forradalmi verseknek is. (Vö. még pl. a *Miért vagyok én még a világon* című verset.)

²² A *Tisza* egyébként azért is érdekes, mert egyrészt a *lánc* motívum — bár itt az örülléssel párosul — ugyanazokkal a szavakkal — vagy legalábbis nagyon hasonlókkal — illeszkedik bele a versbe, mint amelyekkel a *Dalai*m alábbi soraiban olvashatjuk: „De mit tőr a szolgaságunk népe? / Mért nem kel föl, hogy *láncát* letépjé?”). Másrészt azért is érdekes a *Tisza* záróképe, mert 1848-ban a *Király* és a *hóhér*-ban újból előkerül egy, ugyanezen elemekből felépített hasonlat. A hasonlító és a hasonlított azonban már szerepet, illetőleg helyet cserél, s a hasonlat tovább is folytatódik: „Mint a *folyóvíz* a *gátot*, Eltépé a *nép* a *láncot*, S bekócsán töredéke Fegyver mostan a kezébe!” Talán azt sem érdektelen megemlíteni, hogy 1845-ben a Pesti Divatlapban az alábbi sorokat olvashatjuk a *Tisza* egyik áradásáról: „egész vidékeket ellepett a nagy ár, annyira, hogy ha tokai hegy környékéről, a szabócsi rónaságra le nézess: *tengert* vész magad előtt *ellerúlni*.” (I. m. 2: 639.)

badságért vívott küzdelemmel. (Vö. pl. ismét csak a *Levél Arany Jánoshoz* című verset, A XIX. század költőit és másokat.)

A *lant* szintén gyakran jelenik meg együtt a *tenger* motívummal. Legyen szabad csak a *Költő lenni, vagy nem lenni*, illetőleg a *Levél Arany Jánoshoz* című versekre utalni vagy akár a *Csendes tenger rónaságán*-ra, melyben a *megnyugodott tengeren lantján* dalt pengetve, *Árionként* hajózik *kis sajkáján* a költő.

8. Természetesen még sokáig lehetne felsorolni bizonyítékokat, példákat arra, hogy kapcsolódik, hogyan kötődik és milyen áttételekkel a *viharos tenger* a forradalmi szimbólumok rendszeréhez, láncolatához. Lehetne sorakoztatni a szavakat, a fogalomköröket, melyek — egyesével vagy többedmagukkal — elemei, rendszeresen visszatérő, olykor pedig járulékos elemei a forradalmi verseknek (pl. *kőszirt—szikla(szál)*, *madár* (= *sas—csalogány—hattyú—viharomadár*), *zene—dal*, *lant—hangszer*, illetőleg *kard—fegyver*, *bilincs—lánc—járom*, *zsarnok—király*, *rabság—rabszolgaság*, *szabadság*, *múlt—dicsőség—ösök*, *jövő*, *síkság*, *csatázik* stb.) egyrészről, másrészről pedig gyakori társai a *viharos tenger* és a *hajó—csónak—gálya* motívumnak is.²³ S így ez utóbbit szervesen kapcsolják bele Petőfi motívumrendszerébe. (A további felsorolás és rendszerezés, azt hiszem, szétfeszítené dolgozatom kereteit.)

III.

1. A fentebb elmondottakban, azt hiszem, eléggé sikerült bemutatni, hogyan jelenik meg Petőfi lírájában előbb a szelid, majd a viharos *tenger*, hogyan él a kettő egymás mellett, hogy-e bukkann fel a tengeren hányódó *hajó—sajka—csónak—gálya* képe, s miként illeszkedik bel-Petőfi szimbólumrendszerébe, milyen szálakkal kötődik a forradalmi szimbolikához és képanyaghoz. Talán az is sikerült érzékeltetnem, hogyan készíti elő a korábbi versekben az allett góriabeli *tenger*, illetőleg *hajó—gálya* nyelvi megformálását: hogyan hordozza magában ez a kép motívum *potenciálisan* ezt a lehetőséget, hogy a *nép*, illetve az *uralkodó osztály* jelképévé váljon.

Egy dolog azonban mind ez ideig tisztázatlan maradt. Az tudniillik, hogy az 1848 tavaszáig túlnyomórészt csak negatív motívumként szerepeltetett, ellenséges természeti elemből, a *viharos tengerből* — olykor *folyóvízből*²⁴ hogyan válik pozitív előjelű forradalmi szimbólummá, hogyan lesz belőle a *népet*, a költő szándékait, vágyait diadalra vívó népet megjelenítő allegória. Abból a *tengerből*, mely a rajta ringó *hajót—csónakot—sajkát* — a költőnek, életének, szerelmének, érzelmeinek költészetének, szívének, képzeletének és nemegyszer a nép életének egyik jelképét (vö.: *Szomorú éj*, *A szerelem*, *A hóhér kötele* [4: 33], *Szerelmem zúgó tenger*, *A szerelem országa*, *Szép napkeltnék*, *Csendes tenger*, *Életem most*, *Vizen* stb.) — elnyeléssel, a költőt és a törékeny, gyenge *sajka—hajó* többi utasát hajótöréssel fenyegette (vö. *Hazatérés*, *Elmondanám*, *De miért is*, *Életem most*, *Szerelmem zúgó tenger*, *Csendes tenger rónaságán*, *János viléz*, *A szökevények*, *Levél Arany Jánoshoz*, *Képzelt utazás*, *Emlékezet* stb.). Tisztázatlan maradt az is, hogy a *tenger* motívum előjelváltásával egyidőben hogyan változik át a pozitív előjelű *hajó* motívum negatív előjelű jelképpé.

2. Ez az előjelváltás azonban csak látszólagos, és azért feltűnő, mert a 48 tavaszán írt versekben talán csak *A puszta*, *télen*-ben kerül elő a *tenger* egy hasonlóan, és mert a korábbi versekben nem elsődleges, nem is egységes és egyértelmű a *tenger* és a *hajó* jelentése. És főleg: viszonylag kevésszer fordul elő forradalmi motívumok környezetében, hangsúlyos helyzetben. De éppen ez a sokarcúság hordozza magában a jelentésváltás lehetőségét. Mert annak ellenére, hogy a *tenger* Petőfinél sokféle gondolati tartalom kifejezője, sokféle érzelm, jelenség képszerűbbé tételének, megértésének eszköze — még gyakran ellenséges voltának ellenére is —, mindig csodálatra, tiszteletre méltó és fenséges jelenség. És bármily átvitt vagy konkrét tartalom hordozója, szemléltetője ugyanis, mindig reális valóságában is jelen van a versben. Éppen ezért akár konkrét, akár átvitt jelentésben használja is a költő, a *tengerben* — mely a *csónakot*, a *hajót* elsüllyeszt(het)i, azokkal kénye-kedve szerint játszik vagy játszhat —, már

²³ Csak kiragadott példaként, címszó szerűen három vers motívumait sorolom fel. *Csendes tenger rónaságán*: *tenger*, *síkság*, *csónak*, *szél*, *folyó*, *vihar*, *szikla*, *örvény*, *tűz*, *lant*, *dal*, *növény*, (vész)madár stb. — *Egy gondolat bánt*: *hegy-völgy*, *mennydörgés*, *növény*, *halál*, *villám*, *vihar*, *kőszirt*, *slk*, *zászló*, *zsarnokság*, *szabadság*, *hősök*, *sír*, *zene* stb. — *1848* című vers: *ég*, *csillag*, *szabadság*, *megváltó*, *megfeszítés*, *madár*, *háború*, *ítélet*, *kard* stb. *A kemény szél fúj*: *szél*, *nap*, *tűz*, *múlt*, *kard*, *végítélet* stb. — Azt hiszem, az ilyen jellegű felsorolásokat, leltározásokat jó lenne Petőfi minden versén elvégezni. Ezek után talán érdemes lenne összeállítani — a szóegyezésekre támaszkodó, az azonos szavakat összehozó Petőfi-szótár mellé — egy fogalomköri koncordancia-szótárt Petőfi műveivel.

²⁴ Vö. pl. a *Tündérválom* 1—15. soraival.

potenciálisan megvan, benne rejlik az előjelváltás lehetősége, annak a lehetősége, hogy adott pillanatban a haragjában fenséges és félelmes *nép* jelképévé váljék.

3. A *hajó* motívumban — bármily átvitt jelentés hordozója legyen is — éppúgy ott él állandóan a szó konkrét jelentése, mint a *tenger—óceán—folyó* motívumban. A *hajó* Petőfi tudatában — mint azt az előfordulások szövegkörnyezetéből is kiolvashatjuk — csaknem mindig (vö. a fentebb idézett versekkel) a hullámok, szelek, viharok játékszere. (Érdekes és elgondolkodtató párhuzam: Petőfi 1844-ben *A királyok ellen* című versében a királyokat nevezi a népek játékszerének.)

Az előjelváltás jelei már Petőfi korábbi költeményeiben is megfigyelhetők, mind a *tenger*, mind a *hajó* motívummal kapcsolatban. Az 1847-ben írt *A szél* című versben a *hajó—gálya* felett diadalt ülő, mindent elsöprő viharok már olyan leírásával találkozunk, mely szinte sugallja a *tenger=nép*, illetve *hajó=királyság* azonosítást lehetőségét.²⁵ Ugyancsak erre utalnak a *Levél Arany Jánoshoz* című vers utolsó sorai, melyben a „látkör nélküli *tenger*” az orkán zúgása közben is ringatja a lant idegébe kapó költőt.²⁶ Az előjelváltás lehetőségét rejtí magában az *A Tisza* vers utolsó képe is.

4. A költő műveiben előforduló *tenger—hajó* motívumnak a néppel, illetve a királlyal való azonosítási lehetőségét — a költő által használt képanyagban rejlő potenciális lehetőségeket — felerősítette az is, hogy a költő ehhez az azonosításhoz — Heine (*Hazatérés*), Shelley (*A szökevények*), az ebben az időben megerősödő Béranger (*A képzelt utazás*) és Moore (*Ne feledd a tért*) hatásán kívül — nyelvi ösztönzést kaphatott Shakespeare-től is.²⁷ Petőfi ugyanis 1848 tavaszán fordítja le Shakespeare *Coriolánusát*. Március elejére már valószínűleg készen van az egész mű fordításával. (Vö. ÖM. 4: 409, 7: 117, 131., 137., 407–8.) A II. felvonásban szerepel egy olyan hasonlat, mely már szinte „szájába adja” Petőfinek a *tenger=nép*, a *gálya=uralkodó* azonosítást. Cominius a következőket mondja Coriolánusról: „kisgyermek korában | Lőn férfivá, s így nőtt, | miként a *tenger*, | S azóta ő tizenhét útközvetben | Egy kardnak sem hagyott babért. | ... | Mint *hajó előtt* | A *hullám*, úgy hajlott előtte a nép | S hullott le” (4: 275). Az angol eredeti szerint: „as weeds before | A vessel under sail, so men obey'd | And fell below his stem”. Látható tehát, hogy Shakespeare a népet — ha nem is azonosítja a *tengerrel*, de annak engedelmes, hajlékony, alázatos hullámaihoz hasonlítja. Ugyanakkor a hatalmon, ereje teljében levő, itt még diadalmas, a népet lealázó Coriolánust, kit később elűznek, a *tenger* felett lebegő, a *tenger* hullámain uralkodó — itt még az erőt jelképező — *hajóval* hozza párhuzamba.

5. A *hajó—tenger* motívum előjelváltásának nyomozásakor azonban nem állhatunk meg Shakespeare-nál. Rajta kívül ösztönzést, nagyon erős ösztönzést adhatott a Petőfi korabeli irodalom és sajtó is.²⁸

A *tenger—gálya* kép, e képben rejlik „ellentét”, illetve szembeállítás, olyan környezetben és olyan tartalommal, mint Petőfi korai műveiben is, fel-felbukkan a korábbi és a korabeli magyar irodalomban. Mondhatnánk azt is, hogy eléggé gyakori és általános.²⁹

Ha időben közeledünk Petőfihez, egyre gyakrabban ötlenek szemünkbe a magyar irodalomból a tengeri viharok olyan leírásai, melyek Petőfi *Föltámadott a tenger*, illetve az 1848, *te csillag* kezdetű versének képeire hasonlítanak, annak mintegy forrásul is szolgálhattak. 1804-ben Farkas F.-nél ezeket olvashatjuk: „*süjjeledző Gájjának lebegő vitorláját ... állani ... képezelem*” (Menny 9.). Kazinczy 1808-ban egyik levelében e sorokat veti papírra: „[Rédey] őrizkedjék a' hizelkedőktől, mert azok olyanok, mint a' *szellektől forgatott gálya*” (Lev. 5: 408). Vörösmarty műveiben is többször előfordul a kép. Így 1825-ben is: „Az pedig őt, valamint a *szélvész a tengeri gályát* | Húzta magával” (Művei 2: 151). 1821-ben, Katona József *Bánk bán*.

²⁵ Érdemes ezzel a képpel összevetni az ugyancsak 47-ben írt *Bölcselkedés* alábbi sorait: „Vagy a *történet gálya*, mit | A *véletlen fuvalma* hajt?”

²⁶ Vö. a 19. jegyzettel.

²⁷ Shakespeare-nek Petőfire való nagy hatása közismert tény. HORVÁTH János Petőfi-könyvében számos párhuzamot, gondolati és nyelvi egyezést mutatott ki Petőfi és Shakespeare között.

²⁸ Petőfi költői nyelvének a korabeli irodalmi nyelv szókincsével, képkezelésével stb. való összefüggéseire I. a Nyelvünk a reformkorban tanulmánykötet tanulmányait. Ez és Kölcsey jelképrendszerével való kapcsolata külön tanulmányt is megérdemelné.

²⁹ Csak néhány korai példát ragadok ki a Nagyszótár gyűjtése alapján a magyar irodalomból, és nem is egészen a kép felbukkanásának kezdetétől. 1769-ben TELEK J. így ír: „nem *hántalt* itten szegény lelkünknek *gyenge gályáját* az étczaki szelek fúvási; hanem ezer, meg ezer veszélyekkel ostromolják a' pokoltól áradott késértetek *szélvészét*” (Korona 221), a *háborgó tenger* motívum előfordul ugyanezen mű 443. lapján is. 1771-ben a Nemes Urfiban Faludi ír *törött gályáról és tengerről* (I. m. 81.), Bessenyei György Hunyadi Jánosában „*rettenetes tengerek*”-ről olvashatunk, „*meljeknek háborúján által evezve tensesd partokhoz láttatunk jutni*” (I. m. 4.). Csokonainál is többször felbukkan a *tengeren veszni induló gálya* (Szomorú halotti versek 1798/1922. ÖM. 2: 332), illetve a „*vad tengerre hágó hadi gálya* (Georgikon fordításában 1799/1922. I. m. 2: 276). 1798-ban írt *Szomorú halotti versek* 3. darabjában az emberi életet a tengerhez hasonlítja, melyen az egyes emberek életsorsát jelképező gályák előbb vagy utóbb, de elpusztulnak (Vö. Csokonai ÖM. Franklin kiadás 552–3). (Érdemes egyébként összevetni Csokonai leírását a *János vitéz* tengeri viharának leírásával.)

jában kétszer is felbukkan a *viharos tenger*. Először az Ottóval indulatosan vitázó Biberach ajkára adja ezeket a szavakat: „Gondolod, hogy a' | *felháborított tengert megfogod* | állítani, hogy ha egyszer egyj habocskát | eltudsz széjjel ütni?” (I. m. 78). Később, az ötödik felvonásban Peturral mondatja: „a' *dühös | tenger* magát örömmel engedi | egyj kis gödörbe elszorítani, | csak ottan is zuzhassa a' *hajóját*” (i. m. 115). A *tenger és hajó* képe Vachot Imrénél is felbukkan 1843-ban: „Ahhoz kell hát irányadó beszédeit alkalmaznia, hogy az alsóház kikötőjéből *tengerre bocsátott ügyeink hajóját biztos vitorlákkal és iránytűvel látszassék állatni*” (Örsz. Almanach 6.).

6. 1833-tól kezdve még gyakrabban bukkantak fel a magyar irodalomban és publicisztikában azok a motívumok és nyelvi formák, melyekből a *Feltámadott a tenger* allegóriája össze tevődik. A népharagnak a tengerrel, a népnek a *tenger árjával* és a *királyságnak*, Ausztriának *törékeny gályával* való azonosítása „benne volt a levegőben” olyan mértékben és formában, hogy a költőre még a nyelvi megformálás tekintetében is hatással lehetett. 1833-ban Helmezy a Jelenkorban így ír: „most némileg ők képezik az arisztokrátiának védfalát a' *köznép rohanása s torlongó árja ellen*” (i. m. 2/1: 35.). 1836-ban Vörösmarty „*tenger zagya nép*”-ről beszél (ÖM. 1: 142). Szigligeti szerint pedig „A *nép tengerár*, | Egy színbe folynak össze habjai” (Gerő 26). 1843-ban Wesselényi Szózatának 177. lapján *feltámadó népekről* olvashatunk: „Lipce téren döntötte el Europa sorsát! ... Ama népfelkelés, mely előtt a nemzetiség' zászlója lobogott, megbuktatta az évezred' legnagyobb hatalmát 's legkijeleltebb hőst, pedig nem országa kebelében voltak a' *feltámadó népek*.”³⁰ 1847-ben a Pesti Divatlapban Havi Mihály egy tengeri vihar leírása során *fenekestül fellázadt tengeréről* ír, úgy hogy a *fenn az ég, lenn a tenger* szembenállás szinte sugallja a „*habár felül a gálya s alul a víznek árja*” párhuzamot: „A szél minden irányban forgott, harsogtatta és tépte a tenger dühös tajtékait. *Fenn az ég föllegeiben iszonyú dörgés, alól a fenekestül fellázadt tenger.*” (PDI 1847. II: 1303). Ugyancsak 1847-ben Lévy József *feltámadó viharról* ír. Nem közömbösek számunkra a vihart kísérő motívumok sem: „*Föltámad a vihar*, mintegy sértett oroszlán, s kezét fog a zúgó záporral és mennydörgéssel.” (PDI 1947. I: 291–2). Ugyancsak ebben az évben és ugyancsak a PDI-ban — Garay János versében — megjelenik a *királynak gályához* való hasonlítása:

Elhagyatva, mint hajótört,
Mint viharrocsolla gálya
Áll kevés hívei körében
A magyar fölként királya

Nem sokkal később ugyanezen újság egyik tudósítója a Pest megyei követválasztáskor az *utcán hömpölygő népet* hasonlítja a tengerhez: „a kardos- és köznemesség *háborgó tengerként* hullámozott az utcák falai közt” (PDI 1847. II: 1373).

1848-ban megszaporodnak a sajtó nyelvében a *tengerrel, hajóval, gályával* kapcsolatos hasonlatok. Ez a tény azt sugallja, hogy hozzátartoztak ennek az időszaknak a kifejezőképességéhez. Vasvári Pál *Petőfi köszöntése* című írásában (Válogatott írásai 263.) — Petőfinak valamelyik versére utalva (főleg az *Egy gondolatra* gyanakodhatunk) a következőket írja: „Azon négy párthoz tartozunk, mely szinte egy szebb jövő után sóvárog, s egy cseppet akar képezni a *világszabadság tengerében*.”³¹ A Március Tizenötödike című lap egyik cikkében ezek a szavak látnak napvilágot: „Polgártársak! Tekintsünk körül. A láthatár *háborgó tenger*.” (1848. márc. 19. 1. lap). Birányi Ákos szavai szerint pedig: „Künn a szabad téren szabad ég alatt vész előtt *zúgó tengernek* látszék felülről a *nép*” (Kossuth Emlékkönyv 1952. 2: 147, idézi Spira György). Kossuth Hírlapjában többször is leírja a *hajó–tenger* párhuzamot. Kossuth előbb a *szabadság hajójáról*³² beszél: „Szegény Austria, honnan merülend fel a kalauz, mely *szabadságod ingó*

³⁰ Az uralkodóház elleni *feltámadásról*, azaz fellázadásról, felkelésről olvashatunk a Március Tizenötödike 207. lapján, 1848-ban is: „a magyar ... mindig híve is maradt az uralkodó háznak. Ha *feltámadunk*, ok mindig az volt, hogy a Lajtán túl a szerződésnek nem tartattak meg” — A *feltámad* ígét korábban már Csokonai is használja „*fellázad*” jelentésben (vö. ÉrtSz.).

³¹ Ez a birtokosjelző szerkesztési forma egyébként elég gyakori a magyar irodalomban a *tenger* szóval kapcsolatban. Példák hosszadalmas felsorakoztatása helyett hadd utaljak csak 1823-ból Kőlcsey Himnuszának e soraira: „Nyújtj feléje védő kart | *Tengerén kinjárnak!*”, Petőfi *Idájának* e soraira 1843-ból: „További életem *vad szenvedélyek tengerének* Hullámzajába tehetem”, illetőleg Vörösmartyanak 1844-ből származó soraira, melyekben már a „*népek tengere*” kifejezés is előfordul: „De éhes örvény, s a *népek tengere* | Környöz, s ha nem vigyázunk, elborít.” (ÖM. 3: 26.) Meg kell jegyeznünk, hogy itt, mint a szövegkörnyezetből is kivehető, nem a *népek és a tengernek* az azonosításáról, hanem a *népek sokaságáról* van szó.

³² A *hajó és a szabadság* szó azonosításának példája láttán meg kell említenünk, hogy 1792 után többször is találunk olyan hasonlatot vagy metaforát, melynek két pólusa az *ország*, a *státus* és a *hajó*. Pl. 1792: „az *Országunk hajóját*, melynek kormányát tartottak, a kőszálak közé vezették”. (Fülepdy: Uzong. 365), 1795: „Egyedül e' vihetei a' *Státusunk hajóját* a' leg nagyobb veszedelmek között is a' bátorságnak kikötő helyébe”

hajóját a vészek tengerén keresztül, a rendnek partjára vezethesse" (Kossuth Hírlapja 1848. 33.)³³ Később, a nápolyi eseményekről szólva a *tenger* már mint a királyi trón elnyelője jelenik meg: „Nápolyt mai nap két ilyen különös alternatíva közt látjuk szorulni. Vagy győz a király: s ekkor fegyverjog szerint fog bánni az országgal, s darab ideig ismét súlyos szolgátság lesz az eredmény, vagy győz a nép: s ekkor talán a *királyi széket is tengerbe rontandja a forradalom szélvészé*” (Kossuth Hírlapja 1848. 58). Sőt felbukkan ugyanaz az azonosítás is, mely Petőfi allegóriájának is az alapja: „A *nép tenger*, melyen a *trónok hajója* leng” (Kossuth Hírlapja 1848. 457).

7. Mindezek a tények lehetővé tették, hogy Petőfi az adott pillanatban felhasználja a motívumkincsében potenciálisan már amúgyis meglevő lehetőségeket és a *hajó*–*tenger* motívumból megalkossa a 48-as szabadságharc és forradalom egyik leghatalmasabb, legmeggrázóbb költeményét.

Az adott pillanatot a március 28-ára, 29-re virradó éjszaka eseményei hozták el. Az események hatására az „ihletébresztő izgalomban kél a »Feltámadott a tenger«, melynek még a ritmusa is a tömegek mozgalmas napjainak és éjszakáinak árnyait ingatja és kiáltásait süviti.” (Hatvany Lajos: Petőfi márciusa 47.)³⁴

IV.

1. Ettől a pillanattól kezdve Petőfinél már többször bukkan fel a *tenger*–*óceán*, illetőleg a *hajó* motívum, mint forradalmi versnek lényeges tartalmat hordozó vagy járulékos eleme. Így például az *Apostol* 2315–6. sorában. Az 1848 című versben, Petőfinek talán legszebb, legmonumentálisabb forradalmi versében a *tenger* motívum már teljesen a forradalmi motívika kíséretében jelenik meg. Ott van a versben a *csillag*, *éjszaka*, *hajnal*, *pirkadás*, a *szégyen a múlt miatt*, a *zsarnok*, *lánc*, *eltört korona*, *öröm a dicső jelek és a szabad jövő miatt*, a *vérontás*, *vérhullás*, a *vérző szív*, a *szabadság temploma* stb. Csak a tengerrel kapcsolatos részét idézem a versnek, mert szinte sűrítve van benne a teljes képanyaga a *Feltámadott a tenger* című versnek:

Áll a tenger nagy elbámultában,
Áll a tenger és a föld mozog,
Emelkednek a száraz hullámok,
Emelkednek a rémes torlaszok.
Reng a gálya ...
Vitorlája
Iszaposan összetépve
A kormányos szíve képe,
Aki esztét veszítve áll magában
Beburkolva rongyos biborában.

A *Feltámadott a tenger*hez hasonlítva ebben a képben azonban tovább lép Petőfi. A forradalmi gondolat erőteljesebb kifejezése érdekében már továbbviszi, kitágítja a képet. Több ebben a versben a *tenger*–*gálya* szimbólum a korábbi, a szokásos emblémásterű használatnál. Ebben a képben Petőfi a nagy vihart, a forradalmat már az egész földre kiterjeszti, szinte

Mkurir 2: 721–2) 1814/1955: Az Urak a haza kormányossai! az ut kétfelé megy, a dicsőségre és a gyalázatra, amerre az urak forgatják a *hajó orrát*, nekünk is arra kell eveznünk” (Fazekas M.: ÖM. 2: 20). 1844: „Az ország *hajó*, melynek kormányá a kenyér” (Bajza Munkái 3: 157). Még Petőfinél is előfordul 1844-ben: „Láttátok-e a két tündervirágot, Borzas hazánknak két sarkcsillagát, Evezhetsz bátran, *nemzetem hajója*” (B és K grófnék 2: 173).

³³ Érdemes összevetni vele az 1849-ben a Közlöny szerkesztőségének írt Petőfi-levél alábbi részletét: „megyünk vezérestül, seregestül a Tisza partjaira, hogy a *rónák hazájának* is megmutassuk diadalmas zászlóinkat ... megyünk *bécsi folyamok* gyanánt, mint hajdan a Betlenek, Rákócziak, Tököliek, s *hullámainkon* visszük a *szabadság bárkáját*!” (5: 132.)

³⁴ Érdekes, hogy Jókai — vélhetőleg a pesti eseményekre való visszaemlékezése alapján — 1869-ben úgy írja le a bécsi forradalmi események hangulatát, hogy visszatérő elem benne a *népnek a tengerhez való hasonlítása*: „Jenő ... A mint kilépett, egyszerre elkapta a *népár* és ragadta magával. De ez egészen más *áradat* volt, mint amit ő ... képzel magának. Nem egy dühöngő, vérszomjas csapat, hanem egy örömben *örjögő tenger* fogadta magába. Öreg és ifjú, úr és napszámos, kofák és úrhölgyek, diákok és katonák, egy gomolyba keveredve, egymás nyakába borulva, egymást csókolva, sírva, örjögve, ordítva, tombolva, rekedte kiabálva torkaikat a „szabadság” nevével. Diadal, diadal hangzik mindenfelé, főpívek adatnak kézről-kézre, egy-egy szónokot felkapnak a légbe, hogy olvassa el a népek a legújabb ... határozatot ... s hömpölyög az ár, míg új hír jön, új beszéd, új kitörése az örömeknek.” (Jókai: A köszívű ember fiai 1: 137. Centenáriumi kiadás.) A mondatok nyelvi megformálásában, meg szerkesztésében, tagolásában egyébként ugyanolyan erős ritmus látható, mint Petőfi költeményében, a *Feltámadott a tenger*-ben.

már kozmikus méretűvé növeli. Hiszen versében — az egyébként mozgékony rettenetes őselem — a *tenger* — megáll, szerepét, a vad hullámzást — az egyébként szilárd — föld veszi át. A mozdulatlan föld indul meg. A forradalom, a földi vihar itt már olyan erejűvé vált, hogy a föld reng, hullámzik bele, a földön emelkednek száraz hullámok. És itt ismét meg kell állnunk egy pillanatra. Ugyanis a versnek idézett sorai ismét Petőfi képtermítő és nyelvi zsenijét tükrözik. A korabeli nyelvet ismerő olvasó e sorok láttán hajlandó annak feltételezésére is, hogy Petőfi e néhány sorban olyan jellegű komplex képet alkot meg, a sürített metaforának egy olyan formáját teremtette meg, melyről József Attila költészete kapcsán Hankiss Elemér írt (József Attila komplex képei. Kritika 1966. 10. sz. 11—23). E néhány sorban ugyanis a síkváltások tömegével találkozunk. Az idézett részlet első sorában ugyanis kétszeres, sőt háromszoros ellentét van. Egyrészt az *áll* és *mozog* ige, másrészt a *tenger* és a *föld* fogalmát kifejező névszók között, végül pedig, hogy a mozgékony, örök változó elem, a *tenger* áll és a szilárdnak tudott *föld* indul meg. Ezt a meglepő síkváltás-sorozatot folytatja a második sor meglepő jelzős szerkezete, a logikailag lehetetlennek tűnő, de rendkívül szemléletes *száraz hullámok* kifejezés. E jelzős metaforában újabb síkváltás van, hiszen a *hullám* a *nedvesség* fogalmát hordozza magában s így a tengerre utal vissza. A *száraz* jelző pedig a földhalom, földhullám fogalmát és képzetét idézi fel. Így tehát a t u d a t a *tenger* és a *szárazföld* között vibrál ide-oda. A harmadik sor az előző szemléletességét viszi tovább, fokozza fel még erősebbé. Együttal magyarázza is a *száraz hullám* kifejezést. „Emelkednek rémes *torlaszok*” — írja a költő és néhány szóval újabb síkváltást visz a versbe. A *torlasz* szó ugyanis — a *tenger* szóval együtt emlegetve — a víz ereje vagy más természeti erő által földből, homokból, hordalékból, olykor jégből, hóból összehordott, felépített, eredetileg kisebb-nagyobb méretű dombokra, halmokra utal, melyeket a vers itt *rémes* nagyságúakká növel. A sor tehát szinonimával megismételve megmagyarázza az előző sorban elmondottakat, de az ismétlés tényével még nyomatékosabbá teszi azokat. Ezzel egyidőben azonban a szó jelentésének egy másik síkja is megjelenik, s éppen a versben korábban és később is nyíltan kimondott forradalmi tartalom és mondanivaló eredményeképpen. A *torlasz* szó ebben a korban egy más, a forradalommal kapcsolatos jelentést is hordoz, mégpedig nagyon is intenzíven! Azt a jelentést, melyet ma a *barikád* szóval fejezünk ki.⁸⁵ Az ismétlés tehát nemcsak fokozás, hanem módosítás is. Azt jelenti, hogy a száraz hullámok nem víz által összehordott halmok, hanem a párizsi forradalmi óta ismert barikádok. A barikádokra, az azokon folyó véres, kegyetlen forradalmi harcokra utal tehát a *rémes* jelző is, mely azáltal hogy kettős jelentést hordoz ('nagy' és 'borzalmas') szintén vibrálásra, valóságssíkok közötti ugrálásra készíti a tudatot. Az igehasználát újabb jelentéstartalmat visz a versbe. Arra utal ugyanis, hogy a kozmikus méretűvé vált harcban ezek a barikádok maguktól keletkeznek. Az egész földet megmozgató, a tengert bámulásra készítő forradalom hozza létre őket, a forradalomnak természetes következményei. Ezeken a barikádok alkotta hullámokon, a rengő földön ing, reng a monarchiát, a királyságot, a zsarnokságot jelképező gálya. És itt újabb síkváltás van, hiszen a *torlaszok*on, a *száraz(földi)* hullámokon gálya, valódi hajó van vészben. A képelet ismét csapong a forradalmi tartalmú barikád, a rengő föld, a tenger hullamai között, a *valódi* — vitorlákkal ellátott, fedélzetén kormányost hordozó — *gálya* és a királyságot a bíborába burkolódzó kormányos által jelképező *szimbolikus gálya* között.

Az egész idézetet figyelembe véve láthatjuk, hogy végighúzódik rajta a tudatnak a valóság két nagy síkja közötti vibrálása. A tengeriből szárazföldivé váló, kozmikus méreteket öltő tengeri vihar — mely tönkrezúzással fenyegeti a rongált, agyonroncsolt hajót —, ez az egyik sík. Mögötte állandóan ott húzódik a másik: az, hogy a vihar csak jelképe egy nagyobb, szintén kozmikus méreteket öltő viharnak, mely az emberek lelkében és az emberiség történetében zajlik, a forradalomnak, mely a gályát és a gályán halványan remegő kormányost, a forradalmakat felidéz, de azokon úrrá lenni már nem tudó királyokat elnyeléssel fenyegeti.

⁸⁵ A barikád szó a Nagyszótár adatai szerint 1832-ben jelenik meg a magyar nyelvben: „A' mi a' Francziaknál a' július három *barrikáda*-nap, az volt nálunk a' legközelebb lefolyt majnai tíz nap” (HELMECZY: Jelenkor 1: 357.). Még ebben az évben megjelenik a szó magyar nyelvű megfelelője, a *torlat* szó, bár még a *barikád* kíséretében: „Az első [férfi] ... *torlatot* (*barricade*) horda 's katonákra lött” (Jelenkor 2: 571). 1834-ben *torlasztéknak*, *torladéknak*, *torladék-halmaznak* torlították a *barikádot* (Jelenkor 3: 267, 276, 261). 1835-ben *halmaz*, *kőhalmaz*, *torladék*, *torlaszték* megfelelőit sorolja fel Lovász L. (Ért. nyelvúj. 28), és Helmezy lapját, a Jelenkort marasztalja el e sok szinonima miatt. 1846-tól kezdve már csak a *torlasz* szó fordul elő a *barikád* magyar megfelelőjeként. Egészen a század végéig ezt a szót használják — a *barikád* mellett a magyar szépírodalomban és publicisztikában, ha a 48—49-es eseményekről vagy forradalmi, munkásmozgalmi harcokról van szó.

Összefoglalásul — az elmondottak alapján — azt hiszem joggal megállapíthatjuk:

1. Petőfi költészetére jellemző, hogy mondanivalójának kifejezésére, érzékletessé tételére elsősorban és túlnyomórészt a konvencionális szimbólumokat használja fel.

2. E szimbólumokat sohasem egymagukban, hanem többedmagukkal építi verseibe. Egy-egy nagyobb egységes gondolat, rendszerint politikai mondanivaló kifejezésére gyakran, sőt rendszeresen egész sor szimbólumot használ.

3. E szimbólumok olyan szimbólum-, illetőleg motívumrendszer(ek)e)t alkotnak, mely(ek)-nek elemei többé-kevésbé állandóak, asszociációs kapcsolatban állanak egymással, és azonos vagy hasonló gondolat, tartalom kifejezésének eszközei.

4. Petőfinek azonos tartalmú, azonos mondanivalójú költeményeiben (egyéb motívumok laza kíséretében) rendszeresen visszatérnek. Ennek következtében — főleg az 1847 utáni költemények egy részében — szinte állandósult, kikristályosodott (a korai művekben megfogalmazott) nyelvi formában használja őket a költő.

5. Van néhány olyan szimbóluma is a költőnek, melyet nem konvencionális értelemben használ. Ezek látszólag nem illelnek bele szimbólumrendszerébe, abban idegen elemnek tűnnek. Olykor a konvencionális használat fölé emelkedve önállóbb életet kezdenek élni, s egy egész vers (rendszerint allegória) alaphangját megadó, a vers fölé emelkedő szimbólummá válnak. Olyan szimbólumokká, melyekben már ott érezzük a mai értelemben vett szimbólumok csíráját.

6. A nagyobb összefüggések azt bizonyítják, hogy Petőfinek ezeket a látszólag különálló, nem konvencionálisnak érzett szimbólumait is a motívumok egész sora kapcsolja nyelvi rendszerébe, és ezek motívum- és szimbólumkincsének szerves részei.

7. Szerves kapcsolatban állanak mind a konvencionális, mind a látszólag különálló szimbólumok, motívumok is Petőfi korának irodalmi és köznyelvével, a kor nyelvének kifejezés- és szimbólumkészletén alapulnak, abból táplálkoznak.

Wacha Imre

Petőfi és Sevcsenkó

Amikor Petőfi Sándor költészetéről esik szó és ki akarják jelölni helyét a világirodalomban, akkor a magyar költő neve többnyire olyan irodalmi nagyságokéval kerül egy sorba, mint Byron, Shelley, Heine, Lermontov, Mickiewicz, Espronceda, Baratasvili, Sevcsenkó. Nemcsak azért, mert mindannyian kijárták a romantika iskoláját és egész alkotói tevékenységük — vagy annak jelentős része — a haladó, forradalmi romantikus irányzat jegyében telt el, hanem rendkívül fontos az is, hogy egytől egyig a XIX. század első felében étek és írtak, vagyis egy olyan közös eszmekör feszültsége befolyásolta munkájukat, melyben a legkülönbözőbb erővonalak — hatások és kölcsönhatások — kereszteződtek és fonódtak össze. Az említett költők közül az első három műveit Petőfi igen jól ismerte. Verseiben észre is vehető Byron, Shelley, de különösen szembetűnően Heine hatása. A többiekről nem volt tudomása. De az ő költészetükkel is rokonítja valami az érzelmek szférájában, a témaválasztásban és a műfordítások használatában. Sőt, a közös vonás verseik magasztos hangvételét és iróniáját illetően is feltehető.

Petőfi verseit a szabadságszeretet hatja át ugyanúgy, ahogy a felsorolt művészekét. Petőfi — Esproncedához, Mickiewiczhez, Baratasvilihez, Sevcsenkóhoz hasonlóan — népe politikai felszabadításáért harcol. Ő is, mint Shelley és Sevcsenkó, a társadalmi egyenlőség és testvériség jelszavát hirdeti, a népbe fekteti minden reményét, miközben síkra száll a felvilágosodásért és a szellemi egyenjogúságért. Byronnal és Sevcsenkóval egyetemben úgy véli, hogy kortársai szellemi rabságának egyik fő okozója a gondolatokat gúzsba kötő egyház, és kegyetlenül szatirikus versekben ostromozza a képmutató, ravasz papokat, nem riadva vissza az istenkáromló kijelentésektől sem.

Sok hasonlóság mutatkozik abban, hogy Oroszországban, Magyarországon és Grúziában a körtársasági eszmék nemzedékről nemzedékre szálltak. Ragyiscsev és a dekabristák elképzelései ugyanúgy lelkesítették Puskind és Lermontovot, mint ahogy Petőfit a magyar jakobinusok és Kölcsény, vagy ahogy Baratasvili tanító mesterének és ihletőjének tekintette a köztársaságpárti Solomon Dodosvilit, a francia forradalom rajongó hódolóját. Petőfinél is, akár csak a fent említett költőknél, a respublikanizmus elválaszthatatlanul összefügg a szenvedélyes zsarnokgyűlölettel és monarchiaellenességgel. Sevcsenkóhoz és Heinéhez hasonlóan a szatíra fegyverével küzd a Habsburg-trón támaszat képező züllött arisztokrácia ellen pellengérré állítja a jobbágytartó földesurakat és a parazita életmódot folytató kismemeseket. Minden erejével arra

törekszik — és ebben Heinével, Miczkiewiczssel, Esproncedával, Sevcsenkóval rokon —, hogy felelősen honfitársait a politikai letargiából, aktív cselekvésre készítse őket, és elterjessze köztük a köztársasági és forradalmi eszméket.

Mégis, annak ellenére, hogy rengeteg közös vonás található Petőfi és a forradalmi vagy haladó romantika többi kiemelkedő képviselőjének költészetében, művészetére olyan mozzanatok is jellemzőek, melyek föltétlenül szükségessé teszik, hogy még a legforradalmibb beállítottságúaktól is elkülönítsük a magyar költőt. Petőfi *János vitéze* egyedülálló jelenség a nyugat-európai irodalomban. A forradalmi romantikusok közül (Sevcsenkó kivételével) előtte senki sem merészelte, hogy parasztot tegyen nagylelegzetű lírai-epikai alkotásának pozitív főhősül, senkinek sem sikerült az övéhez fogható teljességgel és színesen ábrázolni a népi-nemzeti életet ilyen költői és egyúttal közérthető formában.

Ugyanezt mondhatjuk *Az apostol*ról is, melyet csak nagyon erős leegyszerűsítéssel lehet egy sorba helyezni olyan tragikus hangvételű szimbolikus filozófiai poemákkal, mint Byron *Manfrédja* és *Káinjá*, Lermontov *Démonja* és *Mcirije*, Miczkiewicz *Ősök* című műve vagy Baratasvili *Meránija*.¹ *Az apostol* nem abban különbözik tőlük, hogy terjedelmesen leírja egy ember életének minden fontos részletét születésétől kezdve haláláig, és a költészet eszközeivel felidéri egy hősi jellem kialakulásának történetét, vagyis megfelel a műfaj összes megszokott követelményének (nagylelegzetű cselekményes elbeszélés emberekről és eseményekről), ami Byron dramatisztikus misztériumáról a *Káinról* vagy Baratasvili lírai-patetikus hőskölteményéről nem mondható el ilyen egyértelműen. A *Manfred* vagy a *Démon* viszont a poemák minden ismertetőjegyével rendelkezik, mégsem vehető össze *Az apostollal*, mert Petőfi egy olyan néptanító és forradalmár alakját villantja fel, aki világítótoronyként magaslik a többi ember fölé, és a korabeli európai irodalomban példa nélkül áll. Voltak ugyan korábban is zsarnokság ellen küzdő, Isten ellen lázadó hősök, nemegyszer színesebbek, magasztosabbak — titáni szenvedéllyel felruházott lények az istenek fajtájából, akik minden tekintetben felülmúlták a közönséges embert, de ilyen egyszerű és nagylelkű, földi örömeikkel megáldott és földi gondokkal megvert személyt, az egyetemes emberi boldogságért ilyen következetesen harcoló demokratát eddig az irodalom még nem ismert.

Műfaji sajátosságait és művészi eljárásait tekintve *Az apostol* meglehetősen közel áll a forradalmi romantikus poemákhoz. Amiben Petőfi alkotása különbözik tőlük, és amivel valami teljesen újat hozott a XIX. század első felének irodalmába, az az eszméi mondanivaló. Külön ki kell emelnünk, hogy (Sevcsenkó kivételével) az összes felsorolt költőtől eltérően, Petőfi nemcsak műveiben és világnézetében volt forradalmi demokrata, hanem társadalmi politikai gyakorlatában is. Elég ha itt csak az 1848-as márciusi forradalomban betöltött vezető szerepére utalunk. Azok az eszmék, melyek *Az apostol* és sok más forradalmi költemény megírására készítették, nemcsak ábrándként lebegtek szeme előtt, melyben érdemes hinni és reménykedni, hanem a forradalmi harc valós tapasztalatából fakadtak. Nemkevéssé fontos, hogy a valóság fejlődésében és konfliktusokban való ábrázolásának módszere Petőfinél nem csupán a forradalmi romantikára szorítkozik, hanem túlhaladja azt és alkotó éveinek utolsó szakaszában már a kritikai realizmus dominál. Petőfi művészetét csak Sevcsenkóéval lehet egyetemes érvénnyel összehasonlítani, mivel minden más összehasonlításnál az esetleges mozzanatok kerülnének előtérbe és így hijával lenne a bizonyító erőnek.

Az ukrán olvasók különösen azért érzik közel Petőfit, mert életében és költészetében sok minden hasonlít Tarasz Grigorjevics Sevcsenkó életére és alkotói tevékenységére.

Elsőként Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij mutatott rá Petőfi és Sevcsenkó költészetének rokon vonásaira. Lenin harcostársa, az első szovjet közoktatásügyi népbiztos — aki mellesleg költőként, publicistaként és drámaíróként is megállta a helyét és a legkiválóbb marxista kritikusok és irodalomtörténészek közé tartozott — már a 20-as években sokat tett azért, hogy Petőfi költészetét az Októberi Forradalom hazájában közelebb vigye a tömegekhez. Saját kezűleg fordította le a magyar költő 38 versét, akit kora „bolsevik”-jának nevezett. Ezek a — Stenbach és Neugebauer német fordításai alapján készült — fordítások önálló kötetként is megjelentek 1925-ben,² melyhez maga Lunacsarszkij írt előszót. Ez az írás azóta már több kiadást ért meg és fordításban a magyar olvasók számára is hozzáférhető.³

Itt ragadja meg az alkalmat Lunacsarszkij, hogy összehasonlítsa a nagy magyar lázadó költészetét kortársainak — Heinének, Lenaunak, Lermontovnak, Sevcsenkónak — munkásságával. Utal az ukrán költő és Petőfi életrajzában fellelhető közös vonásokra és hangsúlyozza, hogy mindkettőjük „magasan felülemelkedett környezetén és diszére válhatott bármely értelmiségi társaságnak, nem csupán tehetsége és erkölcsi habitusa, hanem műveltsége révén is.”⁴

¹ Ezeket a műveket vizsgálja I. G. NYEPUKOJEVA: A XIX. század első felének forradalmi romantikus poemája c. könyvében.

² Александр Петёфи: Избранные стихотворения. Гиз, М.-Л. 1925.

³ A. LUNACSARSZKIJ: Irodalmi tanulmányok. Вр. 1959. 190.

⁴ I. m. 191.

Sajnos a későbbiek során Lunacsarszkij már nem tér vissza ehhez a témához, hogy tovább taglalja a Petőfi és Sevcsenkó közt meglevő analógiákat, hanem inkább Heinével, Lenauval, Lermontovval és Byronnal veti össze részletesebben a magyar költőt, ami igen nagy veszteség, mert ez a futólagos megjegyzés — elmélyítve — könnyen cikke legérdekesebb részévé válhatott volna, hiszen köztudomású, hogy Lunacsarszkij nagyszerűen ismerte Sevcsenkó művészetét és *Nagy népi költő* címmel tartalmas tanulmányt is írt róla.

Ezek után a magyar és ukrán költő neve elég sűrűn került egymás mellé, bár sem Ukrajnában, sem Magyarországon nem látott napvilágot egyetlen olyan tudományos munka sem, mely megkísérelte volna, hogy ezt az összehasonlítást szilárd alapokra helyezze. Csupán Ju. V. Skrobinyecnek, a magyar költészet avatott tollú műfordítójának publikációi és az Ungvári Egyetem tudományos ülészekén tartott előadásának tézisei képeznek e szempontból kivételt.

Anélkül, hogy teljes egészében meg akarnánk oldani a két nagy nemzeti költő és forradalmi demokrata eszmei és költői rokonságának problémáját, szeretnénk kissé részletesebben szólni (amennyire tanulmányunk terjedelme megengedi) e rokonság néhány sajátos mozzanatáról, azzal a céllal, hogy legalább fő vonásaiban felvázolják, miben rejlik a két rendkívül eredeti tehetség — minden utánozhatatlan egyéni sajátosságon túlmutató — hasonlósága.

Néha egyszerűen megdöbbentő és megmagyarázhatatlan, mennyire egyforma indulatok, érzelmek fűtik Petőfit és Sevcsenkót, mennyi a — van, mikor szó szerinti — megegyezés csaknem azonos időben született verseikben. Íme néhány példa.

1844 februárjában írta Sevcsenkó *Miért nyűgöz le sorsom?* című rövid lírai darabját, melyben nagy kifejező erővel jeleníti meg a szívét összeszorító, lelkén elhatalmasodott fájdalmat szeretett szülőföldjének, Ukrajnáknak sorsa miatt:

Mért nyűgöz le sorsom? Terhem meddig hordom?
Ó, kihez jajdulhat, kiálthat szívem,
Mint anyjához gyermek? Súlyos, mint az ólom,
Közünyös végzetem, örök idegen...
Éhezem, szomjazom, elszunnyadni vágyom —
Dermedj meg, én szívem, ne csak szunnyadozz,
Felettem hadd járja táncát a gonosz,
Ha nincs már mit tennem széles e világon!

Weöres Sándor fordítása⁶

Ugyancsak 1844-ben, valamikor január—február táján került ki a beteg és elkinzott Petőfi tolla alól Debrecenben *A dal*:

Bölcsőben sír az éber csecsemő;
Bölcső előtt
A dajka zeng — el szokják a dalok
Altatni őt.
Sok szenvedésem síró gyermeke
A fájdalom;
Dalt dalra költők — dalaimmal őt
Elaltatom.

A hangulat és a központi kép (obraz) hasonlóságához nem fér kétség. Elképzelhető olyan ellenvetés, hogy a két vers valószínűleg közös forrásra vezethető vissza. De még ha sikerülne is felfedezni egy közös prototípust, akkor sem valószínű, hogy egyidőben vált ismertté mind Petőfi, mind Sevcsenkó előtt és egyszerre készítette őket arra, hogy motívumait újrafogalmazták.

Sevcsenkó lírai versét, a *Három évet* fájdalom hatja át, kiütöközik belőle a csalódás keserűsége. Ezzel együtt nagyon egyszerű és őszinte alkotás, képei tipikusnak mondhatók Sevcsenkó költészetében, és szorosan a népelethez, a szülőföld történetéhez, az egyszerű embereknek — a költő honfitársainak — szenvedéseihez kapcsolódnak. Kis melankólia, belső bizonytalanság, zavar csendül ki belőle, de ugyanakkor düh is — komor és nyugtalanító irónia. Ennek ellenére a mű eléggé egyöntetű, hiányzanak belőle a ríktó, szokatlan színek, a költő kerüli az éles kontrasztokat. Petőfi nagy versmonológiában *Az örültben* egészen másként jár el. Palettájának vakítóan ellentétes tónusait diszharmonikus sorrendben keveri egymás mellé úgy, hogy azok szinte kiabálnak, nyugtalanító káoszukkal, érzékeltetve a beteg elme béklyóiba vert gondolat

⁶ Tarasz Sevcsenkó: Kobzos. Bp. 1961. Sevcsenkó verseit a továbbiakban is ebből a kiadásból idézem, a Petőfi-verseket pedig a Petőfi összes művei. Bp. 1951. c. kiadásból.

önmagát megsemmisítő vergődését. Műveiből árad a szenvedély vadsága, a romantikus egzotikum; hiperbolái kozmikus méretűvé növekednek.⁶ És mégis a világot gonoszságaért lángsugar-korbáccsal büntető őrült el-elakadó szavai és az embertársai nyomorúsága láttán elerőtlenedett költő tragikus gyónása között nemcsak belső, érzelmi hasonlóság fedezhető fel, hanem bizonyos képi megfelelés is:

Szívem megszerette az embereket
És szerelmessé lett beléjük,
Hozzájuk szokott. Azok meg
Játszottak vele, dicsérték ...
De ahogy ellopództak az évek,
és könnyeim kiszáradának
— Az igaz szerelem könnyei —
Lassacskán
Szemem is úgy nyilott fel ...
Körülnézek. —
Jobb nem is beszélni róla.
Köröttem bárhova nézzek
Nem emberek, kigyók tülekednek ...
És elfogytak könnyeim,
Minden ifjúi könny.
Most pedig szívem, ami széttört,
Méreggel gyógyítgatom.
Nem sirok és ének sem
Hangzik a számról —
Csak bagolyként huhogok

(Három év, 1845. december 22.)

... egy hiéna kiása siromból.
Ez az állat volt egyetlen jóltevőm.
Ezt is megcsaltam.
Ő combom akarta megenni;
Én szívemet adtam oda,
S ez oly keserű volt, hogy megdöglött tőle.
Hahaha!
De hiába, csak így jár,
Ki emberrel tesz jót. Mi az ember?
Mondják: virágnak gyökere,
Amely fönn a mennyben virúl.
De ez nem igaz.
Virág az ember, melynek gyökere
Ott lenn van a pokolban.

(Az őrült, 1846. január)

Mindkét mű, melynek születését alig néhány nap választja el — hiszen Sevcsenkó verse 1845 decemberének végén keletkezett, Petőfi pedig a sajátját 1846 első napjaiban írta —, forduló-pontot jelöl. Bennük fejeződik ki bizonyos hangulati törés, egyfajta pesszimista roham, mely erőt vett a költőkön, és ha nem is tartott hosszú ideig, eléggé megviselte őket. Petőfinél az okok többé-kevésbé személyes jellegűek — csalódás néhány fiatalkori barátban, viszonzatlan szerelem és ennek kapcsán egyre erősödő magányérzet. Ehhez járult még az a hajsza is, amit a konzervatív és reakciós sajtó hasábjain indítottak ellene az irigy kritikusok. Egyéni fájdalom tükröződik Sevcsenkó soraiban is, akit szintén gyakran nyomasztott az egyedüllét és legalább annyi rágalmozó vette körül, mint a magyar költőt. De az elkeseredést végeredményben mégsem annyira azok a nehézségek váltották ki belőlük, melyekkel meg kellett birkóznuk, hanem inkább az a tudat, hogy ráébredtek, milyen óriási szakadék tátong költői, emberi, honpolgári és politikai eszményeik, valamint az orosz és osztrák birodalom vigasztalan valósága között. Szembetűnő a gondolati és kifejezésbeli hasonlóság az alábbi versekben is:

⁶ Érdekes A. Lunacsarszkij megjegyzése: „Nagyon sajnálom, hogy nem tudtam lefordítani Az őrültet — igen jelentős költemény ...” (LUNACSARSZKIJ: Irodalmi tanulmányok. 204.)

Hol vagy, te Jobb-sors? merre vagy?
Mert ez se rossz, se jó!
Ha jót nem adhatsz, rosszat adj,
Örök mindható!
Ne adj ébernek álmokat,
A szív azoktól ernyed.
Ne add, hogy sárban, korhatag
Tuskóként elheverjek.
De lángot adj, szép életet.
Mit kormányozzon szeretet.
Ha nem: dühöt küldj, átkot,
S gyútsam föl e világot!
A lánc csörgése vajmi rút,
Rabságban halni bánat;
Szunnyadni ám még szomorúbb
Ölén szabad hazának.
Ki elaludt, pusztulni fog,
Eltűnik nyom nélkül ...
Élek? halok? mindegy dolog,
Szívem ha nem hevül ...

(Hogy telik múlik éjre napra éj-nap ... 1845)

Zempléni Árpád fordítása

Petőfi Sándor —

Egy gondolat bánt engemet:
Ágyban, párnák közt halni meg!
Lassan hervadni el, mint a virág,
Amelyen titkos féreg foga rág;
Elfogyni lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott, üres szobában áll.
Ne ily halált adj, istenem,
Ne ily halált adj énnekem!
Legyek fa, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül,
Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le ...

(Egy gondolat bánt engemet ... 1846)

Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek
Az emberiségért valamit!
Ne hamvadjon ki haszon nélkül e
Nemes láng, amely úgy hevít.

(Sors nyiss nekem tért ... 1846)

Mindkét költő az emberiség javára óhajt cselekedni, szívüket az emberek iránt érzett nemes szeretet hatja át. A kispolgári tespedtség, érzéketlenség, lelki üresség az, amitől rettegnek. Százszor többre értékesítik az ilyen sanyarú vegetálásnál a hősi halált. Készek a szabadságért, szebb jövőért vívott harcban „felgyújtani a világot”, hogy elérkezzen a nap, amikor

... minden rabszolga-nép
Jármát megunva síkra lép
Pirosló arccal és piros zászlókkal
És a zászlókon eme szent jelszóval:
„Világszabadság!”

A versekben vezérfonalként végighúzódo gondolat, hogy a szent cél csak harc árán érhető el, Petőfinél különösen pontosan és meggyőzően jut kifejezésre a „világszabadságért” vívott küzdelem grandiózus képében.

Az általunk fentebb idézett néhány példát — melyek közül talán a harmadik a leginkább jellemző — vég nélkül szaporíthatnánk. Közös gondolatokat, rokon szövegrészeket még számtalan versben találunk, hiszen Petőfi és Sevcsenkó, mint költői képrendszerük majdnem teljes egybevághósága is bizonyítja, rokonlelkek. Az általunk választott példákban különösen keletkezésük időbeli közelsége szembetűnő. Ez természetesen a véletlen rovására írható, hiszen köztudott, hogy egyik költő sem ismerte a másik művészetét és így kölcsönhatásról vagy motívumok átvételéről szó sem lehet. És mégis, már pusztán az a tény, hogy mindkettőjüket körülbelül egyidőben foglalkoztatták ugyanazok a — vagy legalábbis rendkívül hasonló — gondolatok és érzések, bizonyos törvényszerűsége enged következtetni.

A leglényegesebb érintkezési pont — forradalmi demokratizmusuk. Világnézetükből kifolyólag mindketten egy olyan parasztforradalmat eszméjét hirdették, mely megszünteti a jobbság intézményét és a zsarnokságot — vagyis a Marx előtti leghaladóbb ideológiai irányzat hívei voltak. A népfelkelés gondolata Sevcsenkonál először híres történelmi poémájában, az 1841-ben írt *Hajdamákok*-ban bukkan fel, és az egyik szovjet kutató véleménye szerint ettől az időponttól kell számítani forradalmi demokratikus szemléletének kezdetét.⁷ Petőfi néphatalommal és köztársasági államberendezkedéssel kapcsolatos nézetei 1846-ban kristályosodtak ki véglegesen. Ekkor vált szilárd meggyőződésévé, hogy az elnyomott néptömegek előtt csak egyetlen lehetséges út áll — harc a tirannusok és az arisztokrácia ellen.

Petőfi és Sevcsenkó művészetének meghatározója a szó nemes értelmében vett népiség. A népiség mint sorsvállalás. Mindketten a nép fiai — a paraszttömegekből jöttek. Az anyatejjel szívták magukba a népi világlátást, gondolkodást. Mind nyelvezetük, mind költői képrendszerük népi eredetű. Mindezt csak kiegészítette széles körű műveltségük, a kortársaik és elődeik — gondolkodók, tudósok, művészek — által létrehozott kulturális értékek — szépirodalom, filozófia, történettudományi munkák — ismerete.

A népeletet, népszokásokat összes apró részletével belülről ismerték; mert átéltek mint létezésük természetes velejáróját. Nem csoda, hogy népi érdekeket képviselnek, a nép reményeit, vágyát szóltatják meg — népen a nemzet elnyomott, kizsákmányolt rétegeit értve. Arra törekszenek, hogy mindenki megértse őket. Ezért egyszerűen, világosan írnak anélkül, hogy közönségesek lennének, vagy a népet próbálnák magukhoz, „felelmezni”, amit nem is tehetnének meg, hiszen önmaguk és a nép között nem látnak különbséget.

Ha lírájukat vagy epikus műveiket összehasonlítjuk, lépten-nyomon bizonyítékokat találunk népköltészetből fakadó képi gondolkodásmódjuk szerves rokonságára vonatkozólag. Mint ismeretes a folklórtudomány nem egy olyan esetet tart számon, mikor teljesen különböző országok — sőt kontinensek — népművészeti alkotásaiban ismétlődnek meg csekély eltéréssel ugyanazok a motívumok. Hogyne fedezhetnénk fel tehát hasonlóságot az évszázadokig egymás mellett élő szlávok és finn-ugorok népművészetében! Kétségtelenül ez a körülmény befolyásolja, hogy Petőfi és Sevcsenkó képrendszerében, eszméiben, költői fordulataiban — a költők nyilvánvaló nemzeti sajátosságai ellenére is — annyi a közös vonás.

Petőfi is, Sevcsenkó is valódi nemzeti költő. Bennük testesül meg nemzetük génusza, bennük jutnak kifejezésre a legkiválóbb nemzeti jellemvonások. Műveik eszmévilága széttephetetlenül összeforrott a nemzeti eszmékkel, melyek kortársaikat a nemzeti elnyomás ellen a felszabadulásért vívott küzdelemben lelkesítették. Művészetük szülőföldjük történetét, a népelet tényeit tükrözi vissza. Rendkívül fontos, hogy a nép felszabadítását egyikük sem úgy értelmezte, mint csupán politikai felszabadítást, az idegen iga lerázását. Az alapvető kérdés mind a cári Oroszországban, mind az osztrák birodalomban a jobbagyok társadalmi felszabadítása volt. Mind Sevcsenkó, mind Petőfi elsődleges feladatnak a dolgozók, az elnyomott parasztság felszabadítását tekintette, és mindketten annak a gyalázatos röghözkötöttségnek eltörléséért szálltak sikra, mely megnyomorította Oroszország és Magyarország parasztjainak nagyobbik hányadát.

Sem a magyar, sem az ukrán költő nem képzei, hogy a nép szociális felszabadítását isteni beavatkozásra vagy királyok és földesurak jóindulatára lehet bízni. Meg vannak győződve a forradalmi harc eszközeinek szükségességéről és hatékonyságáról, állhatatosan és bátran kiállnak a társadalom gyökeres átalakításának eszméje mellett, aktív cselekvésre, népfelkelésre buzdítanak.

⁷ Ю. Д. Марголис: Исторические взгляды Т. Г. Шевченко. Издательство ЛГУ, 1964. 126—127. — М. И. НОВИКОВ: Т. Г. Сеvcсenkó társadalmi-politikai és filozófiai nézetei című munkájában olvasható: „Sevcсenkó forradalmi demokratizmusa 1844-től mutatkozik meg egyre erősebben, amikor is a rá jellemző szenvedélyességgel küzd a földesúri—jobbágyi rendszer, az arisztokratikus államberendezkedés, a cárizmus ellen, és a parasztságot forradalmi cselekvésre szólítja fel.”

М. И. Новиков: Общественно-политические и философские взгляды Т. Г. Шевченко. М. 1961. Изд. АН СССР. 82.

Harci riadó rivall Sevcsenkó *Hajdamákok* és *Kaukázus* c. poémáiban, *Dávid zsoldáraiban*, *Holtaknak és élőknek* című költeményében, valamint a csodálatos szépségű *Végredeletben*:

... aztán — talpra!
Bilincseket tépjétek el,
S a szabadságot öntözzétek
Gaz ellenünk hő vérevel!

Sztripszky Hiador—Varga Bálint fordítása

... és föl, talpra
Törjétek szét a rabláncot,
Öntözzétek gaz zsarnokunk
Vérével a szabadságot. —

Anka János fordítása

A társadalmi felszabadításért folytatott öszznépi küzdelem gondolata különös szenvedéllyel és erővel fogalmazódik meg a *Nem szeretem, ha sajnálnak* című versben.

Hogy szabadságunkat ébressze,
Ehhez egy szerszám jó: a fejsze;
Legyen kifent a fejsze-él
S a szabadság majd újra él;
Másképpen megtörténhetik,
Hogy alszik végítéletig.

Weöres Sándor fordítása

Könnyen megállapítható Petőfi és Sevcsenkó eszméinek összhangja, ha összehasonlítjuk, *Az ítélet* és a *Holtaknak és élőknek* című verset, melyben szintén felmerül a volt elnyomói felett ítélkező fenséges és igazságos népiélet képe:

Nemsokára örömré ébred
A sok megbilincselte ember.
Eljön az ítélet napja
És megszólalnak a hegyek meg a Dnyepr.
És százkarú patakként
Ömlik majd a tenger kék vizébe
Gyermekeitek vére...

A 149. *Dávid-zsoldár* ugyancsak azt a pillanatot jeleníti meg, amikor az elnyomó „pusztítók” elnyerik méltó büntetésüket az elnyomott „igazak” kezétől (emlékezzünk vissza, hogy Petőfi *Az ítéletben* hasonló képet fest elénk a „jók” és „gonoszok” végső küzdelméről, melyből a „jók” kerülnek ki győztesen).

Petőfi műveiben — akárcsak Sevcsenkónál — számtalan variációban ölt testet a forradalmi harc eszméje, hangzik el a felkelést sürgető felhívás:

Eljön, eljön az ítélet napja,
A nagy isten véritétele tart,
S még jutalmát jó, rossz meg nem kapja,
Már nyugodni sem fog addig a kard!

(III. 33.)

A magyar forradalmi-demokrata költészetben a „kard” a zsarnokság elleni véres harc szimbóluma és az idézett sorok arra szólítanak fel, hogy nem várva be az istenítéletet, haladéktalanul hozzá kell kezdeni a forradalomhoz. Még nyilvánvalóbb ez a *Mit csinálsz-ban*:

Nem maradhat így sokáig,
Mi hogyan lesz, majd elvállik,
Elvállik a csatatéren,
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Drága áru a szabadság,
Nem ingyen, de pénzen adják,
Drága pénzen, piros véren;
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Engesztelhetetlen gyűlölet hatja át Petőfi egyik legismertebb versének *A mágnásokhoz* címzett sorait, melyet hangulatilag akár a Kobzos muzsája is ihlethetett volna.

Ki a sikra a kunyhókból
Miljomok!
Kaszát, ásót, vasvillákat
Fogjatok!

Az alkalom maga magát
Kínálja,
Ütött a nagy bosszúállás
Órája!

— Ez a vers eszmei szempontból nagyon sok hasonlóságot mutat fel Sevcsenkó *Holtaknak és élőknek* című versével, melyben az ukrán költő kegyetlen bírálatot intélt a nemzet nemességét, elvitatva múltbéli érdemeiket és bebizonyítva antipatriotizmusukat és osztályjellegből fakadó egoizmusukat. Sevcsenkó is — akárcsak Petőfi — a nép véres bosszújával fenyegeti a földesurakat, és azt jövendőli, hogy a felháborodott nép haragja elől nem lesz menekvés. Még argumentációjuk is többé-kevésbé megegyezik. Mivel egyik költő sem hiszi, hogy a nemesség és jobbság érdekeit közös nevezőre lehet hozni, arra törekkenek — a nemzeti egységet a szabadságharc sikere érdekében megőrzendő —, hogy felvilágosítsák az arisztokratákat, mi várja őket abban az esetben, ha nem hajlandók a népnek engedményeket tenni, bár — a reformizmus híveivel ellentétben — sem Petőfi, sem Sevcsenkó nem reménykedik az intés fogadtatásában a mágnások erkölcsi újjászületésében. Sevcsenkó, miután figyelmezteti a nemeseiket, hogy „térjenek észre, viselkedjenek emberhez méltóan, legyenek testvérek”, prófétai szavakkal rajzolja meg az elkövetkező rettenetes, de jogos népitétet képét. Petőfi verse pedig a következőképpen fejeződik be:

Ha bennünket még mostan is
Megvettek,
Az úristen kegyelmezen
Tínektek!

Gyűlölet és megvetés izzik az *Álom*, *Holtaknak és élőknek*, *Hideg szenvedély* soraiban csakúgy, mint a *mágnásokhoz*, *A külföldi magyarokhoz*, *A magyar politikusokhoz* intézett versekben. Az *Álom* szatirikus képeinek nincs Petőfi nagyobb lélegzetű műveiben megfelelője. A befecseztelenül maradt *A táblabíró* más stílusjegyekkel rendelkezik, nem annyira kiméletlen. Viszont a magyar költő királyellenes — *Ausztria, Készülj hazám!*, *A királyokhoz* — vagy történelmi tárgyú — *Kun László krónikája*, *Dobze László*, *Kont és társai*, *A király esküje*, *Vérmező* — verseit és *Az apostolt* ugyanaz a dühödt monarchiaellenesség és maró gúny hatja át, mint Sevcsenkó nagyszerű poémáját. Céljuk közös: a monarchia intézményének létjogosultságát kérdőjelezzék meg, korabeli és történelmi példákra hivatkozva bizonyítják, hogy nem voltak és nem is lehetnek kegyes cárok és jó királyok. Fontos és magaslatos feladat ez, hiszen oly hosszú évszázadokon keresztül verték az urak és papok a parasztok fejébe a cárok és imperátorok iránti feltétlen hűség követelményét, hogy türelmes és állhatatos republikánus agitáció és az önkényuralom folytonos leleplezése nélkül aligha lehetett megengedni ezt a tévhitet.

Sok közös vonás figyelhető meg abban is, ahogy a két költő kifejezésére juttatja hazaszeretét. Ezzel összefüggésben a történelem iránti érdeklődés is egyaránt jellemző mindkettőjükre.

Mind Petőfi, mind Sevcsenkó nemegyszer állítja szembe a cselekvésképtelen jelennel, a kortársak alázatos beletörődésével a múlt hősi tetteit, a bátor, vitéz ősokeket, katonákat. Természetesen írásaik nem mentesek a zaporozsjei kozákság (Sevcsenkó) vagy az ősi, független alkotmányos Magyarország (Petőfi) bizonyos idealizálásától. Lényeges azonban, hogy ennek az idealizálásnak semmi köze sem volt a reakciós romantikusok mesés múltba való meneküléséhez. A történelem hősi lapjait — mégha romantikusan stilizált formában is — azért eleve-nítették fel, hogy népeikben felébresszék a nemzeti öntudatot, a hazájukra való büszkeséget.

Petőfi kirándulásokat tesz a régmúlt időkbe is egészen a legendás „honfoglalásig” (ami a reformkorszak magyar irodalmának fontos témája volt), de figyelmének középpontjában mégis leginkább az 1514-es parasztháború és a XVIII. század eleji kuruc mozgalom áll. Sevcsenkó egyrészt a Zaporozsjei Szecs idejébe nyúl vissza, másrészt — és főként — a parasztoknak — hajdamákoknak 1768-ban a lengyel nemesség ellen vívott harcáról ír. A *Hajdamákok* c. hősköltményben ennek a földesúri és idegen elnyomás elleni hatalmas — spontán és véres, de szent elkeseredésében igazságos — népmozgalom nagyszerű történelmi panorámáját tárja elének a nép szemzőgéből, ügyesen felhasználva a népi visszaemlékezéseket, a kobzosok dalait, elbeszéléseit. Ez az össznépi küzdelem a lengyel slahta ellen, melyben a vallásos, társadalmi-gazdasági és politikai elnyomás felszámolására irányuló törekvés jutott kifejezésre, jellegénél fogva és fő tendenciáit illetően erősen hasonlít a II. Rákóczi Ferenc vezette kurucok harcára. Petőfi nemegyszer emlegette a labancok elleni kuruc szabadságharc hőseit és vezérüket, Rákóczit, bár egyetlen nagy művet sem szentelt ennek a témának. Valószínűleg korai halála akadályozta meg ebben, hiszen köztudott, hogy a magyar történelem forradalmi mozgalmait rendkívül foglalkoztatták — Dózsa Györgyöt tartotta a legnagyobb történelmi alaknak —, és verseit is „bocskoros vitézeknek” nevezte, úgy, ahogy gúnyosan a kurucokat hívták.

Nem árt megjegyezni azt sem, hogy egyik költő sem maradt meg szigorúan a nemzeti történelem keretei között. Ismeretes, milyen nagy szerepet játszott Petőfi forradalmi-demokrata világnézetének formálódásában az 1789-es francia forradalomról szóló munkák tanulmányozása. Sevcsenkó pedig mélyen együttértett a Pugacsov és Sztjepan Razin vezette paraszthá-

borúk hőseivel, csodálattal szemlélte a dekabristák lelki nagyságát és a *Kaukázus* című poemában megénekelte a kaukázusi népek önkényuralom elleni harcát.

Sevcsenkó és Petőfi feledhetetlen népi figurákat teremtett — jobbágyokat, béreseket, betyárokat. Velük vette kezdetét az elnyomott, kiszákmányolt dolgozók ábrázolása, feltárták az egyszerű emberek érzelmi világát, megmutatták a népi tudat finomságát, szépségét — mindazt, ami korábban kívül rekedt a költészet és irodalom határain.⁸ A *Katyerina*, *Bagoly*, *Vak* c. költemények, a *Jegényék*, *Vizbefut* c. balladák, valamint sok más vers Sevcsenkó által teremtett hősei ugyanolyan szenvedélyesen, áldozatkészen, őszintén és hűségesen tudnak szeretni, mint Kukorica Jancsi és Iluska Petőfi *János vitézében* vagy Szilaj Pista, aki lobbánékonyságával, féktelen természetével szinte a *Hajdamákok* Halajdjának ikertestvére lehetne.

Rokonvonások fedezhetők fel Sevcsenkó *Halotti torában* és *Az apostolban* is. A két mű minden nyilvánvaló különbsége ellenére főhőseik azonos szemmel néznek a világra, egyformán gondolkodnak a népről, az ember elhivatottságáról a földön, a szabadságról és zsarnokságról. Míg Szilveszter alakjában Magyarország legjobb haladó gondolkodású történelmi személyiségei öltöttek általánosított formában testet — a Martinovics-féle összeesküvés résztvevőitől kezdve egészen a parasztforradalmár Táncsicsig —, addig a *Halotti tor* hősei az 1825-ös decemberi felkelés kirobbantóinak vonásait őrzik magukon.⁹ A két poema hangulati rokonságát a bennük található önéletrajzi elemek is aláhúzzák.

Mind Sevcsenkó, mind Petőfi hisz az emberi jóságban, a nemes érzésekben és az emberi értelem kimeríthetetlen gazdagságában, jóllehet többnyire csak kegyetlenséget, aljasságot, erkölcsi zuhlást látnak maguk körül. Bármilyen keserű leckéket kaptak is a sorstól, távol állnak a kétségbeeséstől, hiszen nagyon jól tudják, hogy nem szabad az elnyomás és kiszákmányolás rabságában sínylődni korántsem tökéletes kortársaik viselkedéséből az egész emberiség sorsára vonatkozó elhamarkodott következtetéseket levonni. Szébb jövőbe vetett hitüket nem felhőzi be a pesszimizmus, bíznak a szabad emberi perspektívák mielőbbi megvalósulásában. Ezért készek a harcra népük és a föld összes népének szabadságáért, hogy eljőjjön az idő, mikor az igazság és szabadság fénye szétkergeti a műveletlenség, ostobaság, elnyomás, harag ködét és az emberiség fog együtt élni mint egy „nagy szabad család”.

És addig? addig nincs megnyugvás,
Addig folyvást küzködni kell. —
Talan az élet, munkáinkért,
Nem fog fizetni semmivel,

De a halál majd szemeinket
Szelid, lágy csókkal zárja be,
S virágkötéllal, selyempárnán
Bocsát le a föld mélyibe.

(A XIX. század költői)

Külön tanulmányt lehetne írni azokról a hasonlóságokról, melyek Petőfi és Sevcsenkó népdalaiban, intím lírájában fellelhetők. Az irodalom feladatait, a költői hivatást mindketten csaknem azonosan értelmezik. Nemcsak alkotó tevékenységük, hanem társadalmi gyakorlatuk is ezt bizonyítja. Ezért bármilyen szemszögből vizsgáljuk is költészetüket, szinte elkerülhetetlen, hogy ne bukkanjunk olyan közös vonásokra, melyek egymáshoz kapcsolják a magyar költőnek és Ukrajna énekesének munkásságát.

Eszmei közelségük több okból fakad. Abszolút kortársak, vagyis egyformán ki voltak téve az „idők szelének” az orosz és osztrák birodalom specifikus sajátosságai által megszábottnak módosított. Roppantul lényeges művészi kifejezőmódjuk szempontjából, hogy ezekben a — „népek börtönének” nevezett — politikailag reakciós és társadalmilag elmaradott államokban éltek és alkottak, hiszen itt maradt fenn legtovább a jobbágyság intézménye, melynek a többi európai ország mintájára történő megszüntetése a kor leghalaszthatatlanabb, legaktuálisabb feladatává vált. Mindketten a nép mélyéből, a parasztság soraiból jöttek, Petőfi azonban szabad emberként született és soha nem tapasztalta azt a lelki és fizikai kint, szenvedést, mely a jobbágy Sevcsenkónak osztályrészül jutott.

Tulajdonképpen Magyarországon sokkal kedvezőbb helyzet alakult ki egy forradalmi-demokrata költő számára, mint ami Oroszországban és Ukrajnában várta Sevcsenkót. Magyarországon széles körű nemzeti felszabadító mozgalom bontakozott ki, és a forradalmi erjedés egyre erősebben éreztette hatását. Oroszországban ehhez hasonló forradalmi szituáció a 40-es években nem jött létre, nem beszélve arról, hogy Ukrajnában szó sem lehetett valamennyire is átfogó nemzeti felszabadító tevékenységéről.

A társadalmi-politikai környezet sajátosságainak eltérése a két költő személyes sorsának alakulásában is megmutatkozott. Annak ellenére, hogy Petőfinak is elég sok baja akadt a

⁸ PÁNDI Pál: Petőfi. Bp. 1961. 192—193.

⁹ Ю. Д. Марголис: Исторические взгляды Т. Г. Шевченко. 163—168. I. I. Плягук: Т. Шевченко I декабристи. Київ 1958.

hivatalos cenzúrával, mégis még „legbotrányosabbnak” ítélt versei is eljuthattak — ha nem a sajtóban, úgy kéziratok formájában — az olvasókhoz. Sevcsenkót viszont ereje teljében politikai fogolyként erőszakkal besorozták katonának és száműzték, megtiltva neki, hogy akár tollat, akár ecsetet kezébe vegyen. Petőfi szintén volt katona. A különbség az, hogy ő önként vállalta a katonai szolgálatot, Sevcsenkó viszont úgy került a katonaság kötelékébe, ahogy államellenes bűnözőket száműznek kényszmunkára. Már felnőtt ember, ismert költő volt, mikor I. Miklós aláírta ítéletét. A sivatag égő forróságába hajszoltan hosszú időre elveszítette minden kapcsolatait szülőföldjével, a szívének kedves emberekkel, barátokkal, intellektuális éhség kínozza, szellemi egyedüllét gyötörte. Szenvedésekkel teli élete egész költészetét szomorú árnyékba borította. Műsáját nyugodtan nevezhetjük a „bosszú és bánat műsájának”. Egész költészete jóval fájdalmasabb, sőt tragikusabb, mint Petőfié. Nála alig találunk humoros verseket, melyekben bővelkedik a *Vándorélet*, *Szomorjás ember tünődése*, *Csokonai* és sok más vidám költemény szerzőjének munkássága. Sevcsenkó szatírája is maróbb, kegyetlenebb, mint magyar költőtársáé. Petőfivel ellentétben „kobzos” hangszerének húrjain jóformán sohasem csendül fel az ifjú gondtalanság, öröm, nevetés — az ukrán jobbágnak nem adatott meg megismerni az ifjúság felhőtlen boldogságát. Petőfinél később, már érett férfiként kezdett írni, bár első műveik dátuma között alig van eltérés (*A megrontott* — 1837, *Búcsúzás* — 1838). Míg azonban Petőfi első verse még meglehetősen gyermeketeg, ügyetlen alkotás, melyet iskoláinak befejezése ihletett, addig Sevcsenko „teljes fegyverzetben”, kialakult, utánozhatatlanul egyéni stílusú mesterként lépett az irodalomba.

Művészetük igazi „virágkora” mindkettőjükénél a 40-es évek közepére esett. Sevcsenkó sokat emlegetett „három év” időben majdnem egybeesik Petőfi költészetének legtermékenyebb időszakával. És még azután is, hogy a cári tollvonás a csaknem biztos halálba küldte szavak és színek ukrán művészt, módját ejtette, hogy írjon és fessen, és életének eme legkevesebb napjaiban is volt elég ereje, kiemelkedő alkotások létrehozására, melyek terjedelmileg is jelentős helyet foglalnak el életművében, azzal együtt pedig, amit a szabadulása utáni években, élete utolsó szakaszában írt, több mint felét teszik ki költői örökségének.

Petőfi utolsó versét valamikor 1849. július 6. és 17. között vetette papírra, körülbelül azokban a napokban, mikor a Kosz-Arala foglya titkon „foszladozó kis könyvecskéjébe” rózta az *Együtt nőttünk fel valaha...* című költeményének megrázóan szép sorait. Július 31-én Petőfi elesett Segesvár alatt. Egy olyan ember fegyvere oltotta ki életét, akit a Sevcsenkót sivatagba hajszoló zsarnok cári-zsándár parancsa öltöztetett mundaiba. Véletlen ez? Nem, történelmi törvényszerűség, melynek okai ugyanúgy megmagyarázhatók, mint a két forradalmár költő verssorainak és gondolatainak összhangja.

Kira Sahova
(Kijev)

Petőfi és a cári cenzúra

Petőfi érdeme, hogy szerte a világon felkeltette az érdeklődést a magyar nép, művelődése és irodalma iránt. A nagy magyar költő lelkes hódolója és népszerűsítője Jan Neruda ezt a gondolatot úgy fejezte ki, hogy „Petőfi az a gyémántkapocs, amellyel a magyar irodalom a világ-irodalomhoz kapcsolódott. A szép, tüzes magyar nemzetnek nincs nála nagyobb fia... Ha semmit sem tudnánk erről a nemzetről, csak Petőfi verseit ismernők, egyúttal a nemzet legfinomabb idegeit tapintanók.”¹

A kiváló cseh költő e kijelentését teljes mértékben igazolja Petőfi műveinek elterjedése Oroszországban. A magyar irodalom Petőfi révén honosodott meg az orosz köztudatban, az olvasók az ő műveinek prizmáján keresztül ismerték meg a magyar nép lelkületét. S mintha Neruda gondolatát futtatná tovább, Petőfi orosz népszerűsítőjének egyike 1783-ban azt írta, hogy „semmilyen tudós értekezések vagy többkötetes regények nem ismertetik meg az olvasót olyan jól a magyar nép életével, az ország jellegével, társadalmi viszonyaival, mint a költő tömör és mesterkéletlen művei.”²

Oroszországban és a Szovjetunióban a társadalmi és kulturális élet számos kiváló személyisége foglalkozott Petőfi műveinek a népszerűsítésével. A XIX. században köztűnik voltak Csernisevskij fegyvertársai, a *Szovremennik* munkatársai: M. L. Mihajlov, A. N. Plescsjev, az ismert demokrata költő A. K. Sella-Mihajlov, a kiváló ukrán forradalmi demokrata P. A. Hrabovszkij, a szovjet időkben pedig A. V. Lunacsarszkij, Sz. J. Marsak, B. L. Paszternák, N. Sz. Tyihonov, L. N. Martinov és mások.

¹ KOVÁCS Endre: Petőfi és Neruda. It 1950. 89—90.

² А. К. Михайлов. Сочинения, т. I, СПб. 1873. стр. 2.

A nagy magyar költő műveinek oroszországi útjával nem egy ízben foglalkoztak már az irodalomban. Az első tanulmány még a múlt század végén jelent meg és ennek a szerzője Szabó Endre, a magyar—oroszkulturális kapcsolatok ismert személyisége, aki maga is elősegítette, hogy az orosz olvasó megismerkedjen Petőfivel. Ő nagy meglepéssel állapította meg a költő népszerűségét a „rendkívül művelt orosz olvasókörzönél” körében és azt, hogy műveire Oroszország írói is felfigyeltek. A szerző felveti a kérdést a hatóságok Petőfivel szembeni magatartásáról is. Csodálkozását fejezi ki, hogy a cenzúra nem akadályozta meg művei terjesztését, s ezt a cári önkényuralom ezen apparátusának szeszélyeivel és hóbortjaival próbálja megmagyarázni. „Minden cenzúra szeszélyes és hóbortos — írja Szabó. — Leghóbortosabb pedig az orosz cenzúra.”³

Ezt a kérdést, amely kétségtelenül figyelemre tarthat számot nem tanulmányozták kellőképp a kutatók, s lényegében csak egy cikk érinti.⁴

Petőfi oroszországi útjának sajátos vonása, hogy a bürokratikus államapparátus képviselői hamarabb ismerték a költő nevét, mint az olvasók. 1849 februárjában—márciusában, még amikor Petőfi élt, a kijevi, a podolszki és a volinyi kormányzó hivatal köröztette őt és a magyar forradalom több más aktív személyiségét, „nehogy elrejtőzhessenek e vidéken”. A körözölével tartalmazta a „lázadó”, a „vált költő” — „Pötefy” személyleírását is.⁵ Ez fordítása annak a német nyelvű szövegnek, amelyet az osztrák hatóságok Pest bevétele után adtak ki és Petőfi ironikus feljegyzését váltotta ki.⁶

A következő évben, 1850-ben a külügyi cenzúra bizottságának szervei felhívták a figyelmet arra a kötetre, amely a költő verseinek Kertbeny által készített és 1849-ben Frankfurtban kiadott német fordítását tartalmazta.⁷ A kötetben a forradalom előtt írt művek jelentek meg, s ezzel magyarázható, hogy a cári cenzúra nem tiltotta be, csupán a könyv egyes részeinek törlését tartotta szükségesnek.⁸ Ez a döntés az előszóra vonatkozott, amely részletesen leírta a forradalmár költő életútját és munkásságát, valamint három versre. Ez a vallásellenes *Legenda*, a *Három szív története* c. vers második és harmadik része, valamint az *Egy gondolat bánt engemet*, amely mint ismeretes, a költő műveinek 1847. évi kiadásában csakis a magyar cenzúra figyelemtelensége folytán jelent meg. Különböző inkrimínált helyeket úgy távolították el, hogy a szöveget tussal áthúzták vagy a lapokat vágták ki. Jerney János ismert magyar utazó 1844-ben Odesszában ismerkedett meg ezzel a jelenséggel, amelyet ő ironikusan „a cenzúra áldásának” nevez. A kávéházban folyóiratokat és újságokat böngészve lett erre figyelmes és megjegyzi: „néhol kivágásokat is észre lehetett venni, amiről később felvilágosítottak, hogy ez a cenzúra műve... Amely külföldi műben valami nem kedvező cikk fordul elő... azok kimetszésével vagy bemázolásával adatnak a megrendelő kezébe, minthogy a könyvekhez csak azok átvizsgálása után juthatni.”⁹

1857 végén a cenzúra felhívta a figyelmet Petőfi verseinek újabb német kiadására, amelyet ugyancsak Kertbeny rendezett sajtó alá F. Bodenstedt közreműködésével.¹⁰ De la Croa, a derpti (Tartu) cenzor e könyvre írt 1857. december 26-i orosz nyelvű jelentését idézzük: „Petőfi magyar költő verseinek Kertbeny, magyar irodalomtörténész által kiadott szöveg forgó német fordítása tartalmazza az utóbbi verseit, amelyek 1847-tel bezárólag keletkeztek, úgyszintén Bodenstedt előszavát, a költő életrajzát és a magyar irodalom karcolatát Kertbeny tollából, s végül két verset, melyet Arnim Bettina és Thalés Bernard Petőfi emlékének szenteltek.”¹¹ Petőfi, miután Magyarország legnépszerűbb költője lett, tevékenyen részt vett a magyar szabadságharcban, Bem szárnysegédje lett és nyomtalanul eltűnt a Segesvár környéki csata után 1849. július 31-én. A magyar felszabadító harc idején írt művei nagyban ihlették a magyarok szabadságvágyát, s bizonyára tűrhetetlenek lettek volna a cenzúra szabályzata szempontjából, de az említett gyűjtemény tüzetes átnézése során ilyenek nem találtak benne, s csupán két vers keltette fel a cenzúra figyelmét, mégpedig:

³ SZABÓ Endre: Petőfi az oroszoknál. Petőfi Album. Bp. 1898. 247—248.

⁴ ZÖLDHELYI Zsuzsa: Petőfi versei a Gyelo c. orosz demokratikus folyóiratban. It 1950. 3. sz. 72—77. Kibővített orosz változata: Studia Slavica 1957. 349—361.: Lásd még: Petőfi chez les Russes. (XIX-éme siècle) FK 1959. 61—70.

⁵ Центральный Государственный Исторический Архив УССР. Киев. Фонд 142, опись 779, ед. хр. 24.

⁶ Petőfi Összes Művei. V. köt. 182—183.

⁷ A. Petőfy Dichtungen. Aus dem Ungarischen von K. M. KERTBENY. Frankfurt a. M. 1849.

⁸ Алфавитный список книг, позволенным иностранную цензуру, с исключением разных мест для публики. Июль 1850 год. Төрöltettek a könyv következő oldalai: I—XVIII., 276—278., 336., 373—374.

⁹ Jerney János. Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845. II. köt. Pest 1851. 20.

¹⁰ A. Petőfi. Dichtungen. Aus dem Ungarischen von K. M. KERTBENY. Mit einem Vorwort von F. Bodenstedt. Leipzig 1858.

¹¹ Arnim von Bettina (1785—1859) kiváló német író, aki 1850-ben Petőfi tiszteletére himnuszt írt „Petőfi dem Sonnengott” címmel; Thalés Bernard (1821—1873) 1857-ben verset írt „Au Poète Hongroise Alexandre Petőfi” címmel.

A 347. és a 348. oldalon levő *Nur ein Gedanke* [*Egy gondolat bánt engemet*], valamint a 457. és 458. oldalon levő *Die Kette* (*A bilincs*) c. vers.

Ezért úgy vélem, hogy a szóban forgó Petőfi-versek fordítása a 347. és a 348., a 457. és a 478. oldal kivételével közre engedhető. De la Croa, derpti cenzor. Derpt, 1857, december 26.”¹²

Fennmaradt I. M. Litvinov cenzor 1861. december 13-i jelentése Charles Louis Chassin (1833–1901), francia történésznek és publicistának a *A magyar forradalom költője — Petőfi Sándor* c., az előző évben Párizsban megjelent könyvére.¹³ A szerző, aki később az *Otyecsesztvennyje Zapiszki* tudósítója lett, már abban az időben kapcsolatban állt az orosz forradalmi emigráció köreivel, közte N. I. Szazonovval, aki még a Petőfi-kötet megjelenése előtt Párizsból írt s a *Nase Vremja* c. lapban Feotopola aláírással közzétett levélben 1860 szeptemberében tudatta az olvasókkal, hogy az említett könyv nemsokára napvilágot lát, s futólagosan elemelte a kiadványt.¹⁴

Litvinov cenzor nem ellenezte Chassin könyvének terjesztését, mert „a magyar költő verseit és az 1848–1849-es évek történetét a külügyi cenzúra engedélyezte német nyelven”, vagyis az 1849-es és 1857-es kiadásokra hivatkozott. A cenzort mégis aggasztotta, hogy „a költő életrajzát a szerző az 1848–1849-es magyar forradalom leírásával egészíti ki”, és javasolta, hogy „a Bizottság belátása szerint” töröljék a könyv néhány oldalát.”¹⁵ Törölni kellett a 195. oldal szövegét, amely az 1849. évi tavaszi nemzetközi helyzet jellemzését tartalmazta, valamint néhány forradalmi verset (*Föltámadott a tenger, A királyok ellen, Föl a szent háborúra, Az erdélyi hadsereg, Borsdal*), amelyeket 1917-ig nem is fordítottak le orosz nyelvre. Igaz, a Bizottság enyhébb döntést hozott: csupán négy verset tiltott be (a *Föltámadott a tenger* c. verset engedélyezte), s ez a döntés valamelyest tükrözte a cenzúra korlátozásainak enyhülését.

Chassin könyve és Kertbeny–Bodenstedt gyűjteménye kútforrásul szolgált az egyik első s a XIX. században talán legjobb orosz Petőfi-tanulmány megírásához. A cikk *Sz. P.-ov* aláírással¹⁶ 1861-ben jelent meg a *Russzkoje Szlovo* c. folyóiratban, amely a *Szovremennnyik*kel együtt az első forradalmi szituáció éveiben az ország haladó erőinek fontos sajtószerve volt. Témánk szempontjából ez a cikk figyelemre méltó, mert szerzője Sz. N. Palauzov (1818–1872) menesztett cenzor volt, aki még az 50-es évek végén több művet írt Magyarországra, Bulgária, Románia történetéről; méghozzá egyes műveit kedvezően értékelte Dobroljubov.¹⁷ Mint cenzor, első ízben 1859-ben vétett, amikor engedélyezte A. F. Piszemskij *Szutybina* (*Sors*) c. jobbágylelkes drámájának a kiadását,¹⁸ 1860-ban pedig menesztették, mert engedélyezte I. I. Lazsecsnyikov *Opricsnik* c. színművének a nyomtatását a *Russzkoje Szlovóban*. Ez az eset széles körű visszhangot keltett a közvéleményben Hercen révén, aki külön cikket szentelt a *Kolokol*-ban ennek az ügynek. Ebben vádolta A. M. Korfot, a cenzúraügyi minisztert, Palauzov elbocsátásáért, aki, úgymond, engedélyezte „a megrovó cikket Iván Vasziljevics [Rettegett Iván] udvarának rendőri testületéről”.¹⁹

A cári cenzúra magatartását jól ismerő Sz. Palauzov a forradalmi demokrata folyóiratban megjelent cikkében felhívta az olvasók figyelmét a nagy magyar költő tevékenységének a volt hivatala szempontjából kényes mozzanataira. A költő munkásságát elemezve, Palauzov hangsúlyozza, hogy Petőfi 1848–1849-ben érte el költészetének tetőfokát, amikor „Magyarország végtől végig felkelt, hogy kiharcolja szabadságát”, s ekkor Petőfi ama társadalom jogainak lelkes szószólója lett, amelyhez hazámazásánál fogva tartozott. Palauzov, aki bizonyára ismerte volt hivatalnoktársai véleményét az *Egy gondolat bánt engemet* c. versről, ismertette azt az olvasóival. A prózai fordítás e cikkben a vers egyetlen orosz tolmácsolása volt egészen 1914-ig.²⁰ Igaz, ebből hiányzik a költemény fontos gondolata a lírai hős ama készségéről, hogy más népekkel együtt harcoljon a világszabadságért, de még e változatban is elképzelést nyertek az olvasók a kiváló forradalmi versről.

¹² Центральный Государственный Исторический Архив. Л. Фонд 779, опись 4, ед. хр. 146 л. 165. (Továbbá: ЦГИА).

¹³ Ch. L. CHASSIN: Le Poète la Revolution Alexandre Petőfi. Bruxell—Paris 1860.

¹⁴ „Mivel Magyarország és a magyar kérdés nálunk igen népszerű — írta Szazonov —, csupán futólag említem meg itt azt a könyvet, amely a napokban jelenik meg. A mű korrektúralapját Charles Louis Chassin úr, maga a szerző juttatta el nekem. E könyv címe a következő: Petőfi Sándor, a magyar felkelés költője. Sajnálom, hogy időhiány miatt nem írhatom le részletesen Petőfi Sándor életrajzát és jelentőségét a magyar felkelésben. Petőfi Sándor maga mondta, hogy hazája és kora költőinek vezére volt. Kinevezték őt Bem szárnysegédjévé, s vele együtt harcolt az erdélyi kampányban. Petőfi nyomtalanul tánt el 1849. július végén a segesvári támadásnál.”

¹⁵ ЦГИА. Фонд, 779, опись 4, ед. хр. 161, л. 394.

¹⁶ С. [Палаузов, Александр Петевич] — Венгерский поэт. «Русское слово», 1861. № 3. Отдел Иностранная литература, стр. 1–20.

¹⁷ Sz. N. Palauzov több műveinek és a róla szóló cikkeknek jegyzékét lásd: «История исторической науки в СССР». Дооктябрьский период. Библиография. М., 1965. стр. 556.

¹⁸ А. В. Никитин. Дневник. т. II. М., 1955. стр. 100, 557.

¹⁹ А. И. Герцен, Собрание сочинений в тридцати томах. т. XIV. М., 1958. стр. 266, 531.

²⁰ Lásd A. F. Kors fordítását: «Восточный сборник». М., 1914. стр. 371–372.

A 70-es években, miután a *Szovremennnyiket* és a *Russzkoje Szlovót* betiltották, a cenzúrázott sajtóban a *Gyelo* folytatta a forradalmi propaganda ügyét. E folyóirat lapjain a 70–80-as években mintegy 100 Petőfi-vers jelent meg. A legtöbb fordítás A. K. Sella-Mihajlov demokrata költő tollából ered, aki 1866–1877-ben a folyóirat külföldi rovatának vezetője volt.²¹

De már az első versfordításokat, melyeket Petőfi életrajza vezetett be, ellenezte a cenzúra. 1872. augusztus 7-én a pétervári cenzúrabizottság ülésén meghallgatták P. G. Szvatkovszkij cenzor beszámolóját, aki követelte, hogy tiltsák be a költőről szóló cikket és néhány versét. A cenzor rámutatott, hogy „az életrajz mint a népnek és a nép jogainak tollal és karddal küzdő harcosát mutatja be a költőt. Ennek következtében a versek, melyeket a cikkiről az efféle demokrata ténykedés dicsőítésével világít meg, egészen más jellegű nyerne, mint önállóan. Ezt a gondolatot a fordító és maga az életrajz is kifejezésre juttatja.”²² A cenzor követelte, hogy politikai tendenciájáért tiltsák be *A rab*, a *Mért vagyok én még a világon?* c. verset, a *Világosságot* és úgyszintén mint erkölcstelen a *Panyó Pannit*. A Bizottság döntése így hangzott: „A költő életrajzát mint a forradalmi tevékenység dicsőítését, verseit mint tendenciózusokat nem lehet leközhölni.”²³

Ezt a döntést N. Sulgin (G. J. Blagoszvesztlovval együtt ő szerkesztette a folyóiratot) megfellebbezte, s egyben követelte, hogy váltsák le a folyóirathoz beosztott P. G. Szvatkovszkijt, aki ugyanabban az évben azzal tűnt ki, hogy feljelentést tett N. A. Nyekraszov *Otyecsesztvennije Zapiszki* c. folyóirata ellen,²⁴ később pedig betiltotta A. P. Csehov egyes műveit.²⁵

A sajtóügyi főhivatalnak címzett 1872. szeptember 1-én kelt hivatalos felterjesztésében N. Sulgin rámutatott, hogy „a cenzor vagy helytelenül értelmezte e versek tartalmát, vagy pedig szántszándékkal értelmezte másképp, amit viszont nem szabad tennie már maga a cenzúraszabályzat értelmében sem”.²⁶ A szerkesztő határozottan elvetette a *Panyó Panni* c. vers erkölcselenné nyilvánítását, helyesen mutatva rá, hogy abban „kifejezésre jut a mély szánalom a züllött nő iránt azért, mert az nem haladhatott rendes úton”. E gondolatát folytatva tovább, Sulgin hangsúlyozza, hogy „a cenzor szempontjából, aki képes így értelmezni egy irodalmi művet, Alekszej Tolsztoj gróf *Gresznica* [Bűnös nő] versét szintén erkölcselennek kellene minősíteni, ugyanakkor e művet és számos hozzá hasonló verset megjelentettek, és senki sem támadja azokat”.

A szerkesztő tagadta *A rab* politikai tendenciáját, amelyben szavai szerint „még a legcsekélyebb célzás sincs arra a személyre, akit a kormány üldöz, csupán leírja egy fogoly helyzetét, aki a hazáért vívott harcban került az ellenség kezébe”. A *Mért vagyok én még a világon?* c. versre vonatkozóan Sulgin azt bizonygatta, hogy ez Byron hatását tükrözi, „kinek a művei régóta ismertek az orosz olvasóközönség előtt kiváló költőink fordításában”.²⁷

Válaszul a felterjesztésre A. G. Petrov, a pétervári Bizottság elnöke, aki jól ismert az irodalomban Nyekraszov cenzúra ügyéből kifolyólag,²⁸ kifejtette a főhivatal előtt eme döntés indítékait.

„Petőfi — írta — ismert magyar költő, aki részt vett az Ausztria elleni harcban Magyarországon szabadságáért. A verseket bevezető életrajzban munkásságának épp ezt az oldalát dicsőítik, vagyis a harcot a nép jogaiért és a törvényes hatóságok elnyomása ellen.” A továbbiakban megindokolja a Sulgin által felvetett kérdést a *Panyó Panni* erkölcselenségéről és a többi három vers politikai irányzatáról. A cenzornak nem tetszett, hogy a költő „a jónak örökös bukását s a rossznak örök diadalmát látta a földön” (*Mért vagyok én még a világon?*), a másik műben pedig „felteszi a kérdést, eljön-e az általános boldogság kora” (*Világosságot!*).²⁹ Sulgin fellebbezése azonban nem volt hatástalan: a főhivatal engedélyezte a *Rab* és a *Világosságot!* c. versek megjelentetését a folyóiratban, igaz, egyes sorokat törölve.³⁰ A szerkesztőnek azt is sikerült elérnie, hogy leváltsák a cenzort, mert Szvatkovszkij helyett a továbbiakban A. N. Juferov számolt be a folyóirat ügyeiről a bizottság ülésein.³¹ A Petőfi-versek fordításaiba azonban ő is belekötött. A bizottság 1873. január 17-i üléséről szóló jegyzőkönyv idézi „Juferovnak, a különleges ügyekkel megbízott hivatalnoknak a beszámolóját a *Mért zártatok el utamat?* c. versről, amely Petőfi, az ismert magyar hazafi tollából ered”. Ez a vers „a cenzúra véleménye szerint nem engedélyezhető, mert egy rab elpanaszolja benne, hogy olyan helyzetbe

²¹ Róla lásd: «Поэты-демократы 70—80-х годов. М., 1968. стр. 374—374.

²² ZÖLDHELYI Zsuzsa: Petőfi versei... 72—77. A szöveg egyes részeit helyesbítve közöljük a levéltári okmány szerint. ЦГИА. Фонд 777, опись 2, ед. хр. 76, ч. III, л. 66.

²³ I. m.

²⁴ A. M. Гаркави. Некрозов в борьбе с царской цензурой. «Ученые записки Калининградского гос. пединститута». 1966. вып. 13. стр. 250.

²⁵ С. Л. Неизданная сказка А. П. Чехова «Красный архив». М., 1925. стр. 237—239.

²⁶ ЦГИА. Фонд 776, опись 3, ед. хр. 398, л. 328.

²⁷ I. m.

²⁸ A. M. Гаркави. Указ. соч. стр. 77—80, 89, 118—120, 280—286 и др.

²⁹ ЦГИА. Фонд 776, опись 3, ед. хр. 398, л. 338—334.

³⁰ «Делов. 1872. № 11, стр. 313—316.

³¹ Е. Максимов. Из прошлого русской журналистики. Л., 1930. стр. 281, 284, 286, 288, 293—295.

került, amelyben lehetetlen harcra kelni az elnyomott nép jogaiért”.³² Augusztus 8-án Juferov követelte, hogy tiltsák be *A bilincs* c. verset, melynek hőse „kérlelhetetlen harcot vív a hazugság, a rossz ellen, a mesterkéltségek, a bálványképek ellen”, és úgy tartja, hogy „inkább meghal a korbács alatt, de szabadon, minthogy rab legyen”. A. Juferov véleménye: „ez a vers forradalmi jellegű és a büntetett beszámíthatatlanságának eszméjét hirdeti”, ezért úgy vélte, hogy az „nyomatásra nem megfelelő”.³³ A bizottság mindkét esetben egyetértett a cenzor véleményével.

Am a műfordító e döntések után sem tette le a fegyvert. Elérte, hogy a cenzurát mellőzve engedélyezzék műveinek kiadását, mely gyűjteményben a nagy magyar költő több mint 70 versfordítását adta közre, köztük a folyóiratban betiltott versek csaknem mindegyikét.³⁴

A folyóiratban és a cenzúrázatlan kiadásban megjelent versfordítások összehasonlítása során eltéréseket észlelünk a szövegben. Például *A rab* c. vers első sora a folyóiratban így hangzik: „Érted harcoltam, hazám”, a gyűjteményben viszont a „hazám” szót „szabadság” szóval cserélték fel, ami megfelel az eredetinek („Te éretted harcolék, szabadság”).

A szövegek összevetése kimutatja, hogy a folyóirati változatokban a cenzúra több helyet törölt, amit leváltani anyagok nem említenek (vagy esetleg nem észleltünk). Törölt sorokkal (egy vagy néhány sor hiányával) nyomtatták ki a folyóiratban *A koldus sírja*, a *Magyar vagyok*, az *Ujjonnan visszajött a régi baj*, a *Ha az isten*, *A vén zászlótartó* c. verseket. Többnyire azokat a helyeket törölték, amelyekben az olvasók célzásokat fedeztek fel az oroszországi viszonyokra.

Így például a *Magyar vagyok* c. versből kihagyták azt a versszakot, melyben arról van szó, hogy „Itt minálunk nem is hajnallik még, Holott máshol már a nap úgy ragyog”.³⁵ *A koldus sírja* c. versből kihagyták azokat a sorokat, melyekben a hős harcáról van szó „az uraknak birtoka s jogaért, kik őt később éhen halni hagyták”.³⁶ *A vén zászlótartóból* törölték azt a versszakot, melyben a költő elmondja, hogy az öreg katona „Annyi földet sem mondhat övének, Melyben egykor koporsója fér meg”.³⁷

Seller-Mihajlov gyűjteményes művei közé iktatta a cenzúra által betiltott Petőfi-méltatást, amely az első kötet előszavában jelent meg, mellesleg, a cikk egyes mondatai szerepeltek a cenzori jelentésben is, például az a mondat, mely leszögezi, hogy a költő „verejtéssel, tollal és karddal küzdött a nép jogaiért”. E cenzúrázatlan cikkben az orosz demokrata író úgy méltatta Petőfit, mint népi költőt, kinek a legszebb művei „a nép életére, Magyarország népi hőseire vonatkoznak”. A költő politikai arculatát mutatva be, hangsúlyozta, hogy Petőfi „a negyvenes évek szenvedélyes közéleti személyisége volt, mindenütt és mindenben szélsőséges demokrata és lelkes hazafi maradt”.

Bevezető cikkében Seller-Mihajlov lényegében beismeri: a nagy forradalmár költő számos versét a cenzúra betiltotta. „Műveinek zömét lefordítottam — olvassuk az *Előszóban* —, de különböző okokból kifolyólag csak némelyeket és korántsem a legkézzelérhetőbbakat tehetem közzé.”³⁸

A 80-as években tombolt reakció idején, amikor az oroszországi forradalmi erők meg voltak fosztva legális sajtószervüktől, Petőfi politikai és forradalmi verseit nem közölhették. Ezekben az években, ha meg is jelentek új Petőfi-fordítások, azok többnyire szerelmi versek voltak.

P. A. Hrabovszkij, a kiváló költő, forradalmár-demokrata szibériai száműzetésében a 90-es években Petőfi több tucat versét fordította le ukrán nyelvre. Köztük az olyan társadalmi hangvételű verseket, mint *A magyar nemes*, *Ha férfi vagy, légy férfi*, *Feleségem és kardom*, *Szabadság*, *szerelm* stb. Gyűjteményt akart megjelentetni 30 versfordítással, *Petőfi Sándor versei* címmel.³⁹ De tervét nem sikerült megvalósítania. Életében versfordításainak csupán egy részét sikerült közzétenni, de azokat is Oroszország határain túl, Lvovban. Mellesleg 10 Petőfi-verset a kiváló ukrán forradalmár, Iván Frankó közölt az általa szerkesztett *Lityeraturno-naukovij visznikben*.

A belföldi sajtófelügyeleti szerveken kívül a külügyi cenzúrabizottság is szemmel tartotta Petőfi újabb külföldi kiadásait. 1874 januárjában például a Bizottság megtárgyalta Az *apostol* 1873. évi kiadását T. Opitz német költő Petőfi népszerűsítője fordításában.⁴⁰ A cenzor, aki

³² ЦГИА. Фонд 777, опись 2, ед. хр. 76, ч. III, ед. хр. 398, л. 142.

³³ I. m. 183.

³⁴ Egyetlen kivételt képez *A bilincs* c. vers, amely csak 1946-ban jelent meg (V. LERIN fordításában). Lásd: III. Перефр. Избранное. М., 1948. стр. 10—11.

³⁵ «Дело», 1872. № 8, стр. 233; Вб.: К. Михайлов. Сочинения. т. 1. стр. 191—192.

³⁶ «Дело», 1872. № 11, стр. 237; Вб.: К. Михайлов. Сочинения. т. 1. стр. 164—165.

³⁷ «Дело», 1873. № 4, стр. 332; Вб.: К. Михайлов. Сочинения. т. VI, стр. 187—188.

³⁸ К. Михайлов. Сочинения. т. I, стр. 111—4.

³⁹ Lásd Hrabovszkij 1898. február 5-én kelt tobozski levelét B. Hrincsenkónak. II. A. Грабовский. Зб-ання творів у трьох томах, т. III. Київ 1960.

⁴⁰ A. Petőfi. Der Apostol. Deutsch von Th. Opitz. Trauenfeld, 1873.

tüzetesen ismerteti a költemény tartalmát, azon a véleményen van, hogy a művet be kell tiltani. Ezt fejezi ki az alábbi következtetés: „A költemény tendenciózus, az egyházi és világi hatalom ellen irányul, mint ezt a 74., 92. és 96. oldalon látni, ahol szörnyű átkokat szór a királyra, a 105. oldalon pedig az istenre.”⁴¹

A könyv említett helyeivel ismerkedve, a 74. oldalon megtaláljuk Szilveszter monológiát, amely leleplezi az egyház és a monarchikus hatalom azon törekvését, „hogy vakságban tartásák a népet, Mert ők uralkodni akarnak, S uralkodni csak vakokon lehet”. A cenzor felfigyelt a költemény hősenek ama elme-futtatására, hogy „az embernek nemcsak joga, Hanem teremő-jéhez kötelessége is Szabadnak lennie...” A kiadvány 96. oldalán a Szilveszter letartóztatásáról szóló rész található, aki közben átkozza a „bitang lator királyt”, e szavakkal fordulva hozzá: „Kezed vörös, mint biborod, Arcod sápadt, mint koronád, Szived fekete, mint a gyász, mely műveid után húzódik”. A cenzor által kiemelt utolsó részben a kivégzésére váró hős rádböbben az isten kivoltára: „Milyen kegyetlen az az isten! S a balga ember térdet hajt előtte, Atyjának híja és imádja őt...”

Ismeretve a költeményt, Nyikolaj Miller-Kraszovszkij cenzor hangsúlyozta, hogy Szilveszter azért él inségben, mert „cikkeit a cenzúra nem engedélyezi”, ő azonban „titokban nyomtatja a népek szánt tanítását, amiért börtönbe kerül, ahol 10 évig sínylődik. Bosszúvágyától fűtve megöli a királyt és életét a vérpadon fejezi be... A költeményt azért nevezi Az apostol-nak, mert a nép mély álomba merülve alszik a zsarnokok elnyomása alatt, de amikor felébred hosszú álmából, eszébe jutnak a szabadság harcosai, ám azokat már elásták az akasztófa tövében.”

A cenzor végső következtetése arról tanúskodik, hogy megértette a forradalmi mű mondani-valóját. „Az egész költemény tulajdonképpen eszeveszett kihívás a világ urainak hatalma ellen. A könyv rossz benyomást kelt és ezért kötelességemnek tartom, hogy jelentsem meg a bizottságnak a szükséges határozat meghozatala végett. A magam részéről a könyv betiltását javaslom.”

A cári cenzor rendkívül rosszaló véleményét váltotta ki Az *apostol* 1891-ben megjelent második német kiadása is.⁴² 1892. március 4-i jelentésében P. Goleniscsev-Kutuzov cenzor részletesen ismerteti Szilveszter életútját, s a „szabadságszeretet vértanújának” nevezi őt. Terjedelmes és kissé zavaros tartalmi ismertetése végén a jelentés szerzője e következtetést vonja le: „Ilyen jellegű költői művet nem engedélyezhet a cenzúra.”⁴³

A Bizottság egyetértett a cenzorok véleményével és betiltotta Az *apostolt*,⁴⁴ akárcsak a költő többi forradalmi versét, s e tilalom egészen a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig érvényben maradt.

A felvázolt anyag arról tanúskodik, hogy a cári Oroszország hatóságai mély gyűlölettel viseltettek a nagy magyar költő szabadságot dicsőítő művei iránt. A felsorolt adatok kiegészítik ismeretünket a cári cenzúrának a haladó külföldi írókkal, köztül a Petőfihez szellemileg közel álló költőkkel (Heine, Béranger, Hugo, Mickiewicz) szembeni magatartásáról.⁴⁵

A hatóságok Petőfivel ellenséges magatartását ugyanazokkal a körülményekkel magyarázhatjuk, amelyek Oroszország haladó erői képviselőinek az iránta tanúsított rokonszenvét és együttérzését váltották ki. A progresszív erők szövetségüket látták Petőfiben a cári önkényuralom elleni harcban és mindenképpen népszerűsíteni igyekeztek a költő műveit. Megjegyzendő, hogy a magyar költő művei betiltásáért leggyakrabban azok a cenzorok kardoskodtak, akik részt vettek a haladó orosz közvélemény képviselőinek az üldözésében. Ez a tény ismételtén igazolja az irodalomban már méltatott közelséget Oroszország és Magyarország forradalmi demokrata gondolkodása között.

Oroszország haladó íróinak és költőinek erőfeszítéseit, akik igyekeztek megismertetni Petőfi műveit az ország népes olvasótáborával és több esetben sikerült is leküzdeniük az eléjük gördített akadályokat, csak részben koronázta siker. Minden szeszélye és hóbortossága ellenére a cári cenzúra meg tudta akadályozni Petőfi forradalmi műveinek elterjedését Oroszországban.

⁴¹ ЦГИА. Фонд 779, опись 4, ед. хр. 205, л. 116—117. Lásd még: VÁRADI-STERMBERG János: Petőfi „Az apostol” és Madách „Az ember tragédiája” a cári cenzori jelentések tükrében. FK 1961. 409.

⁴² Alexander Petőfi. Apostol. Episches Gedicht. Deutsch von Ludwig Stein-Abai. Leipzig S. 95.

⁴³ ЦГИА. Фонд 779, опись 4, ед. хр. 2076, л. 563—564.

⁴⁴ Каталог рассмотренных иностранных цензурных сочинений, запрещенных и дозволенных с исключениями с 1-го июля 1871 по 1-е января 1897 г. СПб. 1898. стр. 988.

⁴⁵ А. Федоров. Генрих Гейне в русской цензуре. «Литературное наследство», т. 22—24. М., 1935. стр. 635—682; Н. Н. Сретенский. Гейне и русская цензура. «Известия Северо-кавказского государственного университета.» 1928. I. (XIII), стр. 43—65; И. Айзеншток. Французские писатели в оценке царской цензуры. «Литературное наследство», т. 33—34. М., 1939; З. А. Старицына. Беранже в России. XIX век. М., 1969; Г. Д. Беккер. Произведения Мицкевича и царская цензура. «Литература славянских народов». Выпуск I. М., 1956. стр. 117—143.

Az említettek alapján úgy véljük, módosításra szorul az irodalomban kifejtett vélemény, hogy már „a XIX. század végének orosz olvasói elég jól ismerték Petőfit”.⁴⁶ Az adott cikkben közölt számítás, miszerint a költő műveinek 1955. évi magyar kiadásában közzétett mintegy 600 vers közül 1900-ig 330-at lefordítottak orosz nyelvre, kevésbé meggyőző. És nem is azért, mert a költőnek sokkal több verse van, hanem azért, mert nem veszi figyelembe a jelenség minőségi oldalát. Nem számol azzal, hogy a cenzúra akadályai következtében az oroszországi olvasók-közönség számára lényegében ismeretlenek maradtak Petőfi legértékesebb és legszebb versei, a forradalmi művei, amelyeket mind orosz, mind egyéb külföldi fordításban betiltottak.

A nagy magyar forradalmár költő e hagyatékát, beleértve prózai műveit, publicisztikáját és levelezését, csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után ismerhette meg Oroszország olvasóközönsége.

Váradi-Sternberg János

(Ungvár)

Petőfi aszódi és selmeci iskolatársának daloskönyve

Petőfi egyik aszódi, majd selmeci iskolatársával, Neumann Károllyal elválásuk után még éveken át baráti kapcsolatot tartott fenn, aminek a Petőfi-irodalom szempontjából különös jelentőséget kölcsönöznek az 1880-ban Neumanntól közzétett Petőfi-adalékok.

Neumann Károly (1820–1890) — 1848-tól orosházi, később fazekas-varsándi (Arad m.) evangélikus lelkész — Aszódon született.¹ Apja, Neumann Frigyes kétfestő-mester korán elhunyt, s Károlyt, 4 testvérével együtt, az özvegynek egyedül kellett felnevelnie. A fiú az elemi és a grammatikai tanfolyamot a helybeli iskolában, Koren István keze alatt végezte el. Utolsó két aszódi tanévében, 1835/1836-ban, ill. 1836/1837-ben az egy osztállyal lejjebb járó Petőfivel együtt látogatta a „schola latina”-t. Együttal lakótársak is voltak, mert az idősb Petrovics özv. Neumann Frigyesnéhez adta fiát szállásra és ellátásra.² Maga az iskola tanára is Neumannéhoz járt étkezni. Koren 1836-ban az egyik Neumann-lányt, Juliát vette feleségül. Károly, osztályának egyik legjobb tanulója, a „zömök, bátor és vezérkedő diák” állítólag „Petőfinek is gyakorta imponált tekintélyével”.³ Ő alapította és vezette a diákok titkos társaságát, amelyben ő maga a Rinaldini, Petőfi meg a Becskereki nevet vette föl.⁴ Neumann 1837-ben befejezte aszódi tanulmányait (ekkor a titkos társaság is feloszlott),⁵ s ősszel a selmeci líceumba iratkozott be I. éves rétornak.⁶ Petőfi egy év múlva követte; hogy éppen Selmecre ment, abban Neumann példájának is lehetett része. Delhányi Zsigmond, Petőfi aszódi és selmeci osztálytársa szerint itt az iskolaév elején két hónapon át francia nyelvleckéket vettek Neumanntól,⁷ tehát Petőfi egy darabig még itt is szorosabb kapcsolatban volt egykori aszódi diák- és lakótársával; egyébként mint rétorok (Petőfi és Delhányi az 1., Neumann a 2. évfolyamban) ugyanabban a helyiségben, részben ugyanazokat a tárgyakat hallgatták.

Petőfi, mint ismeretes, félév múltán megszakítva tanulmányait, Pestre gyalogolt és beállt a Pesti Magyar Színházhoz, majd katonának csapott fel. Legközelebb 1841 áprilisában találkozott Neumannnal, amikor — már mint obsitos — bizonyítványáért „elsétált” (Orlay kifejezése) Selmecre, s még mindig ott tanuló volt diáktársa emlékkönyvébe baráti érzelmeiről tanúskodó sorokat írt;⁸ ez év őszén pedig, ezúttal már Pozsonyban, *Lanc Versei* című kis kéziratot gyűjteményével és egy külön papírlapra másolt, Súlyom Sándor aláírású költe-

⁴⁶ Ljudmilla SARGINA: A magyar irodalom fogadtatása Oroszországban az 1870–1900 közötti években. „Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből.” Bp. 1961. II. köt. 220.

¹ Neumann életrajzi adatainak egy részét a leghitelesebb forrásból, az Evangélikus Országos Levéltárban (Budapest) található, 1848 végéig terjedő önéletrajzából vettük (I. A bányai egyházkerületben felavatott lelkészek jegyzéke 1801–1885. években c. kéziratgyűjtemény 371. sz.); erre a továbbiakban esetről esetre nem hivatkozunk.

² Az erre vonatkozó emlékezés-adatokat I. HATVANY Lajos: Így élt Petőfi. 2. jav. kiad. Bp. 1967. I. 171–174.

³ KEMÉNY Mihály: Emlékek Petőfiről. Fővárosi Lapok 1877. júl. 1.: 720–721.

⁴ DELHÁNYI Zsigmond: Adatok Petőfi Sándor életrajzához. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1959. Bp. 1959. 45.

⁵ DELHÁNYI: i. m. 46.

⁶ A selmeci (Banska Štiavnica, Csehszlovákia) evangélikus lelkési hivatalban őrzött, egykori líceumi anyakönyv 1837. szept. 2-i keltezésű beiratási adatai szerint: Neumann Károly, 17 éves, evangélikus. Aszódon született, magyar nemzetiségű, apja Fridericus polgár (meghalt), az I. rétori osztályba került, mint Aszódrról jött eminens tanuló.

⁷ DELHÁNYI: i. m. 46.

⁸ L. Neumann első közlését a Vasárnapi Ujság 1880. szept. 5-i számában, HATVANY: i. m. I. 341.

ményeivel ajándékozta meg.⁹ Ekkor egy darabig Neumann fogadta be szobájába.¹⁰ Ezután Petőfi a pápai kollégiumba iratkozott be, majd másfél esztendeig a vándorszínészek keserű kenyerét ette. Közben, 1843 tavaszán, Pozsonyban, egy ideig Neumann és Delhányi adott neki szállást.¹¹ Ekkor azonban Neumann — Kemény Mihály emlékezése szerint — „leckéztetni” kezdte (feltehetően tanulmányai ismételt megszakítása és a színpadhoz való makacs ragaszkodása miatt). Ezért a költő állítólag komolyan megnehezített rá, s amikor — már mint segéd-szerkesztő (tehát 1844 második felében) — arról értesült, hogy barátja Pestre készül nevelőnek, megüzente neki, hogy nem óhajt vele találkozni. Neumann mégis fölkereste a Pilvaxban és kibékítette.¹² Ekkori, 1844. végi, 1845. eleji szorosabb kapcsolatuknak kézzel fogható bizonyítékait ismerjük. A Petőfi Irodalmi Múzeum Neumann unokájától, Nádor Jenőtől szerezte meg a *Versek* 1. füzetének (megjelent 1844. nov. 10-e körül) egyik példányát, a szerzőnek ezzel a saját kezű dedikációjával: „Uj Károly barátjának — a régi jó idők... emlékeül Petőfi Sándor.”¹³ A kötet származása és a dedikáció fogalmazása minden kétséget kizáró módon bizonyítja, hogy „Uj Károly”: Neumann magyarosított neve volt; feltehetőleg Petőfi rábeszélésére vette fel mint írói nevet. „Uj Károlynak” ajánlotta a költő *János vitéze* első kiadásának (megjelent 1845. márc. 6-án) egyik példányát is.¹⁴ Ez az álnév 1844 novemberétől kezdve gyakran tűnik föl a Pesti Divatlap hasábjain különféle tárcák, prózai írások alatt, nyilván Petőfi, a lap segéd-szerkesztője révén.¹⁵ Bizonyos továbbá, hogy a lapban „Aszódi” névvel jegyzett színbírálatok is Neumann tollából valók: azonkívül, hogy csakugyan aszódi születésű és származású volt, ő maga említette később Baróti Lajosnak, hogy Petőfi annak idején átengedte neki a folyóirat színiügyi referensségét.¹⁶

Petőfi 1845 tavaszán megvált a Pesti Divatlaptól és felvidéki útra indult. Bár Neumann még 1847-ig Pesten nevelősködött (aztán külföldi egyetemeken folytatta tanulmányait), 1845—1847 közötti érintkezésüknek sem egykorú dokumentumai nem maradtak fenn, sem az emlékezőkben nincs ennek nyoma. Alighanem megint összekülönböztek valami miatt, s elhidegültek egymástól. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy Neumann olyan későn rukkolt elő értékes Petőfi-relikviáival és emlékeivel. Pedig nem csekélység az, amit az ő ritka gondossága és rendszeretete a Petőfi-kutatás számára megmentett. 1880-ban, tehát több mint három évtizeddel a költő halála után, már mint nyugdíjas lelkész küldte be Aradról a Vasárnapi Újság szerkesztőségéhez az iratai közt fennmaradt Petőfi-verseket: az *V. Ferdinándhoz* címűt (Vasárnapi Újság 1880. aug. 22: 558; uo. említette a már ismert *Volnék bár*... nála is meglevő változatát),¹⁷ a *Kuruttyót* (a *Lanc Versei* c. füzet ismertetésével; uo. szept. 5: 590—591), a „Szeretlek, mint a hold...” kezdetű, Neumannhoz intézett emlékverset (uo. 591), majd a *Lanc Versei* teljes anyagát (16 darabot, a már előbb közzétett *Kuruttyó* kivételével; uo. okt. 24: 709—710), végül a Solyom Sándor aláírású kézirat 4 darabját: *Az órágyhoz, Boszú, Elválás* (Vert az óra...), *Álom* (uo. nov. 7: 741), tehát összesen 23, javarészt ismeretlen verset a költő zsengei közül, ill. 1844-ből, Neumann megjegyzéseinek, emlékezés-adatainak kíséretében.

A Neumanntól megőrzött kéziratok közül a *Lanc Versei* c. füzetke, a Solyom Sándor aláírású papírlap és az (egyébként ugyancsak Solyom Sándor néven aláírt) emlékvers ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának tulajdonában van (Fond VII. 87, 88, 89. sz. alatt), de az 1844. évi „versgyűjteményes füzet”, amelybe a költő saját kezűleg írta be említett két versét, úgy látszik, elkallódott.

Neumann unokájának, a Szarvason élő feljebb már említett Nádor Jenő ny. gimnáziumi igazgatónak iratai közül azonban előkerült egy másik versesfüzet,¹⁸ amelyben Petőfi-versek ugyan nincsenek, de amely összeírása helyénél és idejénél fogva — általános művelődés- és irodalomtörténeti érdekességén túl — a költőt illető közvetett tanulságokkal is szolgál. Neumann ugyanis zömében éppen Aszódon és Selmecen írta össze a füzetben olvasható dalokat, a címlap szerint 1837-től 1839-ig (valójában feltehetőleg néhány évvel tovább, l. az alábbi részletes leírást), s így mint gazdag és változatos tartalmú énekelt vers-gyűjtemény, tájékoztat

⁹ Mint előbb, HATVANY: i. m. 351.

¹⁰ Mint a 8. sz. jegyzetben, HATVANY: i. m. I. 349.

¹¹ DELHÁNYI: i. m. 47.

¹² KEMÉNY M.: i. m. júl. 3: 727.

¹³ Petőfi Sándor Levelezése. (Összes Műveinek krit. kiadása VII. k.) Bp. 1964. 521., 580. (H. TÖRÖ Györgyi közlése és jegyzete.)

¹⁴ I. m. 521. 580—581.

¹⁵ L. H. TÖRÖ Györgynek fent, a 13. sz. jegyzetben idézett jegyzetét.

¹⁶ BARÓTI Lajos: Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról. EPhK 1894. 685—686. (Közl.: HATVANY: i. m. I. 632.)

¹⁷ Neumanntól hallotta később Baróti Lajos azt is, hogy Petőfi a „Szerelm gyötrelme” c. ciklust (melyhez a „Volnék bár...” is tartozik) „Dessewffy grófnőhöz” írta (l. az előbb idézett helyen).

¹⁸ A füzetnek — tudunkkal — első említése a Petőfi-irodalomban: IRÁNYI István: Petőfi Mezőberényben. A „Mezőberény monográfiája” c. sajtó alatt levő kiadványban. (Kiadja Mezőberény Nagyközségi Tanács VB. F. kiadó Siklósi Ferenc. Szerk. SZABÓ Ferenc.)

arról, milyen nótaikat ismert, kedvelt a diákság Petőfi akkori közvetlen környezetében. Mielőtt ezzel kapcsolatban egy-két összefüggésre rámutatnánk, közöljük a kézirat leírását és tartalomjegyzékét.

Az eredeti, félkemény kötésű (kék papírral beragasztott karton fedelű), 20×12 cm nagyságú füzetnek 54 utólag számozott levele (108 lapja) van. A 12. és 13. levél között 1 levél ki van tépve. A füzet 1-től 20-ig, ill. 24-től 58-ig eredeti sorszámmal ellátott 55 dalt (a hiányzó 3 darab a kiszakított levélen volt), továbbá még 16 (utólag sorszámmal ellátott) darabot, összesen tehát 71 dalt, valamint egy 5 levélre terjedő, *Népdalok* c. gyűjteményt tartalmaz. Ez utóbbinak a 75. sorszámot adtuk; a benne foglalt dalok darabszámát nem lehet megbízhatóan megállapítani, mert itt az egyes dalszövegek nincsenek világosan elkülönítve egymástól, és sok bennük a népdalokban gyakori, kétes hovatartozású ún. vándorversszak (l. a tartalmi ismertetést).

A füzet összeírás ideje a címlap szerint 1837–1839 (de az utóbbi számjegy után írt kötőjel maga is jelzi, hogy a beírás később is folytatódott); az írás nagyjából egységes jellegéből ítélve az 1–42. levél beírása (a 74. sz. dalig bezárólag) történhetett ebben a három évben (s esetleg még 1840–41-ben, amíg Neumann a fentiek szerint selmeci diák volt); az ezután következő „Népdalok” c. anyag kézírása feltehetően egy-két évvel későbbi, hevenyészettebb, rendetlenebb; meglehetősen el is üt az előbbtől, de valószínűleg ez is Neumanné. E ciklus egyik darabjához bejegyzett 1844. évszám árulja el (l. az alábbi tartalmi ismertetés [44a] lapján), hogy a törzsanyag és az utolsó szakasz leírását csak néhány év választotta el egymástól.

A kézirat 1972-ben a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonába került.

Az alábbi részletes tartalmi leírásban feltüntetjük az egyes versek (dalok) sorszámat, esetleges címét és minden esetben a kezdetét (1–2 sort), a versszakok számát, az esetleges szerző-megjelöléseket, továbbá „KOTTA” megjelöléssel azt, hogy a szöveghez dallam-közlés is járul. Itt-ott, a teljesség minden igénye és szándéka nélkül, utalunk egy-egy kiegészítő adatra vagy a szakirodalomra. A nem-eredeti lap- és sorszámkokat szögletes zárójelbe foglaljuk. Saját megjegyzéseinket tételesen, gondolatjel után, új bekezdésben adjuk.

[1a lev., belső címlap:]

Cantica

a

Carolo Neumann conscripta.

1837–1838–1839—

Aszodini et Schemnicii.

— — —

Dallok.

[1b] Üres.

[2a] 1. *Des Kriegers Morgengesang.* „Erhebt euch von der Erde, | Ihr Schläfer, aus der Ruh!” (4 vsz.)

[2b] 2. *Der lustige Jäger.* „Fahret hin, fahret hin, | Grillen geht mir aus dem Sinn.” (4 vsz.)

[3b] 3. *Küherlied der fröhlichen Schweitzer.* „Was kann edler seyn, | Was kann mehr erfreun, | Als von Kühern abzustammen?” (4 vsz.)

[4b] 4. *Jagd Lied.* „Mit Hörnerschall und Lustgesang | Als ging es froh zur Jagd.” (4 vsz.)
— G. A. Bürger költeménye, vö. az alábbi, 59. sz. alatti teljes szöveghez (*Feld-jägerlied*) fűzött megjegyzésünkkel.

[5a] 5. *Vaterland's Lied.* „Heil Dir im Siegeskranz! | Herscher [!] des Vaterlands, | Heil König Dir!” (5 vsz.)

— Az egykori porosz himnusz szövege; eredetileg II. Frigyes Vilmost dicsőítő dal. Szerzője Heinrich Harries (1762–1802). A „God save the king” dallamával énekeltek.¹⁹

[5b] 6. *Alföldi Ének.* „Deres a fű, édes lovam ne egyél, | Inkább engem barna babámhoz vigyél.” (7 vsz.)

Egyes, ismertebb vagy érdekesebb strófák:

[4. vsz.:] Szép az erdő, zöld a mező ide ki. | A faluból barna szép lány gyere ki.”

— Vörösmarty Mihály „Szép az élet az erdőben, | Ide ki.” kezdetű, a Magyar Nemzeti Kalendárium 1829-re kiadott füzetében névtelenül közölt népdala első szakaszának folklorizálódott változata.²⁰

¹⁹ Révai-Lexikon. („Heil Dir . . .”, ill. „Harries” címszó.)

²⁰ Vörösmarty Mihály Összes Művei. (Kritikai kiadás.) II. Kisebb költemények. II. (Bp. 1960.) 327. (351. sz. jegyzet).

- [5. vsz.:] „Túl a Tiszán van egy szép lány meghalva. | Piros cipő, rósa szoknya van rajta.”
- [7. vsz.:] „Három bokor rozmaringot ültettem, | Éjjel, nappal könnyeimmel öntöztem;”
- [6b] 7. *Szemrehányás*. „Lyánka, míg ingó kegyelmed | Tiszta szívemhez hajólt[!],” (3 vsz.)
— Csokonai Vitéz Mihály verse.
- [7a] 8. *Nitra*. „Nitra milá, Nitra, ty vysoká Nitra: | Kdeže sú té časy, w ktorých si ty kwitla?” (6 két-soros vsz.)
— Egykorú kéz az egész verset soronként törölte, így most alig betűzhető ki.
- [7b] 9. *A reményhez*. „Földiekkel játszó | Égi tünemény,” (4 vsz.)
— Csokonai verse.
- [8b] *Hadi dalok*.
- [9a] 10. „Kezd már vidorúlni egünk, | Az erős falakon diadalmat nyert seregünk;” (2 vsz.)
11. „Belgrádra vitézim omoljatok, | Mert még inaimra felálhatok[!],” (2 vsz. és a szokásos toldalak: „Már Belgrád a mi várunk...”)
— Belgrád 1789. évi visszafoglalásának örömeire írt dal.²¹
- [9b] 12. „Szitya[!] vitézek a harc diadalma [!] ne rettentsem el benneteket.” (2 vsz.)
— Helmecczy Mihály ismert *Harc-szózata* 1809-ből.
- [10a] 13. „Hát Magyarim ti vitéz nevetek | Rabláncsal váltjátok-e fel.” (1 vsz.)
— Általában „Hát fiaim, ti vitéz nevetek...” kezdősorral fordul elő.²² Egyes közlések „Hertelendi ezerekes [!] indulója Ulmnál. (1805.)” címmel hozzák.²³
14. „Pri Dunaji, pri potočky husi sa perú,” (3 vsz.; egykorú kéztől, feltehetőleg magától Neumanntól sorról sorra törölt szlovák nyelvű szöveg)
- [10b] 15. *Tavaszi dalok*. „Jer, kit az élet gyászos | Terhe nyom, a természet | Keblébe, ott örömet oszt” (Versszak-tagolás nélküli darab.)
- [11a] 16. „Magszúnt már a bús fergeteg | Dűhe, itt vagyon a kikelet” (2 vsz.)
- [11b] 17. „Kelj édes dalnak zengzetére | Kelj, óh vidor éltednek korában,” (2 vsz.)
- [12a] 18. „Vig társaim táncoljatok, danoljatok ma; | Édes örömeiket hozott piros aurora.” (1 vsz.)
19. *Studenski život*. „Trebas sem ga Student s chudobného rodu, | Možeš tý za mna ict, a nebog se hladu.” (7 két-soros vsz.)
- [12b] 20. *Aschenlied*. „Es ist ein Schreck und Graus, | Wenns leer ist immer 's Haus,” (3 vsz.; lehet, hogy a hiányzó levélen folytatódott)
- [Itt hiányzik egy levél, rajta a 21, 22, 23. sz. dallal.]
- [13a] 24. *A Rákoson szántó*. „Miről apám nagy búsan szólt, | Hogy itt hajdán szebb élet volt;” (8 vsz.)
— Kisfaludy Károly *Rákosi szántó a török alatt* c. verse.²⁴
- [13b] 25. *Der Traum des Kußes*[!]. „Wie glücklich preis ich noch die Wonnestunde, | Wo ich an ihren[!] Schwanenhalse hing!” (5 vsz.)
- [14a] 26. *Liebesrath*. „Willst du dein Herz mir schenken, | So stell es heimlich an,” (6 vsz.)
- [15a] 27. *Az alvóné*. „Édes álom fogta Fanim szép szemeit | Egy rózsá bokorba szenderedve,” (2 vsz.)
28. *Az ertyészet*. „Kalapom szemembe vágom, | Melette [!] hervad virágom:” (2 vsz.)
— Szigligeti Ede *Szökött katona* c. népszínművének dalbetéte volt.²⁵ (Kiegészítését l. alább a [22a] lapon.)
- [15b] 29. *Rinaldini*. „In des Waldes düstern Gründen, | In den Höhlen tief versteckt,” (11 vsz.)
- [17a] 30. *Die Erscheinung*. „Heinrich schlief bey seiner Neuvermählten, | Einer reichen Erbin[n] [!] an den [!] Rhein,” (6 vsz.)
— Magyar szövege egykori daloskönyveinkben gyakori: „Henrik nyugszik új hitvese mellett...”²⁶
- [17b] 31. *Die nahe Scheidung*. „Du liegst mir im Herzen, | Du liegst mir im Sinn,” (10 vsz.)
- [18b] 32. *Die Betrachtung*. „Ist denn Lieben ein Verbrechen? | Darf man denn nicht zärtlich seyn,” (4 vsz.)

²¹ Válogatásainak felsorolását l. PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám: Ötödfélszáz énekek. (Kritikai kiadás.) Bp. 1953. 829. (223. sz. jegyzet.)

²² STOLL Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek... bibliográfiája (1565–1840). Bp. 1963. 463; ERDÉLYI János: Magyar népdalok és mondák. III. Pest 1848. 238. sz. stb.

²³ KÁLDY Gyula: Régi magyar harci dalok és verbunkosok. Bp. 1894. 29.

²⁴ Előfordulási adatait egykorú énekeskönyvekben (dallammal vagy anélkül) l. KODÁLY Zoltán—GYULAI Ágost: Arany János népdalgűjteménye. Bp. 1952. 125. (41. sz. jegyz.)

²⁵ HORVÁTH János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfig. Bp. 1927. 260.

²⁶ STOLL: i. m. 463.

- [19b] 33. *Die Trennungs Stunde.* „Sie naht, sie naht, die fürchterliche Stunde, | Die uns vielleicht auf ewig trennen soll;“ (4 vsz.)
- [20a] 34. *A régi magyar.* „Ázsiából jött dicső eleink, | Pardutz bőres [!] kalpagos őseink“ (2 vsz.)²⁷
35. *Aufmunterung zur Freude.* „Alle: Freut euch des Lebens, weil noch das Lämpchen glüht! | Pflücket die Rose, eh' sie verblüht!“ (7 vsz., s mindegyik után felhangzik a fenti refrén, az összes jelenlevők előadásában.) A szöveg aláírása: „Asteri.“ (A szerző neve?)
— A XVIII. században keletkezett, kedvelt német dal volt. Dallamát A. G. Nägeli szerezte.
- [20b] 36. *Vaterlandslied.* „Gott, erhalte²⁸ wohl und heiter | Ungarns König Ferdinand!“ (5 vsz.) J. Glatz. (A szöveg szerzője.)
— Az osztrák császári himnusz.
- [21b] 37. *Froher Lebensgenuß.* „Alle: Schön ist das Leben, | Schön ist's auf dieser Welt;“ (7 vsz., melyet egy-egy személy ad elő, s rá az egész együttes a fenti kezdetű refrénnel válaszol.)
- [22a] 28. *Eryészethz 2dik vers.* „Adsze[!] pajtás a vas veszt[!]; | Majd meg kérдем a temetőt;“
— Pótlás a [15a] lapon olvasható 28. számú, *Az enyészet* c. darabhoz.
38. *A vonagló testvér.* „Halok testvér ne könnyez, | Mindnyájunknak köz sors ez;“ (10 vsz.) „Orosz Ádám.“ (A szöveg szerzője.)
— 1828-ban keletkezett dal, amely az 1831. évi Koszoru-ban jelent meg.²⁹
- [23a] 39. *Nép dal.* „Füred alatt foly a Tisza, | S lefolyt vize nem jön vissza;“ (8 vsz.) „Árvaffy Béla“ (A szöveg szerzője.)
— Árvaffy *Népdal*-a a Sas c. folyóirat 1831. szept. 30-i számában (106. l.) jelent meg.
- [23b] 40. „Ne tekintis olly mosolyogva | Kedves lyánka, én reám;“ (6 vsz.)
- [24a] 41. *Élj a jennel.* „Vigan élem világom, | Míg tart ifjuságom;“ (3 vsz.)
— A 3. versszak Ujfalvy Krisztina erdélyi költőnő (1761–1818) szerzeménye.³⁰
42. *Nellihez.* „Ah ne pillants rám leányka, | Ah fődözd be kék szemed;“ (6 vsz.) „Bajza József.“ (A szöveg szerzője.)
— Megjelent az Aurora almanach 1828. évf.-ában (88–89.).
- [24b] 43. *Dall.* „Jer az ablakomra kedves! | Minden nyugszik már;“ (3 vsz.)
44. *Abschiedslied.* „So leb' denn wohl du stilles Haus! | Betrübt geh ich von dir hinaus;“ (10 vsz.)
- [25b] Zu Nr[.] 4. *Jagd-Lied.* „Wo wackre Jäger Helfer sind, | Da ist es wohl bestellt;“ (3 vsz.)
— Kiegészítés G. A. Bürgernek a [4b] lapon levő dalához. Vö. az 59. sz. alatti teljes szöveg jegyzetével.
45. *Das Lebewohl.* „Lebe wohl u[nd] vergieß [!] mein nicht, | Mädchen, das ich stets verehere;“ (8 vsz.)
- [26a] 46. *An Amalie.* „Dein gedenk ich, u[nd] ein sanft Entzücken | Ueberströmt die Seele, die dich liebt;“ (4 vsz.)
- [26b] 47. *Die Kindheit.* „Wenn die Abendröthe | Hain u[nd] Dorf umwallt, | Und die Waidenflöte | Hell zum Neigen schallt;“ (3 vsz.)
- [27a] 48. *Magyarság.* „Atilla! Lehel! Árpád! | Dicső elhúnt [!] unokák!“ (3 vsz.)
— Az egy időben nagyon kedvelt dalt Chlopiczky József (1772–1854) dallamával énekelték; ezt Liszt VI. rapszódijában feldolgozta.³¹
- [27b] 49. *Abschiedslied.* „So leb' denn wohl du stilles Haus! | Betrübt geh' ich von dir hinaus“ (10 vsz.)
— Vö. a 44. sz., azonos című és kezdetű dallal: a két szövegnek azonban csak az 1. versszaka azonos!
- [28a] 50. *Tischlerlied aus dem „Verschwender“.* „Da streiten sich die Leut herum oft um den Werth des Glücks; | Der Eine heißt den Andern dumm, am End' weiß keiner nichts.“ (4 vsz.)

²⁷ Előfordul Erdélyinél is (i. m. II. 1846. 446. sz.).

²⁸ Közléseit, irodalmát I. Palóczy Horváth Ötödfélszáz Énekek c. i. m. 537. (65. sz. jegyz.).

²⁹ Vö. HORVÁTH János: i. m. 115–116.

³⁰ I. m. 280. A változatok előfordulási adatait I. KODÁLY–GYULAI id. kiadásában, 152–153. (II/8. sz. jegyz.). Több forrás, köztük ERDELYI i. m. (II. 477. sz., I. a tartalomjegyzéket), feltehetőleg tévesen teszi meg Palóczy Horváth Ádámot a szöveg szerzőjének (a 3. strofa mindenesetre Ujfalvy Krisztináé).

³¹ MAJOR Ervin: Liszt Ferenc és a magyar zenetörténet. Ethn. — Népelet 1939. 313.

- [28b] 51. *Duett aus dem „Verschwender“*. „Rosa. Ich nehme einen Schlosser mir, das ist der erste Mann” („Rosa” és „Valentin” kettőse.)
- [29a] 52. *Veszteség*. „Sir a gyermek a ligetben | Sir keservesen;” (8 vsz.) „Nőzséry.” (A szöveg szerzője.)
— Megjelent az Aurora 1831. évf.-ában (251.), a fenti álnévvel, amelyet Gulyás Pál szerint Fábián Gábor (az Ossian-fordító) használt.³²
53. *Költő éjei*. „Csöndes éj volt, holdvilág | Szendergett az ég ölén,” (7 vsz.) KOTTA. „Tóth Lőrinc.” (A szöveg szerzője.)
— Tóth L. „A költő éjszakai c. ciklusának I. darabjaként megjelent az Aurora almanach 1836. évf.-ában (118–119).
- [29b] 54. *Népdal*. „Furcsa leány az a Panni, | Tüzesen tud kacsintani” (6 vsz.) KOTTA. „Tóth Lőrinc.” (A szöveg szerzője.)
— Mint Tóth L. *Tiszaparti népdalok* c. ciklusának III. darabja az Athenaeum 1837. évf.-ában (II. k. 490) jelent meg.
- [30a] 55. *Népdal*. „Tisza partján van egy hajó kikötve, | Benne fekszik az én Bandim megölvé,” (5 vsz.) „Előbbi.” (Azaz az előbb említett Tóth Lőrinc, a szöveg szerzője.)
— Megjelent mint előbb, a ciklus I. darabjaként (uo. 488.). Első versszakát Tóth L. eredeti népdal nyomán írta,³³ ez a füzetben is megvan, I. feljebb a 6. sz. dal „Túl a Tiszán ...” kezdetű versszakát.
- [30b] 56. „Bandi, Bandi! Mért hagyál itt magamat, | Avagy csókra mért szoktattad ajkamat,” (6 vsz.) „Tóth Lőrinc.” (A szöveg szerzője.)
— Megjelent mint előbb, a ciklus II. darabjaként (uo. 488–489).
- [31a] 57. *Bojtárdal Peleskei notáriusból*. „Hortobágyi puszta fúj a szél, | Juhász legény búsan útra kél,” (3 vsz.)
— Gaal József szövege, dalbetét a *Peleskei notárius* c., Gvadányi József nyomán írt, 1838-ban bemutatott népszínművében.
- [31b] 58. *Ugyan abból*. „Juhász legény hosszú útjában | Szomjuságot érez torkában;” (2 vsz.)
— L. az előbbi megjegyzést.
59. *Feldjäger-Lied*. „Mit Hörnerschall und Lustgesang, | Als ging’ es froh zur Jagd,” (10 vsz.) „G. A. Bürger.” (Utólagos, de közel egykorú bejegyzés: A szöveg szerzőjének neve.)
— Gottfried August Bürger *Feldjägerlied* c. költeményének teljes szövege, néhány apróbb eltéréssel.³⁴ Csonkább változatát I. feljebb a [4b] lapon, 4. sz. alatt.
- [33a] 60. *Szózat a Magyarhoz*. „Hazádnak rendületlenül | Légy hive óh Magyar!” (14 vsz.) „Vörösmarty.” (A szöveg szerzője.) KOTTA. „Elefant[!] Mihály.” (A dallam szerzője.)³⁵
- [34a] [61.] *Der Lohn*. „Sie kommt, sie kommt, Rosalie, die Holde, | viel reizender, als Himmels Sonnenschein” (6 vsz.) „L. Majer.” (A szöveg szerzője.) KOTTA. „Fischer.” (A dallam szerzője.)
- [35a] [62.] *Lollihoz*. „Eszembe jutsz, ha reggel szürkül, | Eszembe, ha napom éjre száll;” (4 vsz.)
- [35b] [63.] *Bergmann’s Vaterland*. „Wo ist des Bergmann’s Vaterland? | Ist es auf Ungarns reichen Höh’n,” (6 vsz., a kar refrénjével.)
- [36b] [64.] *Die Liebe*. „Mein Sinn ist trübe, die Wangen bleich, — | Wie bist du Liebe, so schmerzen[s] reich!” (4 vsz.)
- [65.] *Megkövetés*. „Ha haragszol, megkövetlek; | Békélj meg, szép angyalkám!” (6 vsz.)
— Csokonai költeménye.
- [37a] [66.] *Bücsüvétel*. „Vitéz: Megyek már. Engedd meg kedves kincsem, | Hogy megváló csókom szádra hintsem.” (7 vsz.) „Csokonai V[itéz] M[ihály].” (A szöveg szerzője.)
- [38b] [67.] *Csillagom*. „Zeng a patak, felhők eveznek, | Est bíbor csókolja a tetőt;” (4 vsz.) „Kovácsóczy” (Mihály, a szöveg szerzője.) KOTTA. „Batka János.” (A dallam szerzője.)
- [40a] *Dalok a „Peleskei notáriusból”*:
[68.] *Éji őr dala*. „Ha Peleskén óra volna | Már kilencet kongott volna;” (1 vsz.)
[69.] *Baczur Gazsi dala*. „Hah be szép volt hajdanában, | A fokosnak fénykorában,” (3 vsz.)

³² Magyar írók Álnévlexikona. Bp. 1956. 323.

³³ Vö. HORVÁTH János: i. m. 291. A dallamszerző, Fabó Bertalan szerint, Szerdahelyi József volt (I. uo. 235.).

³⁴ L. pl. Bürger’s Sämmtliche Werke. Leipzig 1902. M. Hesse. II. 35–36.

³⁵ Elefant Mihály (1816–1872) írkész, egyházi író, selmeci diák volt néhány évvel Neumann és Petőfi előtt (I. SZINNYEI).

- [40b] [70.] *Hortobágyi haramják dala.* „Hej csapláros bort ide! | Éljen a bandánk feje! | Bort, bort, bort!” (3 vsz.)
- [41a] [71.] *Zajtay dala Pesten.* „Pestre hát elérkezém már | Annyi kin után,” (2 vsz.)
- [41b] [72.] *Zárdal.* „Isten adj hazánk fölött | Tiszta nyájas szép eget,” (1 vsz.)
— A 68–72. sz. dallal kapcsolatban l. feljebb az 57. sz. *Bojtárdal*-hoz fűzött jegyzetünket.
- [42a] [73.] *Gyászdal a Mohácsi vész után.* „Hunnia nyög letiporva, | Sírnak a bús Magyarok,” (1 vsz.)
— Dalbetét a *Béla futása* c., 1826-ban bemutatott operából (zenéjét Ruzitska József szerezte Kotsi Patkó János librettójára); énekeit külön füzetben is kiadták 1827-ben.³⁶
- [42b] [74.] *Halászdal.* „Az alföldön halászlegény vagyok én, | Tisza partján kis kunyhóban lakom én,” (4 vsz.)
— Szigligeti Ede *Két pisztoly* c. népszínművének dalbetéte volt.³⁷
- [43a] [75.] *Népdalok.*
Az ismertebb, országszerte elterjedt, sokáig, esetleg máig is élő népdalok, ill. népdalstrófák:
„Három csillag van az égen; | Három szeretőm van nekem: ”(1 vsz.)
- *
- „Hej nem azért jöttem ide, | Hogy a bundám itt igyam be.” (1 vsz.)
- *
- „Kis Komárom, Nagy Komárom, | Be szép leány ez a három!” (1 vsz.)³⁸
- *
- „Tisza, Tisza, lassu Tisza! | Boldog ember, a ki issza.” (1 vsz.)
- *
- [43b] „Erdő, erdő, be magas vagy! | Kedves Rózsám be messze vagy!” (1 vsz.)
— L. a Toldy-féle *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828) magyar nyelvű népdal-szemelvényei közt.³⁹
- *
- „Ez a szemem, ez az egyik | Jobban karol, mint a másik.” (2 vsz.)
— Szigligeti *A rab* c. népszínművének betéte volt.⁴⁰
- *
- [44a] „Korcsmárosné, már én többet nem iszom, | Mert én kendnek már is sokkal tar-
tozom.” (1 vsz.)
- *
- „Fuj a tavaszi szél igen hivesen, | Fázik szegény szolga legény szívesen.” (2 vsz.)
„Finke, 1844.”⁴¹ (Keltezés.)
- *
- „Árokparton pemetefű — | Az én rózsám teljes szegfű,” (1 vsz.)
- *
- [44b] „Van még nekem egy mostohám, | Az is mindig dul-ful reám.” (1 vsz.)
- *
- „Árok van a házam előtt, | Átugranám, de nincs erőm;” (1 vsz.)
„Írígylík a bajuszomat, | Ezt a kedves jószágomat,” (1 vsz.)⁴²
- *
- [45a] „Beteg vagyok, rózsám, beteg, | Kilelt a szerelmi hideg.” (1 vsz.)
- *
- „Elmennék én Erdély felé, | Erdély fővárosa felé,” (2 vsz.)
- *

³⁶ BAYER József: A Nemzeti Játékszín története. Bp. 1887. I. 454–455; SZABOLCSI BENCE–TÓTH Aladár: Zenei Lexikon. III. (Bp. 1965.) 273.

³⁷ HORVÁTH János: l. m. 260.

³⁸ A változatok előfordulási adatait l. KODÁLY Zoltán–GYULAI Ágost id. kiadásában, 129. (52. sz. jegyz.).

³⁹ HORVÁTH János: l. m. 134.

⁴⁰ KODÁLY–GYULAI id. kiadása. 140. (77. sz. jegyz., uo. a változatok előfordulási adatai is).

⁴¹ Finke: Borsod megyei község Miskolctól északra.

⁴² A változatok felsorolását l. KODÁLY–GYULAI id. kiadásában, 120–121. (29. sz. jegyz.).

„Mikor én azt meghallottam egy estve, | Hogy szivedet másnak adtad cserébe,”
(2 vsz.)

[45b] „Ha felülök fakó lovam hátára, | Elnyargalok a babám udvarára.” (1 vsz.)

„Ha hozzám jössz, lassan gyere, | A sarkantyúd ne peregjen,” (4 vsz.)

„Akkor gyere, mikor mondom, | De a csizmád ne kopogjon,” (1 vsz.)

[46a] „Jaj de fázom egy ingvállba! | Takarjon kend a subába.” (1 vsz.)

„Azt mondják, hogy beteg vagyok, | Mint az égő gyertya fogyok.” (1 vsz.)
— Szentiváni Mihály *A szolgálgegyen* c. dalából (megjelent a kolozsvári Remény c. zsebkönyv 1840. évf.-ában) önállóként strófa.⁴³

„Jár a leány virágos zöld mezőben, | Fehér kendő lobog piciny kezében.” (7 vsz.)
— Czuczor Gergely népdalának (megjelent Aurora 1837. 107) folklorizálódott, vándorstrófakkal kibővült változata. Ismertebb strófa-kezetek:

„Barázdában szépen szól a pacsirta, | Levelem jött, melyet a rózsám íra.”
„Magasan repül a daru, szépen szól, | Haragszik rám a galambom, nem is szól.”

[47a] „Csere bogár, sárga csere bogár, | Nem kértem én tőled mikor lesz nyár” (4 vsz.)
— Feltehetőleg egy népi dal vagy népi dalok műköltői feldolgozása, ill. összeolvasztása útján keletkezett. Először Deryné énekelte az 1810-es években a *Tündérlak-Magyarországban* c. színműben; később Szathmáry Király Antal *Oltovány vagy a viszont találkozás* c. darabjában is elhangzott; ennek kiadása (1825) a dalszöveget is tartalmazza.⁴⁴

[47b] „Kikelt a violám, de nem ez a teljes, | Eljött az én rózsám, — | De nem az a kedves.” (Ez a két sor.)

[48—54.] Üres levelek.

Neumann füzete a kor diák-dalkincsének rendkívül változatos, sokféle költői és zenei ízlés-réteget képviselő gyűjteménye. Nyelvileg sem egységes: 71 darabja közül (melyekhez még az utolsó, 75. sorszámmal jelzett, csak magyar anyagot tartalmazó népdalciklus járul) 27 német, 3 pedig szlovák nyelvű; a többi 41 magyar. A többnyelvűség gyakori az egykorú magyarországi kéziratos énekeskönyvekben, s ezúttal annak a diákkörnyezetnek a nemzetiségi összetételét tükrözi, amelybe Neumann — és vele együtt jóbarátja, Petőfi — az aszódi, ill. selmeci iskolában került. Sőt, a füzet első harmadába (feltehetően még Aszódon) bejegyzett szlovák nyelvű dalok közül kettőnek (8. és 14. sz.) — úgy látszik, magától Neumanntól származó — közel egykorú, soronkénti kitörlése bizonyára a Selmecen ekkor tájt kiélesedő nemzeti-ségi súrlódások következménye volt.

A német dalok (1—5., 20., 26., 29—33., 35—37., 44—47., 49—51., 59., 63. és 64. sz.) közt ott találjuk a „Gott, erhalte . . .” kezdetű osztrák császári himnusznak a „magyar király”-ra („Ungarns König Ferdinand”) alkalmazott szövegét (36. sz.), a II. Frigyes Vilmos királyt dicsőítő 18. század végi éneket, a későbbi porosz himnuszt (5. sz.), harci dalokat és vadászénekeket (az utóbbiak közt Bürger *Feldjäger-Lied*-jét két ízben is, 1. 4. és 59. sz.), bányász- és pásztornótákat, érzelmes búcsú- és szerelmi énekeket, társasdalokat (mint pl. Nágeli 18. századi, sokáig népszerű, „Freut euch des Lebens” kezdetű szöveggel énekelt darabját, 35. sz.), végül

⁴³ HORVÁTH János: I. m. 337.

⁴⁴ Uo. 117—119 (a dal feltehető keletkezési körülményeiről kialakulásáról); KERÉNYI György: *Népies dalok*. Bp. 1961. 18. Az előfordulási adatokat I. PALÓCZI HORVÁTH Ötödfélszáz Énekei-nek id. kiadásában, 845—846. (287. sz. jegyzet.)

különbféle felelgetős-refrénes szövegeket, amelyek zenés szindarabok önállósult betétei lehetnek: kétséggel ilyen a Rinaldini dala (29. sz., Neumann nyilvánvalóan ennek, ill. a keretétől szolgáló darabnak a hatására vette fel Aszódon a hírhedt rablóvezér nevét), a *Tischlerlied* („asztalos-dal”) és a „Duett” egy bizonyos *Verschwender* (A tékozló) c. zenés játékból (50. és 51. sz.).

A három *szlovák* darab közül az egyik a Nyitra vidékét dicsérő, elterjedt, 18. századi műdal (8. sz.), a másik népies műdal (14. sz.), végül a 19. darab a diákelet tréfás magasztatása.

A legértékesebb, legösszetettebb kép a *magyar* anyagból tárul elénk. Olvasható itt Vörösmarty *Szózata*, mégpedig egy bizonyos Elefánt Ferenc dallamával (60. sz.), „hadi dalok”-ból egy egész ciklusra való (10–13. sz.), nemesi szemléletű hazafias, „náj módi”-ellenes énekek (34., 48. sz.), Kisfaludy Károly *Rákosi szántója* (24. sz.), érzelmes természetfestő, szerelmi stb. műdalok széles skálája Csokonaitól (7., 9., 65., 66. sz.) Bajzáig (42. sz.), Tóth Lőrinczig (53. sz.) és Kovacsóczy Mihályig (67. sz.; a két utóbbi hangjegyekkel) és a névtelenek egész sora. Sűrűn felbukkannak már az irodalmi népiesség küszöbön álló győzelmének beszédes dokumentumai is: eredeti népdalfeljegyzésekkel vegyült félnépi dalok: műköltői eredetű, gyorsan folklórizálódt, személytelenné vált darabok (a 75. sz., laza összefüggésű vándorstrófákból álló, terjedelmes népdal-anyagon kívül l. még a 6. sz. *Alföldi Éneket*; ennek 4. versszaka pl. Vörösmarty egyik népdal-kísérletének változata); végül számos ismert (bár a füzetben gyakran megnevezetlen) szerzőjű népies műdal, mint Orosz Ádám „Halok testvér, ne könnyezz...” kezdetű, az 1831. évi közlés után rendkívül gyorsan elterjedt érzelmes dala (38. sz.), Arvaffy Béla *Népdala* (39. sz.), Ujfalvy Krisztina 18. századi, évtizedeken át kedvelt éneke („Ez a világ úgy sem sok...” l. a 41. sz. darab 3. strófáját) stb. Az ilyen, műköltői eredetű népies darabok többsége kimutathatóan mint nagysikerű népszínművek, népies daljátékok betéte vált országszerte ismert, énekelt dallá (akárcsak — mint említettük — a füzet német nyelvű dalainak némelyike); gyakran régebbi keletű darabok jutottak új népszerűsége azáltal, hogy színpadi művekbe illesztették be őket (ismert példája ennek a híres „Cserebogár-nóta”, amelyet ismeretlen szerzője a század 2. évtizedében eredeti népdal(ok) nyomán írt, s amely ismételtelen felhangzott a magyar színpadon), másfelől viszont az is gyakran előfordult, hogy egy-egy előadás után felkapott nóta a szindarab híret megelőzve előkészítette annak diadalútját. Ilyen, országra szóló siker volt Gaal Józsefnek 1838-ban bemutatott *Peleskei nótáriusa*, amelyet Neumann füzete két ízben címe szerint is említ, s 7 ének-betéteinek szövegét tartalmazza (57., 58., 68–72. sz.); — a „Kalapom szemembe vágom...” Szigligeti *Szökött katonájából*, „Az Alföldön halászegény vagyok én...” pedig ugyanannak *Két pisztoly* c. népszínművéből vált kedvelt dallá (28. és 74. sz.) stb.

A füzet hangjegyes szövegeinek száma mindössze 5 (53., 54., 60., 61., 67. sz.; közülük 1 német, a többi magyar); de a többi darabok is túlnyomórészt kimutathatóan énekelt, dallammal terjedt versek, tehát Neumann nem (vagy nem elsősorban) irodalmi értékük miatt jegyezte fel őket. (Pl. Kisfaludy Károly *Rákosi szántója* is megzenésítésének köszönhetette széles körű elterjedését a kéziratos énekeskönyvekben.) Úgy látszik azonban, hogy némelyik — esetleg dallammal együtt már előbb megismert — dal teljes szövegét irodalmi kiadványokból másolta ki; pl. a füzet számos darabjának forrása az Aurora almanach közlése volt (1828. évf.: 42. sz., 1831.: 52. sz., 1836.: 53. sz., 1837.: „Jár a leány...” [46a] l., Cz... [Czuczor Gergely] verse; ugyanitt jelent meg Vörösmarty *Szózata* is, 60. sz.).

Petőfi-vers, folklorizálódott Petőfi-dal nincs a füzetben (ez is arra mutat, hogy a dalok összeírásának utolsó, a 75. sz. népdal-anyagot magában foglaló szakasza is még az 1840-es évek közepén inneni időre, legkésőbb 1844/1845 fordulójára esett, különben a költő legelőször megzenésített népdalainak egyik-másika, pl. a *Megy a juhász...*, *Hortobágyi kocsmárosné...* stb. alighanem már ide is bekerült volna.) Egyéb közvetlen Petőfi-vonatkozása sincs a füzetnek (pl. a költő saját kezű bejegyzése; említettük, hogy az egész gyűjtemény feltehetően egy kéz írása: Neumanné; a költő neve sem szerepel, sem Petrovics- sem Petőfi-alakban). Mégis figyelemre méltó gyűjtemény a Petőfi-kutatás szempontjából is, mert az énekelt verseknek azt a közegét s azt a dallamvilágot érzékelteti, amely Petőfit fogékony kamasz-, kezdő poétakorában körülvette. Az ebben és ettől nyert ösztönzésekre, véleményünk szerint, az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítani. Régóta közhelynek számítanak az olyan megállapítások, hogy Petőfi „a népdalt irodalmi rangra emelte”, „a magyar irodalmi népiesség kiteljesítője, betetőzője volt” stb.; e folyamatokat, a költőt az egykorú folklórhoz, ill. a (népies) műdalhoz fűző szálakat még ma sem látjuk elég világosan. Sejtjük például, hogy Petőfi költészete szorosan kapcsolódik az újabb stílusú népdalhoz és az alföldi (betyár)balladához, de ennek módszeres, konkrét adatokra és összefüggésekre épülő kifejezése még nem történt meg. Ehhez széles körű vizsgálódásra, az irodalom-, zene- és folklórkutatás (s nem utolsósorban a színháztörténet) összefogására lesz szükség. Ebben a nagyobb keretben egyetlen kéziratos énekeskönyv (még ha Petőfi iskolatársáé volt is) csak alárendelt szerepet játszhat; de alkalmas lehet arra, hogy kiindulópontja legyen a további kutatásoknak. Ezt — befejezésül — két megjegyzéssel kíván-

juk alátámasztani. Az egyik az említett színmű-dalbetétekkel kapcsolatos, amelyek a fentiek szerint az aszódi és selmeci diákok körében is ismertek voltak. Tudjuk, hogy Petőfi 1841-ben „hősleg működött” a *Peleskei nótáriusban*, 3 szerepben is, 1842 őszén meg éppen Bacsur Gassit alakította, akinek nótáját már 4 évvel előbb — a darab (és más népszínművek) egyéb dalbetéteivel együtt — Selmecen is hallhatta ill. olvashatta. Még utolsó fellépése is (1844 novemberében) egy olyan népszínműben történt, melynek egyik népdal-betéte ott van a szóban forgó gyűjtemény korai (talán még Aszódon bejegyzett) darabjai közt (l. 28. sz.). Neumann füzete tehát konkrét adatokkal figyelmeztet arra, hogy Petőfi számára a színpad Aszódtól, ill. Selmectől fogva egészen Pesten való megtelepedéséig, sőt még azon túl is, közvetve (szájról szájra, füzetről füzetre terjedő dalokon keresztül) vagy közvetlenül (a darabban statisztáló, szereplő, esetleg éneklő színész átélésével) a dalköltészet iskolája is volt. Alig vonhatjuk pl. kétségbe, hogy Gaal darabjának „hortobágyi” dalai („Hortobágyi pusztán . . .”, „Juhász-legény hosszú útjában . . .”, „Héj, csaplóros, bort ide . . .”, 57., 58., 70. sz.) és Petőfi *Hortobágyi kocsmárosné* . . .-ja, *Megy a juhász* . . .-a stb. között mélyen gyökerező, nem-felületi összefüggés van. — Másik megjegyzésünkkel egy érdekes — és különösebb kommentárt nem is igénylő — összecsengésre hívjuk fel a figyelmet a füzet egyik darabja és Petőfi egy dala között. Ez utóbbinak strofa-szerkezete, szótagszáma s a szövegében is hasonló refrén kétségtelen népdal-reminiszcenciáról árulkodik:

Neumann: *Cantica* [43b] l.:

(1844. évi bejegyzés)⁴⁵

Ez a karom, ez az egyik
Jobban karol, mint a másik.
Ne haragudj édes, ne haragudj

kedves!

Édes, kedves galambocskám.

Ez a szemem, ez az egyik,
Jobban kacsint, mint a másik.
Ne haragudj édes, ne haragudj

kedves!

Édes, kedves galambocskám.

Petőfi: *Hull a levél a virágról* . . .

(1845. jan. 7.)

Hull a levél a virágról,
Elvások én a babámtól.
Isten hozzád, édes,
Isten hozzád, kedves
Galambocskám!

Sárgul a hold az ég alján,
Mind a kettőnk oly halovány.
Isten hozzád, édes,
Isten hozzád, kedves
Galambocskám.
(Stb.)

Kiss József—Irányi István

⁴⁵ Természetesen nem arról van szó, mintha Neumann füzetének közvetlen hatását tételeznénk fel (lehet, hogy Petőfi ezeket a késői bejegyzéseket már nem is látta); az évszám itt azért fontos, mert jelzi, hogy a népdalszöveg korábbi Petőfi versénél, hiszen közvetlenül a [44a] lap „Finke, 1844” keltezése előtt van.

PÁNDI PÁL: „KÍSÉRTETJÁRÁS” MAGYARORSZÁGON

Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban. I—II. k. Bp. 1972. Magvető K. 570 + 482 l.

Pándi Pál hatalmas vállalkozásának két kötete első tekintetre eléggé elütő jellegűnek tűnik. Különösen olyan valaki számára, aki az irodalomtudományt biztosabb alapon látja a művészeti, esztétikai stúdiumok „tisztá” szférájában, mint egy tágabb értelmű társadalomtudománnyal, művelődéstörténettel és (még szorosabban) a társadalmi gondolkodás, a társadalmi eszmék történetével való összefüggésében, egymástól való kölcsönös formálásában, determináltságában. A recenszens még akkor is elbizakodottan áll saját irodalomtudományi koncepciója talaján, amikor a mű I. kötetének nyitószavaiban ezt olvassa: „Ez a munka az utópista szocialista és kommunista eszmék hazai jelentkezésének első szakaszát kívánja bemutatni az olvasónak. Az 1820-as évektől az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakáig kísérik figyelemmel az új eszmék terjedését, mind az elméleti-politikai irodalomban, mind pedig a szépirodalomban, illetve az ehhez közel álló megnyilatkozásokban. (Naplók, útirajzok stb.)” Tehát afféle kontribúció lesz az „irodalom” történetéhez?

Hanem aztán, ahogy az olvasó a könyvben „mindig beljebb haladt, sokszor meg-megállt a csodálkozás miatt”. És még inkább a félelem miatt. Egyre jobban be kellett ugyanis látnia, hogy az eléje táruló Óriásországban látottakról-hallottakról való pusztá beszámolóra is csak az ezeken a tájakon teljesen otthonosan mozgó, járatos szakértőnek lett volna szabad vállalkoznia... Vagy talán egy jóhiszemű járatlan személynek, aki János vitézként veszi természetesnek azt, ami nem az ő szellemi flórájához és faunájához van méretezve, s nagy gyönyörködéssel elgyönyörködik ebben az igazán szívesebben elgondolhatóbb felfedezéseket kínáló világban. Szóval olyan valakinek, mint én. Aki mindenekelőtt a feltárás, felfedezés, egybehordás és szerves folyamattá olvasztás tudományos teljesítményét élveztem a munka I. kötetében. Pándi persze ismeri és felhasználja az eddigi hazai és külföldi kutatások eredményeit, de az már az arányosítás, aranyosítás megszáltságra emlékeztet, ahogy a hazai

folyóiratokban, újságokban, útibeszámolóokban, tudományos és szépirodalmi művekben, levelekben és levéltári anyagban fel-felcsillant egy aranysemet, majd egyre gazdagodó ereket tár fel, s egyszerre csak egy aranymező tárul fel: egy kor- és világtendencia hazai gondolkodásba és művészetbe való beépülésének leszünk tanúi. Mindazonáltal Pándi sohasem esik túlzásba, miközben az 1820-as évek néhány hazai porszemétől Petőfi aranybányájáig vezet: „A kiemelő témaválasztás azzal a veszéllyel jár, hogy optikai torzulást okoz: a valóságosnál jelentősebbnek, centrálisnak láttatja azt, ami az adott történelmi szakasz kezdetén legfeljebb periferiálisnak jelentkezett, s később sem került a kor ideológiai középpontjába... az új-szociális eszmék ekkor még nem jelentettek politikai és társadalmi vízválasztót” (I. 16).

Nincs itt hely és mód még arra sem, hogy az I. kötet tíz fejezetét egymás mellé írjam (pedig milyen sokatmondóak már megfogalmazásukban is, pl. „Utazások a feudalizmusból a kapitalizmushoz”, „Látók a kilátóban” stb.), mégis ki kell emelnem a két utolsó fejezetet, elvégre sokunk számára mégis ez a legothonosabb terület: „Kisértetjárás az európai irodalomban”, ill. „Kisértetjárás a magyar irodalomban”. Különösen ez utóbbi, a kötet leghosszabb fejezete (mely egyben át is vezet a II. kötetbe) kényszerít sűrűn az irodalomtörténeti kép és értékelés revíziójára. Nemcsak népi, nemzeti és világ-literatúra egyre perspektivikusabb felfogásával, nemcsak annak igazolásával, hogy az új gondolat és az új művészet között szoros megfelelés van, hanem talán leginkább azzal, hogy az irodalmi folyamat elszórt, jelentéktelen láncszemei (művek és személyek) egy valóságos társadalmi fejlődés, gondolkodás fonalára fűzve, egyszerre jelentősek, strukturális érdekűek lesznek — esztétikai minőségük gyöngesége ellenére is. Így aztán egész sereg művet, műfajt elfogadunk „irodalomnak” — ami pedig talán csak „értékezés”. Újabb fényű igazságban áll előttünk a reformkori irodalom agyoncsépelet sajátos funkciója, eszmei és retorikai-poétikai visel-

kedés összefüggése (Czakó, Vajda P. stb.), és sok minden, ami különválasztottan, elszigetelten értékelve korántsem látszott meggyőzőnek, most, egy folyamat részeként elégtételt kap; a társadalmi és politikai gondolkodás száz meg száz sztereotípiája elveszti közhelyszerűségét; számos motívum, amit a romantikus művészet jellegéből fakadónak véltünk, a *társadalmi* gondolkodás realitásként mutatkozik meg.

Természetes, hogy ekkora *anyag* birtokában a szerzőnek sokszor nehéz ellenállnia a gazdagság kísértésének; annak, hogy *minden* esetet, példát, dokumentumot közöljön velünk. Így állnak össze a fantasztikus bőségű „Jegyzetek” maguk is egy külön impozáns és a főszövegnél nem sokkal kevésbé izgalmas műve — meg egy egész jövő irodalomtörténész-nemzedék titkos „forrás”-vidékévé. Lehet, hogy egy-két utalás elmaradhatott volna; lehet, hogy egyes anyagrészek véletlen megléte vagy megismerése talán nagyobb súlyt vet egy-egy mozzanatra (pl. Greguss és a szarvasi viszonyok); előfordul, hogy a tematikus elkötelezettség hevében a kronológiai vonal olykor fellazul és töredezett lesz, itt-ott apróbb túlzásokra is rászalad Pándi tolla. De általában nem ez a jellemző, sokkal inkább a példaszerű önmérséklet és tárgyilagosság, mely például ilyen kijelentéseket írat le: „Császár Ferenc nem volt jelentős író, de nem volt dilettáns sem” (411.), vagy még felelősebb szinten: „Túlzás lenne... azt állítani, hogy a vers [a *Gondolatok a könyvtárban*] egyik magaslati pontján megjelenő »újabb szellem«, »új irány« az utópista szocializmus lírai elnevezése, vagy hogy »a nagyobb rész boldogságának a »feketén született«-ek emberszámba vételének a számonkérése az új-szociális eszmék közvetlen gondolati jelentkezése a költeményben.” (447.) És tovább, a magyar irodalomról szólva: „... vizsgálataink egy még csak keletkezőben levő eszmei irányzat irodalomba érését követték figyelemmel, egy olyan kor viszonyai között, mely se klasszikusan, se félklasszikusan nem tartalmazta még ennek az áramlatnak a társadalmi bázisát” (454). És végül az I. kötet utolsó mondata: „... a korai szocializmus eszméi nagy felületen, s nemcsak felületesen érintették a reformkor magyar szellemi életét. Az eszmélés összképe gazdagabb, mint a korai szocializmus áramától megérintett szépirodalmi kép. De a kép és az összkép szellemi egységet alkot, s a csúcs — nem nehéz kitalálni — szépirodalmi teljesítmény.”

*

Ezeket a fegyelmezett, okos mondatokat azért is idéztem, hogy éreztessem: milyen bizalommal, Pándi által hogyan meggyőzve és „megtérítve” fog az olvasó a II., a sokunkat közvetlenebbül érintő kötet olvasásához.

A fő kérdés itt már nem is az: milyen utakon jutottak el Petőfihez az új-szociális eszmék, az ezektől módosított közgondolkodási közeg — ennek feltérképezése már az I. kötetben megtörtént —, hanem az, hogy ezen eszméknek (ill. egy részüknek) a Petőfi *költői* életművébe való beépülése hogyan alakította Petőfi tudatvilágát, emóció-világát s ezzel művészetének jellegét. Annyi vulgarizálás, abszolutizálás után milyen jólesik Pándit hallani, aki II. kötetének céljáról így beszél: „Arról akarunk írni, hogy milyen fejlődés-menetben jelentkeztek [Petőfi] *életművében* azok az eszmék, melyekkel rokon törekvésekre a korai szocialista és kommunista gondolkodókna! találunk. Az első tehát maga a mű, a költőileg szervező s így szuveréné vált gondolat, az eszme történelmi dinamizmusa, lírai teremtő ereje...”, ehhez mint eredményhez képest a forrásfeltárás csak eszköz (II. 16—17.).

Ehhez sok hozzátenni való nincs, már csak „hozzáolvasni való” van, ti. a Pándi Pál könyve. Valóban a mondott eszmék jelentkezésének „fejlődésmenete” és a költői műbe való szerveződése s „lírai teremtő ereje” a következő 400 oldal fő mondanivalója. Ezek során *részletkérdésekben* kedvünk (s talán okunk is) lenne itt-ott Pándi Pállal vitatkozni, de az egész imponálóan meggyőző s a lényegre megragadó. A fejlődésment legfontosabb erővonala a haza és a világ viszonya, melyben (1845-ben) előbb a „világ”-eszmekör kerül előtérbe, de úgy, hogy a világgyűlöletben már ott vannak a „világforogató indulatok”, a következő lépések pedig: a haza és az egyetemes szabadságtörekvések, a nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás ügyének egyre rokonibb válása, majd összefonódása, egybeesése s a világforradalom gondolatának a szabadság — harc — hősi halál hármasságának jegyében való kiterelvényesedése. Mindez nem egy önelvű gondolattevékenység vagy éppen olvasmányok tanulsága csupán (mert az is!), hanem a hazai és európai történelmi helyzet reális felmérése és a belőlük levont, korántsem utópista konklúzió. Ebben a szakaszban (kb. 1844 végétől 1846 első feléig) — úgy mondja a szerző — „a plebejus költő a haza, a nép, az emberiség hármasságának gondolati megformálását, lírai kimunkálását végzi (II. 82.), s ennek során — példákön bemutatva — „a belső formától a külső formáig változik a Petőfi-vers” (83).

A változás azonban „a szervező és folyamatosság” jegyében történik. „Petőfi költészetében úgyszólván valamennyi korszerű új gondolat az embrióformától a teljességig »mozogja ki« magát a versek sorozatában” (86). De nemcsak mint gondolat, hanem mint „az eszmék lírai térhódítása”, mint művészi eredmény is: „az új eszmék lírai

kifejezése sűrűbbé, intenzívebbé, személyesebbé és eszméletesebbé válik" (uo.). Itt kezdődik az az „életvesztélyes” kísérlet, melyet Pándi Pál rendkívül meggyőző biztonsággal hajt végre, s melybe eddig — ha megpróbálkozott vele — majd mindenkinek beletörtött a bicskája. Megtalálni az egyensúlyt és egységet nép-nemzet-haza-Európa között, bemutatni a „hatások”, „források” petőfies integrálását s — legigényesebb, leglényegesebb feladatul — felfedni az eszmei és művészi fejlődés párhuzamos, sőt egymást feltételező összefüggését. Az itt következő fejlődésmenteti szakaszban (kb. a *Levél Váradynak* 1847 tavaszáig) Pándi legelső sorban „a szintetizáló készséget” látja jellemzőnek. Ebben a szintetizálásban például „a világtörténelem tanulságai Petőfi számára a nemzeti teendők mércéjét is jelentik immár”, ahogy másrészt saját népe-nemzete ügye „élessé tette látását más népek, nemzetek irányában is”. Majd visszacsatolva: „az internacionális szemlélet kialakulása Petőfi gondolatvilágában, költői látómezejében újjáformálja, egyre dinamikusabbá teszi a hazafogalmat, hazaélményt”. És a kísérletjárás? Nem vesztí szem elől ezt sem a szerző: „A költő plebejus látásmódjának politikai önállósulása, fogalmainak kiválása a liberális nemesi eszmekörből az európai radikalizmus és az új-szociális ideológiák Petőfire gyakorolt hatásának felerősödésével együtt zajlik le” (115–116.).

Mindez azonban még „csak” az eszmétörténet, a költő politikai gondolkodásának története. Hol van a költő, a művész? Tessék: „A folyamat lényegéhez tartozik annak a rendkívül kifinomult valóságérzékelésnek a hajtóereje, melynek figyelembevétel nélkül egyszerűen nem érthetjük meg a Petőfi-versek esztétikai specifikumát, illetve az utópisztikus tanítások jelentős módosulásait Petőfi költészetében, egy eredeti költői világképhez való integrálódásukat” (116.).

Ezek deklarativ megállapítások — mondhatják valaki. A könyvben azonban az ilyen megállapítások már előzetes konkrét *műelemzések* tanúságainak összegzése. Pándi Pál könyve éppen azzal lenyűgöző, hogy mindenkor hű marad már idézett módszertani elvéhez: „Az első ... maga a mű. —” Ha valamit hibájául róhatunk fel, az éppen az az erénye, hogy nem bír ellenállni a művek sokoldalú — néha már-már túlzott aprólékoságú — formai, esztétikai elemzésének. És ha ilyenkor egyik szemünk nevet is, amiért ebből a bátor, kockázatos perspektívából folytatta (részben) a szerző Petőfi monográfiájának első részét — a másik szemünk sir, hogy megszámlálhatatlan művészi-elemző megfigyelésnek észrevételének általában kellett maradnia, hiszen ezúttal mégis „csak” a gondolat esztétikai eredményeire

kellett koncentrálnia, s mellőznie kellett olyan remekeket is, melyeket erőszaktevés nélkül nem vonhatott tárgyalása körébe.

Pedig hogy ezek szükségszerű és logikus mellőzése milyen veszteséget jelent — a másik oldal nyereségei mellett persze —, arra bizonyoság néhány, a tárgyalásba bevonható költemény újszerű, reveláló megközelítése. Ezek közé tartozik többek között az *Egy gondolat bánt engemet ...*, A XIX. század költői, Az ítélet és persze mindenekelőtt Az apostol, bár nekem még ezeknél is jobban tetszik a *Pacsirtaszót hallok megint* (1849. márc.) felülmúlhatatlanul szép, meseterkező bemutatása... De megkisebbitenék a könyv értékét, ha túlságosan egyes költeményekre koncentrálnánk. Maga a módszer és az utópista eszmék Petőfi művészetébe való beépülése, történelmi és költői realitásokká válása folyamatának bemutatása a valódi érték. Az a módszer, mely nem a pusztá gondolatnak, eszmének kívánja a különleges figyelmet, mely nem egyszerűen a forradalmi tartalom alapján állítja Petőfit a kor európai költészetének csúcsára (mint az, sajnos, oly gyakran előfordul az oktatás és a népművelés különféle szintjein), hanem a költőileg átélt, magas szintű költőiséggel kifejezett tartalomnak, magatartásnak és funkciónak. Külön is hangsúlyozni kell azt a széles körű tájékozottságot, mellyel Pándi el tudja kerülni az eszmétörténettel is együtt járó veszélyt: a beszűkülést. E beszűkülés abból adódik, hogy a monográfus egyetlen komponens túlhangsúlyozásával mellékesnek tekinti az életrajzi helyzetet, a genetikai kódot, a művészi alkotót és a művészi fejlődés bizonyos mértékű autonómiáját: „a befogadói világ speciális ideológiai-lirai klímáját” (168), egyáltalán a folyamatot, a belső történetet az eredmény ellenében. Bár itt-ott Pándinál is előfordul ezeknek a mozzanatoknak vitatható értelmezése, de általában komplex szemlélet alapján mond ítéletet (vö. pl. a *Világosság*! kitűnő tárgyalását).

Hogy mindennek az eredményét: Petőfi költészetének modern, igaz, hiteles, új szépségekben történő bemutatását kellően méltányolni tudjuk, gondoljunk arra, hogy a korabeli kritika nagyobb része, majd Gyulai, Erdélyi, Salamon F. óta Horváth Jánosig és még tovább Petőfi politikai, szociális, eszmei s „napi” költészetét — elsősorban 1848–49 ilyen jellegű termését — leválasztották Petőfi művészi mondanivalóiról, úgy érvelve, hogy a napi politikai eszme nem lehet közvetlenül a költészet tárgya. Az újabb szemléletek ugyan visszaépítették ezeket a műveket a Petőfi-életműbe, de fordított egyoldalúsággal s mint pusztá politikumot. Hogy Petőfi „politikai költészetét” szerves, más mondanivalójú költészetével művészileg is egyenrangú része életművének, azaz hogy

egyáltalán nincs jogunk különbséget tenni a költészet különféle humánumai között, hiszen Petőfi minden humánumával (család, szerelem, táj, haza, világ, forradalmi erkölcs és cselekvés, új-szociális eszmék stb.) a többi is mondja, illetve hogy Petőfi eszmei világa *mindenkor* egyben művészi világ is, sőt hogy 1848–49 továbblépést, feljebbélést jelent művészi téren is — minderről Pándi Pál könyve győz meg mindenestül és véglegesen.

...Már a végső értékelést mondom, és még csak 1847 tavaszáig jutottam el a kínosan-kényszerűen vázlatos ismertetésben. De a terjedelem nagy úr, és részletek kedvéért nem akartam mellőzni a lényegét. Pedig mégiscsak a részleteknek legalább jelzésével lehetne igazán hitelesíteni a konklúziót. Nem volna szabad említés nélkül hagyni az „időlelem”, az időélmény telitalálását, „egy összetettebb látásmód” s az „emberiség-méretekre kiterjeszkedő gondolkodás”, haza és nagyvilág „közös nevezőre hozása” kibontakozását, a plebejus haza-élmény megizmosodását, egy nemzetközi gondolatrendszer végérvényes hazaivá válását (1848–49-ben), s azt az európai távlatot, amelyben Petőfi egyaránt szelektál és szintetizál. Meg kellene említeni másfelől a gondolat formát, verstant, grammatikát, kompozíciót determináló hatásának és — visszahatolva — ezeknek gondolatminősítő, gondolatkiemelő szerepét, meg — ami még fontosabb — egy autonóm művészi világ és a valóság dialektikus harmóniáját, a valóságnak művészileg alakító-formáló, korszerűsítő viselkedését. Egyáltalán, követni kellene azt, ahogy a könyv módszerben, komplexségben, esztétikai érdekű-értékű kitekintéseiben is egyre magasabbra hág.

Mindenképpen megbocsáthatatlan bűn 1848–49 nagy fordulatai akárcsak vázlatos feltárásának mellőzése. Ebben a történelmi szakaszban az ember, a politikus és művész Petőfi egészen új helyzetek elé kerül, „a világ dolgaiban állást foglaló költészet” nemcsak szembeül a valósággal, hanem a valósággá válás stádiumába kerül. Másrészt a hazai és világtörténelem olyan bonyolult, a költőt már-már feloldhatatlannak tűnő ellentmondások elé állító szituációkat hoz létre, mint nacionalizmus és nemzetköziség, tömegbázis és minoritás, optimista fokozás és „komor realitás”, nemzetiségi kérdés és haladás, valóságtükrözés és forradalmár hit stb. stb. Mellőznöm kell olyan remek telitalálatokat, mind például az aszkéta és a humanista forradalmár kettőssége, a befejezetlenség élménye stb., melyek egymagukban könyvnyi gondolatokat fognak át. Legfeljebb mutatóba idézhetünk ilyen összefoglaló megállapításokat: Magyarországon és Kelet-Európában Petőfi életműve „az

új-szociális eszmélkedés legjelentősebb költői tetőzése”; benne „tetőződtek a polgári forradalmon túlmutató, az új emberi-társadalmi alapvetést sürgető és előkészítő eszmék”. Helyesebben ezen eszmék, törekvések *lényege* s nem teljessége, „hiszen a költészet természeténél fogva nem alkalmas a teóriai totális, formailag precíz felvételére” (325.). Ezt a rendkívül fontos kérdést a szerző később még jobban árnyalja: „A gondolat a lírai közegben ... általában nem tudományos-fogalmi megjelenésű”; Petőfinél „az új eszmék mindig erős emóciókkal telítetten jelentkeznek”, „emóció és gondolat *egyszerre* való kimondása, az emóció bevétele a gondolatba s a gondolat jelenléte az emócióban: Petőfi ezt máig lenyűgöző eredetiséggel valószínűsítette meg” (338–339.).

A befejezéshez közeledve hadd említsem meg a könyv egyik legnyomósabb eredményét: annak a hazai és európai politikai-gondolati közegnek a feltárását, melynek közösségében Petőfi is él és alkot. E közegnek feltárása által nemcsak arra a (már emlegetett) tényre kell felfigyelnünk, hogy jóformán ismeretlen személyek, művek válnak fontossá (s immár kötelezően további kutatások tárgyává), hanem arra is, hogy ez a közeg — mondjuk 1848-ban a „márciusi ifjak” — Petőfi ki nem mondott, le nem írt gondolatainak, állásfoglalásainak kinondójává, megfogalmazójává léphet elő. Ebben az *alapjában* homogén közegben — s nem a művészet szintjén! — lesz, lehet rokonává, tolmácsolójává vagy tanújává—tanúságává Petőfinek Vasvári, Birányi, Ábrányi E. stb., és itt, ebben a közegben válik világossá: hogyan és miben lehet — például — Petőfi mintája és példaképe E. Sue vagy George Sand. (Nem kapunk viszont feleletet arra az izgalmas kérdésre Pánditól sem, hogy mért hallgat olyan csökönyösen Petőfi Heinérről és Börneről.)

Recenzensi kötelességem most azt írja elő, hogy valami „hibát” is bányásszak elő a könyvből. Ezek közé sorolnám a Petőfi-kiadások kronológiájának még mindig túlságos tiszteletét (bár az is igaz: nem egy esetben Pándi jelentős korrekciókat is *kénytelen* végrehajtani), ezzel szemben a szerző, eléggé nem dicserhető módon, általában tekintettel van az egyes versek megjelenési idejére vagy — ha az az eset — (Petőfi életében) meg nem jelenésükre. Sajnálatos az is, hogy a szerző alig veszi számba a hazai nem magyar nyelvű sajtót, a vidékit meg általában nem. Említettem már, hogy nem mindig tud ellenállni a sok irányú kísértésnek, s ha a művészi kép kitágítását „megbocsátjuk” is, kevésbé érezzük ökonomikusnak, amikor a könyv tisztára eszme-, politika- vagy haditörténet lesz, illetve a közéleti férfú s a katona életrajza — főleg persze 1848-ban (pl. a vádaskodások részletezése a harcértől — állítólag — vona-

codó Petőfi ellen, a parndorfi epizód, csaták stb.), amikor a *költő* hosszabb-rövidebb időre eltűnik a könyvből. Ha csodáljuk is a szerző remekléseit eszme és művészi forma dialektikájának kibontásában, *néha* a korrespondenciát túlságosan direktnek, áttétel nélkülinek érezzük. Nem mindenestül megnyugtatóak (a II. köt. végén) az irodalomelmélet fejtegetések, pl. a művészet és valóság viszonya, a realizmus, a romantika értelmezése stb. körül, ezzel szemben a XI. fejezetben az „Összefoglaló megjegyzések” csúcspontja tud lenni az egész műnek. Apróbb megjegyzésektől most eltekintve, sajnálatosnak tartom a szóba került (Petőfi-) versek mutatójának, valamint a ritkább és súlyos félreértésekre okot adó szavak magyarázatának hiányát.

De abba is hagyom ezt a kényszeredett erőlködést, befejezésül inkább a munkának egy olyan jelességét emelném ki, mely csak

fokozza tudományos rangját. Ez pedig a szerző előadásmódja, nyelvezete, stílusa. Színes, érzéketlen, szenvedélyes ez az előadásmód, minden mesterkélt pátoz és metaforikus modorosság nélkül, tudományos és árnyalt az elméleti és poétikai terminológia nyakatekertiségei nélkül — valahogy így kell írni Petőfiről magas szinten, tartalmasan, azonosuló emócióval és mégis távoltartó hitellel. Pándi Pál ezúttal (egy rövidke szakasz kivételével) az „értekező” stílusába szinte beszervesült polémiaótl is tartózkodik, azazhogy felül emelkedik rajta. Nem mintha ez a könyve is — a polémia legvalószínűbb értelmében — nem polemikus funkciójú és szenvedélyű lenne, hanem mert az anyag s a belőle levont következtetések önmaguk mondják, szinte a szerzőtől függetlenül, de mégis „szerzői” hittel, meggyőződéssel és meggyőzve, a cáfolatot.

Martinkó András

PETŐFI TÜZE

Tanulmányok Petőfi Sándorról. Megjelent Petőfi Sándor születésének 150. évfordulójára. Szerkesztette: Tamás Anna és Wéber Antal. Bp. 1972. Kossuth K. — Zrínyi Katonai K. 578 l.

1848-ban a magyar liberális nemesség önmaga ellenére vívta meg a polgári forradalmat: e sarkalatos tény értelmezése nélkül nem érthetjük meg Petőfi *politikai szerepét*. Ő sokkal távolabbi célokat tűzött ki maga elé, mint a liberális nemesség, s egyszersmind azt is látta, hogy e réteg még saját céljait sem képes elérni. Ez teszi érthetővé, hogy 1848. augusztus 16-án Aranyhoz küldött levelében a költő akasztófát szánt a Batthyány-kormány minden tagjának (tehát Kossuthnak is). „Nemcsak Petőfi, hanem már Eötvös és a centralisták, sőt — mutatis mutandis — Kemény Zsigmond is „láttak” valamit a polgári forradalom jelszavainak gyakorlati eltorzulásából” — írja Pándi Pál (501.). Másrészt viszont a kormány tévováságát jó néhány tényező indokolta: nem kizárólag az, hogy a liberális nemesség, „a forradalomnak ez a vezető rétege — éppen érdekeinek ellentmondásossága folytán — maga sem csak nyertese, hanem részben vesztese is a forradalomnak” (Spira György, 314.), de rajta kívül álló okok is: „a jogokból kirekesztettek milliói egyedül a korona felkentjében látták pártfogójukat” (369.), s „Lenkey századának fenntartás nélküli üdvözlése bátorítás lett volna az itteni idegen alakulatoknak, akiknek tisztjei egyébként is alig leplezték ellenséges magatartásukat az ország új alkotmányos — így a Birodalom haderejének egységét megbontó — állásával szemben” (Urbán Aladár, 399.). A közvéleményt balról kitérő érzékkel alakító

Petőfi 1848 márciusi és augusztusi tevékenységéről olyannyira szemléletes kép tárul az olvasó elé (Spira: *Petőfi kardja*, Urbán: *Petőfi 1848 augusztusában*), hogy felmerül benne az igény újabb tanulmányok iránt, melyek a költőt ért választási kudarcot, a centralistákhoz fűződő barátságát (lásd pl. 1849. június első felében Szemere Bertalanhoz írott levelét), valamint 1849-ben a hadügyminiszterrel (előbb Mészáros, majd Klapka) szemben támadt nézeteltéréseit világítanak meg.

A Petőfi által szüklátókörségért vádolt képviselőkről Spira György így ír: „Magyarország teljes elszakadására a rendek közül még a legliberálisabbak sem gondoltak (már csak a nemzetiségi mozgalmak miatt sem, amelyekkel magukra maradtottan, a Habsburgok támogatása nélkül bajosan birkózhattak meg), s ezt Bécsben is jól tudják” (367.). A költőnek számos verse, 1848. szeptember 30-án Ötvös Mihály szatmári alispánnak címzett levele s más kijelentései mutatják, hogy ő sem volt érzéketlen a nemzetiségi kérdés iránt, s róla egy-egy alkalommal „a naciona lizmus elfogultságától sem mentesen” (Tamás Anna: *Petőfi és a magyar történet lapjai*, 201.) nyilatkozott. A márciusi ifjak álláspontja a nemzetiségi kérdéshöz még önálló kifejtésre vár, e nélkül nem rugaszkodhatunk el véglegesen attól az egyszerűsítéstől, melyet Révaynak Kölcseyt méltató tanulmányából vett idézettel példázhatnánk: „Az egyik nép patriotizmusa nem lehet ellentétben a másiké-

val". (Maga Révai 1938-ban a pánszlávizmus-ról szóló írásával is példát mutatott e hiba elkerülésére.)

Hogyan lehet az „abszolút mértékké merevített Petőfi” (514.) a történetiség gátjává: Pándi Pál tanulmányának (*Révai József Petőfi-képéhez*) ez a legfőbb tanulsága. Pusztta kinyilatkoztatás helyett konkrét elemzéssel és érvekkel, lépésről-lépésre tárja fel a helyes és torzító megállapítások szövevényét. Abból, hogy Révai az MDP II. kongresszusán, 1951-ben Ady, Bartók, Derkovits és József Attila művészetének „néptől idegen, dekadens, kétségbeesést tükröző vonásairól” beszélt, azt a következtetést vonja le a kritikus, hogy „minél rosszabb volt ez a politikai pozíció, amelyből gondolatmenete kiindult, annál súlyosabb igazságtalanságok borították el írásaiban a múlt nagyjait” (534.).

Petőfi politikai felfogásának pontos meghatározása *világnézetének* tárgyszerű jellemzését tette szükségessé. Az ehhez szükséges filológiai munkát Lukácsy Sándor végezte el és eredményeit tanulmányok sorában adta közre. A kötetben e kutatások összegezése olvasható (*Petőfi forradalmi világnézetének fő vonásai*). Cabet-nak a francia forradalomról írott munkája indította el a magyar költőben azt a gondolatmenetet, melynek során önállóan a szabadságnak ahhoz az értelmezéséhez jutott el, melyet Buonarroti és Babeuf, az egyenlőségi kommunizmus képviselői hirdettek meg. Verseinek eszmétörténeti jelentősége kivételes, mert ezeket az eszméket egyedül ő fordította le a jelentékeny esztétikai hatású költészet nyelvére.

Két kísértéssel kell szembenéznie az eszmétörténésznek. Mindenekelőtt nem szabad feltételeznie, hogy Petőfi világnézetéből akár utolsó éveiben is hiányoztak az ellentmondások. Tamás Anna meggyőzően érvel amellett, hogy a *Szécsi Mária* lírizált mű, szorosan kapcsolódik a Júlia-versekhez. A Murány várát a labancok kezére átjátszó hősnő történetének értelmezése mégis ellentmond Petőfi világnézetének alapjával, különösen akkor, ha a verset összehasonlítjuk a kevésbé baloldali Tompa vagy Arany azonos témájú művével. Másrészt az is kérdés, nem maradtunk-e túlzottan általános szinten, ha a költő utolsó alkotókorszakát „a romantika szemléleti és magatartásbeli túlhaladásaként” (Kulin Ferenc, 146.) jellemezzük, feltéve, hogy romantikán nem az irányzattal érintkezést alig mutató Garayt értjük (Kerényi Ferenc: *A Tizek Társasága*, 136.), hanem annak európai csúcsait. A romantikus történetfilozófia és poétika bonyolult és szerteágazó kérdéskör. Byron, Shelley, vagy később Hugo a romantika keretén belül maradva jutott el a társadalmi forradalom gondolatáig. Annyi bizonyos, hogy Petőfi és a romantika kapcsolatának megítéléséhez még tárgyszerű,

alapos összehasonlító szövegelemzésekre van szükség. A magyar költő „a kételyeket is ... mélyen átélte” (Mezei Márta: *Petőfi szerelmes levele: „Válasz kedvesem levelére”*, 259.), éppen ezért alighanem elérkezett annak az ideje, hogy a kutatók elvégezzék a Fekete Sándor által kijelölt célt (*Petőfi jakobinusai*, 231.): újraértelmezzék a *Felhők*-ciklust, s nem mint pusztta előzményt, felvett szerepet, válságot, melyen át kellett esnie a költőnek, hanem mint önálló stíluskorszakot, mely önmagában is figyelemreméltó, mert költőileg értékes, kezdeményező eredményeiből nem minden mentődött át a későbbi évek magyar költészetébe.

Petőfi fejlődéstörténeti helye a magyar lírában: ennek a rendkívül fontos témának a körvonalazására Martinkó András vállalkozott (*Váltás a stafétában: Vörösmarty és Petőfi*). Kiindulópontként alapvető igazságra tapint rá: „A magyar irodalomban az egyetlenegy »tökéletes váltás« a Vörösmarty és Petőfi közötti” (37.). Eredeti és alighanem igazolható az a feltételezés, mely szerint Petőfinak jobb volt a formaérzék, kevesebb töredékekre széthulló verset írt, mint Vörösmarty (50.). A későbbiekben akad néhány megállapítás, mely bizonyításra szorul. Az olvasó nem látja egészen világosan, hogyan is kell értelmezni annak a kijelentését, hogy „Vörösmarty nem annak (mértéktartóbban: nem csak annak) indult, aki s ami lett” (42.), „valamikor »Petőfi« akart lenni” (67.). Lehetőséges, hogy pusztán életrajzi párhuzamokra kell gondolni (43.). Vörösmartyval, a nagy magyar költővel *Petőfi világirodalmi rangú* költőként szegyeződik szembe (51.), s ez azt jelentené-e, hogy a *Délsziget*, a *Csongor*, *Az emberek*, az *Előszó* vagy *A vén cigány* nem állja meg helyét az európai romantika élvonalában? Ismét azt kell mondanunk, hogy Vörösmarty és Petőfi műveinek fejlődéstörténeti viszonya és egymáshoz mért esztétikai értéke csak maguknak a költői szövegeknek beható elemzése után határozható meg.

A Petőfi magyar fejlődéstörténeti helyét kereső tudós óhatatlanul szembe kerül a népiesség kérdéskörével. Magyarországon a „szuverén irodalmi gondolkodás” a népiesség jelentkezésével együtt vette kezdetét (Wéber Antal: *A népdaltól a plebejus demokráciáig*, 101.). Másrészt viszont „a szoros értelemben vett nemzeti szempontú »népkultusz« részint beszűkülést jelentett a romantika legnagyobb magaslataihoz képest” (Nacsády József: *A közép- és kelet-európai népies irányzatok és Petőfi népiessége*, 75.). Igaz, Petőfi sokkal kevesebbszer esett bele a népiesség leggyakoribb esztétikai betegségébe, a célzatosságba, mint Arany (82.), de ez korántsem jelenti azt, hogy mindig Petőfi tette volna meg a kezdeményező lépést a népiesség továbbfejlesztésében: a *Toldi* döntő hatást tett Petőfinak a

népiességről formált elképzelésére (87.), sőt, „Arany János levele közrejátszott a Dózsa-vers megszületésében” (Kulin Ferenc: *Petőfi és a reformkori Dózsa-kép*, 146.). Nacsády József kiemeli, hogy a magyar irodalmi népiesség Horváth Mihály történetzemléletére is támaszkodott, ugyanis ő terjesztette ki „a »nemesi nemzet« honszerző, államalapító tetteinek érdemét a magyar jobbágyságra” (80.). Feltolul a kérdés, mennyiben volt összeegyeztethető ez az álláspont a nemzetiségek józan megítélésével.

Hol keresendő Petőfi helye az európai költészetben? Sőtér István szerint a válasz megadásához „olyan költők segítenek, akiket Petőfi nem ismert” (313.). Az egész életmű helyét a romantika és a realizmus határán jelöli ki, melyeket történetileg értelmez, nem ellenfelekként (325.), hanem egyazon folyamat részeként: „A XIX. század első fele a líra, mégpedig egy merőben új, a világgöltészetben mindeddig ismeretlen líra virágzását hozza: Ennek a kivirágzásnak része Petőfi is” (316.).

A további feladat tehát az egyes művek

történeti elhelyezése. Az eszmetörténeti anyagban gazdag, a marxista Petőfi-értelmezés eredményeit ezen a területen sokoldalúan bemutató kötetnek azonban van egy hiányossága: háttérben maradtak a költemények mint műalkotások. Átértelmezést egyedül Szigethy Gábor ad, kiemelve a *Tigris és hiéna* iróniáját (*A drámaíró Petőfi*), s verstípussal is csak Németh G. Béla foglalkozik (*Az ódához emelked*), az *Itt van az ősz, itt van újra...* című költeményt választva kiindulópontnak. Az elemzés során a főlemelést egyaránt érvényesíti a létértelmezés, a műfaj, a beszédhelyzet, a hangneme és a retorikai szerkezet szintjén, s közben a sűrítő egyszerűsítésnek és a rájátszásnak is figyelmet szentel.

A könyv egésze az eddigi marxista kutatások eredményeinek összegezésével a legjobban alapot nyújtja e soron következő feladat elvégzéséhez. Petőfi eszmetörténeti helyének megállapítása önmagában való értéke mellett kiindulópont lehet a költő műveinek poétikatörténeti rendszerezéséhez.

Szegedy-Maszácz Mihály

PETŐFI ÉLETÚTJA

Összeállította és kommentálta: Martinkó András. Bp. 1972. Kossuth K. 264 l.

Öröm kézbevenni Martinkó András könyvét: illusztrációinak gazdagsága (arcképek, városképek, kéziratok és nyomtatványok faksimilái, a költő vándorlásait bemutató térképek), a papíryanag, színezés és láptükör könyvészeti szempontból is legszebb kiadványaink közé emeli a Kossuth Kiadó jubileumi példányát. A látvány öröme az olvasó (és a szakmai olvasó) öröme növeli, mert nemcsak szép, hanem jó könyv is a *Petőfi életútja*. Néhány hét telt el megjelenése óta, és már alig kapható — ez önmagában is beszédes bizonyíték. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a legszelebb olvasóközönséghez szól, a legigényesebb formában. Korképet ad, a költő életútjának pontos, árnyalt, tudományos igényű rajzát; népszerűsít, tájékoztat és összefoglalja a Petőfi-kutatás minden jelentős eredményét. A monográfiaműfaj egyik legnehezebb formájában a korabeli dokumentumok, a költő műveinek csoportosításával. A tudós objektivitását, ítéletképességét és szerénységét leginkább próbára tevő forma ez, hiszen Martinkó András „csak” az összeállítás és a nagyon kevés kommentálás feladatát vállalta.

Ha a könyv műfaját meghatározandó hasonló példát keresünk, leginkább Hatvany Lajos nagyszabású dokumentumgyűjteményét (*Igy élt Petőfi*) említhetjük. Hasonló, de mégis egészen más. Martinkó András

ugyanis nemcsak az életrajz, nemcsak az egyes évek, napok eseményeinek megvilágítására törekszik, hanem a költői pálya bemutatására, a művek megszerettetésére is. A *Petőfi életútja* rendeltetése és terjedelme amúgy is szigorúbb válogatást, rostálást követelt, de itt nemcsak mennyiségi változásról van szó. Martinkó András is az életrajz kronológiai rendjén halad, de nem a napok egymásutánját követi, hanem a művészi fejlődés, a jellem, a kor egy-egy fő kérdése szerint csoportosít (pl. a *Szüli arcképek, 1847. szeptember 8. Erdőd, Egy mozgalmas útszakasz c. fejezetek*). Az események legtöbb „kommentátora” pedig maga a költő, Martinkó András öt beszélteti — versben és prózában — a legszívesebben, mint a leginkább szavazható tanút. Elfogultság nélkül teszi ezt is: Petőfi vallomását is szembesíti a tényekkel, megvilágítja, ha a költészetben „szépit” (pl. tanulóévei és a *Deák-pályám* c. vers, 31.), s értékeli Petőfi ellenfeleinek emberi magatartását, objektív körülményeit (Mészáros Lázár reakcióját a nyakravaló-ügyben, 221.; szabadságolási kérelmének lassú intézése, 206–8.). Hatvany egy-egy pályaszakasz végén „summálásokban” összegez, ítél, vitázik; — megírták már sokszor, hogy mennyi gonddal, széles látókörrrel, filológiai felkészültséggel, szellemességgel — és mennyi elfogultsággal. Martinkó András dokumen-

tumokat összekötő, magyarázó és kommentáló szövegei is objektivitását dicsérik, Petőfi életútján, ezen a küzdelmes és oly tragikusan rövid úton, tudóshoz méltó kalauzunk.

Az évfordulóra készült ünnepi kiadványok (életrajzok, albumok, tanulmányok, folyóiratok, kiállítások) legnagyobb értéke, protokollokon tülemelkedő, maradandó tanulmánya, hogy a költő emberi arcát világították meg. Nemcsak nagyságát, erejét, hanem elfoglaltságát, elhamarkodott ítéleteit, szélsőséges indulatait. De talán még nehezebb feladat a politikus-Petőfi nézeteinek, tetteinek reális és tudományos igényű értékelése. Nem a konzervatív pályakepekkel folytatott vita a legfontosabb feladatunk már; Gyulai és Horváth János balvélekedéseit a politikus költőről Ady, majd Illyés Gyula tanulmánya, s főként a felszabadulás utáni irodalomtörténetírás eléggé megcáfolta. Hogy aztán feltámadjon egy másik legenda: a 48 istenségének homlokából készen kipattanó tökéletes forradalmáré, az ember feletti hősé, aki kételyek és tévedések nélkül, zászlóként lobogott minden idők forradalmai előtt. Hosszú esztendőket kutatásainak eredményei összegeződtek most tanulmányokban, monográfiákban, és Martinkó András dokumentum-életrajzában is: Petőfi politikai műveltségének, forradalmárrá érésének hiteles képe, 1848 márciusától a szabadságharc bukásáig tartó időszakasz eseményeinek pontos felmérése, mérlegelése, a konkrét történelmi helyzet összevetése Petőfi nézeteivel és programjaival. Irodalomtörténészek és történészek jelentős munkásságát (nem soroljuk fel neveiket, mert — szerencsére — hosszú lenne e névsor), évtizedes kutatások eredményeit összegezve rajzolja meg ez a könyv is a tisztán látó politikus Petőfi arcképét, aki nemcsak a forradalom logikáját ismerte, hanem a tényeket, a közelmúltat, az adott és változó politikai eseményeket, a lehetőségeket is mérlegelte. Néhány példát emelnék ki Martinkó András könyvéből. Petőfi számára a sajtószabadság kivívása, a 12 pont és a márciusi napok követelései még csak a kezdetet jelentik, ám mégis a harc *akkori* feladatait vállalva áll a küzdőtérre, nem elvakult fantasztaként, hanem megfontolt politikus gondolkodóként (154—6.). Jó annak jelzése, hogy Petőfit nemcsak a francia példa tanította a tömegek forradalmi mozgósítására, hanem a galíciai felkelés közeli példája is (158—9.). S bizonyos, hogy Martinkó András mint szakmájának mélyen elkötelezett tudós, mindannyiunkkal együtt örömmel fogadta, hogy az utóbbi hetekben megjelent néhány tanulmány (Fekete Sándoré, Spira Györgyé, Urbán Aladáré) még több érveléssel és adattal világította meg Petőfi politikai útjának történelmi realitását. Hite-

les képet kapunk követválasztási kudarcáról. A könyv a legújabb kutatások eredményeit összegezve világítja meg itt a választókerület anyagi és társadalmi összetételét, a reakció szervezett és körülmények közötti támadását, becsutelt sakkhúzásait; ezek voltak alapvető okai bukásának, s nem Petőfi egyénisége és a korteshadjáratokban szokatlan beszéde (179—185.). Nem mulasztja el Martinkó András azoknak a verseknek, írásoknak közlését sem, amelyek a félreállított, téltlenségre kárhoztatott Petőfi időleges eltompulását, keserűségét, elfáradását tükrözik, — mélyen élte át kudarcait, mint mindenki más, de töretlenül s erősen emelkedett túl rajtuk —, amire viszont csak a kivételesen nagy jellem képesek (179., 185.).

Elfogulatlan, tényszerű, tehát hiteles képet kapunk a szabadságharc és a Petőfi-kutatás „kényes” kérdéséről, a nemzetiségi problémáról. Az *Élet vagy halál* c. vers sokat kerülgedett sorait is idézi a könyv. Idézheti nyugodtan, hiszen ott van körülötte a többi dokumentum, melyből egész világos, hogy Petőfinél nem nacionalista elfoglaltságról, hanem a francia forradalom példáján nevelődött politikus nézeteiről van szó, aki az adott helyzetben a külső ellenséget látta a támadó nemzetiségekben, s nem a megvetendő kisebbséget (195—7.). Mélyen jellemzőek a költő helyzetére, a lassan érlelődő forradalmi szellemre, a március utáni időszak sajtójának összképére, hogy Petőfi nagy politikai versei közül néhány akkor nem jelent, nem jelenhetett meg, hogy a költő maga is íróasztalába süllyesztette, esetleg barátainak mutatta meg csupán (ilyen az *Olaszország, Az apostol, A nemzethez, Egy goromba tábornokhoz, Föl a szent háborúra* c. művek).

Egy-két helyen mégis ellent kell mondanunk a könyvnek. Nemcsak azért, mert a kritikus sanyarú kötelezése, hogy hibát (kákán is csomót) keressen, hanem mert a nagyon hiteles, nagyon objektív összképből élesen válnak ki vitatható pontjai. Például az az állítása, hogy „Petőfi március 15-ének *gyakorlati* előkészítésében úgyszólván semmi szerepet sem játszott”. (Kiemelés Martinkó Andrástól, 160.) Hozzáfűzi még, hogy alighanem Jókainak van igaza, aki szerint Szendrey Júlia bezárta, mert a veszélytől féltette. Elég pontosan ismerjük a márciusi napok eseményeit, ezekből, Petőfi naplójából, a költő és Júlia jelleméből nem erre következettünk. Petőfi március elején valóban Veszprémben van, de a forradalmi hírekre már március 7-én Pestre ér. Március 11-én írja *A mágnásokhoz* (Dicsőséges nagy urak...) c. versét, 14-én megírja a *Nemzeti dalt*. A Pilvaxban az ifjak a március 19-i forradalmi lakomára készülődnek (erre írja a költő a verset), a 12 pontot szövegezik és járják

sorba a kávéházakat, hogy a közelgő eseményekre mozgósítsák a diákokat, polgárokat. Martinkó András valószínűleg arra gondol, hogy ebben az agitációs munkában nem vett részt a költő. De vajon nem volt-e *gyakorlati* szerepe a *Nemzeti dal*nak is? Nem arra kell-e gondolnunk, hogy Petőfi is, az ifjak is jól tudták, mikor, mi a költő legfontosabb feladata? Petőfi 14-én este értesül arról, hogy a proklamáció benyújtását halogatni akarják, ekkor írja *Naplójában*: „Az éj nagy részét ébren töltöttem feleségemmel együtt, bátor, lelkesítő, imádott kis feleségemmel, ki mindig buzdítólag áll gondolataim, terveim előtt, mint a hadsereg előtt a magasra emelt zászló. Azon tanácskoztunk, mit kell tenni? mert az határozottan állt előttünk, hogy tenni kell és mindjárt holnap... hát ha holnapután már késő lesz!” Ez a júlia zárta volna be? És Petőfit? Jól tudjuk, hogy a költő felesége is részt vett az elkövetkező napok politikai eseményeiben. „Petőfi magára vessen, ha a kis Júliából oly nagyképzű trikotóz lett”, írja a végtelenen elfoglalt Hatvany. Pedig, ha valamikor, akkor március 15-én volt mitől féltene a költő és a maga életét; megirták már, hogy délelőtt még egy sortűz is megállíthatta volna a toborzásra indult fiatalokat. Akiket Petőfi vezetett, mert jól tudta, hogy ezen a napon mi a *gyakorlati* tennivaló, s mikor kell *gyakorlati* céllal elmondani a verset, melyet a márciusi napokra (eredetileg 19-re) írt. Nincs jogunk tehát azt mondani, hogy a vers nem volt része a *gyakorlati* felkészülésnek. S hogy Petőfi valóban akkor lépett a közvetlen cselekvés terére, politikai vagy katonai pályán, amikor arra a leginkább szükség volt, fájdalmas tanulság hadbavonulása és egész katonai pályájának története, melyet a könyv olyan hitelesen tár elénk. Csak még egy ponton helyesbítünk, ez pedig az 1848-as szeptember végi toborzó-útja. Martinkó András erről azt írja, hogy végre hivatalos megbízást kap Kossuthtól. (201.) Kossuth valóban felszólította a képviselőket — de csak a képviselőket! —, hogy kövessék példáját, s induljanak toborzó-útra. Am — ismerjük a szomorú történetet — Petőfi nem lett képviselő, s önkéntesként indul Erdély felé, Erdődön hagyva a gyermekét váró Juliát. A hivatalos megbízások, elismerések — ez is oly szomorúan jellemző egész pályájára — mindig később jönnek, a költő mindig egy lépéssel (vagy sok lépéssel) előbbre tart tétovázó kortársainál.

Említettük Hatvany elfoglaltságát Júlia megítélésében, jól ismerjük a nemzet vádjait, szemrehányását, a kortársak rosszindulatú pletykáit; és ismerjük szánandó talajvesztettségét, tragédiába torkolló, rövid életűt, vallomásait Petőfi halála után. Martinkó András szép és objektív képet rajzol

róla, s különösen hangsúlyozza, hogy művészlélek volt maga is, ezért lehetett igazán társa a költőnek. Tartozunk az igazságnak azzal, hogy Júlia írói ambícióit Petőfi keltette fel, leánykorában, naplóját írogatva (melyik korabeli széplélek nem írt naplót?), még nem gondolt írói babérokra. Legfeljebb — mint Martinkó András írja — „a *mindenfélre* siker utáni vágy” fűtötte. (95.) Történetük hitelességehez tartozik az is, hogy 1846 ősze és 1847 tavasza között bizony csaknem végképp elhidegülnek egymástól, nem beszélhetünk semmiképp sem arról, hogy „Petőfi egyre-másra küldözgeti verseszerelmes sóhajtásait Erdőd felé” (114.). Sass Károly levél-kezveváltó szerepe is csak 1847 tavaszán kezdődik és csak Júlia végleges döntése után válik rendszeressé. Júlia tétovázása, a körülötte és a költő körül kerengő pletykák miatt, Petőfi ekkor inkább távolodik Juliától, verset is keveset ír, róla és emlékeiről inkább, mint hozzá. Lázás alkotómunka, a Tizek Társaságának ügyei, a politikai felkészülés, utazások, Arany és többek barátsága sokszorosan lekötik őt. E korszak Júlia-élményére az jellemző legjobban, amit maga Petőfi ír 1847 áprilisában: „Kit feledni vágytam S már-már elfeledtem...” Illyés Gyulának igaza volt, a lány valóban az utolsó percekben döntött végérvényesen s hívta vissza Petőfit. 1847 boldog nyarán készült a *Szécsi Mária* c. költeménye, nemcsak pénzkeresés szükségéből (151.), hanem — már Hatvany is így látta — saját révbe jutásának mintegy történelmi analógiájaként.

Hatvany nemcsak Juliával szemben elfoglalt, hanem a költő sok más kortársa iránt is. Jókainak szinte „elvből” nem hisz, „melodráma felé hajló romantikus agyberendezését”, jellemét Petőfinél is szigorúbban ítéli meg. Mintha ennek árnyéka kísértene itt is. „Jókai mindig megérezte, hol terem, lehetőleg kockázat nélkül a legtöbb babér és pénz. Petőfi már napok óta feszült viszonyban él vele Laborfalvy Rózával kötött kurtafurcsa házassága miatt — szóval Jókai beleszól a két nagy költő fájdalmas vitájába, s elítéli Petőfit (szept. 3-án)” — írja Martinkó András a Vörösmarty—Petőfi ellentét kommentárjaként. (191.) Hogy a két nagy költő vitájában milyen bonyolult körülmények játszottak közre, azt Martinkó Andrásnál jobban senki nem tudja, tehát sem Vörösmarty, sem Jókai felett nem lehet egyértelműen pálcát törnünk ebben a kinos ügyben. Jókai jelleméről is inkább a későbbi évek tanulságai szerint ítél; *ekkor* még korántsem volt a könnyű sikerek embere, a kockázatot pedig a márciusi napokban éppúgy vállalta, mint bárki a Tizek közül. Ami pedig a Jókai házassága körüli „feszült viszonyt” illeti — bizony meg kell monda-

nunk, hogy Petőfi illetéktelenül és erőszakosan próbált beleavatkozni, ő volt az, aki Jókai családját a házasulandók ellen mozgósította. Pedig aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a minden korláton és előítéleteken átlépő frigy Laborfalvy Rózával aligha történt volna meg a forradalmi idők háttére és éppen Petőfi példája nélkül!

Martinkó András Petőfi-képe nemcsak azért hiteles, mert erényeivel és hibáival együtt rajzolja meg életútját, hanem mert azt is érzékeltetni tudta, hogy a költő korának gyermeke, nem csodaként emelkedik ki kortársai közül, hanem tehetsége, tudása jelleme révén — azaz, amivé ő maga formálta magát szenvedések, kétségek és melóztetések sorain át. Korának gyermeke volt műveltségében is, kedvenceinek, példaképeinek (Béranger, Shelley, Heine) kiválasztásában kora ítéletét is összegezte. Így tehát nem hangsúlyoznám „Petőfi páratlanul finom értékmércéjét, hogy kora fiatalságától, használhatatlan Shakespeare-fordítások szövegén át felismeri Shakespeare lángelméjét” (152.). Petőfi Shakespeare-rajongásában nem volt egyedül, s nem volt csupán a rossz fordításokra és saját értékmércéjére utalva. A hazai sajtóban a magyar drámaírási irányáról Bajza és Henszlmann folytatott éles polémiát, melyben Shakespeare nagyságát sokszem-

pontúan, elméleti érvekkel is vitatják. A XVIII. század s főként Voltaire elutasító véleménye után Shakespeare ekkor egész Európában mintegy reneszánszát éli, a nálunk leginkább ismert német irodalomban is. Nem tudjuk, hogy Petőfi olvasta-e Goethe csodálatos Hamlet-elemzését a *Wilhelm Meister*-ben, de olvasta Heinét, olvasta Börnét, akik szintén minden idők egyik legnagyobb művészi lángelméjét tisztelték a nagy angol drámaíróban. Így tehát inkább azt mondanám, hogy Petőfi korának legjobb vélekedésében osztozott, amikor magasztaló sorait leírta a *III. Richárd* bírálatában.

„Mindent megadnak a végtelen istenek | kedvenceiknek egészen, | minden végtelen örömet, | a végtelen kínokat is egészen” — mondta Goethe (Vas István fordításában); s ha Petőfi a szerző ellen tiltakoznék is (mert nem szeretete), igaza ellen aligha. Végtelen örömek, végtelen kínok, dicsőség és megáláztatás ormain és szakadékain át vonuló életpálya volt az övé. Martinkó András e rendkívüli sorsról, rendkívüli tehetségről, rendkívüli jellemről emberi portrét adott, hiteles pályaképet, hiteles korképet. — Mit is mondhatnánk nagyobb dicséretként?

Mezei Márta

FEKETE SÁNDOR: MEZÍTÁB A SZENTEGYHÁZBAN

Cikkek Petőfiről és kortársairól. Bp. 1972. Magvető K. 261 l.

Ez a kötet különböző időpontokban, jó-részt folyóiratokban megjelent, olykor kutatási feladatokból folyó, máskor alkalomszerű tanulmányok cikkek, recenziók gyűjteménye. Madd szögezzük le már az elején: sem a teljesítő feladat kényszere, sem pedig az alkalomszerűség nem érezhető a kötet írásain, nyilván ama közhelynek számító igazság értelmében (amelynél alkalmasabbat mégis aligha találhatnánk), mely szerint a szemlélet, a problématalátás egysége foglalja őket keretbe. Persze ehhez nem árt hozzátenni azt sem, hogy Fekete Sándor leleményes szerkesztő is, aki például a mottó jellegű, az egyes írások élére helyezett bevezető mondatokkal, frapáns módon tud átmenetet teremteni olyan írások között is, ahol az összefüggés távoli vagy legalább is nem teljesen magától értődő. A kötet elrendezése persze, bármennyire megkönnyíti is az olvasó dolgát, mégsem tartozik a kötet legfőbb érdemei közé: ezek helyebben keresendők, s tartalmi-szemléleti jellegűek.

A kötet hőse, középponti alakja Petőfi. Ma már közismertek Fekete Sándor eredmé-

nyei Petőfi életének és költészetének kutatásában és interpretálásában, mégpedig a szorosabban vett szakmánál szélesebb körökben. Petőfi-értelmezésének újszerűsége (s lényeges igazsagai) összefüggenek egy talán szubjektív, egyéni adottságnak is nevezhető tulajdonsággal, amely egyébként követendő módszerként is figyelmet érdemel, hogy tudniillik irodalomtörténeti előzményektől, sablonoktól, tudományos (vagy tudományoskodó) körülmenyességtől mentesen tud és mer (ami talán még nehezebb) egyszerű, kézzel fogható, logikus következtetéseket levonni, homályt oszlató logikát érvényesítve.

A kötet második jellemvonásaként említeném az aktualitás iránti érzékenységet. Nem arról van ez esetben szó, mintha Fekete mindenképpen napjainkra akarná vonatkoztatni Petőfi költészetének főbb mondandóit. Ellenkezőleg: ettől kifejezetten óvja olvasóit. Mégse vonakodik attól, hogy miként a Petőfi-kutatás mai eredményeit, úgy a Petőfivel kapcsolatos vélekedéseket, balítéleteket, jelentkezzenek azok akár újságcikkben, a közvéleményben vagy közelebbről az ifjúság

körében — szembesíti koncepciójával. Még odáig is elmegy, hogy a közéleti erkölcs kérdésében Petőfi elveit napjaink negatív jelenségeivel veti össze, de a történetiség elvének csorbítása nélkül. Kedvvel hadakozik a különböző szinteken megfogalmazott, megcáfolt és újra életre keltett irodalomtörténeti nézetekkel, így például *A vívódó költő* c. tanulmányában. A hívó Petőfi és a kétkedő Arany, Petőfi egyívú, homogén költői életműve, s az ehhez hasonló megfogalmazásokkal Petőfi megharcolt és megszenvedett, kétségeken keresztül kiküzdött forradalmiságát állítja szembe. Petőfi költészetének problémátlansága és egyszerűsége ugyanis, amelyet a közlelbi vizsgálat nem igazol, egyik legfőbb érv a Petőfi-típusú költészetet avultnak, korszerűtlennek hirdető véleményében. Mindez persze nem mond ellent annak, hogy Petőfi életműve, történelmi távlatba ágyazva, valóban művészileg és eszmeileg szüntelenül emelkedő költészet, azonban nem spontán és magától értetődő folyamat, hanem átél és megszenvedett emberi-művészi kiteljesedés eredményeként.

Amilyen következetes és a „kellemetlenkedő” oldalvágásoktól sem idegenkedő gondolkodó a kötet szerzője, olyan makacs és minden tényt aggályosan mérlegelő kutató filológus egyszerre. A *Borostyán, a vándorszínész* c. tanulmányában (amelyet az e témával foglalkozó könyvének egyik fejezetéből s egy ezt megelőző cikkéből állított össze) például azzal az általánosan elterjedt, s valljuk be, igazán komolyan meg nem kérdőjelezett nézettel vitakozik, hogy Petőfi bizony gyenge, de legalábbis jelentéktelen színész volt. Hatalmas anyagot tanulmányozott át és rostált meg kritikailag, az ellentmondások és félreértések tömegére bukkanva. Vizsgálódásainak eredménye az, hogy Petőfi jó vagy legalábbis tehetséges, új stílust képviselő színésznek mondható. E vitát oly egyértelműséggel eldönti, mint költészetének bizonyos kérdéseit, nem lehet, az anyag közvetett és másodlagos jellege ezt nem engedi meg. A végkövetkeztetéssel mindenképpen egyetérthetünk: „De ki állította, hogy a színész Petőfi 'egyenrangú' volna a költővel? Senki, legkevésbé e sorok írója. Az új kifogást csak azért találták ki, hogy el lehessen terelni a figyelmet a lényegről: arról, hogy a színészek milyen erőteljesen hatottak Petőfi költői fejlődésére. De ennek a lényeges biográfiai tanulságnak az érvényesítését tartósnak már aligha lehet akadályozni.”

Fekete Sándor Petőfi-értelmezésének hitelét nemcsak annak tudományosan indokolt logikája biztosítja, hanem az a tény is, hogy egyként járatos az elvi-esztétikai természetű problémák terén, s a legapróbbakról filológiai vizsgálatokban. S ez utóbbiakat egyáltalán nem veszi félvállról vagy kutatói rutinmunka

gyanánt, s mi több: ugyanolyan vehemenciával vív meggyőződése érdekében, mint az alapkérdésekben. Hogy Nyesy Demeter táblabíró, egy kurta tárca hőse Petőfi költői teremtménye-e, tehát lényegében Petőfi e mind- eddig kétes hitelű írás szerzője? — ez az a kérdés, amelynek megoldása érdekében oly hevesen polemizál. Érdekes megfigyelni, hogy az adatok, stílári összevetések, életrajzi tények valószínűsítése után végül is a szerzőség kérdésének eldöntéséhez Petőfi politikai nézeteinek fejlődésrajzát vázolja fel. Ebből is látszik, hogy a mellékesnek tetsző kutatások milyen fontosak lehetnek nagyobb összefüggésekben.

A következő tanulmányban is (*Az ő evangéliuma*) fontos szerepet játszik a filológiai oknyomozás. Fekete Sándor kutatásainak egyik lényeges feltételezése az a megállapítás, hogy szemben a leegyszerűsítő nézetekkel, Petőfi forradalmi világszemlélete voltaképpen a *Felhők* korszaka után alakul ki, sőt magában a *Felhők* ciklusban, a kétségben, töprengésben, vívódásban a forradalom felé tájékozódó költőnek a forradalom áldozatait és csalódásához vezető következményeit is mérlegelő költő lelki drámája fejeződik ki. Ebből a szemzőgből nézve valószínűtlennek tetszik *A királyok ellen* c. költemény 1844-es datálása. Fekete Sándor különböző tények és lehetőségek, Petőfi-szövegek elemzése után úgy vélekedik, hogy a költemény, mivel ellenkező értelemben nem található nyomos érv, nyilván később keletkezett, s az 1844-es évszám egyszerű sajtóhiba következménye. A tanulmány érvelése teljesen meggyőző, bár a nyomtatott betű vagy szám (hármennyre tévedés folytán kerül a nyilvánosság elé) még sokáig meggondolkoztató akadály lehet egy logikus és tartalmilag indokolt felfogás meggyökerezésének. A szaktudomány természetének fogyatkozásai közé tartozik ugyanis a bizonyos tények iránti rendíthetetlen s minden kételyt elbátortalanító elfogultság. A szerzőktől külön és kiemelten meg nem cáfolat dátumok is ezek közé tartoznak.

A kötet alcíme: *Cikkek Petőfiről és kortársairól*. A könyv tüzetesebb tanulmányozása előtt nem volt teljesen világos, hogy az olyan írások mellett, mint a *Petőfi és Széchenyi*, továbbá a *Petőfi és Kossuth* — ma címűek, nem lazítja-e a kötet egységét a *Széchenyi, a naplóíró* című tanulmány, valamint a Madách Mózeséről szóló színbírálat? Kiderült, hogy nem. Petőfi ugyanis valamilyen módon, kiindulásként, viszonyításként jelen van ezekben az írásokban is. Fekete Sándor, amikor Petőfi kortársairól ír, elsősorban arra törekszik, hogy sem a kortársak (elsősorban Széchenyi és Kossuth) és Petőfi közötti ellentétes vonásokat ne hangsúlyozza túl, ahogy az az irodalomtörténetírásban divatos volt, sem pedig látszólagos egységet ne teremtsen, oly

esetekben, amikor ezt pusztán politikai, kultúrpolitikai szempontok indokolják (pl. Petőfi és Kossuth közelítése Révai koncepciójában). Különösképpen érdekes Széchenyi sokat vitatott alakjának felfogása, akinek fokozódó konzervativizmusa és a forradalomtól való visszarettenése közismert, de személyiségének történelmi formátuma mellett bizonyít a nagy nemzeti sorskérdések (noha Petőfivel ellentétes oldalról történő) felismerése, s különösképpen a döblingi írásainak szolidaritásvállalása a progresszióval, amely még Petőfi költészetével is megköti.

Így tehát e tanulmánykötet egyként felvonultatja a Petőfi-filológia néhány érdekes kérdését, a kor forradalmiságának elvi (stratégiai és taktikai) problémáit, s az adott lehetőségeken belül tanulságos korrajzot is nyújt. Ezen túl — kimondva és kimondatlanul — végighúzódik a könyvön Petőfi költészetének eszmei hagyatéka korunk számára, annak a kérdésnek feszegetése, hogy mit tanulha-

tunk, mit kell megtanulnunk példájából? Nyilván nem a hangját, művészi formavilágát kell elsajátítani, hanem magatartásának lényegét. Ez a lényeg akkor is érvényesíthető, ha Petőfi népszerűségének és aktualitásának kérdésében olykor végtelenen eltérők a vélemények, s tény, hogy a világ és benne az ízlés változik, s a múlt idővel szüntelenül nő a távolság kora és korunk között. A szerző *A követhetetlen* c. tanulmányában egy helyütt ezt írja: „Valami plusz kell a műhöz, hogy játéknál több legyen. Ehhez a pluszhoz örök példa volt és marad Petőfi Sándor. De nem úgy, hogy utánozzuk a mintát, hanem úgy, hogy egy új kor szükségletei és igényei szerint igyekezzünk érvényesíteni igazunkat, amely nemzeti és társadalmi tekintetben nem állhat ellentétben az övével.” Ezért kell jobban megismernünk életét, korát, költészetét. Ebben jó segítség ez a kötet.

Wéber Antal

MEZŐSI KÁROLY: KÖZELEBB PETŐFIHEZ

Az előszót írta: Fekete Sándor. Bp. 1973. Szépirodalmi K. 453 l.

„Azok a tanulmányok és cikkek, amelyek a költő születése 150 éves évfordulójára e kötetben megjelennek, az elmúlt évtizedek életrajzi kutatói előtt nagyrészt ismeretlen forrásanyagot ölelnek fel és foglalnak össze.” Mezősi Károly félbenmaradt előszavának ezzel a kezdő mondatával indítja Fekete Sándor a posztumusz kötethez írott bevezetőjét. Valóban „határozott” és „pontos” ez a jellemzés, mi mégis inkább arra tennénk a hangsúlyt, hogy ennek a forrásanyagnak nagyobb része az utóbbi másfél évtizedben már nem volt ismeretlen az irodalomtörténészek között. A posztumusz kötet anyagának legalább kétharmada különböző vidéki és fővárosi lapokban, folyóiratokban napvilágot látott, s a Petőfi-filológia művelői vándorgyűléseken elhangzott előadásokból és magánlevelekből is ismerték, követhették Mezősi Károly fáradhatatlan nyomozásának „eseményeit”. Nemcsak azért kell ezt hangsúlyoznunk, mert kutatásainak nem egy konkrét eredménye jelen van a szakmai és nem szakmai köztudatban, de azért is, mert felfedezései olyan kérdésekben is befolyásolták a Petőfi-filológia művelőinek szemléletét és módszerét, amelyekben álláspontját egyébként fenntartásokkal fogadták vagy elutasították. És végül szükséges Mezősi Károlynak az élő Petőfi-tudománnyal való szoros kapcsolatát hangsúlyoznunk azért is, hogy jelezzük: mivel a „Közlebb Petőfihez” elválaszthatatlan réze a közelmúltban kialakult

Petőfi-képnek, Mezősi munkásságának teljes és megnyugtató bírálatát csak egy az egész Petőfi-filológia értékelésére vállalkozó dolgozat végezheti el. Recenzióknak ezért nem lehet több célja, mint hogy megrajzolja Mezősi több évtizedes munkájának vázlatát, s néhány megjegyzéssel hozzájáruljon — teljesen még el nem végezhető — kritikai elemzéséhez.

Mezősi Károlyt halála akadályozta meg abban, hogy a költő egész életművét átfogó vizsgálódásainak eredményét egy következetesen végiggondolt pályaképbe illessze bele. Posztumusz kötetének néhány cikke, dolgozata így nem kapcsolódik szorosan a könyv gondolati tengelyéhez, más írásaiban pedig olyan távolságokba ragadja oknyomozói szenvedélye, hogy a megtalált igazság végül is a lényeges problémák körén kívül reked. Mozaik jellegében is érdekes és értékes tanulságokkal szolgál például a Petőfi és Czákó Zsigmond kapcsolatát, a két író rokon és eltérő alkati vonásait jellemző dolgozat, izgalmasak és a további kutatásokhoz nem csak ösztönzést, de segítséget is adnak a *Karaffa drámatörredék* keletkezési körülményeit vázoló, a „parndorfi perben” ítéletet mondó vagy a költő lefoglalt könyvtárát és irományait leltározó cikkek, s külön fejezetet érdemelne a költő utolsó napját, halálának körülményeit nyomozó tanulmány ismertetése. De bármennyire is lebilincselő olvasmány például a „Csárda romjait” rekonstruáló írás, úgy véljük, ez már inkább a túlzásba vitt erény,

semmint egy követendő és követhető módszer példája. A kötet egészére nem is ez, s nem is a mozaikszerűség jellemző. A „gondolati tengelyt” három különböző téma anyagának az ötvözte alkotja, s az alábbiakban ezekkel foglalkozunk.

Az összegyűjtött tanulmányoknak majdnem a fele a költő családjának útját, elsősorban atyjának, a „vagyongyűjtő árendásnak” tüneményes karrierjét és bukását követi nyomon. Lokálpatrióta elfogultságra valló egyoldalúság lenne egyetlen életrajzi vonatkozásnak ilyen erős hangsúlyt adni — ha nem Petőfiről lenne szó. De Mezősi eredményei igazolták ezt az egyoldalúságot. Olyankor is, ha életrajz és életmű egy-egy összefüggésének a felismerése csak „mellékterméke” volt más kérdésekre koncentráló kutatásainak. Mert ha nem módosították is lényegesen egy-egy műről kialakult képünket, feltétlenül gazdagították a realista művész alkotómódszerére vonatkozó ismereteinket. Ilyen értelemben adott új szempontokat az a dolgozat, amelyik *A helység kalapácsa* fényképházi figuráiról szolt, s igazolta a „lágyszívű kántor” s a „fondor lelkületű egyházi” kiskunfélegyházi „személyazonosságát”, s ilyen szerény ismeretekkel bővítették a Petőfi-irodalmat a János Vitéz egyik cselekménymozzanatának Kunszentmihályi mintáját, vagy Szilaj Pista szalkszentmártoni modelljét felvillantó adatközlése is. Ám Mezősi család- és helytörténeti kutatásainak természetesen nem ezekben a mikrofilológiai eredményekben van legfőbb érdeme. Petrovits István anyagi helyzetének elemzését, s a család alföldi vándorlásának nyomon követését a szerzőnek az a felismerése tette Petőfi költői fejlődésrajzának részévé, hogy a család életének minden fordulata erősen kihat a költőnek nemcsak sorsára, de jellemének és világnézetének fejlődésére is. Ma már a középiskolai tankönyvek tömör Petőfi-életrajza is hangsúlyozza, hogy a költő forradalmár jellemének kialakulásában milyen fontos szerepet játszott a deklasszáció élménye, ám hogy e lélektani—szociológiai képlet mögött milyen történelmi folyamatok hatottak, hogy a forradalom előtti polgárosodás mennyire törvényszerű ellentmondásai jelentek meg a család látszólag véletlen anyagi bukásában, s hogy végül ez a bukás Petőfi első nagy sorsfordulóján túl mikor és hogyan „szólt bele” a költő életébe — mindezt Mezősi Károlytól tudjuk. Az okmányokra építő adatszerű vizsgálódásnak ebben a kérdésben már önmagán messze túlmutató jelentősége van. Az a dokumentum például, amely szerint „egy szárazmalom és a hozzá tartozó malomház 1837. április 9-én történt megvételével zárult le Petrovits István összesen tizenhét rendbeli szabadszállási ingatlanvételeinek a sorozata”, a deklasszáció mértékét a bukás előtti vagyoni helyzet pontos regisztrálásával

minden elméletnél meggyőzőbben érzékelteti. Mezősi páratlan oknyomozói buzgalma s egyben a lényeges összefüggések iránti rendkívüli érzékenységet dicséri, hogy az érdektelennek tűnő családörténeti adatokból a költő szabadszállási kudarcáig ható következményekig tud eljutni. A költő szabadszállási bukásának okait vizsgáló tanulmányt csak a *Petőfi és kora* című kötet közölte, de a kérdést összefoglaló cikk helyet kapott ebben a válogatásban is. Mezősi okkal mutat rá: nem lehetett véletlen, hogy a követválasztás előkészítése ugyanannak a klieknek a manővere volt, amelyik néhány évvel korábban főszerepet játszott a Petrovits-vagyon elkobzásában, s a többszöri fellebezés törvénytelen elutasításában. Sokat mondó például az a tény, hogy a követte választott Nagy Károly annak az esperesnek a fia, akinek — a Petrovits-vagyon árverése során — a szabadszállási családi házhely került a birtokába. Megalapozott tehát Mezősi következtetése, mely szerint „a választási harc tulajdonképpen a kisebbségben levő, haladó szellemű, Petőfit támogató értelmiségiek, és a nagyobb számú, legvagyonosabb, hatalmon levő... reakciós csoport között folyt”. De még finomabb elméleti érzékenységre vall, hogy Mezősi nem abszolutizálja ezt a tudatos „osztályharcos” motívumot. A költő kudarcának egyéb okait keresve figyelmeztet arra az ellenszenvre, amelyet a szabadszállási „kaputos” és „nem kaputos” választók éreztek az idegenből odaszakadt árendás Petrovits gyors anyagi karrierjével és elbizakodottságával szemben, s emlékeztet a kor közfelfogásának a szerepére is, arra tudniillik, hogy „a mészárszékből két és fél év múlva követi székbe emelkedni — ez még akkor elképzelhetetlen volt”. (A költőről van szó, akit — mint Mezősi kimutatta, 1842 és 1845 között Kunszentmihályon hivatalosan is atyja béröltársaként tartottak számon.)

A két bukás összefüggésének elemzése mellett Mezősi Károlynak azok a dolgozatai érdemelnek különös figyelmet, amelyek az 1840-es években követik nyomon a Petrovits család vándorlásait. A legtöbb meglepő — s a Petőfi-filológiában is új — adatot és észrevételt a költő szalkszentmártoni napjairól szóló tanulmány tartalmazza. Önmagában is figyelmet keltő a szerzőnek minden korábbi életrajzíró korrigáló felfedezése, amely szerint „Petőfi 1845 júliusa és 1846 áprilisa közt annyi időt töltött Szalkszentmártonban, hogy itteni huzamos tartózkodásai és életét döntően meghatározó körülményei alapján lakóhelyének e kilenc hónapban nem is Pestet, hanem ezt az alföldi mezővárost kell tekintenünk.” (Számszerűen 150 napot töltött ez idő alatt a költő Szalkszentmártonban.) Nemcsak azért értékes ez a felfedezés, mert a költő legtermékenyebb pályaszakaszra esik

erre az időre (*Felhők, Tigris és hiéna, A hóhér kötele, Zöld Marci, Szerelmek gyöngyei, a Versek második gyűjteménye*), hanem mert az életmű egyik legtöbbet vitatott része, a *Felhők* ciklusa jelezte válságkorszak mélyebb megértését teszi lehetővé. Mezősi — anélkül, hogy kisebbítene a válságot előidéző okok bármelyikét (a gödöllői szerelem kudarcát, a kritikások támadásait stb...) — joggal hangsúlyozza a szalkszentmártoni családi környezet erős hangulati hatását. Így válik ismét irodalomtörténeti érdekűvé a család-történet, közelebbről az az információ, mely szerint „Petőfi apja Szalkszentmártonban mind kétségbeesettebb helyzetbe került”, s ezért érezzük indokoltnak a következtetést, hogy a költő „egész itteni tartózkodására és a legtöbb itt készült alkotására, az ezekben kifejezett pesszimizmusára, világfájdalmára rányomta a bélyegét szüleinek naponként látott küzdelmes és szenvedő élete”. Hasonlóképp meggondolkodtató Mezősi Károlynak az az észrevétele, hogy a költő válságából való kilábolása, forradalmi világnézetének kialakulása egybeesik szüleinek dömsödi tartózkodásával, teljes és egyben végleges vagyoni tönkremenésével.

Felsorolni sincs helyünk azokat az új adatokat, életrajzi tényeket, amelyekkel a költő dunavécsei, szalkszentmártoni, kunszentmiklósi, dömsödi és váci napjairól, illetve kapcsolatairól szóló tanulmányok gazdagították a Petőfi-filológiát. A reménytelen kísérlet helyett arra a kérdésre fordítunk valamivel több figyelmet, amelyekkel Mezősi Károly talán a legtöbbet s a legszenvedélyesebben foglalkozott. A szülőhely-vitára.

Köztudomású, hogy a „hivatalosan” elfogadott kiskőrösi származást igazoló érvekkel szemben Mezősi a költő kiskunfélegyházi születését vallja. S noha meggyőzőek azok az érvei, amelyek a kiskőrösi szülőház helyét vitatják, okmányszerűen nem tudja igazolni, hogy Petőfi félegyházi születésű lenne. A könyv előszavát író Fekete Sándor helyesen mutat rá, hogy Mezősi tudományos érdeme itt az, hogy a többször is eldöntötnak vélt kérdést újra nyitotta tette, s hogy a korábnál sokkal felkészültebb és fegyverezettebb hozzáállásra kényszerítette vitapartnereit. Nem tulajdonítunk a szülőhely kérdésének olyan nagy jelentőséget, mint Mezősi, de éppen az ő módszere, az a követendő tudósmorál, amelyik csak tisztázott kérdésekben ismer nagyságrendi különbséget és fontossági sorrendet, kötelez arra, hogy álláspontját elfogulatlanul elemezzük.

Vitatkoznunk kell Mezősivel, amikor álláspontja döntő érveként magának a költőnek „kiskunfélegyházi születését” bizonyító valóságaira támaszkodik. Nem azért, mintha az ő ismereteit cáfoló adatok birtokában lennénk, még kevésbé olyan okból, mintha

érdekeltek lennénk a kiskőrösi szülőhelyre szavazni, csupán azért, mert Petőfi állítását, utalásait — Mezősivel ellentétben — nem érezzük perdöntőnek. Petőfi állításai ugyanis több okból sem tarthatók objektív érvényűnek. Mivel születése helyére vonatkozóan minden ember csak közvetve szerezhet tudomást, az objektív igazság megközelítésénél azokat a közvetítő hatásokat kell megvizsgálni, amelyek az érdeket meggyőződését kialakítják. Petőfi esetében a szülőktől szerzett információt és a saját, gyermekkori emlékeire alapozott vélekedését kell meggyőződése forrásának tekintetnünk. Ha tehát Mezősi a költő szavahíhetőségére épít, anélkül, hogy kimondaná, a szülői információ abszolút hitelességét feltételezi. Márpedig éppen az ő „nyomozási adataira” támaszkodva lehet alapos okunk e feltevés jogosságát kétségbe vonni. Bizonytalan először is az, hogy szóba került-e a szülők és a költő között születési helyének kérdése. Az a tény legalábbis, hogy a költő öccse — bátyja és szülei halála után — előbb a kiskőrösi szülőhelyet igazoló okmányoknak, később a Kiskunfélegyháza mellett tanúskodó szájhagyományának adott hitelt, a szülői információ ténye, de legalábbis határozottsága iránt erős kétségeket ébreszt. (E kételyeket erősíti az is, hogy Petőfinek a Szilveszter napjánál korábbi születéséről sem volt a szüleitől tudomása.) S ha marad is valószínűsége annak, hogy a költő érdeklődött vagy hallott szüleitől születéséről, még mindig nyitott a kérdés, hitelesnek vehető-e az így szerzett értesülés. Nem gondolhatta-e a költő atyja — aki olyan büszkén vallotta, hogy őt a „Nemes Kun társaság ápolgató kebelébe vette érdemeiért” —, hogy idegenben forgó fiának csak előnye származhat abból, ha egy szabad kiskun város szülöttének vallja magát? Petőfi hivatalos okmányainak és nem-hivatalos vallomásainak ellentmondása tisztázásához a szülők részéről történő „szülőhelytagadás” szubjektív indítékait is számításba kell venni! Végül még egy fenntartásunk van Mezősi bizonyító eljárásával szemben. Ő a költő utalásainak — melyek szerint Kiskunfélegyházán született — valóságfedezetét Petőfi jellemében, őszinteségében, igazságszeretetében látja. Ezt a szemléletet akkor sem fogadhatnánk el, ha fentebbi kételyeink alaptalannak bizonyulnának. Mert ha tudatos szülőhelytagadásról lenne szó Petőfi részéről, az sem ejtene foltot a költő jellemén. Ez a probléma nem az etika területére tartozik.

Feltevéseink természetesen nem jelentenek ellenérvet Mezősi Károly feltevéseivel szemben. Csupán arra kívántunk rámutatni, hogy a szülőhely-vitában Petőfi „meggyőződését” nem lehet perdöntő bizonyítéknak tartani. Határozottabban kell azonban vitatkoznunk Mezősivel, amikor álláspontját nem bizonyítandó hipotézisként, hanem bizonyító eszköz-

ként kezeli. Szembetűnővé válik elfogultsága, amikor például a *Hazámban* és a *Távolból* című versek „haza”-fogalmát igyekeznek a Kiskunsághoz kapcsolni. Nemcsak azért sántít az igen bonyolult bizonyítás, mert a *Távolból* című vers egyértelműen a „nagy Duna mentében álló” „kis lak”-ot nevezi „öslakom”-nak, tehát a dunavecsei — nem kiskunsági! — otthont, de azért is, mert egyébként sem igaz, hogy amikor szülőföldről, bölcsője helyéről beszél a költő, mindig határozottan a Kiskunságra utalna. Mezősi Károly is jól tudta, hogy sok helyen általában az alföldet, a pusztát, a rónát nevezi szülőföldjének (*Az alföld*), amikor pedig magyarságáról vall (*Magyar vagyok*), a „szülőföldem” szó az egész országot jelenti. Annak az elemző módszernek a jogosultságát pedig, amelyik a vers tartalmából következtet a vers megírásának idejére és helyére, nem is kell vitatnunk, mert legpontosabb bírálatát — egy másik dolgozatában — maga Mezősi fogalmazta meg. A *Hazámban* című költeménnyel kapcsolatban még találgatásokba bocsátkozott („a verset valahol útközben írhatta a

kiskun pusztákon, az »Arany kalással ékes rónaság«-on, az országúti jegenyék árnyékában”), egy későbbi tanulmányában azonban a „Piroslik már a fákon a levél...” kezdetű dal nyár közepi születésének lehetősége mellett így érvel: „... ha Petőfi Késmárkon verset tudott írni az alföldi Betekints csárdáról... Dömsödön Salgó váráról: akkor az sem elképzelhetetlen, hogy nyáron Dömsödön, fel tudta idézni az alföldi őszi tájat, a pásztor és a betyár helyzetét a deres, hűvös őszi időben... A költői alkotás lelki folyamatát nem lehet mindig egyszerűen logikailag indokolható okokra visszavezetni. (Kiem.: tőlem — K. F.) A közhelyszerű igazság újra felfedezése nemcsak következtetni enged arra, hogy milyen irányban folytatta volna Mezősi Károly Petőfi-kutatásait, de figyelmeztetést is jelent, hogyan szabad, hogyan kell tovább haladni az általa mutatott úton.

Kár, hogy a Szépirodalmi Kiadó jegyzetek nélkül adta közre Mezősi Károly tanulmányait, mert így a szakember számára nehézkesen használható a kötet.

Kulin Ferenc

Petőfi tudományos-ülésszak az Intézetben

(1973. február 27–28.)

A kétnapos tudományos ülészakot *Sőtér István* nyitotta meg. Február 27-én délelőtt *Fekete Sándor* tartott előadást „A Petőfi-biográfia kérdéseiről”.

Előadásának az a része váltott ki szélesebbkörű vitát, melyben az életrajzírás és a műelemzés ellentétéből kiindulva a költői biográfia műfaját vette védelmébe, ill. a szerepjátszás elméletét cáfolta. *Szörényi László* elfogadta, hogy életrajzra szükség van, de hozzátette, hogy a biográfusnak műelemzéseket is kell adnia. Azt a véleményét fejezte ki, hogy a nép Petőfit nem mint költőt olvassa, hanem mint virtuális eszményt. Vitakozott az előadó szerepjátszás-felfogásával. Arra hivatkozva, hogy Petőfi mint katona katasztrófa-helyzetet teremtett a vízaknai csatában, az előadóval szemben azoknak adott igazat, akik kétségbevonják Petőfi katonai képességeit. *Spira György* hangsúlyozta, hogy a tudományban nincsenek divatok, csak feladatok: ha a múlt század elvégezte volna az életrajzírás feladatát, akkor ma nem kellene foglalkoznunk vele. Felhívta a figyelmet arra, hogy Petőfi a forradalomban nemcsak mint a jövőbe mutató politikus, mint egyszer majd győzedelmeskedő eszmény embere vett részt, hanem a forradalom jelenében is szükség volt rá, mint előrehajtó erőre. *Szegedy-Maszkás Mihály* indokolatlannak nevezte az életrajzírás és a műelemzés ellentétének hangoztatását. A korszerű műelemzésnek előfeltétele a megfelelő életrajz és a levelezés kiadása. A szerepjátszás kérdéséről szólva azt emelte ki, hogy különbséget kell tenni életrajzi és költői értelemben vett szerepjátszás között. *Vörös Károly* üdvözölte az életrajz mellett elhangzott előadói érvelést. Az ember adat a történelemben, mint afféle izotóp, amelynek segítségével közelebbről tudjuk nyomon követni a történelmi változásokat. Korábbi felfogásokkal szemben hangsúlyozta, hogy Magyarország nem elmaradott parlagi ország volt a reformkorban, hanem fejlődésnek induló ország, s Petőfi épp e polgári forradalomra érett társadalomban lelte meg támaszát. *Szabolcsi Miklós* rámutatott arra, hogy a közelmúlt teljes életrajz-ellenességét ma már a nyugati kutatók sem osztják. Saját József Attila-kutatásainak tanulságait összegezve, kiemelte a lélektani vizsgálatok fontosságát és a költői és életrajzi én közötti különbség elemzésének jelentőségét. *Szigethy Gábor* Mezősi újabb adataira utalt, s a Karaffa-dráma példáján át illusztrálta milyen fontossága lehet az életrajzi adatoknak egy-egy mű megközelítésében, elemzésében.

Széles Klára kritikátörténeti adalékokkal azt a nézetet támasztotta alá, hogy Petőfi az avant-garde előzménye. A kritikusok hasonló értetlenséggel fogadták műveit, mint a XX. század eleji modern költészetet. *Urbán Aladár* több olyan történeti problémát emelt ki, amelynek tisztázásával a történészek hozzájárulhatnak a Petőfi-filológia homályos kérdéseinek megvilágításához. Az 1840-es években nem volt olyan illegális mozgalom Magyarországon, mint pl. Martinovicsék idején, s ez sajátos jelleget ad a Fiatal Magyarország tevékenységének. Petőfi és a Népbarát kapcsolatának elmélyültebb vizsgálatára volna szükség, miként a szocialista eszmei határ mellett a továbbelő demokratikus hagyományok elemzésére is. A továbbiakban annak a veszélyére figyelmeztetett, amelyet a Petőfi–Kossuth ellentét indokolatlan túlhangsúlyozása rejthet magában. *Jakus Lajos* részletesen ismertette családtörténeti kutatásait, különös tekintettel a Hruz-család társadalmi helyzetét új oldalról megvilágító adatokra. Bebizonyította, hogy Petőfi ősei mindkét ágon jobb módú réteghez tartoztak. *Kulin Ferenc* Mezősi Károly kutatásainak eredményeit méltatta. Felvetette azt a kérdést, hogy talán már Petrovics István is szülőhely tagadó volt, s ez vezette fia tájékoztatásában. Hangsúlyozta, hogy Petőfi eszményként is időszzerű.

Fekete Sándor válaszában arról szólt, hogy személyi ellentétek szinte elkerülhetetlenek, de ezek nem befolyásolhatják a kutatókat tudományos álláspontjuk kialakításában; e tekintetben szakítani kell a Petőfi-filológiának azzal a hagyományával, hogy némely kutatók álláspontját nem annyira a tények, mint ellenfeleik beállítottsága határozta meg.

Délután *Kiss József* olvasta fel előadását „A Petőfi kritikái kiadás kérdéseiről”. A hozzászólásoknak csak egy része kapcsolódott közvetlenül az ebben elhangzottakhoz, a vita részt-

vevői inkább magának a kiadásnak néhány nappal előbb megjelent I. kötetével (Petőfi Összes Kötményei 1838—1843) foglalkoztak.

Többen hangsúlyozták a gondosan kialakított időrend fontosságát. *Lukács Sándor* a *Kemény szel fűj* . . . c. vers esetével illusztrálta a korábbi kiadásban előforduló keltezési tévedéseket. Véleményét megerősítette, ill. kiegészítette *Spira György* és *Szörényi László*. Ez utóbbi azzal a feltevessel élt, hogy Petőfi kötet szerkesztési elvek alapján helyezte e verset a korábbi művei közé. *Bodolay Géza* azt fejtette, hogy a végigfutó időrend megtartása — a zsenéket is beleértve — a népszerű összkiadásokban is kívánatos.

Néhányan a szövegközlés kérdéseit érintették. *Sollész Katalin* a teljes betűhűség mellett emelt szót. *Gáldi László* véleménye szerint az a gyakorlat, mely szerint a népszerű kiadások elvben változatlanul átvesszik a kritikai szövegkiadások régies helyesírását, oktatási szempontból vitatható. Mások viszont azt az álláspontot képviselték, hogy Petőfi esetében a népszerű kiadásokban sincs szükség helyesírási modernizálásra. (*Bodolay G., Spira Gy.*)

Sokan hibáztatták, hogy az új kiadás jegyzetei a kritikáknak, elemzéseknek, műfordításoknak stb., tehát a művek utóéletének adatait elvszerűen mellőzik. *Gáldi L.* fájdalmas hiánynak érezte ezt, s utalt a nagy Eminescu-kiadás példájára. *Szörényi L.* szerint a cédula-katalógus formájában készen álló Petőfi-bibliográfia kiadása nagymértékben kárpótolhatná a kutatást a Petőfi-kiadásnak ezért a fogyatkozásáért, de az ebben felleendő összefoglaló munkákat az egyes művekre lebontva kellene feldolgozni. *Radó György* a költő halála utáni műfordítások felsorolásának teljes és elvszerű hiányát fájalta, s szívesen vette volna legalább az önálló kötetekben megjelent anyagra való utalásokat; ez szerinte sem munkában, sem terjedelemben nem jelentett volna megoldhatatlan feladatot. *Gáldi L.* megjegyezte, hogy az elszórtan, folyóiratokban megjelent műfordítások gyakran jobbak a kötetbeliekénél, s ezeknek az összegyűjtése éppen eldugott voltak miatt még fontosabb lenne.

Résztvettek a vitában más kritikai kiadások munkatársai is: *Szilágyi Ferenc* a Csokonai-, *Radó Gy.* a Jókai-kiadás munkálatai során szerzett tapasztalatairól számolt be. Magáról a megjelent I. kötetről az első benyomások alapján többen kedvezően nyilatkoztak (*Gáldi L., Radó Gy., Spira Gy.*), de *Radó Gy.* felhívta a figyelmet néhány a borítóval, a sorozati címlappal és a tartalomjegyzékkel kapcsolatos apróbb következetlenségre.

Kiss József a hozzászólásokra adott válaszában, valamint *Klaniczay Tibor* elnöki zárszavában azt hangsúlyozta, hogy a most megindult sorozat nem elégítheti ki mindazokat az igényeket, amelyek vele szemben különféle szempontokból és területekről támasztanak. Elsősorban alapvető feladatának, a teljes és pontos szövegközlésnek kíván megfelelni s jegyzeteit is e cél szolgálatába állítja. A hiányzó, elvszerűen mellőzött jegyzetrészeket később külön vállalkozások keretében lehet összegyűjteni és kiadni (Irodalomtörténeti bibliográfia, műfordítás-bibliográfia stb.).

Az ülésszak második napján délelőtt *Fekete Sándor* elnökölt, s *Lukács Sándor* „Eszmetörténeti kérdések”-kel foglalkozott előadásában.

A hozzászólások főként Petőfi eszmerendszerének nem-francia párhuzamait érintették. *Alekszandr Gerskovics* (Moszkva) a drámaíró Petőfi és Schiller eszmei rokonságáról beszélt. *Kovács Magda* a reformkori szerzők jövő-szemléletét elemezte Kossuth, Eötvös és Irinyi József műveiből vett példákon, hangsúlyozva, hogy Petőfi „végtelen jövő” elképzelése páratlan a korabeli irodalomban. *Szörényi László* Petőfi hazai történeti ismereteinek forrásait nyomozva Göttfy Borbála és II. Rákóczi Ferenc Emlékiratainak valószínű hatására hívta fel a figyelmet. *Klaniczay Tibor* szerint Petőfinél a nemzeti frazeológia akkor kerül előtérbe, amikor a forradalom veszélybe kerül. Utalt a kuruc költészet és Petőfi politikai lírája között mutatkozó hasonlóságra és Vasvári Zrínyi-életrajzában szövegszerű hatására.

Sőtér István megkérdőjelezte: lehet-e Petőfi politikai világnézetét egy bizonyos eszmeáramlathoz kapcsolni. Victor Hugo példájára hivatkozva úgy érvelt, hogy egy költő életművében különböző eszmék együttes hatása érvényesülhet. További példaként említette a magyar centralistákat, akik a korai szocializmus ellentétes ideológiai képviselőit rendszerint együtt emlegették. *Spira György* egyetértett Petőfi politikai világnézetének buonarrotianus típusú meghatározásával, hozzátéve, hogy gyakorlati politizálásában Petőfi más — demokratikus forradalmi — elveket és célokat igyekezett megvalósítani. Megkérdte továbbá, milyen ideológiai színtről indult el Petőfi és minként egyeztethető össze a nemzeti politika a buonarrotianus világnézettel.

Többen az eszme- és a poétikatörténet összefüggéseinek kutatásait sürgették. *Gergely András* azt a kérdést vetette fel: Petőfi politikai eszméi mennyire tudtak költszetté válni, magasabb szintre emelték-e líráját vagy sem. *Szegedy-Maszák Mihály* Shelley eszmei forrásainak (Godwin, Paine) magyarországi ismeretéről beszélt, majd Shelley és Petőfi politikai költészetének három típusát hasonlított össze. *Nicolae Balotă* (Bukarest) a *Homér és Oszian* c. verset elemezve Petőfit Hölderlinnel állította párhuzamba. *Bori Imre* (Újvidék) hibáztatta, hogy a tudományos ülésszak szinte csak életrajzi, világnézeti kutatásokkal foglalkozik, s nem ad teret műközpontú,

poétikai vizsgálatoknak. Az előző napi vitákhoz visszatérve a poétikai értelemben vett szerepjátszást a XIX–XX. századi költészet döntő sajátosságának nevezte.

Válaszában *Lukácsy Sándor* megköszönte a kiegészítő jellegű hozzászólásokat és egyetértését fejezte ki azokkal az észrevételekkel, melyek Petőfi költői művének, ill. gyakorlati politikai tevékenységének alapos elemzését jelölték ki sürgős feladatként. Véleménye szerint Petőfi politikai költészete magas — világirodalmi esztétikai szintet ért el. A korai szocializmus ellentmondó tanai között való különbségtétel és választás alól költő volta sem mentette fel. Különb-séget tett és választott Victor Hugo is, aki a kommunizmus ellen röpiratot írt. A centralisták számára ez a választás még nem volt esedékes, mert liberális programjuk a korai szocializmus egészével állította szembe őket. Az ideológiai szint, amelyről Petőfi elindult, nyilvánvalóan a liberális reformhazafiságé, 1844 végén azonban fokozatosan elszakad ettől és a *Felhők* ciklusban már forradalmi költészetének problémáival néz szembe. Buonarrotiánus világforradalmiság és a nemzeti törekvések felkarolása között nincs ellentmondás: Badeuf és tanítványai egyaránt nemzeti keretek között akarták megvalósítani a teljes társadalmi átalakulást.

A délutáni ülést *Gáldi László* nyitotta meg „Nyelv, stílus, forma a Petőfi-szótár tükrében” c. előadásával. A hozzászólók közül *Bonyhai Gábor* az ülésszak előadásaiban képviselt megközelítések és a műelemzés viszonyát vizsgálta. Az életrajz, az eszmétörténet és a nyelvészeti stílusvizsgálatok közös sajátossága a műközpontú megközelítéshez való viszonyukban mutatkozik meg: az alkotás materiális vagy egyéb feltételeivel foglalkoznak. Önálló tényrendszerezések, s céljuk más, mint az esztétikai rendszerezése. Eredményük az irodalmi mű műalkotásként való vizsgálatában a megértéshez szükséges kód feltárásaként hasznosítható. A hagyományos műközpontúság koncepciója elavult, de a „külsődleges” megközelítések is csak kód-feltáró kutatásként illeszthetők be az esztétikai szempontú vizsgálatba. Ezután — válaszként a délelőtti elhangzott kifogásra — néhány kifejezetten poétikai jellegű hozzászólás következett. *Szegedy-Maszkák Mihály* Petőfi verstípusait tekintette át röviden, azt a tételt bizonyítva, mely szerint Sturm und Drang és a nyugateurópai romantika műnem-elválasztó törekvéssel és statikus műfajszemléletével szemben Petőfi dinamikus értelmezte a műfajokat, a lírai, epikai és drámai elemeket állandóan keverte, s ez részben a keleteurópai fejlődés sajátosságából, részben abból következett, hogy Petőfi költészete már későbbi, a romantika és a realizmus együttélésével jellemezhető korszakot testesít meg. *Veres András* Petőfi egyik sajátos műfajával: az epikai elemekkel telített lírai életképpel foglalkozott, kimutatta, hogy nem pusztán műfaj, hanem sajátos történeti képződményként, szociál-lélektani szempontból jellemezhető szemléletmód. *Korompay János* statisztikai módszerrel bizonyította, hogy Petőfi epikájában a párbeszéd egyre jobban tér hódít. *Dávid Gyula* (Kolozsvár) az életrajzi és a poétikai vizsgálódás szerves egységét hangsúlyozta, majd az erdélyi Petőfi-kutatás eredményeiről számolt be. Válaszában *Gáldi László* a Petőfi szövegek szorosabb értelemben vett nyelvi elemzését sürgette.

A tudományos ülésszak *Sötér István* zárszavával ért véget, ki mindenek előtt arra hívta fel a figyelmet, hogy a jövőben poétikai elemzéseknek kell a Petőfi kutatások homlokterébe kerülni.

(Összeállította: *Szegedy-Maszkák Mihály*)

Emléklálítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban

Feltéve őrzött kincseit tárja a nagyközönség elé az Irodalmi Múzeum névadójának 150. születésnapján. Az évforduló eseményei között különleges helye van ennek a kiállításnak: olyan anyagot mutat be, amely több mint egy évszázad szenvedélyes gyűjtőmunkájával halmozódott fel, s amelynek jó részét a kutatók is csak forráskiadványokból ismerik.

A Petőfi Irodalmi Múzeum anyaga imponálóan gazdag és változatos, *élményt* ad, amely nem külső eszközökből, hanem a költővel való találkozás örömeiből fakad; a kiállítás mégsem zsúfolt, nem farszto. A csoportosítás fő elve az időrend, ezen belül a kisebb egységek tematikusan rendeződnek — pl. Arany és Petőfi kapcsolatát egy tárló mutatja be a kínosan pontos kronológia mellőzésével. A Petőfi-versek autográf kéziratai mellett a költő életének dokumentumai (bizonyítványok, levelek, róla szóló újságcikkek, dedikált példányok) alkotják a kiállítás gerincét, a névalíráss-próbák között még olyan érdekességgel is találkozhatunk, mint a murányi vár kapujának egy darabja — a költő sajátkezü alírásával. Az anyag kiválasztása, csoportosítása és kommentálása összhangban van a Petőfi-kutatás újabb eredményeivel, bizonyíték erre a Petőfi világnézeti fejlődését reprezentáló rész.

Az ismeretterjesztés fontos feladatát a kiállítás az anyag gazdagságával is eléri tehát, a feliratok elegendő tájékoztatást nyújtanak, a felesleges didaxis csak egy-két helyen szerez kellemtelen perceket. Azt például — szerencsére — nem magyarázzák meg, hogy mindjárt a belépés-

nél mit keres Petőfi portréja mellet Ady és József Attiláé, ugyanezt az önállóságot nyugodtan feltételezhetnénk a nézőről akkor is, ha az Vörösmarty, Eötvös, Széchenyi nevével vagy arc-képével találkozunk a Petőfi-életművet bemutató termék elején, s nem kell őt olyan tankönyv-izű frázisokkal orientálni, hogy „Petőfi korának társadalmára az osztrák császárság önkényuralma és a hazai feudális társadalom elmaradottsága nehezedett” stb.

A kiállítás rendezői szemmel láthatólag törekedtek arra, hogy a sok írásos emlék, fotókópia, nyomtatott szöveg egyhangúságát feloldják, tárgyi emlékekkel kapcsolják őket össze. A tárgyak — könyvek — szövegek harmóniáját leginkább a harmadik teremben sikerült megteremteni, amely a házasember Petőfi otthonát szimbolizálja. Néhány korhű bútor (Egressy kanapéja például), ruhák, Szendrey Júliát bemutató dokumentumok, szerelmük színhelyei, Júlia varrósztala — rajta a költő Mit csinálsz, mit varrogatsz ott . . . kezdetű verse. Egy külön vitrinben Petőfi könyvei — az eredeti Petőfi-könyvtár darabjai, s egy-egy példány azokból a könyvekből, amelyek, tudjuk, a költő birtokában is megvoltak. Az egész kis teremnek meghitt hangulata van, az ember szinte restelli, hogy kopogás nélkül lépett be. Tetszett az a tárló is, amely a Petőfi-szövegekben előforduló népi munkeszközöket, tárgyakat mutatja be, a szülőházat ábrázoló makett viszont elűt a kiállítás egészének hangulatától. Végül is a kiállítás elkerülte a tárgyi anyag túlságának buktatóit, s a költői életutat nem mentegombokkal vagy pipákkal mutatja be, hanem Petőfi szellemi arculatát vázolja fel.

Megoldatlannak a képzőművészeti alkotások kiválasztását és elhelyezését érezzük. A Petőfi-ábrázolások bemutatása olyan feladat, amely túlnő az Irodalmi Múzeum lehetőségein, nem is ezt hiányoljuk. Néhány esetben sikerült a műalkotásokat szervesen az anyaghoz kapcsolni (pl. Orlay képeit, a szülők portréját), másutt a kép vagy szobor összefoglalja a látottakat (Hincz Gyula, Ferenczi Béni alkotása). Az első teremben azonban nem tudunk mit kezdeni Izsó Miklós szobor-vázlataival, a könyvek között szétszórt plakettek hangsúlytalanok, nem érvényesülnek.

Az Irodalmi Múzeum kiállítása nem egyszeri, protokolláris esemény az évforduló ünnepségsorozatában. Kapui, reméljük, még hónapokig nyitva lesznek: Petőfi várja a látogatóit.

Kovács Magda

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Helle Mária
A kézirat nyomdába érkezett: 1973. I. 26. Terjedelem: 11,2 (A/5) ív
73.74589 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

СОДЕРЖАНИЕ

- Шётер, И.: От революции в поэзии до поэзии революции
Фекете, Ш.: Высказывания Гейне о Петёфи
Мартинко, А.: Петёфи между юмором и сатирой
Кишш, Й.: Переводы стихотворений Петёфи на иностранные языки при жизни поэта
Вайда, А.: Некоторые функциональные черты стихосложения Петёфи

Краткие сообщения

- Ваха, И.: О системе символов в поэзии Петёфи
Шахова, К.: Петёфи и Шевченко
Варади-Штернберг, Й.: Петёфи и царская цензура
Кишш, Й.—Ирани, И.: Рукописный сборник песен, принадлежащий одному из соратников Петёфи, учившихся вместе с поэтом в Асоде и в Шелмеце

Обзор

- Панди Пал: «Призрак, бродивший» по Венгрии (Мартинко, А.)
Огонь Петёфи (Сегеди-Масак, М.)
Мартинко Андраш: Жизненный путь Петёфи (Мезеи, М.)
Фекете Шандор: Босиком в храме Господня (Вебер, А.)
Мезёши Карой: Поблизке к Петёфи (Кулин, Ф.)

Хроника

- Научная сессия в Институте Литературоведения ВАН, посвященная 150-летию со дня рождения Шандора Петёфи (Сегеди-Масак, М.)
Юбилейная выставка в Литературном Музее им. Шандора Петёфи (Ковач, М.)

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, és a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL (KHI 1900 Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Előfizetési díj: 66,- Ft. Egyes példányok beszerezhetők a 1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. sz. alatti hírlapboltban.

Előfizethető és példányonként megvásárolható.

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010.

Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488, és

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, 1368 Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612.

SOMMAIRE

Sőtér, I.: De la révolution de la poésie à la poésie de la révolution

Fekete, S.: Heine sur Petőfi

Martinkó, A.: Petőfi entre l'humour et la satire

Kiss, J.: Les traductions contemporaines des poésies de Petőfi

Vajda, A.: Quelques traits fonctionnels de la versification de Petőfi

Bulletin

Wacha, I.: Sur le système de symboles de Petőfi

Chakhova, Kira: Petőfi et Chevtchenko

Váradi-Sternberg, J.: Petőfi et la censure tsariste

Kiss, J.—*Irányi, I.*: Le recueil de chansons d'un condisciple de Petőfi à Aszód et Selmec

Revue

Pál Pándi: „Kísértetjárás” Magyarországon. („Apparition de revenants” en Hongrie.)
(*Martinkó, A.*)

Petőfi tüze. (Le feu de Petőfi.) (*Szegedy-Maszák, M.*)

András Martinkó: Petőfi életútja. (La carrière de Petőfi.) (*Mezei, M.*)

Sándor Fekete: Mezítláb a szentegyházban. (Pieds nus à l'église.) (*Wéber, A.*)

Károly Mezősi: Közelebb Petőfihez. (Plus près de Petőfi.) (*Kulin, F.*)

Chronique

Session scientifique sur Petőfi à l'Institut d'Études Littéraires de l'Académie des Sciences
de Hongrie (*Szegedy-Maszák, M.*)

Exposition commémorative au Musée Littéraire Petőfi (*Kovács, M.*)

